

Л.В. Феценко,
П.В. Проноза,
Н.В. Кузьминчук

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ

КОНДОР

2008

ББК 65.261.5
Б 37

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист МОНУ № 1.4/18-Г-123 від 23.01.2007 р.)*

Рецензенти:

В. М. Тимофєєв – зав. кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», доктор економічних наук, професор;

Л. Г. Червова – зав. відділу Інституту економіки промисловості НАН України, доктор економічних наук, професор;

А. О. Афанасьєв – зав. кафедри фінансів Харківської філії українського державного університету економіки і фінансів, кандидат економічних наук, професор.

Феценко Л. В., Проноза П. В., Кузьминчук Н. В.

Б 37 Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2008. – 440 с. – Мова укр.

ISBN 978-966-351-192-4

Посібник відповідає програмі курсу „Бюджетна система України”, затвердженій Міністерством освіти і науки України. Містить теоретичні основи вивчення бюджету як інструменту реалізації соціально-економічної політики, оскільки він відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві, охоплюючи при цьому кожен юридичну та фізичну особу. Подано системне розуміння історичних процесів, становлення та розвитку бюджетної системи України. Розглянуто нормативно-правові акти та інструктивні матеріали для забезпечення комплексного розуміння основ бюджетного законодавства. Надано систематизацію етапів розвитку бюджетної системи України. Значну увагу приділено фінансуванню державою соціальної сфери, соціального захисту та соціального забезпечення населення; а також державного управління, економічної діяльності, науки, державного боргу.

Для студентів, аспірантів, викладачів економічних дисциплін, а також фахівців фінансової та кредитної сфери.

ББК 65.261.5

© Феценко Л.В., Проноза П. В.
Кузьминчук Н.В., 2007

© Видавництво «Кондор», 2007

ISBN 978-966-351-192-4

ЗМІСТ

Вступ	7	4.5. Функціонування складових бюджетної системи України	90
1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ	10	4.6. Характеристика організації та функціонування бюджетної системи зарубіжних країн	94
2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ	12	4.7. Організація бюджетного процесу в Україні та його учасники	96
3. ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС	19	Тема 5. Міжбюджетні відносини і система бюджетного вирівнювання	102
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. РОЛЬ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ		5.1. Організація та функціонування міжбюджетних відносин в Україні	102
Тема 1. Сутність, призначення і роль бюджету держави	20	5.2. Основні форми взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи	109
1.1. Економічна природа та сутність бюджету	20	5.3. Зарубіжний досвід міжбюджетних відносин	115
1.2. Бюджет як економічна категорія	21	ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ	120
1.3. Призначення та роль бюджету	26	Тема 6. Система доходів бюджету	121
1.4. Бюджетна політика як важлива сфера фінансової політики	28	6.1. Економічна сутність та класифікація бюджетних доходів	121
1.5. Призначення та структура бюджетного механізму	33	6.2. Склад та джерела доходів державного бюджету	123
1.6. Роль бюджетного механізму в регулюванні соціально-економічних процесів у державі	35	6.3. Доходи місцевих бюджетів	126
Тема 2. Бюджет як основний фінансовий план держави	40	6.4. Роль податкової системи у формуванні бюджетних доходів	133
2.1. Правовий характер бюджету	40	Тема 7. Система видатків бюджетів	140
2.2. Бюджет як розпис доходів і видатків	43	7.1. Економічна сутність бюджетних видатків	140
2.3. Поняття бюджетної класифікації	46	7.2. Класифікація видатків бюджету	143
2.4. Бюджетне планування та прогнозування	48	7.3. Видатки державного бюджету	146
2.5. Загальний та спеціальний фонди бюджету	52	7.4. Видатки місцевих бюджетів	148
Тема 3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	56	7.5. Бюджетне фінансування, його форми та методи	150
3.1. Бюджетний дефіцит як економічна категорія та показник стану бюджету	56	Тема 8. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку	156
3.2. Причини виникнення та джерела покриття бюджетного дефіциту	60	8.1. Необхідність і склад видатків на розвиток економіки	156
3.3. Регулювання бюджетного дефіциту	63	8.2. Напрями і форми бюджетного фінансування економіки	162
Тема 4. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України	68	8.3. Фінансування промисловості та енергетики	170
4.1. Становлення та розвиток бюджетної системи України	68	8.4. Фінансування агропромислового комплексу	177
4.2. Систематизація та оцінка етапів розвитку бюджетної системи України	73	8.5. Фінансова підтримка малого бізнесу та підприємництва	185
4.3. Законодавча і нормативна база функціонування бюджетної системи	82	8.6. Видатки на науково-дослідні роботи	191
4.4. Структура та принципи побудови бюджетної системи України	85	Тема 9. Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу	203
		9.1. Сутність соціального захисту та соціального страхування	203
		9.2. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування	208

9.2.1. Пенсійне страхування	209
9.2.1.1. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників	214
9.2.1.2. Пенсійна реформа в Україні	218
9.2.1.3. Недержавне пенсійне страхування	222
9.2.1.4. Діяльність недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ	226
9.2.2. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням	227
9.2.3. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань, що спричинили за собою втрату працездатності	232
9.2.3.1. Соціальні виплати Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань України	235
9.2.4. Страхування на випадок безробіття	238
9.2.4.1. Види допомоги з безробіття	244
9.2.5. Медичне страхування	249
9.3. Особливості фінансування соціальної сфери	255
Тема 10. Видатки бюджету на оборону та управління	268
10.1. Видатки на національну оборону та їх планування	268
10.2. Видатки на державне управління та їх планування	276
10.3. Видатки на правоохоронну діяльність і безпеку держави	280
Тема 11. Видатки бюджету на обслуговування державного боргу	284
11.1. Державний кредит як специфічна форма фінансових відносин	284
11.2. Класифікація державного кредиту	287
11.3. Економічна сутність державного боргу	292
11.4. Управління державним боргом	297
11.5. Аналіз боргового навантаження в Україні та зарубіжних країнах	304
4. ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	313
5. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	316
5.1. Ситуаційне завдання	316
5.2. Питання для перевірки знань	320
5.3. Теми рефератів	321
6. ТЕСТИ ДО КУРСУ «БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ»	324

7. ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА	347
Висновки	348
Предметний покажчик	350
Додатки	352
Додаток А. Бюджетний кодекс України (витяг)	352
Додаток Б	392
Додаток Б.1. Склад основних доходів спеціального фонду Державного бюджету України на 2005 р.	392
Додаток Б.2. Розподіл коштів спеціального фонду	394
Додаток В. Класифікація доходів бюджету	396
Додаток Г. Соціально-економічні та фінансово-бюджетні показники протягом 1994-2004 рр.	400
Додаток Д. Закон України „Про соціальні послуги”	419
Додаток Ж. Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету	429
Додаток З. Закон України Про внесення змін до Закону України „Про страхові тарифи на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”	433
Додаток К. Відомча класифікація видатків	435
Додаток Л. Структура кодування програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету	438

ВСТУП

Бюджетні процеси відіграють важливу роль у розвитку економіки країни, впливаючи на стан економічних процесів та соціального забезпечення, внутрішній і зовнішній баланс. Ефективна система управління фінансовими потоками в межах бюджетної системи, раціональна система бюджетних правовідносин повинні стати базою для росту суспільного добробуту.

Формування ефективної моделі бюджетних відносин в Україні є стратегічним завданням, вирішення якого дозволить розв'язати суперечності між суб'єктами державного управління з приводу розподілу повноважень між різними рівнями бюджетів, відійти від методів формування місцевих бюджетів без адекватного врахування потреб місцевих громад. Посилення ролі місцевого самоврядування є однією з ключових цілей реформування бюджетних відносин в Україні, оскільки дієвість місцевого самоврядування прямо впливає на спроможність держави мобілізувати фінансові ресурси для забезпечення економічної та соціальної стабільності як у регіонах, так і державі в цілому. Місцеві бюджети виступають важливим інструментом макроекономічного регулювання, реалізації державної політики на регіональному рівні та відображають політику органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування за допомогою коштів місцевих бюджетів вирішують такі важливі завдання, як: структурна перебудова економіки, здійснення житлового будівництва, благоустрій територій тощо. У зв'язку з вищезазначеним проблема розвитку бюджетних відносин в Україні є дуже **актуальною** в сучасних умовах подальшого реформування організації та функціонування бюджетної системи.

Міжбюджетні відносини уявляють собою внутрішні бюджетні потоки, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами. Бюджетне регулювання в економічній літературі визначається як система перерозподілу коштів між бюджетами, що полягає в передачі частини ресурсів з бюджетів вищих рівнів до бюджетів нижчих рівнів з метою збалансування. Використовуючи важелі міжбюджетних відносин, держава вирівнює території країни за рівнями їх економічного і соціального розвитку. З цією метою державою розробляються регіональні програми розвитку, кошти на які формуються в тому числі і за рахунок міжбюджетних трансфертів.

Навчальна дисципліна **“Бюджетна система України”** є нормативною для підготовки бакалаврів з економіки за фахом “Фінанси”. Її вивчення ґрунтується на засвоєнні економічних дисциплін та оволодінні загальною теорією фінансів. Дисципліна має теоретично-прикладний характер. У теоретичному плані вона повинна поглибити фундаментальні знання щодо макроекономічної сфери фінансової системи – державних фінансів, у прикладному плані – закласти базові знання з методики бюджетної роботи та сформуванню навички проведення розрахунків показників бюджету.

Бюджетна система України є провідною ланкою державних фінансів. Держава використовує бюджет як інструмент реалізації своєї соціально-економічної політики, адже він відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві, охоплює практично кожен юридичну та фізичну особу. Саме це визначає **мету** курсу – вивчення сутності бюджетних відносин і характеру їх впливу на суспільство. Тільки на цій основі можливо забезпечити ефективне управління бюджетом і фінансовою діяльністю держави в цілому.

Завдання вивчення курсу полягають у засвоєнні теоретичних основ формування і використання бюджету держави; розумінні засад бюджетного устрою і принципів побудови бюджетної системи; формуванні теоретичних і практичних знань щодо методів і джерел формування доходів бюджету та напрямів і форм фінансування видатків; оволодіння методикою вивчення обсягів бюджетних видатків, які забезпечують реалізацію функцій держави; формуванні знань з питань державного кредиту та управління державним боргом.

Об'єктом вивчення є організація бюджетного процесу на різних рівнях бюджетної системи. **Предметом** є види бюджетів бюджетної системи.

Теоретичні завдання курсу: пояснити історичні процеси зародження, становлення та розвитку бюджетних відносин в Україні та окремих зарубіжних державах; викласти основи законодавства з бюджетних питань; ознайомити з основами функціонування бюджетної системи України та окремих зарубіжних держав; формувати знання з питань державного кредиту та державного боргу. Практичні завдання курсу: засвоїти порядок фінансування установ невикробничої сфери; вивчити порядок планування видатків установ невикробничої сфери; засвоїти механізм бюджетних розрахунків на макро- та мікрорівнях.

Майбутній фахівець повинен знати основи побудови бюджетної системи України та окремих зарубіжних країн; законодавчі й інструктивні матеріали бюджетного напрямку; форми і методи планування в бюджетних організаціях; етапи бюджетного процесу; організацію функціонування органів управління бюджетною системою.

Майбутній фахівець повинен уміти: виконувати необхідні розрахунки бюджетних доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної системи; складати проекти кошторисів бюджетних установ; складати пояснювальну записку до звіту про виконання відповідного бюджету; знаходити резерви додаткових надходжень і економії витрат відповідного бюджету.

У процесі навчання студенти отримають необхідні знання під час лекційних, семінарських і практичних занять.

Необхідним елементом успішного засвоєння навчального матеріалу курсу є самостійна робота студентів з економічною літературою, нормативними актами з питань формування та організації бюджетного процесу на різних рівнях бюджетної системи.

Дисципліна “Бюджетна система України” є базовою для підготовки фахівців у галузі фінансів.

Навчальний посібник призначений для самостійної роботи студентів, складається з 11 тем відповідно до оновленої навчальної програми з урахуванням Бюджетного кодексу України.

Видання підготовлено викладачами кафедри фінансів Харківського національного економічного університету: *Л.В. Феценко* – кандидатом економічних наук, доцентом; *Н.В. Кузьминчук* — кандидатом економічних наук, доцентом; *П.В. Пронозю* — кандидатом економічних наук, доцентом.

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ з розподілом навчального часу за темами і формами занять

При вивченні дисципліни «Бюджетна система України» студент має ознайомитися з програмою дисципліни, з її структурою, формами та методами навчання, видами та методами контролю знань.

Тематичний план дисципліни «Бюджетна система України» складається з двох модулів, кожний з яких об’єднує у собі відносно окремий самостійний блок дисципліни, який логічно пов’язує кілька навчальних елементів дисципліни за змістом та взаємозв’язками.

Навчальний процес здійснюється у таких формах: лекційні, семінарські та практичні заняття, індивідуальна навчально-дослідницька робота та самостійна робота студента. Структура залікового кредиту дисципліни наведена у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Структура залікового кредиту навчальної дисципліни

№ з/п	Найменування	Кількість годин			
		у тому числі			
		Лекції	Семінарські та практичні заняття	Індивідуальна робота	Самостійна робота
1	2	3	4	5	6
МОДУЛЬ І. РОЛЬ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ					
1	Сутність, призначення та роль бюджету держави	4	2	4	4
2	Бюджет як основний фінансовий план держави	4	2	4	6
3	Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	4	2	4	4
4	Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України	6	4	6	6
5	Міжбюджетні відносини і системи бюджетного вирівнювання	6	2	6	6

1	2	3	4	5	6
II МОДУЛЬ. ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ					
6	Система доходів бюджету	6	4	4	6
7	Система видатків бюджету	6	2	4	4
8	Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку	2	4	4	4
9	Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу	4	4	4	4
10	Видатки бюджету на оборону та управління	2	2	4	4
11	Державний кредит і видатки бюджету на обслуговування державного боргу	4	4	4	4
Усього		48	32	48	52

2. ЗМІСТ КУРСУ ЗА ТЕМАМИ

Змістовий модуль I.

РОЛЬ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Тема 1. Сутність, призначення і роль бюджету держави

1.1. Економічна природа та сутність бюджету.

1.2. Бюджет як економічна категорія.

Визначення бюджету згідно з Бюджетним кодексом України. Функції, що характеризують сутність бюджету як економічної категорії. Визначення сутності бюджету як складної та різновекторної категорії.

1.3. Призначення та роль бюджету.

Економічне значення бюджету, його вплив на темпи економічного росту, структуру та розвиток суспільного виробництва, оптимізацію вартісних пропорцій у розподілі доходів.

Специфічні ознаки бюджетних відносин.

Призначення та роль бюджету. Бюджет як основний інструмент регулювання та впливу на розвиток економіки країни. Бюджет в якості важливого економічного важеля держави, через який забезпечується контроль за станом виробництва в цілому.

Структура бюджету (поточний бюджет та бюджет розвитку).

1.4. Бюджетна політика як важлива сфера фінансової політики.

Чинники впливу на бюджетну політику. Основні проблеми при формуванні бюджетної політики. Завдання бюджетної політики та засади визначення її пріоритетів.

1.5. Призначення та структура бюджетного механізму.

Кількісна та якісна характеристика бюджетного механізму, його структура.

1.6. Роль бюджетного механізму в регулюванні соціально-економічних процесів у державі.

Тема 2. Бюджет як основний фінансовий план держави

2.1. Правовий характер бюджету.

Нормативно-правові акти органів державної влади. Бюджетно-правовий статус державних органів влади. Розподіл бюджетних повноважень між центральними та місцевими органами державної влади.

2.2. Бюджет як розпис доходів і видатків.

Бюджет як розпис доходів і видатків держави, що затверджується органами законодавчої і представницької влади у вигляді закону.

Організаційна структура доходів бюджету. Розподіл видатків між бюджетами різних рівнів бюджетної системи.

2.3. Поняття бюджетної класифікації.

Поняття бюджетної класифікації, її організаційна роль, юридичне значення та структура.

2.4. Бюджетне планування та прогнозування.

Бюджетне планування та прогнозування; їх функції, принципи організації, методи та завдання.

2.5. Загальний та спеціальний фонди бюджету.

Загальний та спеціальний фонди бюджету, їх склад.

Тема 3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

3.1. Бюджетний дефіцит як економічна категорія та показник стану бюджету.

Модель визначення розміру бюджетного дефіциту. Дефіцит бюджету як один з макроекономічних показників, що характеризують сутність економічної моделі. Види дефіциту бюджетів відповідно українському та зарубіжному досвіду.

3.2. Причини виникнення та джерела покриття бюджетного дефіциту.

Бюджетний дефіцит як показник стану бюджету як фінансового плану.

3.3. Регулювання бюджетного дефіциту.

Основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту.

Тема 4. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України

4.1. Становлення та розвиток бюджетної системи України.

Структура бюджетної системи під час існування СРСР, протягом 1991 — 2001рр. та відповідно до Бюджетного кодексу України.

4.2. Законодавча і нормативна база функціонування бюджетної системи.

Бюджетний кодекс та його структура. Склад та принципи побудови бюджетної системи України.

4.3. Структура та принципи побудови бюджетної системи України.

4.4. Функціонування складових бюджетної системи України.

Функціонування бюджетної системи та її складових. Вплив на функціонування бюджетної системи інших частин економічної системи: Верховної Ради України, НБУ, КМУ, Міністерства фінансів, державної адміністрації, Фонду державного майна, Антимонопольного комітету, органів місцевого самоврядування та інших. Характеристика складових бюджетної системи: Рахункової палати, Державного казначейства, Державної податкової служби, Комітету ВР з питань бюджету, міських та обласних фінансових управлінь, бюджетних відділів, розпорядників бюджетних коштів.

4.5. Характеристика організації та функціонування бюджетної системи зарубіжних країн.

4.6. Організація бюджетного процесу в Україні та його учасники.

Тема 5. Міжбюджетні відносини і система бюджетного вирівнювання

5.1. Організація та функціонування міжбюджетних відносин в Україні.

Організація та функціонування міжбюджетних відносин в Україні. Їх суб'єкти, види, принципи організації. Характеристика сутності міжбюджетних відносин в розрізі економічного, правового та політичного аспектів. Вертикальні та горизонтальні міжбюджетні відносини.

Механізм міжбюджетних відносин як сукупність засобів (методів, форм, моделей, інструментів, інституціонально-правових структур). Переваги й недоліки централізованої та децентралізованої моделей міжбюджетних відносин. Унітарна, федеральна та змішана форми міжбюджетних відносин. Характеристика методів міжбюджетних відносин: балансового, делегуючого, трансферного, функціонального, кредитування та інших. Принципи функціонування системи міжбюджетних відносин: економічної ефективності, бюджетної відповідальності, соціальної справедливості, політичної консолідації, територіальної інтеграції.

5.2. Основні форми взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Основні форми взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи (бюджетне субсидювання, вилучення коштів, бюджетні позики, взаємні розрахунки бюджетів).

Система фінансового вирівнювання: форми, методи, інструменти.

Характеристика міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів (дотації вирівнювання, субвенції, інші дотації).

5.3. Зарубіжний досвід міжбюджетних відносин.

Змістовий модуль II.

ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Тема 6. Система доходів бюджету

6.1. Економічна сутність та класифікація бюджетних доходів.

Класифікація бюджетних доходів за різними критеріями: залежно від повноти зарахування, за частотою появи, за методами залучення, за напрямом зарахування, за розподілами відповідно до Бюджетного кодексу України. Розділи бюджетної класифікації доходів бюджету (податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти).

6.2. Склад та джерела доходів державного бюджету.

Склад та джерела доходів державного бюджету згідно з Бюджетним кодексом України. Доходи загального та спеціального фонду.

6.3. Доходи місцевих бюджетів.

Доходи місцевих бюджетів (загального та спеціального фондів). Поточний бюджет та бюджет розвитку. Доходи місцевих бюджетів, що враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

6.4. Роль податкової системи у формуванні бюджетних доходів.

Типові цілі податкової реформи. Принципи побудови податкової системи.

Тема 7. Система видатків бюджету

7.1. Економічна сутність бюджетних видатків.

Види фінансування державних видатків та видатків місцевих бюджетів. Напрямки фінансування видатків за рахунок державного бюджету.

7.2. Класифікація видатків бюджету.

7.3. Видатки державного бюджету.

Класифікація видатків бюджету: функціональна, економічна, відомча, програмна.

Розмежування видатків між місцевими бюджетами.

7.4. Видатки місцевих бюджетів.

7.5. Бюджетне фінансування, його форми та методи.

Складові системи бюджетного фінансування (принципи, форми, методи). Головні розпорядники бюджетних коштів.

Тема 8. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку

8.1. Необхідність і склад видатків на розвиток економіки.

Склад видатків бюджету на економічну діяльність, їх роль і місце у розвитку економіки. Бюджет і структурна перебудова економіки країни. Напрями і форми бюджетного фінансування економіки.

8.2. Напрямки і форми бюджетного фінансування економіки.

Бюджетні інвестиції, їх види. Капітальні вкладення і джерела їх фінансування. Конкурсний відбір об'єктів бюджетного інвестування, його завдання і критерії. Бюджетне фінансування економіки за рахунок цільових державних позик. Позички з бюджету державним підприємствам, порядок їх видачі і погашення.

Порядок дотування збиткових підприємств. Шляхи фінансового оздоровлення державного сектора і ліквідації збитковості.

Операційні витрати, їх склад і призначення. Роль і місце бюджету у фінансуванні операційних витрат.

8.3. Фінансування промисловості та енергетики.

8.4. Фінансування агропромислового комплексу.

8.5. Фінансова підтримка малого бізнесу та підприємництва.

8.6. Видатки на науково-дослідні роботи.

Видатки бюджету на науку. Організація наукових досліджень і джерела їх фінансування. Фінансування фундаментальних досліджень у наукових установах Національної Академії наук України, у відомчих наукових закладах та вищих навчальних закладах.

Видатки бюджету на освіту, їх склад і структура. Бюджетні заклади освіти, особливості організації їх діяльності.

Тема 9. Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу

9.1. Сутність соціального захисту та соціального страхування.

Форми і види соціального захисту населення. Склад видатків бюджету на соціальний захист населення, їх роль в умовах переходу до ринкової економіки. Адресні субсидії громадянам на житло і комунальні послуги. Види разової фінансової допомоги громадянам.

Форми і методи фінансового забезпечення соціальної сфери. Бюджетне фінансування закладів соціальної сфери, його організація. Основи кошторисного фінансування.

9.2. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Пенсійне страхування. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників. Пенсійна реформа в Україні. Недержавне пенсійне страхування. Діяльність недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ.

Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням. Страхування від нещасного випадку на виробництві і при професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності. Соціальні виплати Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Страхування на випадок безробіття. Види допомоги з безробіття.

Медичне страхування.

Видатки бюджету на охорону здоров'я, їх склад і структура. Бюджетні заклади охорони здоров'я. Оперативно-сітьові показники медичних установ. Особливості організації фінансової діяльності закладів охорони здоров'я в умовах страхової медицини. Система заробітної плати медичних працівників. Складання і перевірка кошторису медичних установ.

9.3. Особливості фінансування соціальної сфери.

Бюджетне фінансування закладів культури, склад видатків. Особливості кошторису бібліотек, будинків культури та інших культурно-освітніх закладів. Фінансування преси, радіо, телебачення.

Фінансування розвитку фізичної культури і спорту.

Тема 10. Видатки бюджету на оборону та управління

10.1. Видатки на національну оборону та їх планування.

Фінансові та політичні аспекти видатків держави на оборону. Военна доктрина країни та її вплив на рівень і розмір видатків на оборону. Склад цих видатків, порядок їх планування і фінансування.

10.2. Видатки на державне управління та їх планування.

Видатки бюджету на державне управління, їх склад. Утримання органів законодавчої і виконавчої влади.

10.3. Видатки на правоохоронну діяльність і безпеку держави.

Видатки на судові органи і прокуратуру. Видатки на правоохоронні органи. Видатки на утримання податкової адміністрації та митних органів. Порядок планування і фінансування видатків бюджету на управління.

Тема 11. Державний кредит і видатки бюджету на обслуговування державного боргу

11.1. Державний кредит як специфічна форма фінансових відносин.

Форми державного кредиту, їх призначення. Суб'єкти державного кредиту, їх класифікація.

Роль і місце державного кредиту в покритті дефіциту бюджету. Передумови державного кредиту: наявність кредиторів, у яких є вільні кошти; довіра з боку кредиторів до держави; заінтересованість у наданні позик; платоспроможність держави у погашенні боргів і виплаті доходу.

Державні позики як основна форма державного кредиту. Класифікація державних позик: за правом емісії; за ознакою держателів цінних паперів; за формою виплати доходів; за термінами погашення; за методами розміщення.

Види цінних паперів з державних позик: облігації, казначейські зобов'язання (векселі).

11.2. Класифікація державного кредиту.

11.3. Економічна сутність державного боргу.

Державний борг, його структура. Внутрішній та зовнішній, поточний та капітальний державний борг. Обслуговування державного боргу та видатки бюджету на цей процес.

11.4. Управління державним боргом.

Способи управління державним боргом: конверсія, консолідація, уніфікація, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочка погашення, анулювання.

11.5. Аналіз боргового навантаження в Україні та зарубіжних країнах.

Тема 1
СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ БЮДЖЕТУ
ДЕРЖАВИ

---

3. ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС

Змістовий модуль I.
РОЛЬ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ
ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Економічна природа та сутність бюджету

Поняття «бюджет» сформувалося завдяки тривалому історичному процесу еволюції суспільства: трансформації натурального господарства у товарно-грошове, становленню держави, розвитку фінансової науки. У 1781 р. вперше був оприлюднений офіційний документ, який вміщував усереднені звітні дані за декілька років про державні доходи й видатки Франції. За своїм змістом цей звіт максимально був схожим на документ, який пізніше назвали бюджетом. Отже, 1781 р. прийнято вважати роком появи першого бюджету. Термін «бюджет» поширився у офіційних документах лише на початку XIX ст. Французький економіст Рене Штурм у своїй фундаментальній праці «Бюджет» відобразив еволюцію поглядів на сутність бюджету. Найбільш характерними у другій половині XIX ст. були визначення категорії «бюджету», подані у табл. 1.1 [17, с. 41 – 42].

Таблиця 1.1

Визначення категорії „бюджет”

Джерело	Визначення категорії „бюджет”
Жан Б. Сей [17, с. 41]	Рівновага між потребами і коштами держави
Кодекс Державної звітності 31 травня 1862 р. [17, с. 42]	Акт, який передбачає і розв’язує щорічні доходи та видатки держави чи інші повинності, що підпорядковуються законами тим самим правилам
Іванов В. М. [16, с. 42]	Офіційний звіт про громадські доходи й видатки
Словник Літтре [17, с. 42]	Щорічно обумовлена відомість державних доходів і витрат

Визначення економічної категорії „бюджет”, приведені в табл. 1.1, відображають його складну та багатогранну природу.

Бюджет як специфічна форма фінансових відносин історично виникає і діє там, де існує держава з товарно-грошовими відносинами. Початкову практику складання бюджету відзначено наприкінці XVIII ст. у вигляді

фактично зібраних доходів і здійснених видатків. Поступово з офіційного звіту про доходи й видатки бюджет перетворюється на документ, який відображає передбачувані доходи та видатки [17, с. 43].

Згідно з російською науковою думкою кінця XIX ст. бюджет часто ототожнювався з державним розписом доходів і видатків. За тлумачним словником В. Даля бюджет визначається як «смета, учет, расчет, роспись, счет расхода и прихода..., государственная смета» [9, с. 51]. Професор Л.І. Ходській визначає бюджет як „розпис державних доходів і видатків на визначений період часу, що розглядається державними установами і затверджується верховною владою” [17, с. 45].

Визначення бюджету як форми фінансових відносин стосуються його утворення, використання та форми. Водночас недостатньо приділяється уваги тому, що бюджет в сучасних умовах – це явище, без якого не може існувати будь-яка економічна система. Об’єктивність бюджету зумовлена необхідністю постійного перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) між галузями діяльності та територіями держави внаслідок нерівномірності розвитку, між окремими верствами населення з метою підтримки незахищених членів суспільства тощо. Без цього перерозподілу держава як економічна система не може ефективно функціонувати. Незважаючи на наявність відмінностей у функціонуванні бюджету в різних економічних системах, спільним є те, що він завжди виступає інструментом регулювання економічних і соціальних явищ з метою реалізації завдань, які ставить держава.

1.2. Бюджет як економічна категорія

Бюджет — це економічна категорія, що відображає грошові відносини, які виникають між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами — з іншого, з приводу створення централізованого фонду коштів держави та його використання на розширене відтворення, задоволення суспільних потреб, виконання державою своїх функцій та завдань.

Згідно з Бюджетним кодексом *бюджет* – це план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань та функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (додаток А).

Державний бюджет України – це закон, який затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Економічне значення бюджету полягає в забезпеченні дієвого впливу на суспільне відтворення залежно від методів мобілізації фінансових ресурсів та напрямків їх використання. Тим самим бюджет впливає на темпи економічного росту, структуру та розвиток суспільного виробництва, оптимізацію вартісних пропорцій у розподілі доходів на задоволення загальнодержавних та внутрішньогосподарських потреб, на функціонування виробничої та невиробничої сфери, різних галузей народного господарства.

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через його функції, які зазначені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Функції державного бюджету

Функція	Сутність функції	Джерело
Розподільна	Держава концентрує грошові кошти і використовує їх з метою задоволення загальносуспільних потреб	[10, с. 15]
Контрольна	Дозволяє своєчасно і повно оцінити фінансові ресурси, які надходять у розпорядження держави, а також яким чином складаються пропорції з їх розподілом та наскільки ефективно вони використовуються	[10, с. 15]
Забезпечення держави	Створення фінансової бази існування держави: для утримання президентської, законодавчої і виконавчої влади, правоохоронних і митних органів, податкової служби, здійснення зовнішньоекономічної діяльності тощо	[10, с. 16]
Стимулююча	Справедливий і неупереджений розподіл державних коштів між суб'єктами господарювання з метою стимулювання їх економічної активності	[23, с. 10]

Як економічна категорія бюджет відображає відносини щодо формування на загальнодержавному і місцевому рівнях централізованих фондів, призначених для реалізації функцій і завдань держави, а також задоволення суспільних потреб. Специфічні ознаки даних відносин подані на рис. 1.1.

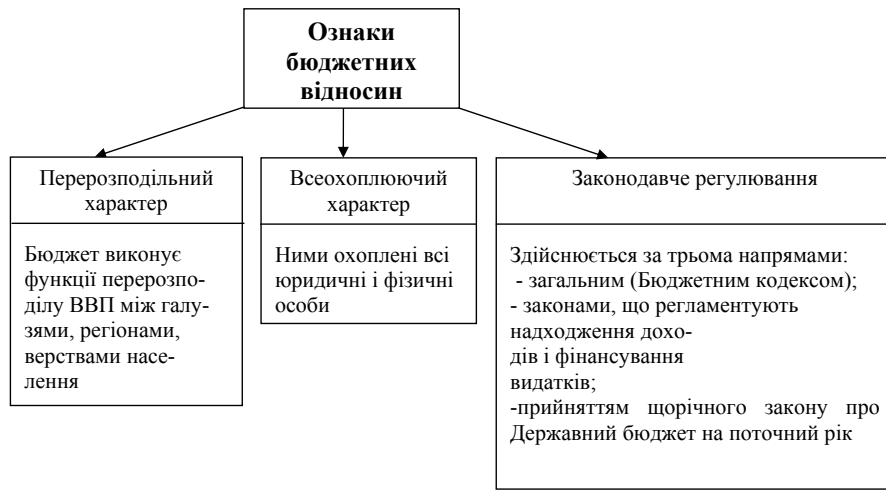

Рис. 1.1. Специфічні ознаки бюджетних відносин

Бюджетним відносинам притаманний суперечливий характер, який можна скоригувати двома шляхами:

1. Встановлення оптимальних пропорцій розподілу ВВП та його централізації в бюджеті. Критеріями оптимальності виступають забезпечення економічного росту та соціальна гармонія в суспільстві. З одного боку, бюджет не повинен підривати фінансову базу юридичних і фізичних осіб, з іншого, – створювати „утриманські” тенденції в суспільстві. За рівнем централізації ВВП у бюджеті умовно розрізняють такі моделі: американська (25 – 30 %), європейська (30 – 40 %), скандинавська (50 – 60 %).

2. Ріст ВВП — основний показник, що характеризує економіку країни. Економічний розвиток дає можливість забезпечувати постійне збільшення доходів суб'єктів фінансових відносин. Разом з тим, оскільки потреби держави відносно стабільні, то в разі росту обсягу ВВП відносна частина їх задоволення може зменшуватися [20, с. 16].

Державний бюджет відображає формування та використання фінансових ресурсів у всіх сферах народного господарства, у ньому фінансово обґрунтовується прогноз економічного та соціального розвитку держави. Висвітлюючи обсяг ресурсів, що мобілізуються у певному періоді, та їх використання, бюджет результатами свого виконання засвідчує загальне збалансування фінансових ресурсів у державі.

Бюджет є складною та різновекторною категорією, тому у фінансовій теорії відсутня єдина думка щодо визначення його суті. Ретроспективний аналіз, проведений О.П. Кириленко [17, с. 3] свідчить, що розбіжності поглядів пов'язані з розумінням форми, змісту, юридичного та економічного призначення цієї категорії (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Визначення сутності бюджету

Сутність поняття „бюджет” англ. – budget, фр. – bougette)	Джерело
Сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави	[10, с. 33]
План формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань та функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду	[2, с. 4]
Провідна ланка фінансової системи, яка, як економічна категорія, відображає грошові відносини, що виникають між державою і підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності і фізичними особами з приводу утворення централізованого фонду коштів держави та його використання на розширене відтворення, підвищення ріння життя і задоволення інших соціальних потреб	[10, с. 33]

У радянський період вчені базувалися на визначенні державного бюджету як економічної категорії соціалізму, яка виражає грошові відносини між державою та іншими учасниками суспільного виробництва в процесі планомірного розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту шляхом утворення централізованого фонду грошових коштів держави і його використання на цілі розширеного соціалістичного відтворення, підвищення рівня життя народу та задоволення інших суспільних потреб [23, с. 4].

У ринковій економіці держава декларує поліпшення суспільних благ, а завдяки прозорості бюджету вона змушена позитивно впливати на добробут людей. Виникає об'єктивна необхідність у розподілі та перерозподілі новоствореної вартості між секторами народного господарства, верствами

населення, регіонами країни з метою підвищення ефективності розвитку економіки.

В процесі розвитку ринкових відносин особливого значення бюджет набуває для регулювання структури фінансових ресурсів різних сфер народного господарства та підприємств різних форм власності (через систему платежів і шляхи фінансування бюджет безпосередньо впливає на їх платоспроможність).

Якщо кошториси та бізнес-плани окремих суб'єктів господарювання відображають індивідуальний кругообіг виробничих фондів, то бюджет – усіх суспільних фондів. Перерозподіл коштів у державному масштабі є необхідною умовою забезпечення кругообігу фондів, що сприяє досягненню відповідних пропорцій і темпів процесу відтворення.

Визначення категорії „бюджет” за різними критеріями представлено на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Визначення категорії „бюджет”

За своєю формою державний бюджет – це фінансовий баланс, що відображає план доходів і витрат держави. У процесі його складання обґрунтовується доцільність застосування певних форм мобілізації ресурсів і напрямів їх використання.

1.3. Призначення та роль бюджету

Бюджет виступає в якості основного інструменту регулювання та впливу на розвиток економіки країни. Відповідно до Конституції України [1] держава через бюджет має змогу зосередити фінансові ресурси на основних сферах та напрямках економічного і соціального розвитку, здійснювати єдину фінансову політику на всій території.

Використовуючи фінансові важелі, держава може суттєво впливати на основні показники розвитку економіки.

Розвинуті країни почали активно використовувати державні фінанси в регулюванні економіки з часів світової економічної кризи. Основоположником теорії і практики регулювання економіки у ХХ ст. був англійський економіст Дж. Кейнс. Головним завданням економічної політики держави, згідно з його теорією, є управління сукупним попитом, а одним з основних інструментів проведення цього управління є державний бюджет. Держава має можливість шляхом регулювання доходів і витратків бюджету впливати на процес накопичення капіталу, обсяг сукупного попиту й пропозиції. Теорія державних фінансів Кейнса для стимулювання економіки підтримує бюджетні дефіцити на певних часових періодах: в умовах економічної депресії держава повинна зменшувати податкове навантаження і збільшувати витатки державного бюджету; дефіцит бюджету стимулюватиме додатковий попит і позитивно впливатиме на розвиток народного господарства.

Ще у ХІХ ст. німецький економіст А. Вагнер виявив тенденцію підвищення витратків державних бюджетів розвинутих країн, яка позитивно впливала на темпи росту виробництва [22, с. 42].

Бюджет є важливим економічним важелем держави, через який забезпечується контроль за станом виробництва в цілому. Органи державної влади мають можливість впливати через нього на фінансову діяльність місцевих органів влади, які формують бюджети адміністративно-територіальних одиниць. За допомогою бюджету діяльність органів управління отримує цілком визначену в законодавчому і нормативному плані правову базу для залучення і витрачання грошових коштів. Вплив державного бюджету на економіку можна оцінити як кількісно, так і якісно. Кількісна оцінка визначається обсягом мобілізованих коштів, якісна – встановленням пропорцій

розподілу ВВП і застосуванням різних інструментів цього розподілу. Значення бюджету держави відображено на рис. 1.3.

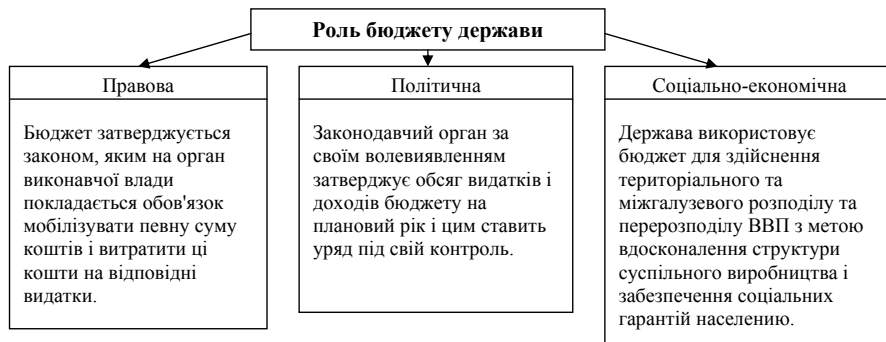

Рис. 1.3. Роль бюджету держави

Призначення та роль бюджету залежить від його поділу на поточний та бюджет розвитку (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Характеристика поточного та бюджету розвитку

Характеристика бюджету	Поточний	Бюджет розвитку
1	2	3
Принципи	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення достатнього рівня розвитку регіону; - стабільність надходження коштів; - пріоритетний розвиток соціально-культурної сфери; - наукова обґрунтованість розмірів видатків; - обов'язковий характер виконання 	<ul style="list-style-type: none"> - тісний зв'язок з поточним бюджетом; - зміна бюджетних пріоритетів; - виконання в міру надходження коштів
Доходи	<ul style="list-style-type: none"> - податок на доходи фізичних осіб; - податок на власність; - неподаткові надходження; - субсидії, субвенції, дотації; - плата за землю 	<ul style="list-style-type: none"> - податок на прибуток підприємств; - адміністративні збори та платежі; - надходження від штрафів та фінансових санкцій; - інші неподаткові надходження

Продовження табл. 1.4

1	2	3
Видатки	<ul style="list-style-type: none"> - на соціальний захист та соціальне забезпечення; - на фінансування пасажирського транспорту; - на тверде паливо; - на соціально-культурну сферу; - на охорону здоров'я; - на фізичну культуру і спорт; - на житлове господарство; - на заходи цивільної оборони, правоохоронні органи; - на утримання органів влади 	<ul style="list-style-type: none"> - капітальні вкладення на розвиток виробництва і соціальної сфери; - витрати на капітальний ремонт

Дані табл. 1.4 свідчать, що поточні видатки потребують негайного та своєчасного фінансування за рахунок стабільних джерел доходів: плати за землю; податків на доходи фізичних осіб та на власність; неподаткових надходжень; трансфертів. Бюджет розвитку повинен фінансувати розширене відтворення окремих сфер діяльності. Співвідношення поточного бюджету і бюджету розвитку залежить від досягнутого регіоном рівня економічного та соціального розвитку.

1.4. Бюджетна політика як важлива сфера фінансової політики

Бюджетна політика являє собою цілеспрямовану діяльність держави щодо регулювання бюджетного процесу, управління збалансованістю бюджету, а також використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики в країні [11, с. 232].

Бюджетна політика як складова фінансової є системною сукупністю цілей, наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу, управління бюджетами всіх рівнів, ефективного використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних задач [21, с. 25].

Вона служить інструментом регулювання економіки для підтримки певного рівня ВВП, зайнятості населення та соціального забезпечення [10, с. 52].

Бюджетна політика знаходиться в центрі суспільної уваги як центральний блок економічної політики держави. Від її якості залежить рівень соціального

захисту громадян, інвестиційні можливості держави, місце країни на міжнародній арені, підприємницька активність суб'єктів господарювання і громадян. У бюджетній політиці найбільш яскраво висвітлюються інтереси різних верств населення.

Бюджетна політика як елемент фінансової тісно взаємодіє з податковою, грошово-кредитною, інвестиційною та валютною політикою; відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності в країні, що є базою розвитку виробництва та підвищення його ефективності, підтримки підприємницької активності та росту добробуту громадян.

Проблема формування ефективної бюджетної політики полягає в її науковому обґрунтуванні: наскільки вона базується на фундаментальних теоретичних засадах, виходячи з певної фінансової доктрини держави. При її плануванні держава має прагнути забезпечити фінансову та соціальну стабільність в суспільстві, враховуючи сукупність національних, історичних, політичних, соціально-економічних та інших особливостей розвитку держави (рис. 1.4).

Проблема взаємозв'язку між зовнішніми та внутрішніми чинниками, які впливають на бюджетну політику, полягає в тому, наскільки вони сприяють росту ВВП та ефективному використанню фінансових ресурсів. Розробка стратегії бюджетної політики передбачає визначення узагальнених контрольних показників, затвердження яких має здійснюватись на вищому урядовому рівні. Помилки в прогнозуванні соціально-економічного розвитку, недооцінка наслідків негативних процесів, що розвиваються в економіці, соціальній та фінансовій сферах, прирікають бюджетне планування на невдачу.

Основними проблемами при формуванні бюджетної політики є:

- максимально точне визначення обсягу ВВП, із врахуванням інших макроекономічних показників: рівня інфляції, обсягу виробництва, споживання та нагромадження;

- впровадження науково обґрунтованих розрахунків доходної бази бюджету (останнім часом вона постійно завищувалась за рахунок необґрунтованих прогнозних обсягів промислового виробництва, коштів від приватизації, платежів від ренти, які фактично не досягалися).

Рис. 1.4. Чинники впливу на бюджетну політику

Уряди багатьох країн оприлюднюють бюджетні показники для того, щоб стимулювати обговорення бюджетної політики у суспільстві та досягти злагоди щодо її цілей і засобів досягнення. Контрольні показники є відображенням поглядів уряду на вплив держави на економіку; його пріоритетів щодо обсягів оподаткування, позик та видатків (рис. 1.5) [11, с. 232 – 234].

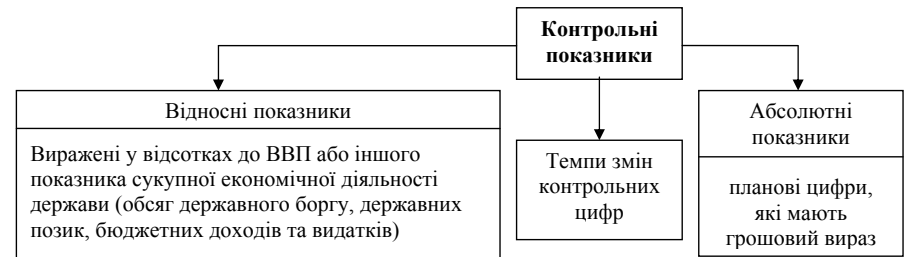

Рис. 1.5. Контрольні показники бюджету

Сукупність вищезазначених показників є базою для визначення основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Вона є

активним інструментом економічної та соціальної політики: з огляду на конкретну соціально-економічну і політичну ситуацію та наявну стратегію соціально-економічного розвитку країни вона може передбачати різні рівні перерозподілу ВВП через бюджет, централізації фінансових ресурсів у рамках бюджетної системи, регламентації використання бюджетних коштів; пріоритетність бюджетного фінансування, вибір шляхів досягнення збалансованості бюджету [11, с. 234 – 235].

Першочерговими завданнями бюджетної політики виступають розробка науково обґрунтованої концепції формування доходної бази бюджету держави та побудова ефективної системи оподаткування, рис. 1.6.

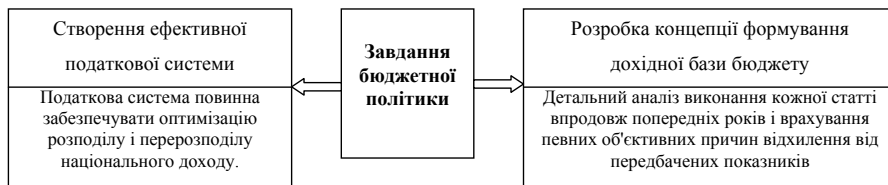

Рис. 1.6. Завдання бюджетної політики

Реалістичність бюджетної політики визначається як наповненням доходної частини бюджету, так і обґрунтуванням запланованих витрат. Принцип формування витратної частини бюджету на основі наявних фінансових ресурсів застосовується при формуванні бюджету з метою реального його виконання.

Основні засади визначення пріоритетів бюджетної політики показані на рис. 1.7.

Реалізація кожного пріоритету бюджетної політики має бути обрахована, для чого для кожного з пріоритетів бюджетної політики слід розробляти кошторис, який має закладатися у бюджетну програму з цього пріоритету.

Схему визначення пріоритетів бюджетної політики на наступний бюджетний період наведено на рис. 1.8.

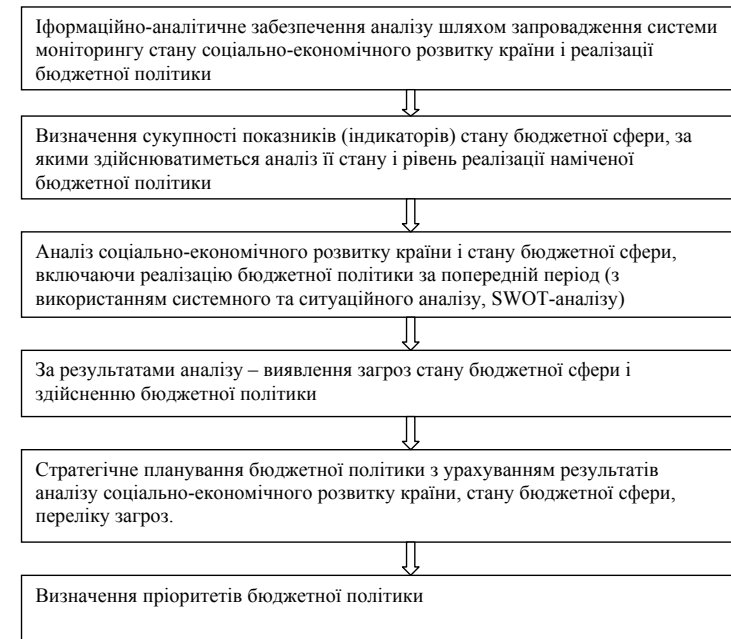

Рис. 1.7. Засади визначення пріоритетів бюджетної політики

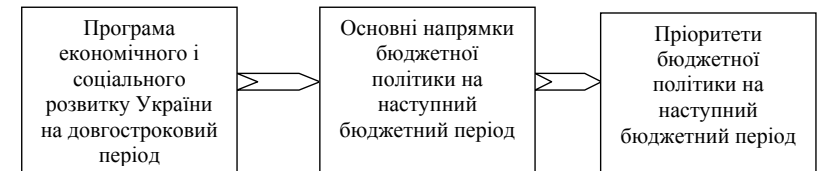

Рис. 1.8. Визначення пріоритетів бюджетної політики

Бюджетна політика повинна змінюватися та коригуватися залежно від тих завдань, які постають перед державою на певних етапах розвитку. Є необхідність визначення стратегічних і тактичних цілей та завдань бюджетної політики не тільки на наступний рік, а й довгострокової концепції формування політики у сфері державних фінансів.

1.5. Призначення та структура бюджетного механізму

Бюджетний механізм може бути охарактеризований як комплекс спеціально розроблених й законодавчо закріплених у державі форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для регулювання економічних і соціальних процесів. Основною метою цього регулювання є фінансове забезпечення темпів і пропорцій розвитку економіки, а також соціальних гарантій населенню.

В економічній літературі відсутня єдина думка щодо визначення поняття «фінансовий механізм». У працях провідних західних учених фінансовий механізм не вивчається як окремий об'єкт, але всебічно досліджуються фінансові методи впливу на підприємство, державу і суспільство. Структура фінансового механізму, розроблена українськими вченими, найбільш логічна. Так, О. Д. Василик і К. В. Павлюк зазначають, що «згідно зі структурою фінансової системи фінансовий механізм поділяється на такі складові: фінансовий механізм підприємств, організацій, установ; бюджетний механізм; страховий механізм тощо» [18, с.19]. Отже, бюджетний механізм є складовою фінансового механізму.

Бюджетний механізм як складова ланка загальної системи управління економікою значною мірою визначає характер економічної системи в цілому.

Кількісна та якісна характеристика бюджетного механізму обумовлюється обсягом фінансових ресурсів, що акумулюються і витрачаються за відповідними рівнями господарського управління, технологією мобілізації і використання. Важливо правильно обрати технологію цих процесів: суб'єкт і об'єкт мобілізації і витрачання фінансових ресурсів, показники, ставки, норми, санкції, пільги, тобто весь інструментарій здійснення руху фондів грошових коштів.

Призначення бюджетного механізму зводиться до двох основних функцій: забезпечення й регулювання економічних і соціальних процесів у державі.

Бюджетне забезпечення здійснюється через використання методів бюджетного фінансування, кредитування тощо. Кожний з цих методів має особливість застосування на практиці. При бюджетному фінансуванні враховуються умови визначення обсягів фінансування, періодичність передачі

коштів, норми витрат на конкретний вид витрат та ін. При кредитуванні визначаються умови надання кредитів.

Для того, щоб профінансувати відповідні заходи або програми, необхідно відпрацювати і законодавчо встановити форми мобілізації ресурсів за допомогою податків, зборів та інших платежів. Це дуже важлива складова бюджетного механізму в цілому, вона часто розглядається як самостійна ланка фінансового механізму – податковий механізм.

Бюджетне регулювання являє собою метод здійснення функцій управління економічними і соціальними процесами. Використовуючи їх, держава через встановлення форм і методів акумуляції фінансових ресурсів та їх використання стимулює або локалізує певні явища і процеси. Виділяючи кошти на розвиток економіки, держава стимулює розвиток таких виробництв, які в умовах ринку не можуть забезпечити свій розвиток за рахунок власних ресурсів.

Структура бюджетного механізму подана на рис. 1.9.

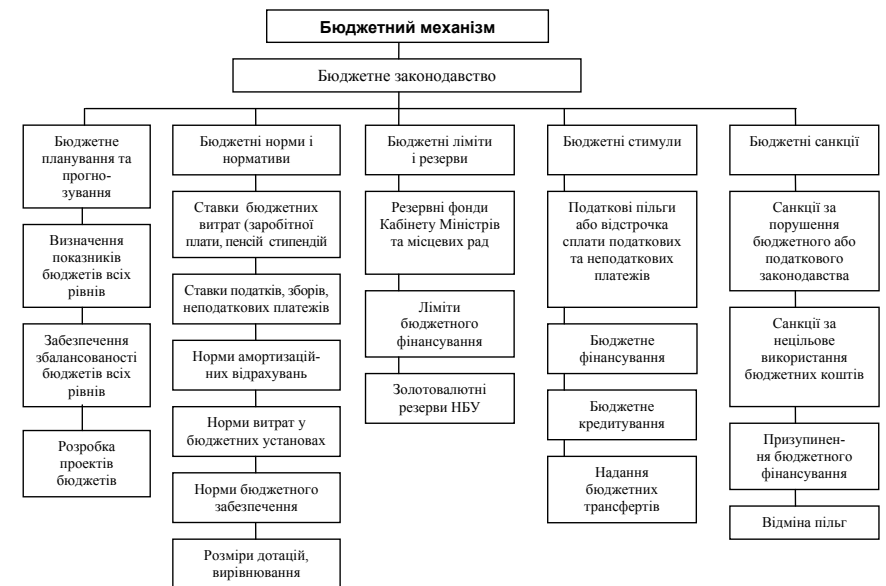

Рис. 1.9. Структура бюджетного механізму

Бюджетний механізм у цілому являє собою принципову схему практичного використання бюджетних коштів в економіці держави, їх впливу на відповідні процеси. Водночас він має свої відмінності у практичному застосуванні на рівні держави, суб'єктів господарювання чи верств населення.

Економічна сутність бюджетного механізму визначається двома підходами: з одного боку, бюджетний механізм можна розуміти як процес функціонування самих бюджетних коштів (відображення внутрішньої організації функціонування фінансових ресурсів), з іншого – як сукупність методів і форм, інструментів і важелів впливу на стан та розвиток економіки (відображення зовнішньої дії функціонування бюджету і фінансових ресурсів як фактора впливу на стан економіки).

Таким чином, **бюджетний механізм** – це сукупність форм і методів формування і використання бюджетних ресурсів, що застосовуються з метою впливу на економічний і соціальний розвиток суспільства.

1.6. Роль бюджетного механізму в регулюванні соціально-економічних процесів у державі

Ринковий механізм не завжди в змозі забезпечити гідний рівень життя людини. Це створює об'єктивні умови для діяльності держави у напрямку забезпечення та росту суспільного добробуту. У науковій літературі добробут суспільства розглядається як „основа стану соціальних груп та індивідумів у соціально-економічній структурі суспільства” [14, с. 29]. Ринкова економіка не гарантує рівномірного розподілу соціальних благ стосовно отримання та використання доходів та послуг. Міра втручання держави в цей процес залишається об'єктом гострих дискусій, оскільки іноді воно заважає його оптимізації.

Бюджетне регулювання в економічній літературі визначається як «система перерозподілу коштів між бюджетами, що полягає в передачі частини фінансових ресурсів бюджетів вищих рівнів бюджетам нижчих рівнів із метою збалансування» [18, с. 19]. Останніми роками з'явився термін «регулювання міжбюджетних відносин». Міжбюджетні відносини являють собою внутрішні бюджетні потоки, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами. Тому використання терміна «регулювання міжбюджетних відносин» є коректнішим для характеристики процесу регламентування

відносин, які складаються між органами влади й управління різних рівнів у бюджетній системі.

Бюджетний механізм взаємопов'язаний з фінансовим механізмом суб'єктів господарювання в розрізі функціонування фінансових ресурсів у різних сферах і галузях народного господарства. Він упорядковує не тільки бюджетні потоки, а й оптимізує функціонування тих ресурсів, що перерозподіляються між різними економічними суб'єктами згідно з цілями реалізації єдиної фінансової політики, спрямованої на стабільний економічний розвиток держави і соціальний захист населення. Його ефективне функціонування сприяє оптимальному співвідношенню в процесі перерозподілу фінансових ресурсів між бюджетом і суб'єктами господарювання щодо створення централізованих і децентралізованих грошових фондів, від чого залежать кількісні та якісні параметри соціально-економічних явищ у суспільстві та кінцеві результати діяльності суб'єктів народного господарства. За допомогою бюджетного механізму формуються умови, сприятливі для розширеного відтворення фінансових ресурсів у всіх сферах економіки та досягнення стабільності й ефективності фінансової системи.

Реалізація соціально спрямованого бюджету об'єктивно потребує більшого фінансування з бюджетів областей відповідних видатків (наприклад, інтереси регіону, у якому переважають пенсіонери, відрізняються від інтересів регіону з високим процентом дітей). Суттєвими є відмінності у фінансових потребах адміністративно-територіальних одиниць різного рівня (наприклад, великі міста, які потребують значних поточних витрат на утримання об'єктів соціальної інфраструктури, та села, які мають потребу в інвестиціях і у створенні такої інфраструктури). Соціальна орієнтованість бюджету практично може бути реалізована за умови максимального наближення бюджетних послуг до громадян, тобто шляхом передачі права вирішувати відповідні питання тому рівню державної влади, на якому можна найкраще врахувати інтереси населення. Розширення самостійності місцевих органів влади є реальним шляхом зростання суспільного добробуту.

Добробут суспільства залежить також від правильного регулювання міжбюджетних відносин. Бюджетне регулювання – це процес збалансування доходів та видатків бюджетів різних рівнів, що входять до бюджетної системи. Для зростання суспільного добробуту необхідно оптимізувати розподіл

фінансових ресурсів через бюджетний механізм при наданні суспільних благ і послуг. Ефективний бюджетний механізм забезпечить раціональний розподіл ресурсів для задоволення потреб суспільства [14, с. 32].

Правове забезпечення бюджетного механізму ґрунтується на окремих статтях Конституції України, Бюджетному кодексі України (додаток А), Законі України «Про систему оподаткування України» [6]. Щорічним законом України про Державний бюджет України визначаються видатки держави на загальнодержавні потреби, їхній розмір і цільове спрямування.

Контрольні питання

1. Розкрийте історичні передумови появи поняття «бюджет».
2. Охарактеризуйте економічне значення бюджету та визначте його роль у суспільстві.
3. Окресліть специфічні ознаки бюджетних відносин.
4. Охарактеризуйте види бюджету.
5. Охарактеризуйте доходи та видатки поточного бюджету та бюджету розвитку.
6. Проаналізуйте проблеми при формуванні ефективної бюджетної політики.
7. Окресліть засади визначення пріоритетів бюджетної політики.
8. Розкрийте призначення бюджетного механізму та охарактеризуйте його структуру.
9. Охарактеризуйте поняття «бюджетне забезпечення» та «бюджетне регулювання».
10. Розкрийте взаємозв'язок бюджетного механізму з фінансовим механізмом.

Використана література

1. Конституція України: Офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посіб. / Авт.-уклад. М.І. Хавронюк. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 384 с.
2. Бюджетний кодекс / Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Наук.-практ. коментар. – 2003. – №10 – 416 с.

3. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств»/ Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.
4. Закон України «Про податок на додану вартість»/ Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 21. – Ст. 156.
5. Закон України «Про прибутковий податок з громадян»/ Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 43. – Ст. 568.
6. Закон України «Про систему оподаткування України»/ Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 39. – Ст. 510.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
8. Краткий политический словарь / В.П. Абаренков, Т.Е. Абова, А.Г. Аверкин и др.; Сост. и общ. ред. Л.А. О니кова, Н.В. Шишлина. – 6-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – 623 с.
9. Толковый словарь живого великорусского языка: Современное написание: В 4 т. / В.И. Даль. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2003.
10. Булгакова С., Єрмошенко Л. Бюджетна політика держави // Вісник КНТЕУ. – 2002. – №1. – С. 47–60.
11. Бюджетна система України: Навч. посіб. / За ред. С.О. Булгакової. – К.: Київ. Нац. Торг.-екон. ун-т, 2002. – 288 с.
12. Василик Д.О. Бюджетний механізм управління економікою // Фінанси України. – 1999. – №3. – С. 22–23.
13. Василик Д.О. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму // Фінанси України. – 2000. - №11. – С. 138–140.
14. Гордей О.Д., Василик Д.О. Бюджетний механізм забезпечення зростання суспільного добробуту // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 29–32.
15. Золотарьов В.Ф. Запровадження сучасних підходів до нагальних питань бюджетної політики // Збірник наукових праць № 2 (17). – У 2-х ч. – Ч.2. – С. 143–145.
16. Иванов В.М. Бюджетна система: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 80 с.
17. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 384 с.
18. Наумова Л.Ю. Бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки // Фінанси України. – 2003. - № 4. – С. 19–28.

19. Опарін В.Н. Бюджетна система: Навч.-мед. посібник для самост. вивч. дисципліни. – 2-вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 336 с.
20. Пионтковский Р., Сытник Т. Бюджет как часть экономической политики государства // Фондовый рынок. – 2001. – №17. – С. 16–17.
21. Плужников І. Засади визначення пріоритетів бюджетної політики держави // Економіст. – 2003. – №2. – С. 25–29.
22. Чугунов І.Я. Вплив бюджету на економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 42–43.
23. Юрій С.І. Концептуальні засади сутності бюджету // Фінанси України. – 2001. – №10. – С. 3–10.

Тема 2

БЮДЖЕТ ЯК ОСНОВНИЙ ФІНАНСОВИЙ ПЛАН ДЕРЖАВИ

2.1. Правовий характер бюджету

Закон про Державний бюджет України – це закон, який затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду. Бюджет України є основним фінансовим планом по створенню і використанню централізованого фонду коштів, який затверджується законом вищого представницького органу влади і внаслідок цього сам стає законом.

Державний бюджет як правова категорія являє собою закон України, який приймається органами законодавчої влади, а місцеві бюджети – органами влади місцевого самоврядування. Всі види бюджетів є основними фінансовими планами формування і використання фондів коштів для держави в цілому або певної адміністративно-територіальної одиниці.

Ефективність використання бюджетних коштів залежить від науково обгрунтованої організації бюджетного процесу на всіх його етапах. Досягнення цього можливе тільки при базуванні бюджетного процесу на досконалій і ефективній законодавчій базі. Нормативно-правові акти, які регламентують функціонування бюджетної системи, та органи влади, що їх видають, представлені на рис. 2.1.

В українському законодавстві застосовується термін «бюджетні права» для характеристики статусу органів державної влади, які значною мірою є водночас і обов'язками (наприклад: „право” затверджувати бюджет, „право” розподіляти бюджетні кошти). Таким чином, бюджетне право і обов'язок об'єднані в одному повноваженні, що відображає їх нерозривність для суб'єктів бюджетного права.

Бюджетно-правовий статус державних органів влади подано на рис. 2.2.

Зміст бюджетних прав зумовлений суверенітетом України: вони забезпечують фінансову базу для його підтримки. Шляхом реалізації цих прав у розпорядженні держави створюється бюджет, необхідний для її функціонування, виконання внутрішніх і зовнішніх задач; а також

здійснюється єдина бюджетна політика на території всієї держави і, в результаті – єдина соціально-економічна політика. Крім того, ці права обумовлюють можливості координації дій України в рамках СНД і на світовій арені.

Рис. 2.1. Нормативно-правові акти органів державної влади

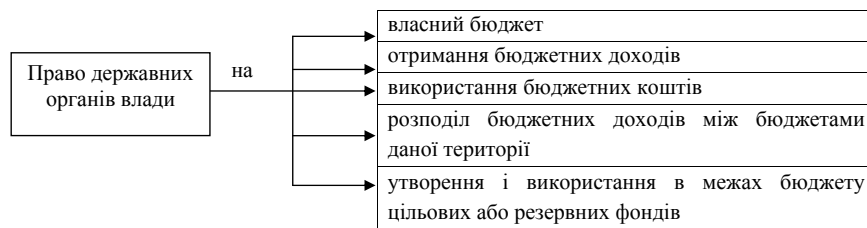

Рис. 2.2. Бюджетно-правовий статус державних органів влади

Бюджетні права закріплені в Конституції України [1], Бюджетному кодексі (додаток А), в законах про бюджет на поточний рік.

Згідно зі статтею 5 Конституції Україна має право на самостійний бюджет. Українське законодавство детально регламентує порядок його

формування та виконання, запроваджує податки, збори та інші джерела доходів, які належать зарахуванню до бюджетів. При цьому запровадження загальних принципів оподаткування є компетенцією як державних, так і місцевих органів влади.

Розподіл бюджетних повноважень між центральними і місцевими органами державної влади наведено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Розподіл бюджетних повноважень між центральними і місцевими органами влади

Місце кожного з суб'єктів у системі адміністративно-територіального поділу впливає на конкретний перелік наданих їм бюджетних прав.

2.2. Бюджет як розпис доходів і видатків

Бюджет – це розпис доходів і видатків держави, який затверджується органами законодавчої і представницької влади у вигляді закону.

Доходи бюджету виражають економічні відносини, що виникають у процесі формування фондів грошових коштів і надходять у розпорядження органів державної влади та управління. Організаційна структура доходів бюджетів подана на рис. 2.4.

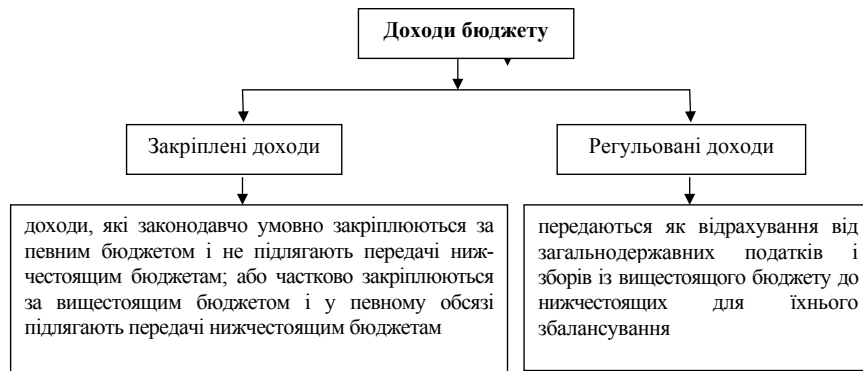

Рис. 2.4. Організаційна структура доходів бюджетів

Законодавством України встановлено порядок регулювання доходів бюджетів: з державного бюджету до бюджету АРК, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя може передаватись частка доходів у вигляді процентних відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів, які справляються на цій території, або дотацій та субвенцій (дотації використовують на вирівнювання доходної спроможності відповідного бюджету; субвенції – на певні цілі) (Додаток А). Обсяг цих відрахувань затверджується Верховною Радою в законі про Державний бюджет на відповідний рік. До проекту закону Кабінетом Міністрів додається техніко-економічне обґрунтування відрахувань, дотацій і субвенцій.

Видатки бюджету являють собою економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів і його використанням за цільовим призначенням. Значна кількість видів бюджетних видатків обумовлена низкою факторів: рівнем соціально-економічного

розвитку країни, адміністративно-територіальним устроєм держави та її функціями, формами надання бюджетних коштів тощо.

Соціально-економічний розвиток України обумовив кардинальну зміну системи, структури та класифікації видатків. При командно-адміністративних методах господарювання бюджет був дуже перевантажений видатками, які пов'язані з економічною функцією держави: 65–70% бюджетних коштів спрямовувались у галузі матеріального виробництва. Соціальна функція бюджету, що поширена у розвинутих країнах і яка зорієнтована на забезпечення добробуту людини, не мала свого фінансового втілення. З переходом економіки України на ринкові засади господарювання у бюджеті держави з'явилися нові напрямки витрачання коштів централізованого фонду: соціальний захист населення, надання бюджетних позик, зовнішньоекономічна діяльність, обслуговування державного боргу, національна космічна програма тощо.

Співвідношення видатків між окремими групами визначається спрямованістю бюджетної політики. Останніми роками найбільша частка видатків припадає на соціальний захист населення. Це викликано кризою в економіці та необхідністю соціального захисту громадян із невеликим рівнем доходів.

Розподіл видатків бюджетів наведено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Розподіл видатків бюджетів

Значні кошти з державного бюджету витрачаються на потреби освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення, що мають загальнодержавне значення. На державний бюджет також покладено фінансування заходів, пов'язаних з обороною, а також

видатків на створення державних матеріальних і фінансових резервів, на утримання вищих органів влади і управління тощо.

Видатки, які передбачає державний бюджет, подано на рис. 2.6.

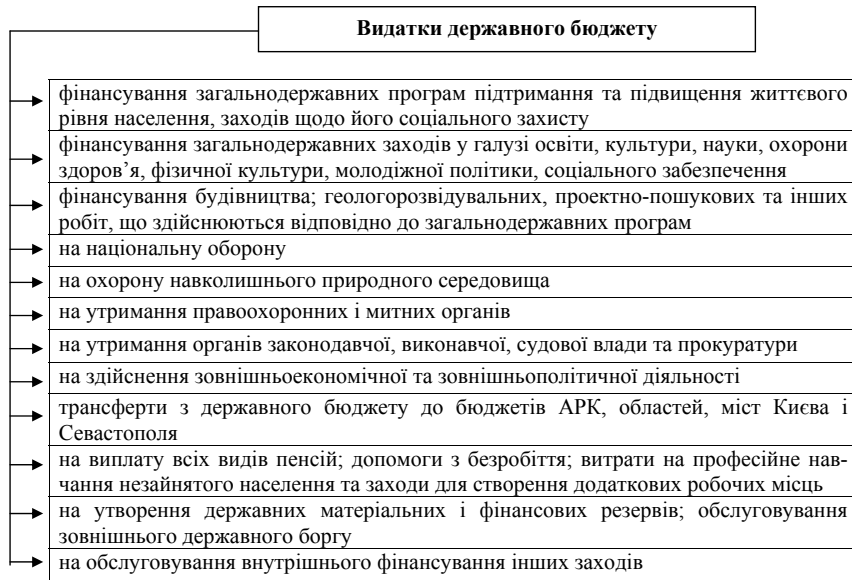

Рис. 2.6. Видатки державного бюджету

Видатки, які здійснюються з республіканського бюджету АРК та місцевих бюджетів, представлені на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Видатки бюджету АРК та місцевих бюджетів

З місцевих бюджетів фінансуються комунальне господарство, заходи з благоустрою міст, теплове господарство, ремонт та утримання шосейних доріг місцевого значення, соціально-культурні установи.

Розмежування видів видатків між бюджетами, що входять до складу бюджетів АРК, областей, міст Києва і Севастополя, здійснюється відповідно Верховною Радою АРК, обласними, міськими (міст Києва і Севастополя) радами.

2.3. Поняття бюджетної класифікації

Застосування бюджетної класифікації передбачено Бюджетним кодексом України (додаток А). Для забезпечення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків і взаємозв'язку між функціональним призначенням та економічним характером видатків Міністр фінансів затверджує бюджетну класифікацію.

Бюджетна класифікація – це групування бюджетних доходів і видатків за однорідними ознаками для створення єдиної інформаційної системи їх зведення, забезпечення контролю за повним і своєчасним надходженням платежів за видами доходів, загальнодержавної і міжнародної зрівняності бюджетних даних.

Бюджетна класифікація єдина для всіх бюджетів, її використовують у бюджетному плануванні в процесі складання проектів бюджетів, розробки індивідуальних і зведених кошторисів бюджетних установ. При цьому забезпечується: взаємозв'язок плану економічного і соціального розвитку країни і фінансових планів міністерств та відомств; єдиний порядок складання бюджетів різних рівнів, зведення їх показників. Організаційна роль бюджетної класифікації подана на рис. 2.8, її структура – на рис. 2.9 [18], а юридичне значення – на рис. 2.10.

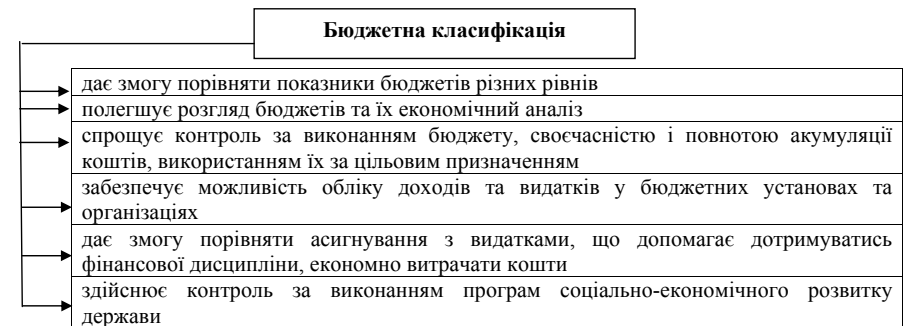

Рис. 2.8. Організаційна роль бюджетної класифікації

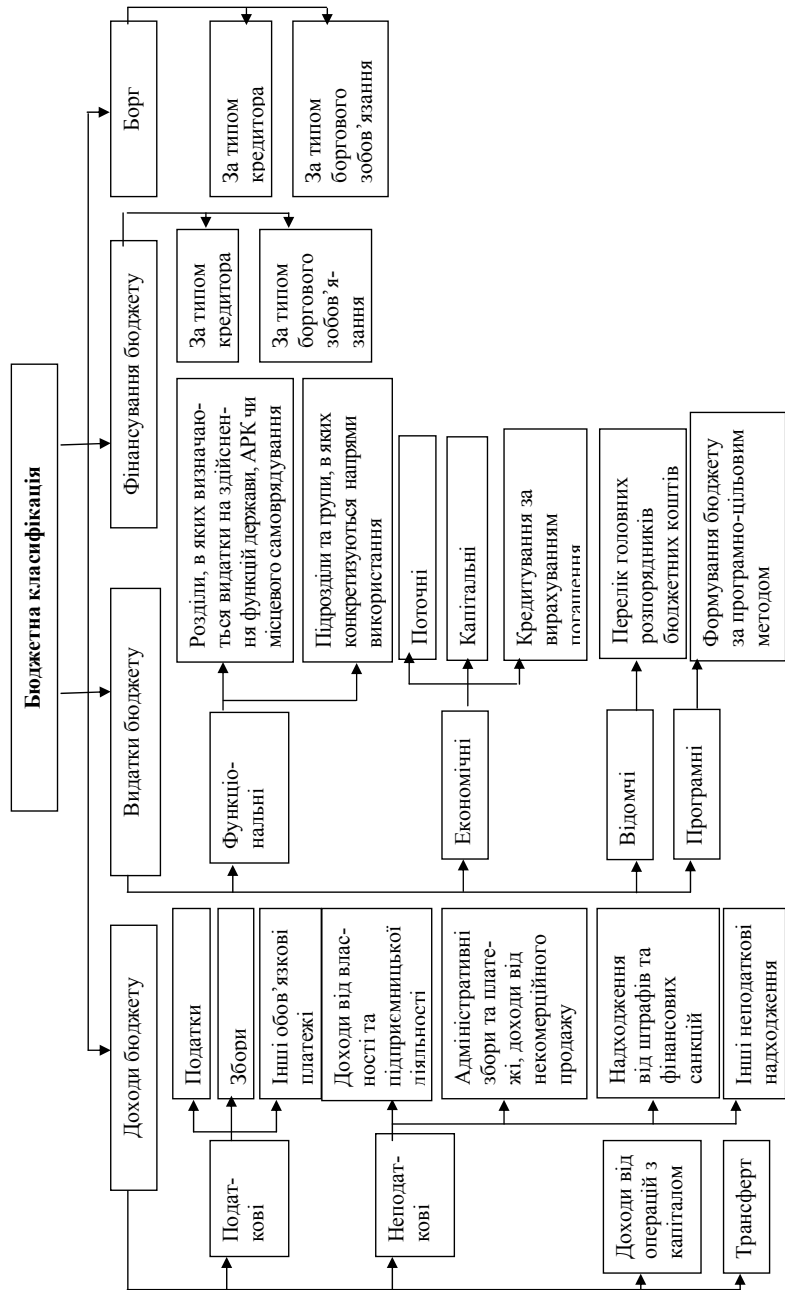

Рис. 2.9. Структура бюджетної класифікації

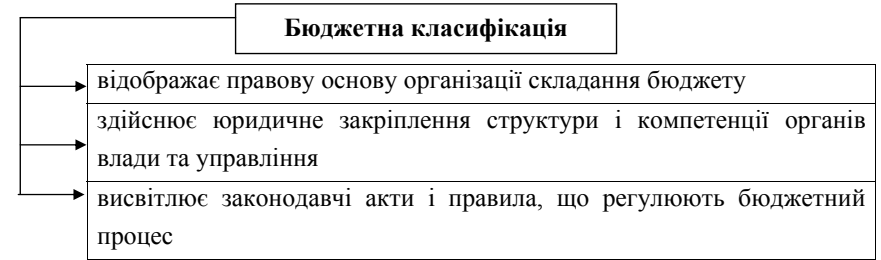

Рис. 2.10. Юридичне значення бюджетної класифікації

В Україні бюджет як фінансовий план має певні відмінності від бюджету як економічної категорії, оскільки до нього включаються фонди цільового призначення. Тому для оцінки реальної бюджетної політики необхідно проаналізувати статті доходів і видатків „чистого” бюджету (без цільових фондів).

Включення цих фондів до бюджету зумовлено двома причинами:

- наданням їм законодавчої сили;
- необхідністю здійснення державного контролю за коштами цих фондів.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновага доходів і видатків;
- перевищення доходів над видатками;
- бюджетний дефіцит.

2.4. Бюджетне планування та прогнозування

Бюджетне планування – це науково обґрунтований процес визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів із метою забезпечення стабільного економічного і соціального розвитку. Це суб’єктивна діяльність людей, а тому її ефективність обумовлена базуванням на об’єктивних законах розвитку суспільства, аналізі фінансового стану економіки, тенденціях руху бюджетних ресурсів.

Основні функції бюджетного планування подано на рис. 2.11.

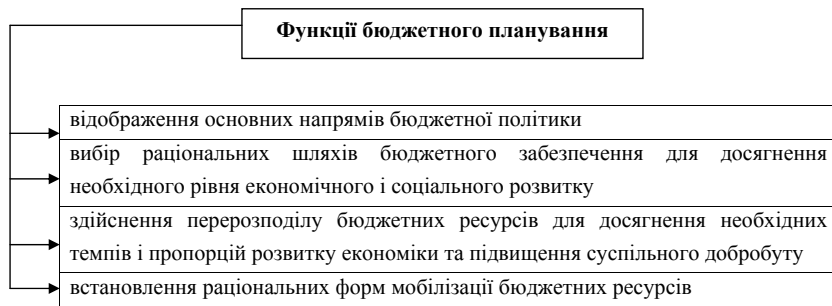

Рис. 2.11. Функції бюджетного планування

Об'єктом бюджетного планування є бюджетна діяльність держави, державних установ і організацій. Предметом бюджетного планування виступають бюджетні ресурси та їхній рух при здійсненні відтворювальних процесів в економіці. Сферою є розподіл і перерозподіл бюджетних ресурсів на всіх стадіях відтворювального процесу.

Організація бюджетного планування може бути ефективною лише тоді, коли вона ґрунтується на певних наукових принципах (рис. 2.12).

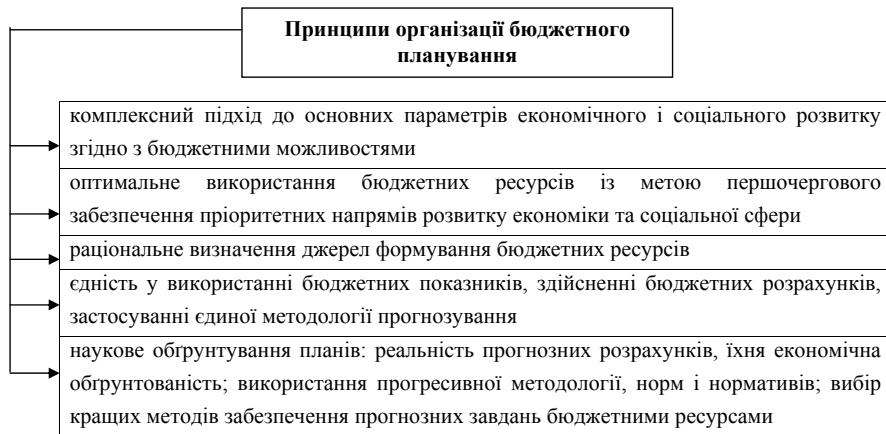

Рис. 2.12. Принципи організації бюджетного планування

Бюджетне планування на загальнодержавному рівні здійснюється у два етапи (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Етапи бюджетного планування

Методи бюджетного планування, взаємопов'язані між собою, представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Методи бюджетного планування

Метод	Характеристика
Коефіцієнтів	Базується на застосуванні відповідних коефіцієнтів. За основу беруться показники минулого періоду і коригуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів, які відображають зміни, що передбачаються в плановому періоді
Нормативний	За основу беруться нормативи, які регламентують види надходжень і видатків. При цьому враховуються економічний стан підприємств, установ, галузей народного господарства, фізичних осіб. Цей метод дає змогу сповна виявити бюджетні резерви
Балансовий	За його допомогою досягається узгодженість між джерелами надходжень і напрямками видатків за видами та регіонами, встановлюється взаємозв'язок із загальною величиною фінансових ресурсів у державі по міністерствах, відомствах, регіонах і відповідними потребами, які можуть бути забезпечені
Програмно-цільовий	Використовується при фінансуванні окремих державних програм економічного і соціального розвитку. Дає змогу виявити джерела покриття і визначити ефективність цих програм. Із 2002 р. використовується при формуванні бюджетів як основний

Запровадження програмно-цільового методу спрямоване на забезпечення прозорості бюджетного процесу, при якому чітко визначаються цілі, на

досягнення яких витрачаються бюджетні кошти; підвищується рівень контролю за виконанням бюджетних програм; здійснюється оцінка діяльності всіх учасників бюджетного процесу; упорядковується організація діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм, посилюється його відповідальність; підвищується якість розроблення бюджетної політики, ефективність розподілу та використання бюджетних коштів.

Макроекономічна політика держави впливає на економічний розвиток через науково обґрунтовані методи регулювання, невід'ємною частиною яких є прогнозування. Призначення бюджетного прогнозування полягає в оцінці різних найвірогідніших варіантів формування бюджетних ресурсів і напрямів їх використання. Аналіз таких варіантів створює основу для вибору цілей, які є орієнтиром при розробці бюджету. Головна функція прогнозу – наукове передбачення, яке дає змогу одержати картину майбутнього стану певного явища і обрати шляхи його досягнення.

Прогнозування бюджетних ресурсів може ґрунтуватися лише на узагальнюючих макропоказниках економічного і соціального розвитку. Важливе значення для їх прогнозування має врахування показників інфляції, обмінного курсу національної валюти, державного боргу. Точність прогнозних розрахунків залежить від значень показників у базисному періоді, величини і динаміки заданих параметрів розвитку економіки у прогнозованому періоді, структури і внутрішньої характеристики моделі для розрахунку показника. Завдання бюджетного прогнозування представлені на рис. 2.14.

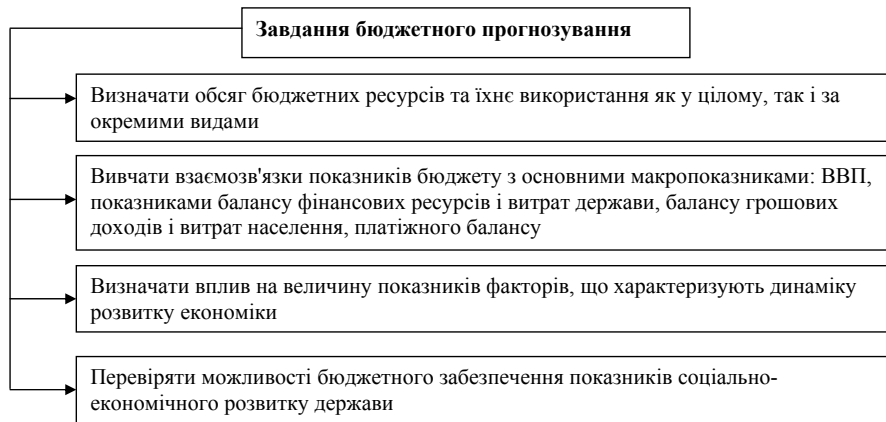

Рис. 2.14. Завдання бюджетного прогнозування

Найбільш поширеними серед методів бюджетного прогнозування є: регресійні багатофакторні моделі для розрахунку на перспективу окремих показників бюджету та метод економетричного моделювання, характеристика якого дана в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Характеристика економетричного методу

Переваги	Недоліки
Економетричні моделі не допускають суперечності в системі прогнозованих показників	Вузьке трактування економетричного моделювання як засобу короткострокового пасивного прогнозування чи, навпаки, з вільним застосуванням економетричних моделей для довгострокових прогнозів
Дає можливість одночасного відображення в моделі багатьох факторів з урахуванням їх взаємозв'язків у процесі роботи з моделлю	
На основі економетричних моделей можуть бути одержані варіанти прогнозу для широкого діапазону вихідних умов і припущень	

Отже, завдання бюджетного прогнозування потребують використання економіко-математичних моделей.

2.5. Загальний та спеціальний фонди бюджету

Згідно з Бюджетним кодексом України Державний бюджет складається з двох фондів: загального та спеціального. Розподіл бюджету визначається законом про Державний бюджет України, джерела формування спеціального фонду – виключно законами України. Склад цих фондів подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Склад загального та спеціального фондів бюджету

Загальний фонд	Спеціальний фонд
Всі доходи та видатки, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду	Бюджетні призначення та видатки за рахунок конкретного призначення джерел надходження
	Гранти або дарунки, одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету
	Різниця між доходами та видатками спеціального фонду

Спеціальні фонди в бюджеті України в середньому складають п'яту частину. Їх обсяги та використання чітко регламентовані і залежать від надходжень. У структурі загального фонду державного бюджету надходження від п'яти податків і зборів (податку на прибуток, ПДВ, акцизного збору, ввізного мита, рентних платежів) становлять 85,1 відсотка [19].

Формування доходів спеціального фонду Державного бюджету України на 2005 р. та напрями їх використання представлені в додатку Б.

Динаміка доходів та видатків спеціального фонду у 2003–2005 рр. представлена на рис. 2.15.

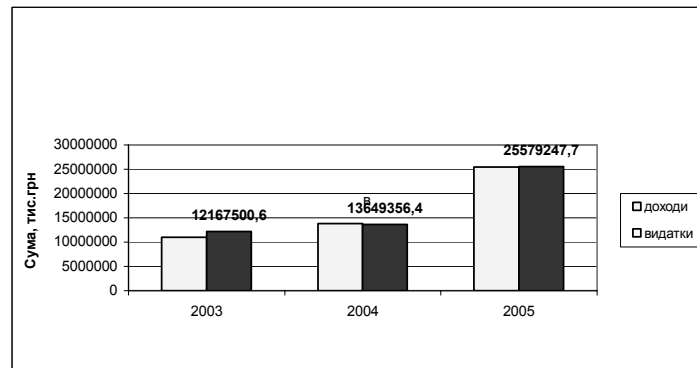

Рис. 2.15. Динаміка доходів та видатків спеціального фонду державного бюджету

У 2005 р. були установлені доходи Державного бюджету України у сумі 10613385,4 тис. грн., у тому числі доходи загального фонду – у сумі 80688275 тис. грн, а доходи спеціального фонду – у сумі 25447110,4 тис. грн [20]. Були затверджені видатки державного бюджету у сумі 114080879,8 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду – у сумі 88501452,1 тис. грн та видатки спеціального фонду – у сумі 25579427,7 тис. грн.

Контрольні питання

1. Порівняйте визначення бюджету як фінансового плану і як економічної категорії.
2. Охарактеризуйте сутність і призначення бюджетної класифікації.

3. Окресліть значення бюджетної класифікації для організації бюджетного процесу.
4. Охарактеризуйте організацію міжбюджетних відносин в Україні та засоби їх регулювання.
5. Охарактеризуйте законодавчо-нормативну базу функціонування бюджетних відносин в Україні.
6. Розкрийте зв'язок між державним бюджетом та іншими фінансовими планами.
7. Охарактеризуйте основні показники стану бюджету.
8. Дайте характеристику основних методів бюджетного планування і прогнозування.
9. Охарактеризуйте бюджетно-правовий статус державних та місцевих органів влади.
10. Дайте характеристику сутності та призначення загального і спеціального фондів бюджету.

Використана література

1. Конституція України // www.Rada.gov.ua
2. Бюджетний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Концерн „Видавничий дім „Ін Юре”, 2004. – 172 с.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // www.rada.gov.ua
4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» // www.Rada.gov.ua
5. Закон України „Про бюджетну систему та бюджетний процес” // www.rada.gov.ua
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 349 // www.Rada.gov.ua
7. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» № 889 від 22.05.2003 р. // www.Rada.gov.ua
8. Закон України Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України // www.Rada.gov.ua
9. Наказ Міністерства фінансів України від 27 грудня 2001 р. № 604 “Про бюджетну класифікацію та її запровадження” // www.rada.gov.ua

10. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 13 від 14 січня 1997 р. «Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету» // www.minfin.gov.ua

11. Розпорядження від 27 червня 2001 р. № 741 «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат пенсіонерам»// www.Rada.gov.ua

12. Указ Президента від 18 травня 2000 р. «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.» // www.Rada.gov.ua

13. Указ Президента України № 402/2003 від 13 травня 2003 р. «Про підвищення ефективності діяльності координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю»// www.Rada.gov.ua

14. Бюджетна система України: Навч. Посібник/ С.О.Булгакова, Л.І. Василенко, Л.В. Єрмашенко та ін.; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К.: КНЕУ, 2003. – 288 с.

15. Бюджетна система: навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисципліни / За ред. В.М. Опаріна, В.І. Малька. – К.: КНЕУ, 2002. – 344 с.

16. Бюджетний кодекс України: законодавство, засади, коментарі / За ред. О.В. Турчинова, Ч.Г. Огня. – К: Наука, 2002. – 320 с.

17. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.

18. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 523 с.

19. Пояснювальна записка до річного звіту про виконання Державного бюджету України за 2004 рік // www.minfin.gov.ua

20. Чечетов М.В., Чечетова Н.Ф., Бережна А.Ю. Бюджетний менеджмент: Навч. посібник. В 2-х ч. Ч. 2. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2004. – 560 с.

21. Юрій С.І., Бескид Й.М. Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.

22. Юрій С.І. Концептуальні засади сутності бюджету // Фінанси України. – 2001. – №10. – С. 3–10.

Тема 3

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ДЖЕРЕЛА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ

3.1. Бюджетний дефіцит як економічна категорія та показник стану бюджету

Дефіцит бюджету – це об’єктивні економічні відносини між учасниками суспільного виробництва щодо використання бюджетних коштів згідно з наявними джерелами доходів. Дефіцит, як правило, виникає внаслідок незбалансованості бюджету: нестачі бюджетних коштів у порівнянні з потребою в них для фінансування державних витрат. Прийняття бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється при наявності обґрунтованих джерел його фінансування.

Дефіцитом бюджету у традиційному розумінні є *перевищення видатків бюджету над доходами*. Його розмір є важливим показником економіки країни. Дефіцит залежить як від економічних, так і від соціальних, політичних, екологічних чинників.

Бюджетний дефіцит як економічна категорія має конкретний інтервал дії, що визначається, з одного боку, законами зростання вартості, з іншого – законами інфляції. Коли бюджетний дефіцит тяжіє до законів зростання вартості, він об’єктивно набирає активної економічної форми, якщо до законів інфляції – пасивної. Регулювання бюджетного дефіциту полягає в тому, щоб з урахуванням грошового потенціалу за допомогою маневрування фінансовими ресурсами активною і пасивною формами бюджетного дефіциту адаптуватися до росту граничних суспільних витрат виробництва. Оволодіння такою політикою дає змогу залежно від рівня економічного розвитку і потенціалу грошової системи знаходити оптимальний розмір дефіциту бюджету.

Наведена нижче модель (рис. 3.1) визначення розміру дефіциту бюджету базується на таких положеннях:

- дефіцит бюджету є різницею між видатками та надходженнями;
- величина надходжень та видатків залежить від низки факторів;
- видатки згруповані за ознакою напрямку використання в три елементи;

- надходження бюджету визначені як функція залежності від двох агрегованих елементів;
- кожний елемент формування дохідної та видаткової частин залежить від інших чинників.

З урахуванням вищезазначеного розмір дефіциту бюджету визначається за формулою:

$$ДБ = В - Д = З + Т + Б - (ВП \times П), \quad (3.1)$$

де В- видатки бюджету;

Д – доходи бюджету;

З – державні закупівлі;

Т – соціальні трансферти та платежі;

Б – розмір державного боргу, що підлягає сплаті;

ВП – розмір реального внутрішнього продукту;

П – частка податкових виплат.

Значення цих показників залежить від таких факторів, як: обсяг реального продукту; динаміка цін; обсяг закупівель; обсяг соціальних виплат; ступінь диференціації доходів населення; відсотки за державним боргом та графік його погашення; курс національної валюти; співвідношення реального та потенційного продукту; ступень використання трудових ресурсів; агрегативна податкова ставка; динаміка грошової маси; динаміка облікової ставки тощо.

Дефіцит бюджету є одним з макроекономічних показників, що характеризують стійкість економічної системи. Ефективна економічна система дозволяє регулювати співвідношення доходів і видатків таким чином, що сальдо бюджету є позитивним або має незначний дефіцит.

На рис. 3.1 подано динаміку Державного бюджету України у відсотках до ВВП протягом 1992–2005 рр. [20, с. 19; 2, с. 3].

Бюджетний дефіцит значно посилює напруження на ринку позичкових капіталів, спричиняє зростання позичкового відсотка, перешкоджає зниженню високих процентних ставок. Наслідки цих економічних явищ часто виходять за межі національної економіки. Наприклад, високий позичковий відсоток, встановлений у США в середині 80-х рр., викликав значний вплив капіталів із Західної Європи. За оцінками економістів нині США поглинає до 15 % усіх

нагромаджень [16, с. 95]. Намагаючись перешкодити впливу капіталу, західноєвропейські країни також змушені підвищувати процентні ставки, що призводить до зменшення фінансової можливості національної промисловості щодо розширення виробництва.

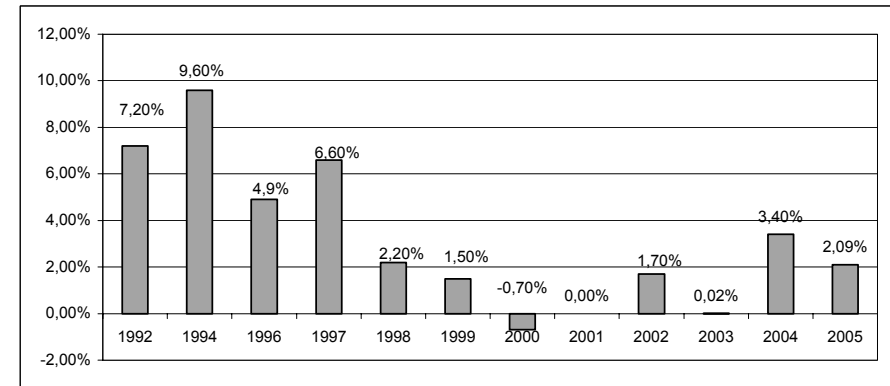

Рис. 3.1. Динаміка дефіциту Державного бюджету України, % до ВВП

За даними Конференції британської промисловості, збільшення процентних ставок на 1% коштує промисловості 250 млн. фунтів стерлінгів на рік. Високі процентні ставки, в свою чергу, негативно впливають на валютну сферу, обумовлюють зростання цін товарів за кордоном; отже, ведуть до скорочення виробництва на експорт, збільшення пасивного торгового балансу, викликають негативні наслідки на ринку праці. За даними американських економістів, кожний мільярд доларів дефіциту зовнішньої торгівлі призводить до втрати 52 тис. робочих місць [16, с. 95]. Економічні збитки в експортних галузях негативно впливають на банківську систему.

Незважаючи на очевидність негативного впливу бюджетного дефіциту на економіку, є і протилежні позиції науковців. На думку деяких вчених, „існування бюджетного дефіциту не справляє вирішального впливу на економіку, не відображається на доходах населення, якщо сильно розвинутий приватний сектор...” [9].

На думку інших вчених, тільки пошкваллення економіки створює передумови для скорочення дефіциту державного бюджету, а не навпаки.

Для аналізу впливу бюджетного дефіциту на економічну динаміку важливо брати до уваги його тривалість, стабільність тенденцій тощо. На нетривалий

період певний бюджетний дефіцит допустимий, якщо завищені в порівнянні з доходами бюджетні витрати спрямовуються на економічні чи соціальні програми, що забезпечить зростання продуктивності праці (нарощування результатів виробництва веде до скорочення бюджетного дефіциту).

Українські та закордонні фахівці визначають різні види бюджетного дефіциту, порівняльна характеристика яких подана в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика різних видів бюджетного дефіциту

Український досвід		Зарубіжний досвід	
Вид	Сутність	Вид	Сутність
За формою прояву: відкритий прихований	офіційно визнається у законі про державний бюджет на поточний рік; офіційно не визнається	Наочно-реальний	різниця між загальними доходами від загальнодержавних податків та витратами на державні закупівлі та трансфертні платежі
За причинами виникнення: вимушений свідомий	обумовлений недостатністю фінансових ресурсів внаслідок низького рівня ВВП; обумовлений характером фінансової політики держави (зниження рівня оподаткування для стимулювання економіки)	Структурний	різниця між загальнодержавними доходами та витратами при діючій фіскальній політиці (рівень оподаткування і поточних витрат) та базовому рівні безробіття
За напрямом фінансування: пасивний активний	покриття поточних витрат; спрямування коштів на інвестиції в економіку, що сприяє зростанню ВВП.	Циклічний	різниця між наочно-реальним і структурним дефіцитами

Бюджетний дефіцит є складним явищем, яке не може мати однозначної оцінки.

3.2. Причини виникнення та джерела покриття бюджетного дефіциту

У теоретичному плані не все з'ясовано щодо причин виникнення бюджетного дефіциту. На думку деяких вчених, дефіцит бюджету виникає внаслідок „...багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин. Найбільш розповсюдженим явищем стає обмеженість фінансових можливостей держави мобілізувати необхідні доходи...” [10]. Проблема бюджетного дефіциту зводиться ними лише до одного боку – доходів – і зовсім ігнорується інший – витрати держави.

Згідно з іншою позицією *дефіцит бюджету* – „...наслідок неминучості дотацій, обмеженої бази оподаткування, державних доходів і неправильних орієнтирів фінансово-економічної політики...” [9, с. 9]. Ця думка певною мірою конкретизує деякі причини бюджетного дефіциту, але не вказує на їх глибинні коріння і носить універсальний характер, не конкретизуючи передумови його виникнення в конкретній країні.

Однією з найбільш істотних причин дефіциту бюджету в Україні є розрив господарсько-економічних зв'язків країн, що входять до складу СНД; розпад фінансово-кредитної системи, зумовлений виходом із рубльової зони [9, с.9]. До глибинних причин бюджетного дефіциту в Україні слід віднести спад виробництва і зростання витрат на виготовлення продукції, а також невважена політика витрат у відношенні до державних доходів.

Зменшення і повна ліквідація бюджетного дефіциту можуть бути забезпечені лише шляхом подолання причин, які його зумовлюють. Це справа багатьох років, протягом яких економіка буде функціонувати в умовах бюджетного дефіциту. Тому вплив його на народне господарство вимагає теоретичних досліджень (табл. 3.2).

Розуміння подолання бюджетного дефіциту нерозривно пов'язано з поняттям його фінансування. Джерелами фінансування дефіциту бюджету в Україні згідно з Бюджетним кодексом України (додаток А) є:

- державні внутрішні позики;
- державні зовнішні позики;
- внутрішні позики органів влади Автономної Республіки Крим;
- внутрішні та зовнішні позики органів місцевого самоврядування.

За нормами Бюджетного кодексу України емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту державного бюджету.

Таблиця 3.2

Причини виникнення дефіциту бюджету

Загальні причини бюджетного дефіциту	Причини бюджетного дефіциту в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Виникнення надзвичайних обставин (війни, стихійні лиха, техногенні аварії). 2. Зміна економічного устрою. 3. Криза політичної системи. 4. Некомпетентність керівництва держави. 5. Незадовільна робота державних служб. 6. Необхідність здійснення крупних державних вкладень. 7. Надання безкоштовної допомоги іншим державам. 8. Структурна незбалансованість народного господарства. 9. Крупномасштабний оборот “тіньового” капіталу. 10. Недосконалість податкової системи. 11. Низька ефективність суспільного виробництва. 12. Нераціональна структура бюджетних витрат. 13. Великі витрати на отримання силових структур. 14. Неможливість одержання міжнародних кредитів. 15. Низький рівень життя населення. 16. Низький рівень соціального забезпечення 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перехід від адміністративної економіки до ринкової. 2. Ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції. 3. Неефективність податкової системи. 4. Висока питома вага збиткових підприємств. 5. Велика частка “тіньової” економіки. 6. Низький рівень життя більшої частини населення України. 7. Необґрунтовано великі витрати бюджетних коштів на фінансування деяких сфер (державного управління, законодавчої та виконавчої влади тощо)

У разі фінансування дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх позик шляхом випуску цінних паперів кількість товарів і послуг у народному господарстві не змінюється. Наслідки заборгованості залежать від економічної кон'юнктури, а також стану ринків праці і капіталу.

За наявності у населення вільних коштів і низького попиту на капітал з боку приватного сектора збільшення державних витрат, які фінансуються за рахунок внутрішніх позик, є чинником сприяння економічного росту країни. Якщо уряд України має можливість реалізації суб'єктам господарювання і населенню цінних паперів у розмірах, достатніх для покриття бюджетного дефіциту, це означає, що збільшення державних витрат відбувається за рахунок скорочення особистого споживання. Такий перерозподіл використання ВВП не становить небезпеки для економіки країни.

Фінансування бюджетного дефіциту за рахунок зовнішніх позик означає можливість здійснення додаткових державних витрат без обмеження поточного споживання і реальної інвестиційної діяльності приватного сектора. Повернення боргу та його обслуговування будуть здійснюватися за рахунок майбутнього виробництва, а це потребує відповідного збільшення імпорту товарів і послуг. Важливо мати на увазі, що за умов кредитного фінансування державних витрат відбувається перерозподіл у часі бюджетних витрат, частину з яких доведеться відшкодувати наступним поколінням.

Незважаючи на чітке визначення джерел фінансування дефіциту бюджету Бюджетним кодексом, пошук ресурсів для погашення бюджетного дефіциту має свої особливості: його фінансування з 2002 р. здійснювалось за рахунок внутрішніх, зовнішніх позик та коштів від приватизації державного майна. Надходження від приватизації були заплановані в обсязі, що перебиває витрати по обслуговуванню заборгованості за державними позиками минулих періодів (в 2002 р. – за зовнішніми позиками, в 2003 р. – за внутрішніми позиками) [20, с.204]. Використання коштів від приватизації державного майна як джерела фінансування дефіциту бюджету суперечить вимогам використання приватизаційних ресурсів виключно на розвиток виробництва та розширення народного господарства, але на даний момент це майже єдине реальне джерело.

Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) – це державні цінні папери, емітентом яких виступає Міністерство фінансів України, а уповноваженим з випуску, обслуговування і погашення – НБУ. Досвід використання ОВДП свідчить, що доходи, одержані від їх розміщення, традиційно спрямовуються на фінансування дефіциту бюджету. Крім того, ефективно функціонуючий механізм державного позичання є необхідним

атрибутом розвинутої економіки. Динаміка застосування внутрішніх позик протягом 1996—2002 рр. наведена в табл. 3.3 [20].

Таблиця 3.3

Показники розміщення ОВДП на первинному ринку

Роки	Кількість проведених аукціонів	Кількість розміщених облігацій, тис. шт.	Сума залучених до бюджету фінансових коштів, млн грн	Дохідність (середньозважена), %
1995	28	2940	3040	85,59
1996	285	314 741	30 629	70,93
1997	591	1 050 876	83 218	32,76
1998	539	1 171 529	81 643	54,83
1999	141	468 458	38 418	27,51
2000	87	203 887	18 921	20,49
2001	120	12 711	11 901	15,68
2002	20	83 200	79 200	13,64

Бюджетні дефіцити пов'язують з високими процентними ставками у зв'язку з тим, що держава, пред'являючи масштабний попит на кредитні ресурси, сприяє зростанню цін на них.

Інструменти залучення фінансових ресурсів повинні відповідати сутнісній характеристиці бюджетного дефіциту і мати строки погашення більше одного року. Інакше з'являться негативні наслідки щодо обслуговування державного боргу.

Фінансова криза 1998 р. змусила вітчизняний уряд привести свої фінансові інструменти у відповідність до їх призначення через продовження строків погашення державних облігацій і перегляд їх дохідності.

3.3. Регулювання бюджетного дефіциту

Незважаючи на певні успіхи нашої держави у фінансовій стабілізації економіки, залишається без змін на краще найважливіший фактор, що її визначає, – дефіцит державного бюджету. Заходи монетарної політики, якими законодавчі та виконавчі органи влади намагалися впливати на нього, не дали істотних результатів, оскільки не були пов'язані зі стимулюванням економіки.

Виникає необхідність встановлення взаємозв'язку між розміром бюджетного дефіциту, причинами, що його зумовлюють, і темпами економічного зростання. Це має стати основою для обґрунтування заходів грошової,

кредитної та податкової політики, які повинні застосовуватися для скорочення бюджетного дефіциту.

У розвинутих країнах переважають неемісійні форми фінансування бюджетного дефіциту, які не призводять до інфляції: реалізація державних цінних паперів на фінансовому ринку; одержання міжнародних кредитів.

Масштабність бюджетного дефіциту і перехід до його фінансування за рахунок державних цінних паперів зумовлюють зростання державного внутрішнього боргу й вартості його обслуговування. Це обмежує можливості скорочення бюджетного дефіциту, підриває довіру до уряду і викликає необхідність підвищення процентів за державний кредит.

В умовах ринкових відносин бюджетний дефіцит негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави та рівень життя населення. Тому особливу актуальність набувають питання вивчення причин його виникнення і розробки напрямів зниження. Світовий досвід свідчить, що величина бюджетного дефіциту не повинна перевищувати 5% вартості ВВП. Наявність дефіциту, що перевищує максимально допустимі розміри, потребує здійснення заходів щодо його скорочення.

Основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту представлені на рис. 3.2.

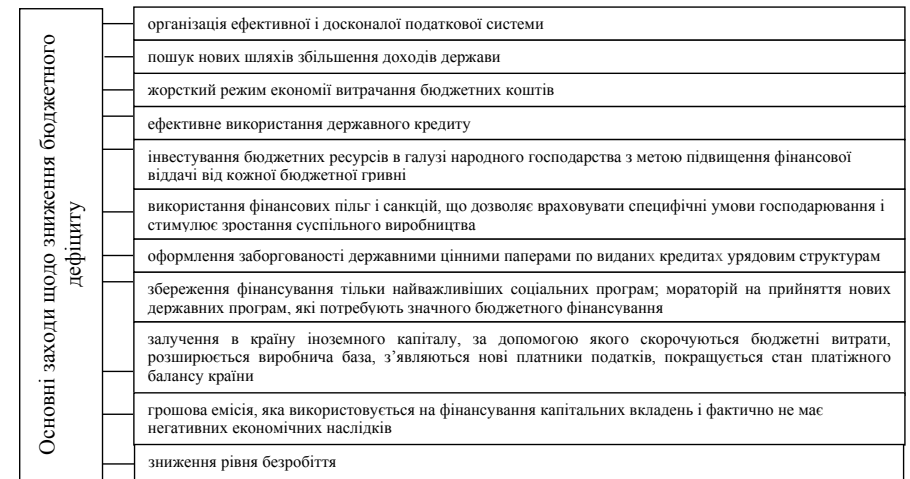

Рис. 3.2. Основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту

Дефіцитність бюджету пов'язана з деякими видами податкових вилучень. Тому реформування податкової системи має базуватися на принципі фіскальної достатності – формуванні дохідної частини бюджету на рівні, достатньому для здійснення державних функцій, а також на принципах обов'язковості й рівномірної завантаженості при сплаті податків, недопущення проявів дискримінації окремих платників, неприпустимості масового надання податкових пільг окремим суб'єктам підприємницької діяльності. Аналіз оподаткування в історичній ретроспективі підтверджує закономірність: справляння податків за досить високими ставками супроводжується наданням різноманітних пільг, тоді як зниження податкових ставок у процесі податкових реформ – розширенням податкової бази за рахунок їх скасування.

Існує в Україні і проблема стягування ПДВ, що накопичувалася з 1997 р. Без поліпшення адміністрування цього податку надалі співвідношення між отриманими від нього і повернутими коштами збалансується, тобто нетто-надходження будуть нульовими.

Для вирішення проблеми дефіцитності бюджету доцільно:

- поліпшити управління державним майном, що приведе до зменшення кількості дотаційних підприємств державної форми власності;
- здійснювати ефективну податкову політику, яка базується на принципах стабільності, прозорості та чіткості, а також поєднанні фіскальної і стимулюючої функцій податків;
- підвищити роль перспективного бюджетного планування;
- змінити ситуацію, за якої найбільш прибутковим є вкладення капіталу в торгово-посередницьку і фінансово-кредитну сфери;
- інвестувати бюджетні кошти у галузі народного господарства;
- зменшити витрати виробництва через використання нових технологій;
- заборонити НБУ надавати кредити урядовим структурам без належного оформлення заборгованості державними цінними паперами.

Стан бюджетної системи виступає важливим критерієм економічної ситуації в країні. Однією з головних функцій бюджету є регулювання економіки, оскільки закладені в ньому параметри визначають наявність інвестиційних стимулів і потенціал вкладень, рівень соціального захисту населення, ступінь державної незалежності та обороноздатності, місце і роль країни в міжнародних економічних відносинах.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику бюджетного дефіциту як економічної категорії.
2. Охарактеризуйте вплив інфляції на розмір бюджетного дефіциту.
3. Дайте характеристику видів бюджетного дефіциту, що визначаються закордонними фахівцями.
4. Охарактеризуйте причини виникнення бюджетного дефіциту в Україні на початку 90-х років.
5. Окресліть шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні.
6. Аргументуйте неможливість використання емісійних коштів як джерела фінансування бюджетного дефіциту.
7. Визначте причини бюджетного дефіциту в Україні в сучасних умовах.
8. Охарактеризуйте фінансові інструменти, які можуть бути використані для покриття бюджетного дефіциту.
9. Визначте основні форми фінансування бюджетного дефіциту у розвинутих країнах.
10. Визначте основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту в Україні.

Використана література

1. Закон України „Про Державний бюджет України на 2004 рік” від 27.11.2003 р. № 1344 – IV
2. Закон України „Про Державний бюджет України на 2005 рік” від 23.12.2004 р. № 2285 – IV
3. Бюджетний кодекс України. – Х.: ТОВ „Одіссей”, 2004. – 96 с.
4. Бюджетна система України: Навч. посіб. / [С.О. Булгакова, Л.І. Василенко, Л.В. Єрмоленко та ін.]; Київ. нац. торг.- екон. ун-т. – К.: КНТЕУ, 2003. – 288 с.
5. Бюджетна система: Навч. – метод посіб. для самост. вивч. дисципліни / В.М. Опарін, В.І. Малько, С.Я. Кондратюк, Г.Б. Коломієць. 2-ге вид. – К.: КНЕУ, 2002. – 334 с.
6. Бюджетна система України: Навчальний посіб. / Під ред. С.І. Юрія, Й.М. Бескида. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.

7. Бюджетний менеджмент: Навч.–метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / Л.Д. Сафонова; Київ. нац. екон. ун–т. – К.: КНЕУ, 2001. – 186 с.
8. Гладченко Л. Бюджетний дефіцит: джерела і механізм його фінансування // Ринок цінних паперів. – 2003. – №3–4. – С. 15–21.
9. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 2 / Ред. кол. С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 848 с.
10. Заруба О.Д. Моделювання взаємозв’язку дефіциту бюджету та економічної динаміки // Фінанси України. – 1997. – №12. – С. 5–23.
11. Іваненко Ю. Державний борг України в цифрах і не тільки // Вісник НБУ. – 2003. – №12. – С. 4.
12. Козацький В.П. Зниження бюджетного дефіциту // Економіка, фінанси, право. – 2005. – №6. – С. 16–18.
13. Козюк В.В. Проблема державного боргу в перехідній економіці України // Фінанси України. – 1999. – №4. – С. 85–93.
14. Лебеда Г.Б. Методологічні аспекти визначення дефіциту бюджету та державного боргу // Фінанси України. – 2000. – №3. – С. 102–106.
15. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. – К.: Знання – Прес, 2002. – 495 с.
16. Редіна Н.І., Гордєєва Л.П. Дефіцит бюджету та основні шляхи його подолання в Україні // Фінанси України. – 2000. – №5. – С. 93–97.
17. Сова О.Ю. Проблема дефіцитності державного бюджету і шляхи її розв’язання // Фінанси України. – 2004. – №5. – С. 83–87.
18. Україна у цифрах у 2002 році. Короткий статист. довідник / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ „Видавництво „Консультант”, 2003. – 268 с.
19. Україна у цифрах у 2003 році. Короткий статист. довідник / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ „Видавництво „Консультант”, 2004. – 278 с.
20. Чечетов М.В., Чечетова М.Ф., Бережна А.Ю. Бюджетний менеджмент: Навчальний посібник. В 2-х ч. Ч.1. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2004. – 560 с.

БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ І ПОБУДОВА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Становлення та розвиток бюджетної системи України

Бюджетна система України пройшла тривалий період розвитку, протягом якого в її організації та функціонуванні відбувались зміни відповідно до діючого суспільно-економічного ладу та державного устрою. Під час втрати державності Україна не мала можливості формування національної бюджетної системи, що гальмувало розвиток бюджетних відносин на рівні окремих територій та держави в цілому.

У розвитку бюджетної системи України умовно можна виділити такі періоди:

1. 1924 – 1990 рр.: період розвитку бюджетної системи. Україна знаходилась у складі СРСР, що не сприяло становленню власної бюджетної системи.

2. 1991 – 2001 рр.: період відновлення державності, становлення України як суб’єкта міжнародного права. На цій основі відбувається процес оновлення бюджетних відносин, початок реформування засад та принципів побудови бюджетної системи.

3. З 2001 р.: запровадження нових засад організації бюджетного процесу з урахуванням здійснення економічних реформ, запровадження нових форм і методів державного регулювання суспільно-економічних процесів та формування міжбюджетних відносин, спрямованих на зміцнення окремих територій і держави в цілому. Побудова бюджетної системи відповідає положенням і правовим нормам Бюджетного кодексу України (додаток А) та вимогам і стандартам бюджетного законодавства у країнах ЄС.

Із вступом у 1922 р. України до складу СРСР відбулось підпорядкування її бюджету бюджетній системі СРСР, яку було створено відповідно до Конституції СРСР 1924 р. Державний бюджет СРСР був загальним зведеним фінансовим планом, який включав союзний бюджет та бюджети п’ятнадцяти республік, зокрема і України (рис. 4.1) [18].

Зміст бюджетного законодавства СРСР зводився до повної централізації бюджетної системи. Після прийняття Декларації про незалежність Української РСР було прийнято Закон України «Про економічну самостійність» [3], у якому передбачалось забезпечення економічної самостійності Української РСР як необхідної умови державного суверенітету України.

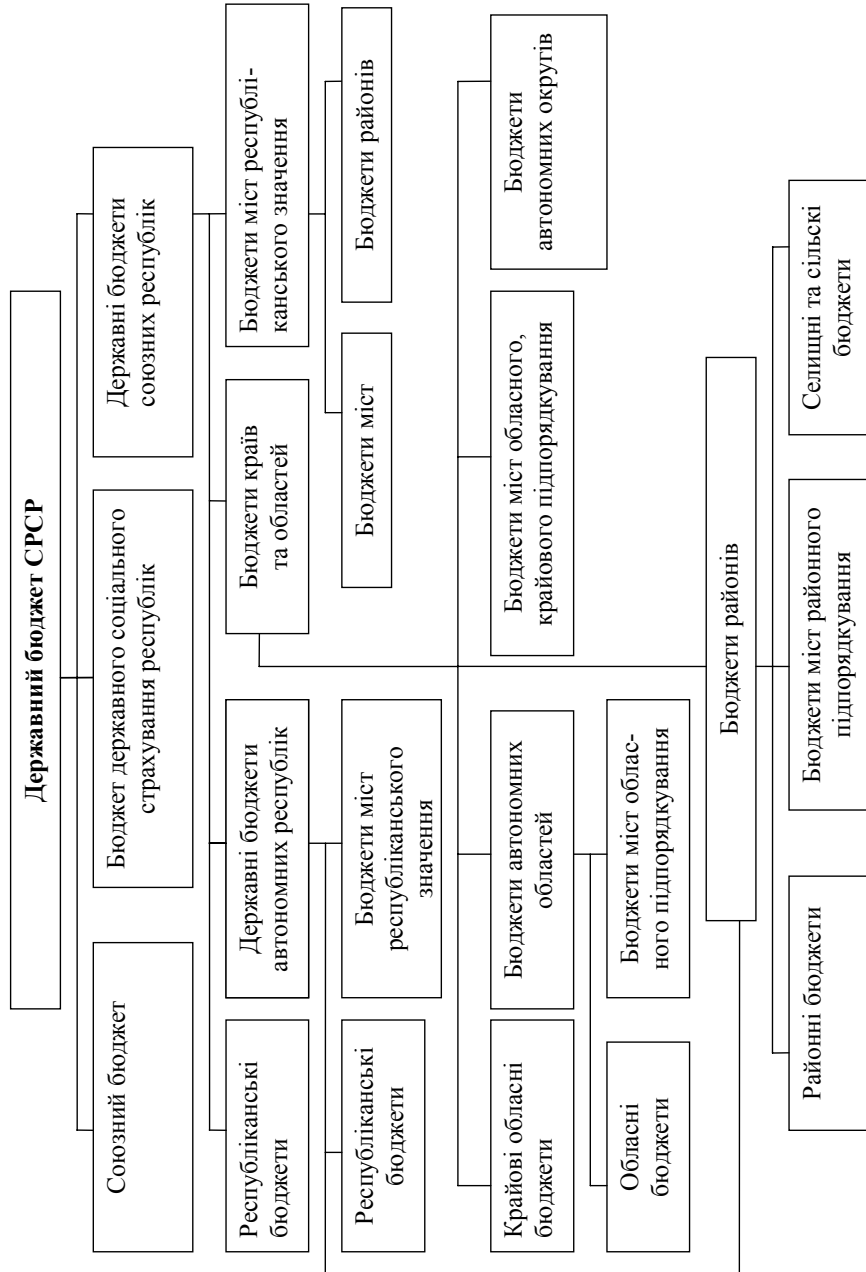

Рис. 4.1. Структура бюджетної системи СРСР

У статті 5 Закону зазначалося, що Українська РСР має власну фінансову систему; фінансові ресурси республіки складаються з коштів республіканського бюджету, бюджетів місцевих Рад, коштів органів місцевого самоврядування, позабюджетних надходжень. Формування дохідної бази бюджетів ґрунтувалось на податковій політиці, що визначалася законодавством України. Реалізація самостійності розпочалася формуванням національного правового поля, яке включало закони: «Про бюджетну систему Української РСР» [2]; «Про ціни і ціноутворення» [5]; «Про державну податкову службу в Україні» [6]; «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве регіональне самоврядування» [7].

З початку самостійності бюджетна система стала одним із основних атрибутів державності. Вона поступово вдосконалювалась, однак залишалась усі десять років за побудовою, структурою та системою управління такою, як за часів Союзу РСР. Про це свідчить прийнята з 1995 р. нова редакція Закону України «Про бюджетну систему України» [10]. Відповідно до нього бюджетна система складалась з державного бюджету України, республіканського бюджету АРК та місцевих бюджетів. Сукупність зазначених бюджетів складала зведений бюджет (рис. 4.2) [18].

До 2001 р. зберігалася практика централізованих адміністративних форм і методів управління бюджетними ресурсами та організації бюджетного процесу в державі. Відсутність стабільності організації бюджетного процесу стали початком формування незбалансованих бюджетів.

Прийняття Конституції стало основою вдосконалення бюджетної системи, розвитку міжбюджетних відносин та здійснення бюджетної реформи.

Україна як суверенна держава є унітарною. Систему її адміністративно-територіального устрою складають Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Адміністративно-територіальний поділ України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державного управління, збалансованості розвитку регіонів.

Державний устрій та адміністративно-територіальний поділ є основою для формування бюджетного устрою, який визначає організацію, принципи побудови, структуру бюджетної системи та взаємозв'язок її ланок у процесі забезпечення виконання єдиної бюджетної політики. Він передбачає формування національної бюджетної системи з метою організації бюджетного процесу щодо забезпечення регулювання та контролю за рухом державних фінансових ресурсів.

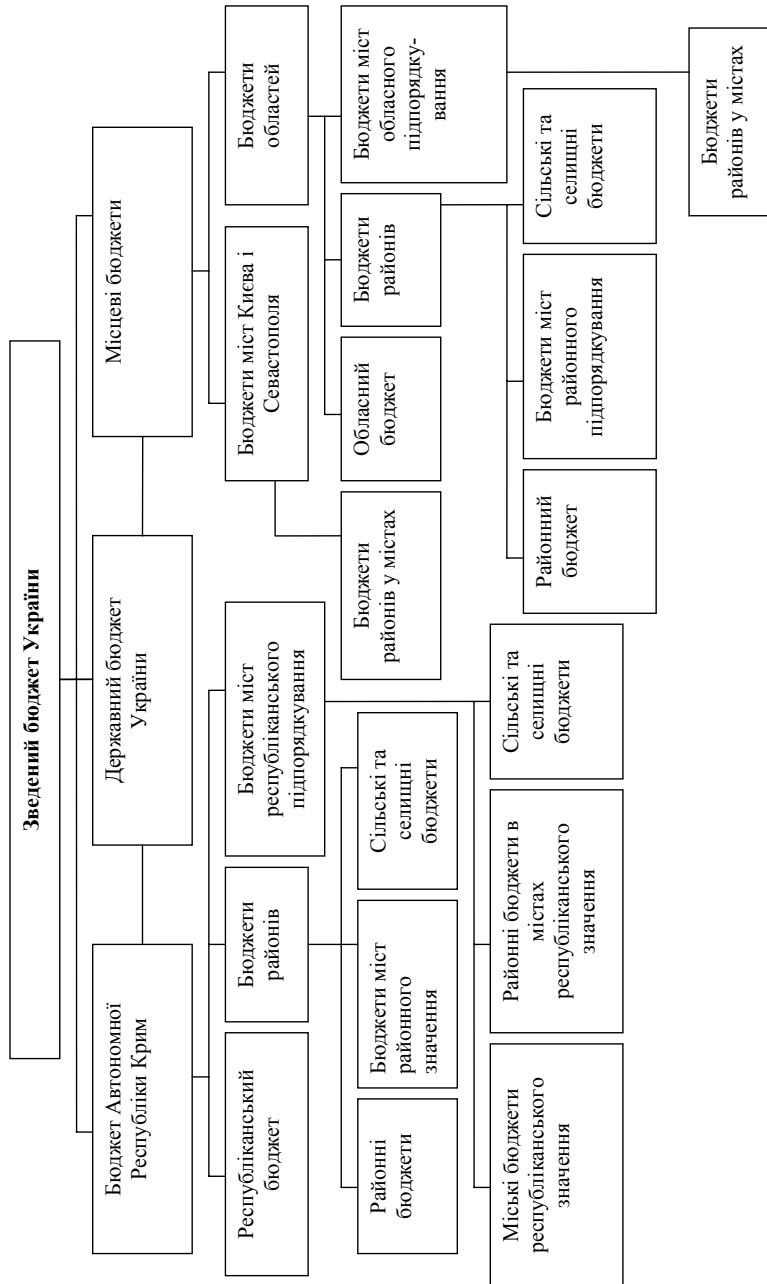

Рис. 4.2. Структура бюджетної системи України протягом 1991–2001 рр.

Відповідно до статті 95 Конституції України [1] бюджетна система має будуватися на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Для забезпечення повноцінного виконання статей 92, 95, 132, 142, 143 Конституції Верховна Рада 21 червня 2001 р. прийняла Бюджетний Кодекс України.

Відповідно до нього бюджетна система складається з державного та місцевих бюджетів: побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права (рис. 4.3) [18].

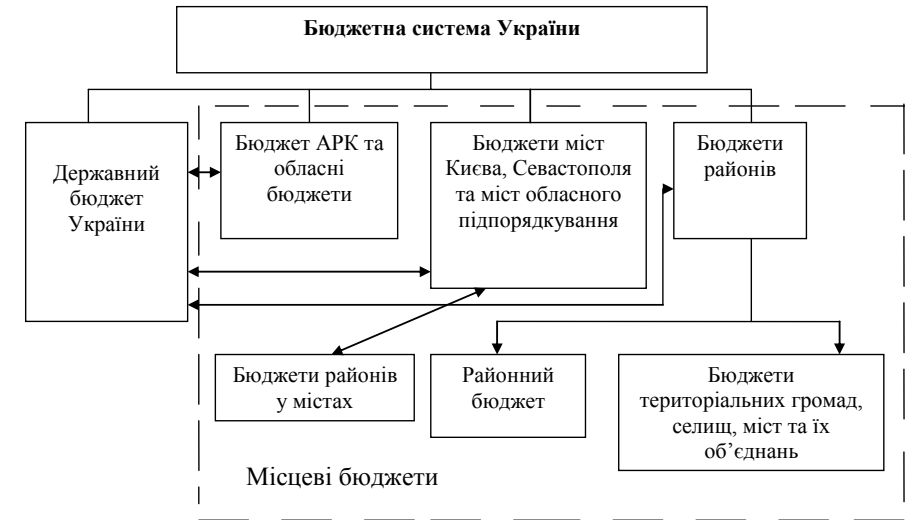

Рис. 4.3. Бюджетна система України відповідно до Бюджетного кодексу

Таким чином, із прийняттям Бюджетного кодексу України започатковано нову ідеологію організації міжбюджетних відносин, які базуються на єдиних засадах, підходах та принципах побудови бюджетної системи. Всі бюджети як складові бюджетної системи в процесі виконання положень Бюджетного кодексу мають відповідну самостійність і спрямовані на реалізацію єдиної фінансової політики. Бюджетна система стає основним чинником впливу на розвиток суспільно-економічних процесів, важливим інструментом їх регулювання з боку держави. Її роль у збалансованому розвитку всіх територій і держави в цілому сприятиме продовженню бюджетних реформ і

прискоренню адаптації національного бюджетного законодавства до законодавства ЄС.

Важливим є закріплення у Кодексі концепції казначейського виконання бюджетів із зарахуванням доходів і фінансуванням видатків з єдиного казначейського рахунку. Вперше до бюджетного законодавства включені чіткі норми, що регламентують державні запозичення, визначають умови надання державних гарантій та порядок їх виконання у структурі державного боргу та видатках бюджету. Вагоме значення мають положення Кодексу, які передбачають адміністративну та матеріальну відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

Сьогодні бюджетна система України має досить ефективну організацію для здійснення бюджетного регулювання, спрямованого на підвищення рівня соціально-економічного розвитку. Водночас у бюджетній сфері ще є низка невирішених проблем. Бюджетна політика у сфері видатків недостатньо ефективно впливає на соціальний розвиток та економічне зростання як передумови підвищення життєвого рівня та добробуту населення. Недостатній і ступень поєднання фіскальної і стимулюючої функцій податкової політики; потребують вдосконалення міжбюджетні взаємовідносини, які не повністю враховують економічний потенціал регіонів. Загалом бюджетна політика ще не зовсім відповідає стратегічним задачам економічного та соціального розвитку України.

4.2. Систематизація та оцінка етапів розвитку бюджетної системи України

Побудова ефективної бюджетної системи та реалізація ефективної бюджетної політики держави є важливим чинником для забезпечення її соціально-економічного розвитку. Зі становленням державності в Україні здійснювалося реформування фінансової системи, ядром якої є бюджетна система. З урахуванням посилення регулюючої ролі бюджетної системи на сучасному етапі розвитку актуальним є дослідження процесу її розвитку.

Зародження бюджетної системи України відбувалося з часів Київської Русі. Сучасна бюджетна система сформована на базі бюджетних відносин, що існували при Радянському Союзі. Формування законодавчої бази бюджетної системи розпочалося ще в 1990 р. та продовжується й досі.

Прийнявши в 1990 р. Декларацію про Державний суверенітет, Україна зробила перший крок до здобуття незалежності, хоча формально залишилася в складі СРСР. Тільки референдум 1 грудня 1991 р. підтвердив прийнятий Верховною Радою України (далі – також ВРУ) 24 серпня 1991 р. Акт проголошення незалежності України.

Економічною основою бюджетної системи є господарський комплекс, правовою основою – Конституція, Бюджетний кодекс та інші законодавчі акти. Згідно з Бюджетним кодексом (додаток А) бюджетна система України включає до свого складу державний та місцеві бюджети; побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і врегульована правовими нормами. Бюджетний устрій України, тобто організація та принципи побудови, функціонування бюджетної системи та взаємозв'язок між її ланками, визначається з урахуванням державного устрою. Хоча до складу України входить Автономна Республіка Крим (АРК), вона є унітарною державою і має дворівневу структуру бюджетної системи.

В Україні законодавчо гарантується місцеве самоврядування [11], розвиток якого відповідає основним засадам Європейської Хартії місцевого самоврядування, до якої приєдналася Україна. Основи фінансового забезпечення його функціонування закріплені в Конституції (ст. 142).

Розглянемо хронологію розвитку бюджетної системи України після здобуття незалежності, в якій можна виділити три основних етапи.

I етап (1991 – 1994 рр.): початковий етап становлення, який характеризується недосконалим регулюванням міжбюджетних відносин; наявністю значного розміру бюджетного дефіциту (зокрема з емісійними джерелами покриття) та зростанням обсягу державного боргу;

II етап (1995 – 2000 рр.): етап часткового збалансування бюджетної системи, який характеризується недостатнім рівнем її регулюючої ролі, поступовим впровадженням казначейської системи касового обслуговування бюджету; ростом податкових надходжень до бюджету, зменшенням розміру бюджетного дефіциту з використанням неемісійних джерел покриття, скороченням обсягу державного боргу;

III етап (2001 – дотепер): етап подальшого збалансування бюджетної системи, який характеризується нормативно-законодавчим врегулюванням бюджетного процесу через прийняття Бюджетного кодексу [2]; впровадженням

казначейського обслуговування місцевих бюджетів; істотним зменшенням обсягу державного боргу; впровадженням програмно-цільового методу планування бюджету; посиленням управління дефіцитом бюджету; реформуванням системи міжбюджетних відносин.

У табл. 4.1 представлено характеристику етапів розвитку бюджетної системи України в розрізі хронології прийняття відповідних законодавчо-нормативних актів.

Таблиця 4.1

**Етапи розвитку бюджетної системи України
в розрізі хронології прийняття законодавчо-нормативних актів**

Дата	Характеристика етапів розвитку бюджетної системи
1	2
Перший етап	
1990 рік: 5 грудня	Прийняття Закону “Про бюджетну систему Української РСР”
7 грудня	Прийняття Закону “Про республіканський бюджет Української РСР на 1991 рік”
1991 рік: 20 березня 3 липня 4 грудня	Прийняття Закону “Про Кабінет Міністрів УРСР” Прийняття Закону “Про заснування поста Президента УРСР” Прийняття Закону “Про державну податкову службу в Українській Республіці”
1992 рік: 27 березня 25 червня	Прийняття Закону “Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” Прийняття Закону “Про Державний бюджет України на 1992 рік”
1993 рік: 9 квітня 20 травня 18 червня	Прийняття Закону “Про Державний бюджет України на 1993 рік” Прийняття Декрету Кабінету Міністрів України (КМУ) “Про місцеві податки і збори” Видання Указу Президента України “Про порядок касового виконання Державного бюджету України”
1994 рік: 1 лютого 2 лютого	Прийняття Закону “Про Державний бюджет України на 1995 рік” Прийняття Закону України “Про систему оподаткування”
Другий етап	
1995 рік: 27 квітня 29 червня	Видання Указу Президента України “Про Державне казначейство України” Прийняття нової редакції Закону “Про бюджетну систему України”
1996 рік: 12 березня	Видання Указу Президента України “Про загальне положення про міністерства, інші державні органи виконавчої влади”

Продовження таблиці 4.1

1	2
28 березня 6 травня	Прийняття Закону “Про Державний бюджет України на 1996 рік” Прийняття Постанови ВРУ “Про затвердження Правил оформлення проекту Закону України про Державний бюджет України”
28 червня 11 липня 24 липня	Прийняття Конституції України Прийняття Закону “Про Рахункову палату Верховної Ради України” Прийняття Постанови ВРУ “Про структуру бюджетної класифікації України”
22 серпня	Видання Указу Президента України “Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій”
1997 рік: 14 січня 18 лютого	Прийняття Постанови КМУ “Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету” Прийняття нової редакції Закону “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування”
21 травня 27 травня 18 жовтня	Прийняття Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” Прийняття Закону “Про Державний бюджет України на 1997 рік” Видання Указу Президента України “Про основні напрямки соціальної політики на 1997 – 2000 роки”
30 грудня	Прийняття ВРУ Закону “Про Державний бюджет України на 1998 рік”
1998 рік: 31 грудня	Прийняття ВРУ Закону “Про Державний бюджет України на 1999 рік”
1999 рік: 15 липня	Прийняття Закону України “Про прожитковий мінімум”
2000 рік: 17 лютого 23 липня 7 грудня	Прийняття ВРУ Закону “Про Державний бюджет України на 2000 рік” Видання Указу Президента України “Про затвердження Положення про Державну податкову адміністрацію України” Прийняття ВРУ Закону “Про Державний бюджет України на 2001 рік”
Третій етап	
2001 рік: 21 червня 20 грудня	Прийняття Бюджетного кодексу України Прийняття Закону України “Про Державний бюджет України на 2002 рік”
2003 рік: 29 травня	Підготовлено проект Закону України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України”
2004 рік: 14 вересня	Прийняття Постанови КМУ № 1203 щодо удосконалення формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів

На базі інформації, що міститься в таблиці, здійснимо оцінку кожного етапу розвитку бюджетної системи України.

Початок першого етапу (5 грудня 1990 р.) було відзначено прийняттям Закону “Про бюджетну систему Української РСР”, згідно з яким вона складається з республіканського та місцевих бюджетів (обласні, районні, міські, селищні та сільські). Слід відзначити, що в цьому документі ще не

використовується поняття “Державний бюджет України”. Значення цього Закону полягає в закладенні нових принципів побудови бюджетної системи, а саме: самостійності бюджетів та наявності в них власної дохідної бази. Крім того, прийняття зазначеного документу зумовило фактичний вихід бюджетної системи УРСР зі складу бюджетної системи Радянського Союзу. Майже одночасно (7 грудня 1990 р.) було прийнято Закон “Про республіканський бюджет Української РСР на 1991 рік”.

У 1991 р. були прийняті закони “Про Кабінет Міністрів УРСР”, “Про заснування поста Президента УРСР”, “Про державну податкову службу в Україні”, які безпосередньо стосуються в організації бюджетного процесу.

В Законі “Про Державний бюджет України на 1992 рік” від 25 червня 1992 р. вперше після здобуття незалежності з’явилося поняття “Державний бюджет.” В той же час цей документ містить значну кількість принципів побудови бюджетної системи та організації міжбюджетних відносин, які були характерними для СРСР.

Важливою подією в 1993 р. стало прийняття Декрету Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) “Про місцеві податки і збори”. Цим Декретом надано право місцевим органам влади встановлювати 16 видів місцевих податків і зборів, що стало важливим кроком до зміцнення самостійності місцевих бюджетів. Видання Указу Президента “Про порядок касового виконання Державного бюджету України” 18 червня 1993 р. визначило запровадження єдиного касового виконання державного і місцевих бюджетів Національним банком України (далі – НБУ). Проте на банківську систему було покладено здійснення касового виконання державного бюджету; управління ж бюджетними коштами повинна була забезпечити фінансова система на чолі з Міністерством фінансів України.

Важливе значення для функціонування бюджетної системи мало прийняття в 1994 р. Закону України “Про систему оподаткування”.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що на протязі першого етапу розвитку бюджетної системи основні зусилля держави були спрямовані на розбудову системи державних фінансів. Проте ознаки того періоду (зниження обсягів виробництва, зростання обсягів не грошових операцій тощо) негативно вплинули на фінансову систему країни. Дефіцит Державного бюджету в 1992 р. складав 17,3 % ВВП, у 1993 р. – 6,9 % ВВП, у 1994 р. – 9,75 % ВВП; при чому його покриття здійснювалося за рахунок тільки

емісійних джерел. Це, в свою чергу, заважало створенню дієвого механізму функціонування бюджетної системи.

Другий етап розвитку бюджетної системи характеризується, по-перше, виданням Указу Президента “Про Державне казначейство України”. Цим указом було створено нову для України структуру – Державне казначейство, яке поступово стало повноважним учасником бюджетного процесу. На цю структуру було покладено обов’язок виконання комплексу завдань, які пов’язані з касовим виконанням бюджетів всіх рівнів та забезпеченням ефективності управління бюджетними коштами, через впорядкування їх використання, за рахунок їх концентрації на важливіших напрямках соціально-економічного розвитку країни.

По-друге, в червні цього ж року було прийнято нову редакцію Закону України “Про бюджетну систему України”, яким було визначено основні принципи бюджетного устрою та організацію бюджетного процесу в державі. Цим законом була визначена структура бюджетної системи України (Державний бюджет, республіканський бюджет АР Крим та місцеві бюджети; розкрито сутність зведеного бюджету як сукупності показників всіх бюджетів, що використовуються для аналізу і визначення засад державного регулювання соціально-економічного розвитку країни; регламентовано організацію бюджетного процесу, а також проведено розмежування доходів, видатків між ланками бюджетної системи, впроваджено порядок розроблення основних напрямків бюджетної політики на наступний рік, тобто бюджетної резолюції).

По-третє, 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України, якою було закріплено основні принципи побудови бюджетної системи – справедливий та неупереджений розподіл суспільного багатства між територіальними громадами та громадянами. Статтею 143 було встановлено право територіальних громад самостійно затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць, контролювати їхнє виконання, встановлювати місцеві податки і збори. Ця ж сама стаття регламентує новий порядок складання обласних і районних бюджетів, які повинні сформуватися з коштів державного бюджету та коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів.

По-четверте, важливим для цього етапу було прийняття в липні 1996 р. Закону “Про Рахункову палату Верховної Ради України”, яким передбачені правові основи, статус, функції, повноваження постійно діючого вищого органу

державного фінансового контролю при ВРУ та Постанови ВРУ “Про структуру бюджетної класифікації України”, яка становила за мету створення єдиної системи державних доходів та видатків бюджетів всіх рівнів для забезпечення загальнодержавної і міжнародної співставності бюджетних показників.

У цей період здійснювалася політика поліпшення фінансового стану дохідної бази за рахунок розширення бази оподаткування та відміни податкових пільг й обмеження видатків, крім соціальних, питома вага яких у загальних бюджетних видатках збільшилася з 30,4 % до 40 %.

З 1999 р. поетапно почала впроваджуватися система Єдиного рахунку Державного казначейства, що дозволило значно скоротити термін проходження платежів до бюджету та фінансування бюджетних видатків. Посилилася соціальна спрямованість бюджету, яка виявилася не досить ефективною через інфляційні процеси.

Відповідно до реалізації державної політики поступового зменшення державного боргу бюджет 2000 р. було вперше сформовано без дефіциту, а потім виконано з профіцитом 0,4 % ВВП.

З 2001 р. починається третій етап розвитку бюджетної системи України. З цього року здійснюється облік зобов'язань розпорядників бюджетних коштів органами Державного казначейства, що сприяло забезпеченню контролю за відповідністю зобов'язань бюджетним асигнуванням та, як наслідок – покращанню фінансової дисципліни в бюджетній сфері.

Найважливішою подією зазначеного етапу стало прийняття 21 червня 2001 р. Бюджетного кодексу України, що стало основою врегулювання організації та функціонування бюджетної системи та бюджетного процесу: визначено процедури розроблення, прийняття та виконання бюджету; взаємовідносини між різними ланками бюджетної системи; відповідальність всіх учасників бюджетного процесу за бюджетні правопорушення.

З 1 січня 2002 р. відбулося впровадження казначейського обслуговування місцевих бюджетів за доходами та трансфертування бюджетів усіх рівнів. У цей же час проводилася робота з удосконалення функціонування органів Державного казначейства шляхом введення Єдиного казначейського рахунку, входження до системи електронних платежів НБУ та організації внутрішньої платіжної системи казначейства.

2002 р. було відзначено кардинальними змінами в управлінні бюджетними коштами через зміну бюджетної політики в сфері планування шляхом

впровадження програмно-цільового методу. До переваг цього методу планування можна віднести підвищення ефективності використання бюджетних коштів та якості надання суспільних послуг державою на основі переходу принципу утримання бюджетних установ до принципу результативності використання коштів бюджету конкретною установою.

На цей же час припадають зміни у соціальній політиці держави: істотне підвищення заробітної плати з поступовим наближенням її розміру до прожиткового мінімуму; надання адресних пільг сім'ям з дітьми та малозабезпеченим громадянам.

Бюджетна політика 2003 р. була спрямована на досягнення збалансованості бюджетів усіх рівнів, підтвердженням чого стало виконання загального фонду Державного бюджету на 100 %, Державного бюджету — в цілому на 103,3 %, зведеного бюджету — на 107,3 %.

Підготовлений в 2003 р. проект Закону “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України” ставив за мету вдосконалення бюджетного процесу та міжбюджетних відносин в Україні (посилення фінансового державного контролю за використанням бюджетних коштів; зміни в розмежуванні видатків між бюджетами різних рівнів).

Головною ціллю бюджетної політики в 2004 р. стало підвищення регулюючої функції бюджету в соціально-економічному розвитку країни для досягнення сталого економічного росту, підвищення життєвого рівня українського народу, забезпечення конкурентоспроможності української економіки. Відповідно до положень Програми діяльності КМУ щодо підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів необхідним стало перетворення бюджетного механізму в дієвий інструмент реалізації соціально-економічної політики України.

Україна проголосила життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю. Зусилля держави спрямовано на розв'язання таких важливих проблем, як: подолання бідності, підвищення економічної активності населення, зростання заробітної плати. Слід відмітити, що останніми роками в Україні темпи росту заробітної плати перевищують темпи ВВП: у 2002 р. ВВП зріс на 4,1 %, а середня заробітна плата – на 18,4 %; у 2004 р. ці показники склали відповідно 12,1 % та 27,5 %. Соціальна спрямованість бюджетної системи стає головним напрямом бюджетної політики України, головною

метою якої є підвищення добробуту громадян, соціально-економічної стабільності країни, забезпечення соціальної справедливості в суспільстві.

Помітно змінюється ставлення до нематеріальної сфери, яка вважалася не продуктивною. Насправді фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення визначається в якості основного чинника економічного розвитку. Як і матеріальне виробництво, соціальна сфера бере участь у створенні ВВП, тільки опосередковано. Підтвердженням цього слугує зростання видатків бюджету на соціально-культурні заходи: 15,2 % ВВП у 2004 р. порівняно з 11,2 % ВВП у 2000 р. (в тому числі по освіті ці показники складають відповідно 5,3 % та 4,2 %; по охороні здоров'я – 3,5 % і 2,87 %; по соціальному захисту та соціальному забезпеченню населення – 5,6 % та 3,5 %, по культурі і мистецтву – 0,4 % і 0,37 %; по фізичній культурі та спорту – 0,2 % та 0,14 %; по засобах масової інформації – 0,1 % та 0,12 %) [31]. Наведені дані свідчать про підвищення питомої ваги витрат бюджетних коштів на соціально-культурні заходи, про те вона все ж залишається незначною (особливо видатки на охорону здоров'я). В той же час досвід розвинутих країн свідчить про більш значні витрати на фінансування охорони здоров'я: в США – 12% ВВП, країнах ЄС – близько 9% [31].

Крім того у 2004 р. (14 вересня) було ухвалено Постанову КМУ щодо удосконалення формули розподілу міжбюджетних трансфертів для застосування більш об'єктивних критеріїв при здійсненні розрахунків показників міжбюджетних трансфертів. З метою вдосконалення бюджетних відносин на рівні села, селища, міста районного значення та району було розроблено проект Закону “Про врегулювання міжбюджетних відносин на рівні районів, територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань” [30]. Також у 2004 р. введено нові види додаткових залучень до бюджетів шляхом розширення типів субвенцій: соціально-інвестиційного спрямування, технологічних, інвестиційних. А поряд з механізмом трансфертування з метою упередження дефіцитності місцевих бюджетів впроваджений механізм надання позичок.

Бюджетна політика 2005 р. була сформована з урахуванням реалізації стратегічних цілей Програми діяльності КМУ, а саме: підвищення рівня соціальних стандартів надання суспільних послуг державою. За результатами аналізу виконання бюджетних програм буде удосконалено їх структуру або

зупинено через непродуктивність. Крім того, передбачено зміну фінансування бюджетних програм від безповоротного фінансування до їх кредитування.

У цьому році зберігається соціальна спрямованість бюджетів як інструментів досягнення пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку України. Бюджет 2005 р. націлено на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку та інституціонально-структурних змін економіки країни. Передбачено удосконалення міжбюджетних відносин на основі аналізу динаміки фінансових та соціально-економічних показників розвитку регіонів; розроблення методики вартісної оцінки стандартів суспільних послуг, надання яких делеговано державою органам місцевого самоврядування; послідовне впровадження програмно-цільового методу планування місцевих бюджетів; впровадження процесу децентралізації управління бюджетними коштами шляхом адміністративної реформи з метою створення фінансово-спроможних адміністративно-територіальних одиниць (перехід від 27 регіонів до 689 адміністративно-територіальних одиниць); проведення подальшого врегулювання міжбюджетних відносин на рівні районів, територіальних громад, сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань; удосконалення планування міжбюджетних трансфертів з метою заохочення місцевих органів влади до збільшення дохідної бази.

Підсумовуючи викладене, можна зробити деякі висновки. В результаті довгого процесу становлення та розвитку бюджетної системи України нині вона являє собою достатньо дієвий механізм регулювання соціально-економічного розвитку країни. Разом з тим в бюджетній сфері залишається низка нерозв'язаних проблем, що свідчить про певну відповідність бюджетної політики стратегічним завданням розвитку держави.

4.3. Законодавча і нормативна база функціонування бюджетної системи

Функціонування бюджетних відносин в Україні базується на основі законодавчо-нормативних актів, які перелічені у статті 4 Бюджетного кодексу України: Конституції України; Бюджетному кодексі; законах про Державний бюджет України на поточний рік; інших законах, що регулюють бюджетні правовідносини; нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України; нормативно-правових актах центральних органів виконавчої влади; рішеннях

органів влади АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Конституція регулює такі питання функціонування бюджетної системи, як: механізм прийняття законів; основні бюджетні положення; повноваження Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, органів місцевого самоврядування в організації бюджетного процесу. Статті 95 — 98 передбачають, що *бюджетна система будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами*. Розглянемо повноваження державних органів влади згідно зі статтею 85 Конституції України.

До повноважень Верховної Ради належить:

- прийняття законів;
- затвердження Державного бюджету України, внесення змін до нього, контроль за виконанням, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довколишнього середовища;
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності КМУ;
- затвердження рішень про надання позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям; а також про одержання від іноземних держав та міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;
- призначення (звільнення) на посади Голови та інших членів Рахункової палати.

Повноваження Президента України включають (ст. 106 Конституції):

- звернення з посланнями до народу, зі щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище країни;
- призначення за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра України та припинення його повноважень на цій посаді;
- призначення за поданням Прем'єр-міністра, членів КМУ, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припинення їх повноважень на цих посадах;
- створення, реорганізація та ліквідація за поданням Прем'єр-міністра, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, що передбачені на їх утримання;

- скасування актів КМУ та актів Ради міністрів АРК;
- створення у межах коштів, які передбачені у державному бюджеті, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб;
- підписання законів, що прийняті Верховною Радою;
- накладання вето щодо прийнятих Верховною Радою законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд.

Повноваження Кабінету Міністрів – вищого органу виконавчої влади, який відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді (ст. 116 Конституції):

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції і законів;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку;
- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою державного бюджету, подає Верховній Раді звіт про його виконання;
- спрямовує і координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади;
- в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції).

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Їх склад формують голови місцевих адміністрацій, які призначаються на посаду і звільняються з неї Президентом за поданням КМУ. При здійсненні своїх повноважень вони відповідальні перед Президентом і КМУ, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів; земля і природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах. Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних

засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування комунальних підприємств. Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово їх підтримує. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Прийняття Бюджетного кодексу в 2001 р. мало позитивний вплив на організацію і здійснення бюджетного процесу. Разом з тим практичне застосування Кодексу за останні роки показало його недосконалість і окремо ті недоліки, що вимагають нагального рішення. Структура Бюджетного кодексу України подана на рис. 4.4.

До законів, які регламентують функціонування бюджетної системи, можна також віднести: Закон України «Про прожитковий мінімум» [15]; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11]; Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» [13]; Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [14].

Прожитковий мінімум за поданням КМУ щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду державного бюджету; переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом із уточненням показників державного бюджету та публікується в офіційних виданнях.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає систему та гарантії місцевого самоврядування, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

4.4. Структура та принципи побудови бюджетної системи України

Побудова бюджетної системи обумовлюється державним устроєм і може бути дворівневою (в унітарних державах) або трьохрівневою (у федераціях). Україна як унітарна держава має дворівневу бюджетну систему, економічною основою якої є Господарський кодекс країни, правовою основою – Бюджетний кодекс та інші законодавчі акти.

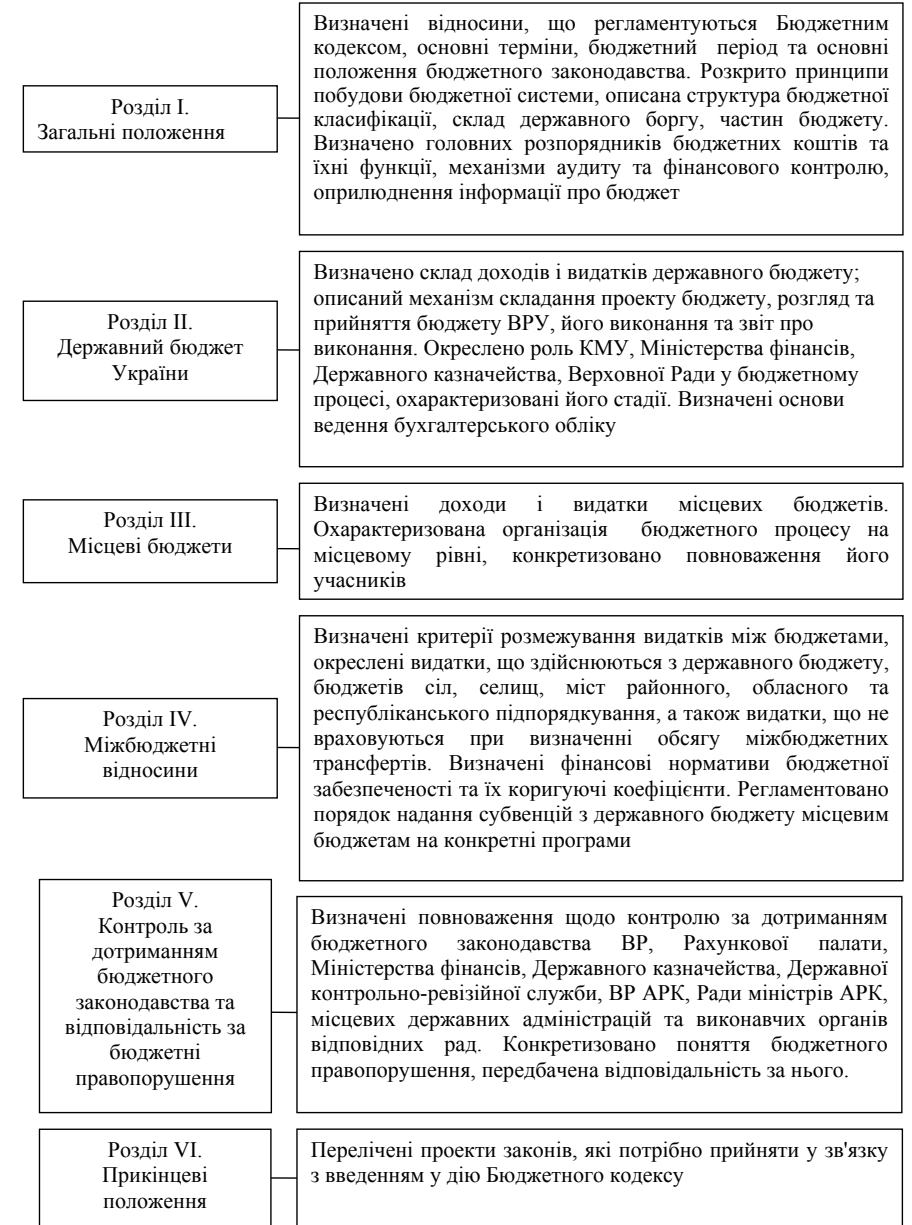

Рис. 4.4. Структура Бюджетного кодексу України

Структура бюджету розглядається у горизонтальному і вертикальному розрізах: у горизонтальному вона характеризується складом доходів і видатків та їх питомою вагою; у вертикальному – розглядається за рівнями державної влади і характеризується взаємопов'язаними поняттями «бюджетний устрій» і «бюджетна система».

Бюджетний устрій – це організація та принципи побудови, функціонування бюджетної системи, взаємозв'язок між окремими ланками. Він визначає, яким чином здійснюється побудова бюджетної системи.

Бюджетна система України – сукупність державного і місцевих бюджетів, яка побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права. Вона включає всі види бюджетів, що створюються в країні відповідно до її бюджетного устрою.

В складі бюджетної системи розрізняють:

- центральні бюджети (Державний бюджет України);
- місцеві бюджети, які розрізняються за рівнями адміністративного поділу на централізовані відповідно до певної адміністративної одиниці (обласні, районні, міські) та децентралізовані (міст, сіл, селищ і районів у містах).

До складу місцевих бюджетів входять:

- бюджет Автономної Республіки Крим;
- обласні бюджети – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання;
- районні бюджети – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання;
- бюджети районів у містах;
- бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Зведений бюджет України включає показники державного бюджету, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя. Він є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

Організаційно бюджетні доходи поділяються на закріплені і регулюючі. Закріплені формуються за рахунок фінансових ресурсів, які повністю або у визначеному розмірі, на постійній або довготерміновій основі надходять до відповідного бюджету. До закріплених доходів державного бюджету відносяться: ПДВ, акцизний збір з імпортованих товарів, податок на прибуток, ввізне мито, збір на геологорозвідувальні роботи, збір на обов'язкове соціальне страхування у разі безробіття, збір до Державного інноваційного фонду, надходження від гербового збору.

Однак окремим адміністративно-територіальним одиницям може не вистачати закріплених доходних джерел для покриття всіх видатків, для чого їм надаються відповідні суми відрахувань від загальнодержавних податків і зборів. Регулюючі доходи передаються з вищестоящого до нижчестоящих бюджетів з метою забезпечення збалансованості їх доходів та видатків (відсоткові відрахування від загальнодержавних доходів та податків, міжбюджетні трансферти).

Оскільки основні функції управління державою зосереджені у вищих органах законодавчої та виконавчої влади, значна частка доходів і видатків припадає на державний бюджет. З нього виділяються кошти на фінансування загальнодержавних централізованих програм підтримання та підвищення життєвого рівня й соціального захисту населення.

Згідно зі статтею 95 Конституції щодо справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами Бюджетний кодекс України визначає основні принципи бюджетної системи (рис. 4.5). У ході реалізації бюджетної політики всі принципи бюджетної системи діють і застосовуються в бюджетному процесі в єдності та взаємозв'язку.

Сучасні структура і побудова бюджетної системи повинні сприяти формуванню прямих, прозорих, демократичних міжбюджетних відносин та стимулювати організацію нової бюджетної культури і відповідальності суб'єктів бюджетного процесу в ході реалізації бюджетної політики.

Бюджетна система згідно з концепцією її реформування і побудови міжбюджетних відносин за своєю формою і змістом має відповідати європейським стандартам та принципам бюджетного законодавства.

Принципи	Забезпечується єдиними: правовою базою; єдиною грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин, бюджетною класифікацією, порядком виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності
Єдності	
Збалансованості	Повноваження на здійснення витрат бюджетом мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період
Самостійності	Забезпечується правом відповідних органів державної влади, влади АРК та місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства; правом відповідних рад самостійно і незалежно розглядати та затверджувати відповідні бюджети
Повноти	До складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів та витрати, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування
Обґрунтованості	Бюджет формується на основі реалістичних макропоказників економічного і соціального розвитку держави та розрахунків надходжень і витрат, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил
Ефективності	При складанні та виконанні бюджетів всі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та максимального результату при використанні визначеного обсягу коштів
Субсидіарності	Розподіл видів видатків між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні суспільних послуг до їх безпосереднього споживача
Цільового використання бюджетних коштів	Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями
Справедливості, неупередженості	Бюджетна система будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами
Публічності, прозорості	Державний та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно ВРУ, ВР АРК та відповідними місцевими радами
Відповідальності	Кожний учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

Рис. 4.5. Принципи бюджетної системи України

4.5. Функціонування складових бюджетної системи України

На функціонування бюджетної системи впливають окремі її складові, а також інші частини економічної системи, які наведені на рис. 4.6 [17].

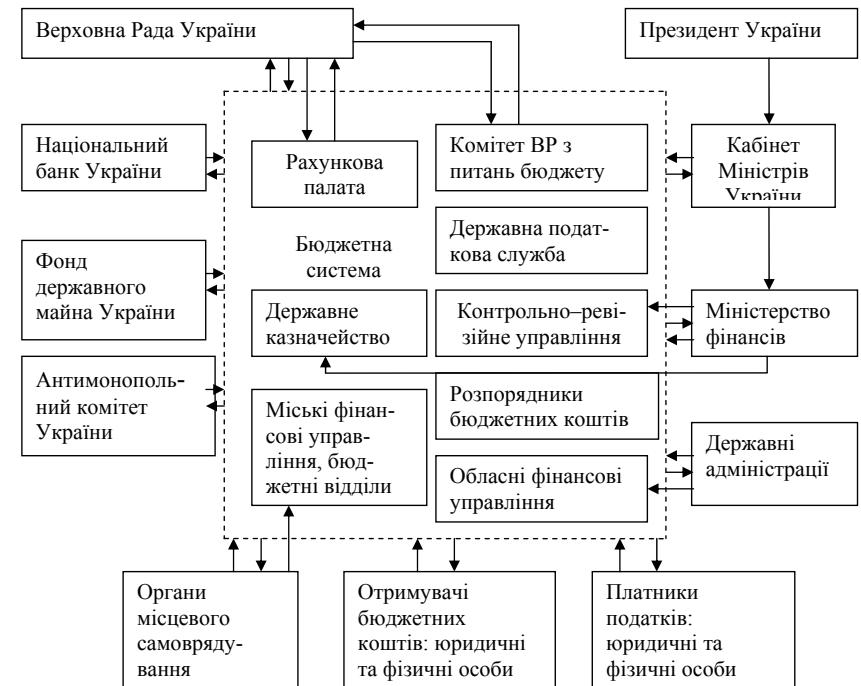

Рис. 4.6. Складові бюджетної системи та інші частини економічної системи, що мають вплив на її функціонування

При Міністерстві фінансів діють організації, що входять до складу фінансових органів України: Державне казначейство та Державна контрольно-ревізійна служба.

Державне казначейство було створено у 1995 р. з метою забезпечення ефективного управління бюджетними коштами та підвищення оперативності в фінансуванні видатків у межах наявних фінансових ресурсів. Правові засади діяльності Державного казначейства визначені в Положенні про Державне казначейство України [16]. Воно складається з Головного управління (вища ланка), територіальних управлінь в АРК, областях, містах Київ та Севастополь

(середня ланка) з відділеннями в районах, містах, районах у містах (базова ланка). Органи Державного казначейства мають рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного герба та своїм найменуванням. Головне управління Державного казначейства та його територіальні органи у своїй діяльності взаємодіють з міністерствами та іншими центральними органами державної виконавчої влади, НБУ, банківськими установами, Державною податковою службою, місцевими фінансовими органами, Державною контрольно-ревізійною службою.

Функції казначейства можна згрупувати за такими напрямками:

- організація та здійснення виконання бюджету за доходами та видатками, ведення обліку касового виконання бюджету, контроль (в тому числі і за цільовим використанням бюджетних коштів);
- складання звітності про стан виконання зведеного та державного бюджетів;
- регулювання міжбюджетних відносин, в тому числі з цільовими фондами.

На практиці ці завдання виконуються у формі постійного руху бюджетних коштів від їх надходження до бюджету, розмежування між ланками бюджетної системи до отримання бюджетних коштів конкретними розпорядниками.

Статус та завдання Державної контрольно-ревізійної служби визначено Законом „Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні” [8]. Вона координує свою діяльність з місцевими радами народних депутатів та органами виконавчої влади, фінансовими органами, Державною податковою службою, іншими контролюючими органами, органами прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки. До складу Державної контрольно-ревізійної служби входять: Головне контрольно-ревізійне управління; контрольно-ревізійні управління в АРК, областях, містах Києві та Севастополі; контрольно-ревізійні районні відділення.

Основними завданнями Державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів; розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків, порушень і запобігання їх виникненню.

Державний контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок. З ініціативи Державної контрольно-ревізійної служби ревізія або перевірка державного підприємства, організації може проводитися не частіше одного разу на рік. Перевірку приватних підприємств за дорученням правоохоронних органів може бути проведено в будь-який час. Органи **Державної контрольно-ревізійної служби** здійснюють контроль за:

- цільовим та ефективним використанням коштів бюджетів всіх рівнів;
- цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів, одержаних під гарантію КМУ;
- порядком ведення бухгалтерського обліку та достовірністю звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів.

Державна контрольно-ревізійна служба щомісячно надає Верховній Раді України та Міністерству фінансів узагальнені результати звітів про проведені перевірки.

Діяльність державної податкової служби регулюється Законом «Про державну податкову службу в Україні» [6]. До системи органів Державної податкової служби належать:

- Державна податкова адміністрація (вища ланка);
- державні податкові адміністрації в АРК, областях, містах Києві та Севастополі (середня ланка);
- державні податкові інспекції в районах, містах, районах у містах (базова ланка).

До складу органів державної податкової служби входять відповідні спеціальні підрозділи з боротьби з податковими правопорушеннями – податкова міліція. Основними завданнями органів державної податкової служби є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства;
- ухвалення у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов’язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесенням законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Органи державної податкової служби координують свою діяльність з фінансовими органами, органами Державного казначейства, органами служби

безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, статистики, митними, контрольно-ревізійною службою, іншими контролюючими органами, банківськими установами, а також з податковими службами інших держав.

Діяльність Рахункової палати регулюється Законом «Про Рахункову палату Верховної Ради України» [12], де передбачені правові засади, статус, функції, повноваження і порядок їх здійснення, а також Бюджетним кодексом України, де передбачені повноваження щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Рахункова палата (далі – РП) є постійно діючим вищим органом державного фінансово-економічного контролю, який формується Верховною Радою. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших державних органів. Її завданнями є:

- організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частин державного бюджету, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;
- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу, визначення ефективності та доцільності витрачання державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;
- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля, використання об'єктів права власності, які не підлягають приватизації;
- контроль за законністю та своєчасністю руху коштів державного бюджету та коштів позабюджетних фондів в установах НБУ та уповноважених банках;
- здійснення контролю за грошовою емісією, використанням золотого запасу, дорогоцінних металів, каміння, наданням кредитів та здійсненням операцій щодо розміщення золотого і валютного резервів;
- аналіз виявлених відхилень від показників державного бюджету та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;
- виконання інших завдань, передбачених чинним законодавством.

РП має право контролювати також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, банки, кредитні установи, господарські товариства, страхові компанії, інші фінансові установи та їх спілки, асоціації та інші об'єднання незалежно від форм

власності, якщо вони отримують, перераховують, використовують кошти державного бюджету, мають частку державної власності у своєму статутному фонді або використовують об'єкти державної власності чи управляють ними, а також у разі надання їм державою митних, податкових та інших пільг.

Бюджетним кодексом передбачено, що до повноважень Рахункової палати з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

- використанням коштів державного бюджету відповідно до закону про Державний бюджет України;
- утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу;
- ефективністю використання та управління коштами державного бюджету;
- використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади щодо доходів і видатків.

До складу РП входять голова та члени Рахункової палати: перший заступник і заступник голови, інші контролери та секретар. Для здійснення своєї діяльності РП має апарат, який утримується за рахунок визначених у державному бюджеті коштів. Основними формами її роботи є перевірки та ревізії. За дорученням Верховної Ради вона зобов'язана проводити експертизу і надавати висновки щодо державного бюджету, окремих напрямів бюджетної, грошово-кредитної політики, проектів законодавчих актів, цільових програм, що фінансуються з бюджету.

Щорічно (не пізніше 1 грудня) РП подає Верховній Раді загальний звіт про результати виконання її доручень, проведених перевірок, ревізій та обстежень.

4.6. Характеристика організації та функціонування бюджетної системи зарубіжних країн

Економічні традиції та політичні реформи накладали відбиток на бюджетний устрій різних країн. Нині розрізняють унітарний, федеративний та змішаний види бюджетного устрою. Незалежно від цього виділяють два умовних типи побудови центрального бюджету – британський і франко-іспанський, згідно з якими бюджетний процес має свої особливості.

Британський тип передбачає поділ центрального бюджетного фонду на частини. Державний бюджет Великобританії складається з центрального

бюджету і національного фонду запозичень, а державний бюджет США – з федерального бюджету і трастових фондів. Центральні бюджети цих країн із правової точки зору являють собою пакет нормативних документів, кожен із яких окремо затверджений парламентом і підписаний главою уряду. Бюджетна практика США передбачає так званий «нульовий метод оцінки кошторисів», суть якого полягає в складанні бюджету без урахування витрат минулого року. Пакет бюджетних документів інколи містить «вбудовані» закони, які стосуються доходів бюджету, що затверджують механізм їх сплати.

Для франко-іспанського типу характерним є прийняття та виконання загального закону про державний бюджет, який парламент розглядає, обговорює і затверджує в цілому, а також наявність позабюджетних коштів, котрі є державними, але не входять до складу державного бюджету. У Франції існує центральний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій та спеціальні рахунки казначейства. Схожу побудову державного бюджету обрала для себе і Україна.

Розглянемо елементи бюджетної системи Великобританії як представниці британського типу та Франції – як франко-іспанського типу.

У бюджетних відносинах Великобританії беруть участь прем'єр-міністр, міністерства, казначейство, парламент. Казначейство відає управлінням і регулюванням податків, розробляє і здійснює загальну економічну стратегію. Йому підпорядковуються Управління внутрішніх доходів та мита й акцизів. Управління внутрішніх доходів має контори головного податкового інспектора в Лондоні, а також близько 700 контор по всій країні.

Бюджетний рік у Великобританії починається 1 квітня і закінчується 31 березня. При розробці проекту бюджету кабінет ураховує 18 ключових положень (11 з яких за останні роки не змінювалися): зростання ВВП, рівень безробіття, ціни на акції, норми процентних ставок, ціни на основні продукти (зокрема на нафту), рівень податкових ставок тощо. Починаючи з 2000/2001 бюджетного року, розпис доходів і видатків здійснюється згідно з національними рахунками на основі Європейської системи рахунків 1995 р. Вперше за 1999/2000 бюджетний рік бюджет був зведений з профіцитом у 3,5 млрд. ф. ст., тоді як 1998/1999 бюджетний рік завершився з дефіцитом у 3 млрд. ф. ст. Бюджет планується із залишків коштів на кінець бюджетного року, враховуються надходження поточного року і планується залишок на кінець звітного року. Планування здійснюється на п'ятирічний період у цінах поточного року з відповідним щорічним коригуванням.

У бюджетних відносинах Франції беруть участь президент, уряд, парламент, а також спеціальні державні установи – Національна кредитна рада, банківська контрольна комісія, економічна і соціальна рада. У кожному регіоні створюється контрольний орган – рахункова палата, яка стежить за фінансовою діяльністю юридичних осіб і бере участь у формуванні місцевих бюджетів.

Бюджетна політика департаменту є компетенцією Генеральної ради, а в окремих випадках – комісара Республіки і регіональної рахункової палати. Безпосереднє бюджетне управління здійснює казначей департаменту, який призначається міністром економіки і фінансів за рекомендацією представника генеральної ради.

Місцеві бюджети в частині видатків складаються з двох основних розділів: бюджети поточної діяльності (функціональний) та бюджети нового будівництва (інвестування). Джерела доходів поділяються на внутрішні (доходи від муніципальної власності, місцевого господарства, податкові) та зовнішні (дотації, кредити (як державні, так і приватні)).

У складі Міністерства економіки і фінансів функціонує Головне податкове управління, яке має по всій території країни 830 податкових і 16 інформаційних центрів. Система стягнень за ухилення від сплати податків досить жорстка, застосовується також карна відповідальність. У випадку ненавмисного заниження податку сплачується штраф у розмірі 0,75% за місяць від суми платежу, у разі навмисного – в подвійному розмірі.

Консолідований бюджет включає такі складові: загальнодержавний бюджет; місцеві бюджети; спеціальні рахунки Казначейства; приєднані бюджети для фінансування пошти та телеграфу; приєднані бюджети служби сільськогосподарських дотацій; операції тимчасового характеру.

4.7. Організація бюджетного процесу в Україні та його учасники

Організація бюджетного процесу в Україні регламентується Бюджетним кодексом України, рішеннями Верховної Ради України, місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів.

Бюджетний процес являє собою регламентовану нормами права діяльність, яка пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням, виконанням бюджетів, контролем за їх виконанням, розглядом та затвердженням звітів про виконання бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України.

У Бюджетному кодексі (гл. 4 «Бюджетний процес та його учасники») законодавчо закріплено чотири великі **стадії бюджетного процесу**:

- складання проектів бюджету;
- розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України і рішень про місцеві бюджети;
- виконання бюджету, у разі необхідності внесення змін і доповнень до Закону „Про державний бюджет України” і рішень про місцеві бюджети;
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства покладений на Верховну Раду, Рахункову палату, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державну контрольно-ревізійну службу, Верховну Раду АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад.

Усі стадії бюджетного процесу повторюються систематично щорічно. Бюджет складається та затверджується на рік, що має назву бюджетного року або бюджетного періоду. В Україні бюджетний рік співпадає з календарним роком (також бюджетний рік співпадає з календарним у Франції, Бельгії, Швейцарії; у Великобританії, Канаді, Японії він починається з 1 квітня, в Італії – з 1 липня, в США – з 1 жовтня).

Аналізуючи дані табл. 4.2, можна підкреслити невідповідність термінів прийняття бюджету ВРУ в перші роки незалежності. З прийняттям Бюджетного кодексу був закладений принцип незворотності дії бюджету в часі, тобто в разі неприйняття бюджету до 1 січня рік дії бюджету повинний починатися з дати його опублікування і закінчуватись у відповідну дату через рік. Ці норми бюджетного права знайшли своє практичне втілення в дотриманні термінів розгляду та прийняття щорічного бюджету.

Бюджетне планування уявляє собою комплекс організаційно-технічних та методичних заходів із визначення доходів та видатків бюджетів у процесі їх складання, розгляду та затвердження. Воно посідає центральне місце у фінансовому плануванні, оскільки пов'язане з показниками фінансових планів підприємств, організацій та установ різних форм власності. В процесі бюджетного планування аналізуються кількісні та якісні показники, що дає змогу врахувати пропозиції щодо зміцнення дохідної частини бюджету, забезпечення держави необхідним обсягом фінансових ресурсів для виконання визначених Конституцією функцій. Бюджетне планування тісно пов'язане з економічним і соціальним плануванням: низка бюджетних показників базується на показниках плану економічного та соціального розвитку.

Дати подання проекту та прийняття
Закону „Про Державний бюджет України”

Бюджетний рік	Подання проекту Державного бюджету на розгляд до Верховної Ради	Прийняття закону „Про Державний бюджет” на поточний рік
1992	грудень 1991р. – червень 1992 р.	18 червня 1992 р.
1993	березень – квітень 1993 р.	9 квітня 1993 р.
1994	січень 1994 р.	1 лютого 1994 р.
1995	березень 1995 р.	7 квітня 1995 р.
1996	грудень 1995 р.	22 березня 1996 р.
1997	вересень 1996 р. – червень 1997р.	1 липня 1997 р.
1998	вересень 1997 р.	30 грудня 1997 р.
1999	вересень – жовтень 1998 р.	31 грудня 1998 р.
2000	вересень – жовтень 1999 р.	17 лютого 2000 р.
2001	15 вересня 2000 р.	7 грудня 2000 р.
2002	15 вересня 2001 р.	20 грудня 2001 р.
2003	14 вересня 2002 р.	26 грудня 2002 р.
2004	10 вересня 2003 р.	27 листопада 2003 р.
2005	15 вересня 2004 р.	26 грудня 2004 р.

У процесі бюджетного планування забезпечуються необхідні фінансові пропорції відповідно до плану економічного і соціального розвитку; визначаються обсяг доходів бюджету та резерви їхнього росту, обсяг видатків та резерви їхнього скорочення; створюється достатня фінансова база соціального захисту населення; розподіляються доходи і видатки між ланками бюджетної системи; створюються державні матеріальні та фінансові резерви.

Кожний етап бюджетного процесу має особливості, які характеризуються його учасниками (органами й посадовими особами, що наділені бюджетними повноваженнями) та їхніми функціями.

Для здійснення програм та заходів за рахунок бюджету асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів, які за обсягом наданих прав поділяються на головних та розпорядників нижчого рівня. Фізичним та юридичним особам, які не мають статусу одержувача бюджетних коштів, вони надаються лише через розпорядника. Головні розпорядники коштів державного бюджету визначаються відповідно до Бюджетного кодексу та затверджуються щорічним законом «Про Державний бюджет України» шляхом установлення бюджетних призначень. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів

визначаються рішенням про місцевий бюджет. До функцій головного розпорядника бюджетних коштів належать:

- розробка плану діяльності згідно зі завданнями та функціями, визначеними нормативно-правовими актами, з метою досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;
- розробка на базі плану діяльності проекту кошторису та бюджетних запитів для подачі Міністерству фінансів чи місцевому фінансовому органу;
- отримання бюджетних призначень через їх затвердження у щорічному законі про Державний бюджет України, забезпечення управління бюджетними асигнуваннями;
- затвердження кошторисів розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня;
- здійснення внутрішнього контролю за повнотою надходжень до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів, а також за витратами ними коштів;
- одержання звітів про використання коштів від розпорядників нижчого рівня та одержувачів, аналіз їх ефективності.

Розпорядниками коштів II ступеня виступають бюджетні установи в особі їх керівників, які уповноважені на отримання асигнувань, прийняття зобов'язань та здійснення виплат з бюджету на виконання функцій самої установи і на розподіл виділених асигнувань для переказу розпорядникам III ступеня та безпосередньо підпорядкованим їм одержувачам.

Розпорядниками коштів III ступеня виступають бюджетні установи в особі їх керівників, які уповноважені на отримання асигнувань, прийняття зобов'язань та здійснення виплат з бюджету на виконання функцій самої установи і на розподіл виділених асигнувань безпосередньо підпорядкованим їм одержувачам.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні етапи становлення та розвитку бюджетної системи України.
2. Охарактеризуйте принципи, які покладені в основу побудови бюджетної системи України.
3. Охарактеризуйте структуру бюджетної системи України.
4. Визначте складові зведеного бюджету України.

5. Проаналізуйте нормативно-правову базу функціонування бюджетної системи України.

6. Дайте загальну характеристику основним положенням Бюджетного кодексу України в розрізі їх позитивних та негативних сторін.

7. Окресліть повноваження Рахункової палати, Державного казначейства, Державного контрольно-ревізійного управління, Державної податкової служби в бюджетному процесі.

8. Здійсніть порівняльну характеристику різних типів побудови центрального бюджету в розвинутих країнах.

9. Зробіть порівняльну характеристику закріплених та регулюючих доходів бюджету.

10. Розкрийте сутність та значення бюджетного планування та прогнозування.

Використана література

1. Конституція України // www.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про бюджетну систему Української РСР» від 5 грудня 1990 р.
3. Закон України «Про економічну самостійність» від 3 серпня 1990 р.
4. Закон України «Про економічну самостійність» від 3 серпня 1990 р.
5. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 3 грудня 1990 р.
6. Закон України «Про Державну податкову службу в Україні» від 5 грудня 1990 р.
7. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р.
8. Закон України «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 1993 р.
9. Закон України «Про Державну податкову службу України» від 24.12.1993 р.
10. Закон України „Про бюджетну систему України” від 1995 р.
11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997 р.
12. Закон України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» 1996 р.
13. Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 23.12.1998 р.

14. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р.
15. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р.
16. Положення про Державне казначейство в Україні від 1995 р.
17. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки. – К.: Либідь, 2000. – 451 с.
18. Булгаков І.Д. Бюджетна система України. – К.: НІОС, 2002. – 203 с.
19. Буряченко А.Є. Історичні аспекти еволюції бюджетної системи України // Фінанси України. – 2002. – №6. – С. 15–17.
20. Жибер Т.В. Теоретичні аспекти бюджетного устрою // Фінанси України. – 2003. – №11. – С. 27–29.
21. Короленко А.В. Бюджетний процес та бюджетний календар // Фінанси України. – 2002. – №5. – С. 37–42.
22. Мазуренко Г. Соціальна ефективність бюджетних видатків: аналіз сучасного положення и досвід розвинутих країн світу // Збірник наукових праць УАДУ при Президентіві України. – 2004. – №1. – С. 33–35.
23. Озеров І.Х. Основи фінансової науки. – Том 1. – М.: Типографія І.Д. Сытина, 1994. – 230 с.
24. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 130 с.
25. Пасічник Г.В. Бюджетна система України. – К.: НІОС, 2004. – 507 с.
26. Стоян В.І. Казначейська система виконання бюджетів // Фінанси України. – 2002. – №9. – С. 12–17.
27. Травкина Н.М. Особенности бюджетного процесса в США в эру профицитов // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – № 5. – С. 66–69.
28. Финансы: Учеб. для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. – Т.: Перспектива, Юрайт, 2000. – 154 с.
29. Чечетов М.В., Чечетова Н.Ф., Бережна А.Ю. Бюджетний менеджмент. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 560 с.
30. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. – К.: НІОС, 2003. – 488 с.
31. Полозенко Д. В. Бюджет 2005 – новий етап соціального розвитку // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 25–31.

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ І СИСТЕМА БЮДЖЕТНОГО ВИРІВНЮВАННЯ

5.1. Організація та функціонування міжбюджетних відносин в Україні

Міжбюджетні відносини – це відносини між державою, АР Крим і органами місцевого самоврядування щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України [1]. Згідно зі статтею 81 Бюджетного кодексу України (додаток А), метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та ресурсами, які забезпечують виконання цих повноважень.

Міжбюджетні відносини виконують функцію розподілу дохідних джерел та видаткових повноважень між ланками бюджетної системи.

Основними складовими системи міжбюджетних взаємовідносин є:

- розмежування бюджетних видатків згідно з розподілом повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- забезпечення бюджетів достатніми ресурсами для виконання ними відповідних функцій і задач;
- підтримка «бідних» територій за рахунок вилучення коштів у відносно «багатих»;
- різні форми відносин, які виникають у процесі виконання бюджетів.

Основою міжбюджетних відносин є розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи відповідно до розподілу повноважень органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Але розмежування не забезпечує збалансування абсолютно всіх бюджетів з причини значних відмінностей у складі та обсягах доходів і видатків бюджетів територіальних утворень. У цьому випадку збалансування досягається шляхом перерозподільних процесів у межах бюджетної системи, тобто бюджетного регулювання.

Економічно обґрунтований розподіл дохідних джерел між рівнями бюджетної системи повинен базуватися на таких принципах:

- уряд має стягувати перерозподільні податки в своїй основі (податок на доходи фізичних осіб) і податки, база яких нерівномірно розподілена між територіями (платежі за використання природних ресурсів);
- місцеві органи влади мають стягувати податки на відносно нединамічну податкову базу і ті з них, що стягуються за принципом еквівалентності.

Для забезпечення ефективності і справедливості розподілу повноважень між різними рівнями влади необхідно спиратися на такі податкові положення:

- надходження від закріплених за певним рівнем влади податків мають бути достатніми для фінансування покладених на цей рівень зобов'язань;
- кількість і якість суспільних благ, які отримують мешканці певної території, мають залежати від рівня податкового навантаження.

Для досягнення ефективності при розподілі видаткових зобов'язань необхідне дотримання таких принципів:

- прерогативою центрального уряду є постачання суспільних благ, які мають національне значення (зовнішній ефект від яких поширюються за межі певних територій);
- місцеві органи відповідають за надання суспільних благ, користь від яких мають мешканці окремої території (відсутність зовнішнього ефекту для інших територій);
- місцеві органи відповідальні за фінансування тих суспільних благ, для яких важливим є врахування вибору місцевого населення.

Суб'єктами міжбюджетних відносин є органи різних рівнів, що обумовлює виділення вертикальних та горизонтальних міжбюджетних відносин (рис. 5.1).

Міжбюджетні відносини є досить складним явищем, яке можна охарактеризувати в розрізі правових, економічних та політичних аспектів (табл. 5.1).

В практичній реалізації бюджетної політики важлива роль належить механізму міжбюджетних відносин як сукупності засобів (методів, форм, інструментів, моделей) їх організації для забезпечення сприятливих умов економічному і соціальному розвитку держави. Структура механізму міжбюджетних відносин представлена на рис. 5.2 [20].

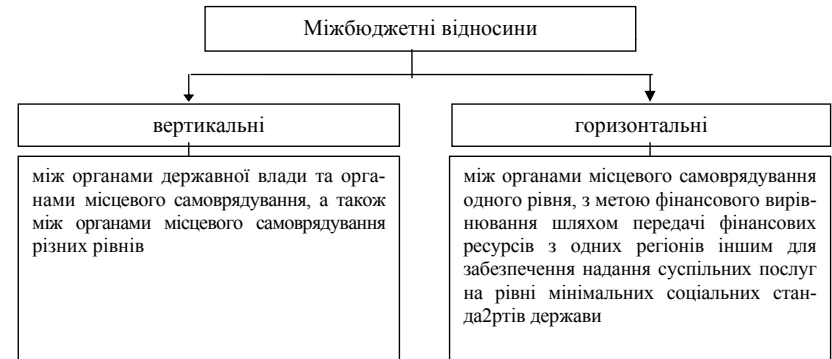

Рис 5.1. Види міжбюджетних відносин

Таблиця 5.1

Характеристика сутності міжбюджетних відносин

Аспект	Сутність міжбюджетних відносин
Економічний	відносини між органами державної влади та органами місцевого самоврядування з приводу формування та використання фінансових ресурсів; включають: розподіл доходів та видатків між рівнями бюджетної системи; визначення трансфертів, що передаються з державного місцевого бюджетам і навпаки; організацію контролю за витрачанням коштів державного та місцевих бюджетів
Правовий	виникають в країнах, у яких нормативними актами розмежовуються повноваження держави та місцевого самоврядування щодо надання суспільних послуг; встановлюються сфери їх спільних повноважень; визначаються видатки державного та місцевих бюджетів, якими фінансуються суспільні послуги; розподіляються доходи між державним та місцевими бюджетами; встановлюється перелік делегованих повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування, визначається політика держави у сфері фінансового вирівнювання
Політичний	пов'язані з організацією державної влади в країні, реалізацією державних та місцевих інтересів, з ухваленням законодавств, які б максимально збалансовували державні та місцеві інтереси

Рис. 5.2. Структура механізму міжбюджетних відносин

Модель міжбюджетних відносин являє собою інституціональний підхід до визначення організаційних основ взаємовідносин між різними рівнями влади, який пов'язаний з політикою уряду та місцевих адміністрацій у вирішенні проблем розподілу доходів та видатків між ланками бюджетної системи. Можна визначити дві основні моделі (централізовану та децентралізовану), механізм дії яких обумовлюється сукупністю елементів (методів, форм, інструментів тощо) та базується на відповідних принципах функціонування (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Моделі міжбюджетних відносин

Централізована модель характерна для країн із авторитарною роллю держави в економічній та соціальній сферах. Політичною передумовою функціонування децентралізованої моделі є забезпечення демократичних прав для громадян країни та територіальних громад.

Переваги та недоліки вищеназваних моделей подані в табл. 5.2 – 5.3.

Таблиця 5.2

Характеристика централізованої моделі міжбюджетних відносин

Переваги	Недоліки
централізація державного управління	перевантаження центральних органів влади, що не сприяє ефективності їх діяльності
висока організаційна здатність бюджетної системи	ігнорування місцевих інтересів
високий рівень контролю та координації видаткових повноважень місцевих органів влади	незацікавленість місцевих органів влади у розвитку власної фінансової бази
низький рівень помилкових рішень нижчестоящих органів відносно розподілу коштів у межах поданих повноважень	відповідальність центральних органів влади за збалансованість місцевих бюджетів
запобігання нерівномірності розвитку регіонів та життєвого рівня їх мешканців	

Таблиця 5.3

Характеристика децентралізованої моделі міжбюджетних відносин

Переваги	Недоліки
1	2
за рахунок зменшення навантаження центральних органів влади поліпшення та прискорення прийняття їх рішень	ускладнення координації дій уряду для досягнення загальнодержавних цілей та забезпечення збалансування фінансових можливостей регіонів
ефективність вирішення проблем територіального рівня місцевими органами через їх близькість до місць виникнення	складність прийняття управлінських рішень унаслідок великої кількості та децентралізованості необхідної інформації
врахування важливіших політичних пріоритетів на місцях	прояв регіонального сепаратизму в здійсненні місцевими органами влади соціально-економічної політики

Продовження таблиці 5.2

1	2
розширення бюджетних прав територіальних громад	
впорядкування розмежування доходних джерел шляхом запровадження бюджетних угод	

Дієвість механізму міжбюджетних відносин залежить від вибору ефективних методів в якості засобів впливу на соціально-економічний стан регіону.

Централізованій моделі в розрізі доходного забезпечення властиві трансфертний метод і метод регулюючих доходів, у видатковому плані перевага надається делегуючому методу, при якому функції виконавчої влади спрямовуються згори вниз (рис. 5.4).

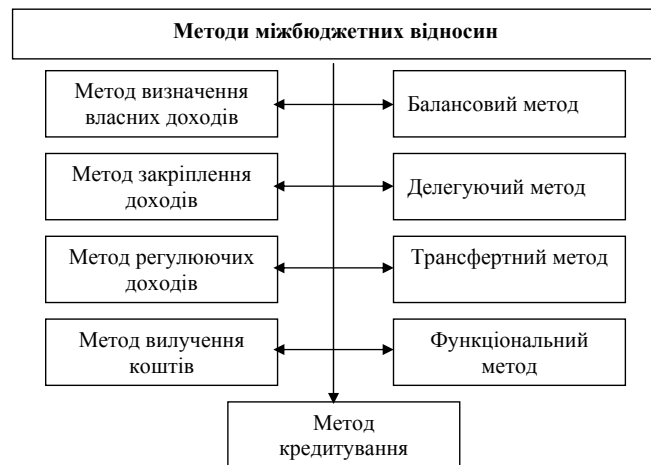

Рис. 5.4. Методи міжбюджетних відносин

Децентралізована модель надає перевагу методам власних та закріплених доходів, а видаткова політика базується на функціональному методі, який передбачає конкретне розмежування компетенції та видаткових повноважень між усіма рівнями влади.

Принциповим положенням, яке відрізняє централізовану та децентралізовану моделі міжбюджетних відносин, є їх залежність від державного

устрою. Розрізняють унітарну та федеральну організаційні форми міжбюджетних відносин (рис. 5.5).

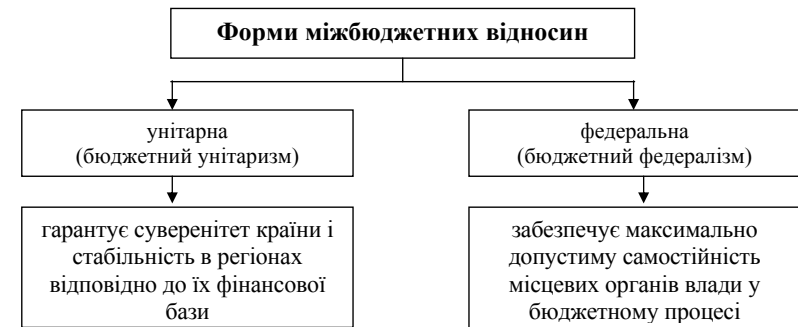

Рис. 5.5. Форми міжбюджетних відносин

Унітарна форма характерна для централізованої моделі навіть за умови федерального державного устрою. Децентралізована модель може функціонувати з використанням як унітарної, так і федеральної форм. Україна використовує децентралізовану модель міжбюджетних відносин.

Система міжбюджетних відносин повинна функціонувати згідно з відповідними сучасним умовам принципами (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Принципи функціонування системи міжбюджетних відносин

Принцип	Характеристика
1	2
Економічної ефективності	стимулювання органів державної влади різних рівнів в проведенні структурних реформ, підтримуванні конкурентного середовища; забезпечення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, зростання доходів населення, економічного розвитку регіонів
Бюджетної відповідальності	управління державними фінансами в інтересах громадян при максимально ефективному використанні фінансових ресурсів відповідних регіонів для надання суспільних послуг; прозорості і підзвітності бюджетної політики; збалансованості бюджетного процесу; підвищення взаємної відповідальності органів влади різних рівнів при розробці та реалізації бюджетної політики
Соціальної справедливості	рівний доступ громадян незалежно від місця їх мешкання до суспільних послуг і соціальних гарантій

Продовження таблиці 5.4

1	2
Політичної консолідації	досягнення суспільної згоди в проблемах розподілу між органами влади різних рівнів фінансальних повноважень; створення умов для ефективного виконання органами влади і місцевого самоврядування своїх функцій; сприяння розвитку громадянського суспільства
Територіальної інтеграції	забезпечення єдності бюджетної системи, запобігання виникненню і пом'якшення диспропорцій регіонального розвитку, зміцнення територіальної цілісності країни

Таким чином, забезпечення єдиного функціонування системи міжбюджетних відносин можливе при дотриманні відповідних принципів.

5.2. Основні форми взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи

Регулювання міжбюджетних відносин здійснюється шляхом надання з державного бюджету трансфертів у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій; відрахувань від регулюючих податків; закріплення цілком або частково за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів; бюджетних позичок на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів. Міжбюджетні відносини регулюються також через передання коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету. Виділяють чотири основні форми взаємовідносин між ланками бюджетної системи (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Форми взаємовідносин між ланками бюджетної системи

Форми	Характеристика
Бюджетне субсидіювання	передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги
Вилучення коштів	передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня
Бюджетні позички	отримання місцевими бюджетами коштів на покриття тимчасових касових розривів державного бюджету
Взаємні розрахунки бюджетів	передача коштів з одного бюджету до іншого в зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків

Бюджетне субсидіювання включає до свого складу: субсидії, субвенції, дотації. Бюджетна субсидія може бути цільовою (на конкретні цілі) та знеособленою (не пов'язана з фінансовим станом бюджету, який її отримує). Бюджетна субвенція являє собою різновид цільової субсидії і передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджетів, що її видає та що отримує. Бюджетна дотація є цільовою фінансовою допомогою на покриття дефіциту відповідного бюджету.

Міжбюджетне фінансове вирівнювання у теорії державних фінансів визначається як процес перерозподілу фінансових ресурсів центральними органами державної влади на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатніх власних доходів [9].

Необхідність такого вирівнювання виникає через те, що процес децентралізації надання суспільних послуг випереджає процес децентралізації фінансових ресурсів. В результаті органи місцевого самоврядування не мають достатніх власних фінансових ресурсів для забезпечення виконання своїх повноважень. Виділяють такі підстави здійснення політики вирівнювання:

• овертикальний фінансальний дисбаланс, який означає недостатність фінансових ресурсів певного рівня влади для забезпечення суспільних послуг у межах його видаткових повноважень. Він обумовлений існуванням в будь-якій моделі бюджетної системи відмінностей у функціях різних рівнів влади;

• горизонтальний фінансальний дисбаланс, який означає невідповідність обсягів фінансових ресурсів територіальних одиниць одного рівня покладеним на них завданням. Причиною цього є відмінності у складі та обсягах доходів та видатків територіальних бюджетів, які обумовлені різними природно-кліматичними умовами та екологічним станом регіонів, особливостями розташування адміністративних центрів, насиченістю шляхами сполучення, кількістю та структурою населення, рівнем економічного розвитку, станом соціальної та побутової інфраструктури тощо;

• надання суспільних послуг у сфері житлово-комунального, соціально-культурного та побутового обслуговування, охорони здоров'я та освіти на гарантованому державою рівні на підставі соціальних норм і нормативів, які є базою для розрахунку видатків та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів. Водночас в Україні існують «єдині нормативи видатків» та «фінансові нормативи бюджетної забезпеченості», які фактично не є нормативами для забезпечення потреб на рівні державних стандартів, оскільки визначаються окремо для кожної галузі, виходячи з загальних ресурсів зведеного бюджету та першочерговості соціальних видатків. Цих ресурсів недостатньо для

фінансування надання на належному рівні суспільних послуг, а також компенсації зовнішніх ефектів та «міжмуніципальних ефектів «переливу», виникнення яких обумовлено нееквівалентністю між витратами і корисністю для регіонів: виробника суспільних благ і споживача «зовнішніх» ефектів;

- макроекономічні цілі, для досягнення яких зусиль лише центрального уряду не вистачає. Але оскільки їх досягнення є завданням центральної влади, то фінансування цих витратків на місцевому рівні повинно здійснюватись за рахунок централізованих коштів шляхом надання міжбюджетних трансфертів. Таким чином, фінансова система сучасної держави об'єктивно зумовлює виникнення різних видів дисбалансів і необхідність здійснення політики фінансового вирівнювання, обов'язковість здійснення якої зафіксовано у Європейській хартії місцевого самоврядування – захист більш слабких у фінансовому відношенні органів місцевого самоврядування передбачає запровадження процедур бюджетного вирівнювання з метою подолання наслідків нерівного розподілу потенційних джерел фінансування і фінансового тягаря, який вони повинні нести.

При розгляді системи фінансового вирівнювання розрізняють форми, методи та інструменти (рис. 5.6) [20].

На практиці різні інструменти вирівнювання використовуються одночасно, утворюючи певну систему фінансового вирівнювання, що діє в межах існуючої моделі міжбюджетних відносин. У фінансових системах різних країн віддається перевага тим чи іншим методам та інструментам вирівнювання, причому їх конкретний вибір обумовлюється у першу чергу формою державного устрою країни.

Закріплення податків передбачає надходження загальнодержавних податків, які стягуються по всій країні за єдиними ставками і механізмами, до місцевих бюджетів. Цей інструмент переважно використовується для усунення вертикальних фіскальних дисбалансів. При цьому має бути забезпечено співпадіння територій оподаткування та здійснення витратків за рахунок надходжень від цього податку (доцільніше за все використовувати ресурсні податки). Перевагами інструменту закріплених податків є стабільність, можливість прогнозування надходжень, мінімальні адміністративні витрати. До недоліків відноситься можливість виникнення нових фіскальних дисбалансів через нерівномірність розподілу бази оподаткування по країні та недостатня гнучкість.

Рис. 5.6. Система фінансового вирівнювання

Використання регулюючих податків передбачає їх розподіл між центральним та місцевими бюджетами. Як і закріплені, вони надходять до місцевих бюджетів; але не є стабільними, а встановлюються щорічно, виходячи з поточних потреб і пріоритетів. Цей інструмент використовується одночасно для вертикального і горизонтального вирівнювання. До його переваг відносяться гнучкість і висока зацікавленість органів місцевого самоврядування щодо стягнення цих податків. Недоліком є складність і непрозорість встановлення відсотків відрахувань для окремих місцевих бюджетів.

Таким чином, метод переадресованих податків не повністю відповідає цілям вирівнювання фінансових можливостей місцевих бюджетів. Більш дієвим у цьому відношенні є інший – бюджетні трансферти (кошти, які безплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого).

Загальні (безумовні) трансферти являють собою визначену суму коштів на фінансування органів місцевого самоврядування, що надається без визначення напрямку використання. Їх призначенням є вирівнювання фінансових можливостей різних місцевих бюджетів з метою забезпечення гарантованого мінімального рівня суспільних послуг (усунення горизонтальних фіскальних дисбалансів). На практиці важко встановити критерії розподілу безумовних трансфертів. Рішенням проблеми є встановлення формульного розрахунку. Перевагою цього інструменту є те, що його застосування не обмежує свободи дій місцевої влади в межах її повноважень. Водночас трансферти можуть призводити до порушення стимулів щодо поповнення власних джерел доходів; неефективності витрачання коштів, або їх витрачання на неперіоритетні, з точки зору загальнодержавних інтересів, програми; до невдоволення регіонів-донорів; а також значних адміністративних витрат на створення, утримання та поновлення баз даних показників, необхідних для розрахунків трансфертів.

Цільові (умовні) трансферти направляються до місцевих бюджетів для використання на визначені цілі і поділяються на два види: пайові та непайові. **Непайові** – це фіксована сума коштів на фінансування певних видатків місцевого бюджету, яка надається незалежно від використання його власних коштів на фінансування програми. Перевагами цього інструменту є забезпечення надання органами місцевого самоврядування суспільних благ на мінімально необхідному рівні, а також фінансування програм загальнодержавного пріоритету. Разом з тим органи місцевого самоврядування обмежуються у виборі напрямків використання коштів.

Пайові трансферти призначаються на фінансування визначених надавачем витрат та надаються як доповнення до власних коштів, які використовуються на ті ж цілі.

Трансферти місцевим бюджетам, які передбачені у державному бюджеті, представлені на рис. 5.7.

До видів міжбюджетних трансфертів відносяться: дотації вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до державного та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів, інші дотації.

Дотація вирівнювання бюджетам міст Києва та Севастополя, міст республіканського, обласного значення і районним бюджетам визначається як перевищення обсягу видатків, перелік яких визначено Бюджетним кодексом і який обчислено із застосуванням нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над: кошиком доходів бюджетів місцевого самоврядування (для міст Києва та Севастополя, міст республіканського та обласного значення); доходами, визначеними відповідною статтею Бюджетного кодексу України (для районних бюджетів).

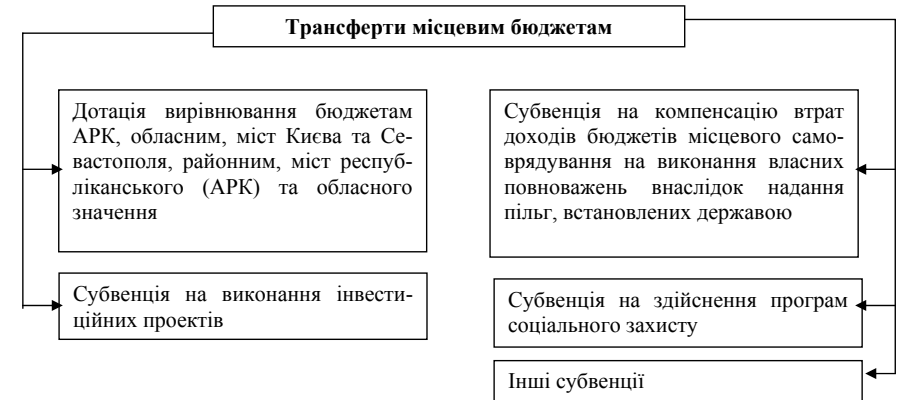

Рис. 5.7. Міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам

Дотація вирівнювання бюджетам АРК та обласним визначається як перевищення обсягу видатків, перелік яких визначено Бюджетним кодексом і обчислено із застосуванням нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над прогнозними показниками доходів. Якщо прогнозні показники доходів перевищують розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, то встановлюється обсяг коштів, що підлягають передачі до державного бюджету.

Надання державою податкових пільг, що зменшують доходи бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень, має супроводжуватися внесенням змін до Закону “Про Державний бюджет”, що передбачають надання субвенції на компенсацію відповідних втрат.

Субвенції з державного бюджету на виконання інвестиційних проектів надаються на засадах конкурентності між бюджетами місцевого самоврядування та передбачають фінансову участь бюджету отримувача у здійсненні програми чи проекту.

Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад можуть передбачатися в складі їх бюджетів у разі, якщо інший орган державної влади чи місцевого самоврядування може виконати цю функцію ефективніше.

Порядок перерахування дотацій вирівнювання та субвенцій з державного бюджету місцевим, коштів, що передаються до державного бюджету з місцевих, а також трансфертів між місцевими бюджетами визначаються Кабінетом Міністрів України і повинні забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування.

5.3. Зарубіжний досвід міжбюджетних відносин

Поштовхом реформування в Україні міжбюджетних відносин стало закріплення в Конституції права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Стаття 140 Конституції називає це право місцевим самоврядуванням. Прийняттям у 1997 р. Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” [2] держава визначила систему та гарантії, засади організації та діяльності, правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Після прийняття Конституції і Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» став відчутним дисонанс між ними та бюджетним законодавством. Тому останнім часом загострилися суперечності між центральними та місцевими органами влади щодо виконання ними повноважень, втручання держави у розв’язання питань територіальних громад. У такій ситуації неможливе забезпечення економічного зростання, поліпшення добробуту і рівня життя населення.

Прослідкуємо процес реформування системи міжбюджетних відносин у зарубіжних країнах, де існують три основні моделі бюджетних систем. Перша передбачає пайовий поділ податків між адміністративними рівнями влади; за кожним рівнем бюджетів закріплено визначені паї доходів та податків. За другою моделлю різні рівні влади застосовують однакову базу оподаткування, встановлюючи власні податкові ставки; загальна ставка дорівнює сумі податкових ставок усіх рівнів влади. Третя модель встановлює повне розмежування окремих податків між різними рівнями влади, закріплюючи їх за різними бюджетами. Як правило, можуть комбінуватися елементи трьох моделей, але домінуючим є один підхід. Система міжбюджетних відносин як федеративних, так і унітарних країн будується за принципом децентралізації фіскальних повноважень, тобто чітко розмежовуються податкові і видаткові повноваження між центральними та місцевими органами влади, встановлюються правила міжбюджетних відносин.

Щодо реформування бюджетних взаємовідносин в Росії, то у 1998 р. уряд прийняв «Концепцію реформування міжбюджетних відносин у Російській Федерації у 1999 – 2001 роках» [4]. Позитивним є отримання регіонами права самостійно встановлювати щорічні індивідуальні нормативи місцевих бюджетів, що дозволяє враховувати реальний рівень потреб населення в суспільних послугах. Досвід Росії є надзвичайно важливим для України, тому що обидві держави стикаються з однаковими проблемами.

У Польщі реформування міжбюджетних відносин відбувалося комплексно і почалося у 1990 р. з прийняттям Закону «Про місцеве самоврядування», який відповідав Європейській хартії про місцеве самоврядування і надав місцевій владі автономію. Потім були прийняті закони, які здійснили відокремлення місцевих бюджетів від державного і спростили систему державних фінансів, ліквідували стару систему позабюджетних фондів. У законі були зафіксовані нормативи відрахувань від національних податків, впровадження механізму добровільної передачі видаткових повноважень донизу.

Місцеві бюджети Туреччини не одержують трансфертів, але й рівень їх доходів дуже низький (3% ВВП). Швеція відрізняється високим рівнем доходів місцевих бюджетів (21,4% ВВП) і низькою часткою трансфертів (14,2%), а в Ірландії місцеві бюджети формуються переважно за рахунок трансфертів (74,3%) [13].

У Франції ступінь залежності місцевої влади від властей вищого рівня прямо пропорційний величині трансфертів – дотації і субвенції забезпечують 31 – 40 % фінансових ресурсів місцевих бюджетів і фінансуються за рахунок надходжень від податку на додану вартість. Інвестиційні витрати місцевої влади забезпечують дотації на устаткування. Таким чином, у Франції відбувається вирівнювання лише видатків. Але разом з тим у країні існує механізм часткової нейтралізації цієї залежності: більшість дотацій надається автоматично і місцева влада використовує їх на власний розсуд.

Досвід міжбюджетних відносин у Канаді свідчить про доцільність використання трансфертної політики з урахуванням специфіки ситуації: в умовах економічних труднощів можлива більша централізація коштів.

У Великобританії завдання місцевих органів влади є ефективне використання коштів, обсяг яких встановлено центральним урядом. Після введення подушного податку використовуються нові інструменти обмеження місцевих витрат: при їх збільшенні на 1 % надходження подушного податку повинні збільшуватися на 4 %. Оскільки цей податок сплачують всі в однаковому розмірі, незалежно від рівня доходів, то його збільшення викликає невдоволення виборців, що стримує місцеві органи від надмірного збільшення витратної частини бюджету.

Міжбюджетні відносини у Швейцарії визначаються як набір фінансових інструментів та програм фінансового вирівнювання між Конфедерацією та кантонами – територіальними одиницями цієї країни (вертикальне вирівнювання) та між самими кантонами (горизонтальне вирівнювання). Федеральний закон щодо системи фінансового вирівнювання був прийнятий у

1959 р. Із самого початку його норми були спрямовані на зменшення нерівностей у наявних фінансових ресурсах і потребах у фінансуванні витрат між кантонами. Надання федеральних трансфертів здійснювалося залежно від показника фінансових можливостей кантону, який базувався на п'яти критеріях: кантональний дохід на душу населення, величина податкового навантаження на території кантону, податкові надходження кантонів і комун на душу населення, співвідношення між гірською та рівнинною місцевостями і щільність населення кантону на кв. км. Такий метод відображав особливості кожної територіальної одиниці, але майже не був пов'язаний з величиною реальних витрат. Незважаючи на значну підтримку Конфедерації, кантони з найнижчим рівнем показника фінансових можливостей не змогли забезпечити належного рівня життя та безпеки своїх мешканців і профінансувати у достатньому обсязі поточні витрати. Кантони з високим рівнем цього показника продовжували відраховувати до федерального бюджету фіксовану частину власних доходів, що збільшувало величину їх фінансових ресурсів на душу населення та давало можливість користуватися додатковою вигодою. Отже, головним недоліком колишньої системи фінансового вирівнювання у Швейцарії була невідповідність між доходами (власними та трансфертними) і реальними видатками.

В Швейцарії був розроблений проект нової системи фінансового вирівнювання, основними елементами якої стали: чіткий розподіл повноважень щодо здійснення видатків між Конфедерацією та кантонами і розширення міжкантонального співробітництва. Надання федеральних трансфертів залежить від показника потенційних доходів кантону «ресурсного індексу», розрахунок якого враховує величину потенційних доходів від п'яти місцевих податків. З огляду на відхилення ресурсного індексу від певної середньої величини і відбувається субсидіювання: на 20 % – за рахунок сусідніх кантонів, на 80 % – за рахунок Конфедерації. Така методика більш пов'язана з реальними видатками кантонів, ніж методика розрахунку попереднього індексу. Тепер за рахунок власних доходів або за рахунок федеральних трансфертів і горизонтального вирівнювання кантони можуть ефективніше та в достатньому обсязі фінансувати витрати.

Аналіз досвіду зарубіжних країн у сфері міжбюджетних відносин свідчить, що головним принципом їх організації цих відносин повинен стати принцип субсидіарності, тобто наближення до безпосереднього споживача суспільних послуг, які надає держава. Додержання цього принципу було визначальним моментом при передачі певних повноважень на певний рівень бюджетної

системи в більшості країн Європи. Позитивним є те, що цей принцип визначається Бюджетним кодексом України (додаток А), але необхідно ще створити законодавчу базу, яка б ефективно реалізувала його на практиці.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику сутності економічного, правового та політичного аспектів міжбюджетних відносин.
2. Дайте порівняльну характеристику централізованої та децентралізованої моделей міжбюджетних відносин.
3. Розкрийте економічну сутність міжбюджетних трансфертів.
4. Дайте характеристику формам взаємовідносин між ланками бюджетної системи України.
5. Охарактеризуйте сутність та мету реалізації бюджетної політики вирівнювання.
6. Дайте характеристику складових елементів системи фінансового вирівнювання.
7. Розкрийте сутність закріплених та регулюючих податків.
8. Що являють собою умовні та безумовні трансферти?
9. Дайте характеристику різних видів трансфертів, які надаються місцевим бюджетам з державного.
10. Розкрийте позитивні та негативні риси реформування міжбюджетних відносин у зарубіжних країнах.

Використана література

1. Конституція України // www.rada.gov.ua.
2. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. – № 24.
3. Постанова Кабінету Міністрів України “Порядок розрахунків обсягів міжбюджетних трансфертів” від 29.12.2000 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Т. 1.
4. Постановление Правительства РФ от 30 июля 1998 г. № 862 «О Концепции реформирования межбюджетных отношений в Российской Федерации в 1999-2001 годах» // govportal.garant.ru
5. Алієва В. Міжбюджетні відносини в Україні: тенденції та перспективи // Економіка України. – 2004. - №12. – С. 23 – 26.

6. Бюджетна система України: Навч. посіб./ С.О. Булгакова, Л.І. Василенко, Л.В. Єрмошенко та ін.; Київ. Нац. Торг.-екон. ун-т. – К.: КНЕУ, 2003. – 288 с.
7. Вахненко Т.П. Реформування системи міжбюджетних відносин в Україні // Економіка, фінанси, право. – 2003. – №3. – С. 3 – 5.
8. Жемеренко Є. В. Особливості міжбюджетних відносин в Україні на сучасному етапі // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №6. – С. 24 – 29.
9. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: Знання, ЛБІНБУ, 2002. – 462 с.
10. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 324 с.
11. Крайник О. Н. Економічний розвиток регіону: Монографія / За ред. акад. М. І. Долішного. – Л.: Ліга-Прес, 2002. – 285 с.
12. Луніна І. Бюджетний кодекс України і реалії міжбюджетних відносин // Економіст. – 2000. – №10. – С. 32 – 36.
13. Луніна І. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування // Економіка України. – 2002. - №5. – С. 10 – 16.
14. Луніна І. О. Державні фінанси України в перехідний період. – К.: ІЕП, 2002. – 523 с.
15. Опарін В. М., Малько В. І., Кондратюк С. Я. Бюджетна система: Навч.-метод. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 334 с.
16. Пилипів В. В. Регіональні особливості формування міжбюджетних відносин в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №3. – С. 39 – 43.
17. Ротов А. І. Реформування системи міжбюджетних відносин – досвід Швейцарської конфедерації // Фінанси України. – 2000. – №11. – С. 128 – 130.
18. Сабуров Е., Типенко Н., Чернявский А. Бюджетный федерализм и межбюджетные отношения // Вопросы экономики. – 2000. – №1. – С. 61 – 65.
19. Слатвицька А. Порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду реформування міжбюджетних відносин // Економіка, фінанси, право. – 2002. – №2. – С. 36 – 39.
20. Чечетов М.В., Чечетова Н.Ф., Бережна А.Ю. Бюджетний менеджмент: Навч. Посіб. В 2-х ч. – Ч.1. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2004. – 560 с.

Змістовий модуль II.

ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Тема 6

СИСТЕМА ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

6.1. Економічна сутність та класифікація бюджетних доходів

Як економічна категорія доходи бюджету виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетних фондів.

Головним джерелом доходів бюджету є національний дохід. Джерела доходів державного бюджету визначені Бюджетним кодексом України (додаток А) та іншими нормативними актами України. Конкретизація доходів та ставок відрахувань уточнюється в законі про Державний бюджет України на поточний рік. У табл. 6.1 подана класифікація бюджетних доходів за різними критеріями.

Таблиця 6.1

Класифікація бюджетних доходів

Критерій класифікації	Види доходів
Залежно від повноти зарахування	<ul style="list-style-type: none"> • Закріплені – доходи, які законодавчо закріплюються за відповідним бюджетом і не підлягають передачі бюджетам нижчого рівня або частково закріплюються за вищестоящим бюджетом і в певному обсязі передаються вищестоящим бюджетам згідно з чинним законодавством на постійній або довгостроковій основі; • регулюючі – доходи, які передаються як відрахування від загальнодержавних податків і зборів із вищестоящого бюджету до нижчестоящих бюджетів з метою їх збалансування згідно з законом про Державний бюджет України на поточний рік
За частотою появи	<ul style="list-style-type: none"> • звичайні – регулярно включаються в доходи • надзвичайні – з'являються в доходах за виняткових, але обґрунтованих обставин
За методами залучення	<ul style="list-style-type: none"> • податки • збори • обов'язкові платежі • інші надходження
За напрямом зарахування	<ul style="list-style-type: none"> • до загального фонду; • до спеціального фонду
За розділами відповідно до Бюджетного кодексу	<ul style="list-style-type: none"> • податкові надходження • неподаткові надходження • доходи від операцій з капіталом • трансферти

Класифікація передбачає групування доходів за джерелом одержання відповідно у групи та розділи. Перелік підрозділів та груп бюджету, що відносяться до кожного розділу, наведено на рис. 6.1.

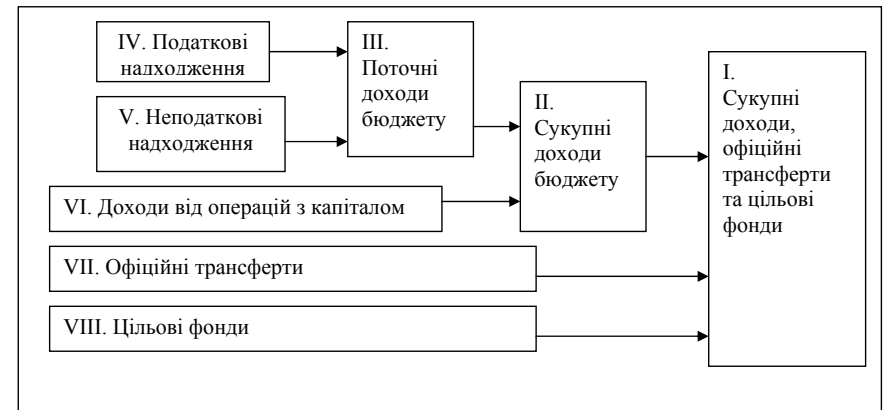

Рис. 6.1. Розділи бюджетної класифікації доходів бюджету

Класифікацію доходів бюджету подано в додатку В.

Податкові надходження – це передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі.

Неподаткові надходження включають усі безповоротні надходження, крім доходів від продажу капіталу, всі надходження від штрафів і санкцій, крім штрафів за порушення податкового законодавства, а також добровільні, невідплатні поточні надходження з недержавних джерел. До складу неподаткових надходжень входять:

- доходи від власності та підприємницької діяльності;
- адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
- надходження від штрафів та санкцій;
- інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом охоплюють реалізацію основного капіталу, державних запасів, землі та нематеріальних активів і включають:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від реалізації державних запасів товарів;
- надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Офіційні трансферти включають невідплатні, безповоротні платежі, отримані від інших органів державного управління, недержавних джерел або міжнародних організацій. Вони можуть надходити:

- від органів державного управління;
- урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій;
- з іншої частини бюджету.

Здатність суспільного сектору економіки надавати блага та здійснювати перерозподіл залежить від доходів, якими він розпоряджається. Вони включають всі види доходів, що акумулюються державою на постійній основі за допомогою належного їй права.

Науково обґрунтована концепція доходів держави має враховувати умови функціонування економіки (розвиток ринкових відносин), особливості регулювання економічних і соціальних процесів та прогресивний зарубіжний досвід.

6.2. Склад та джерела доходів державного бюджету

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період.

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законами про Державний бюджет на відповідний бюджетний рік. Починаючи з 2000 р. державний бюджет поділено на складові частини: загальний та спеціальний фонд, що забезпечує прозору й реальну систему оцінки всіх джерел доходів і визначених пріоритетів їх витрачання.

Доходи загального фонду (загальні доходи) призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету. Перелік доходів державного бюджету окреслений в Бюджетному кодексі України.

На першому місці серед джерел його формування знаходиться податок на додану вартість (ПДВ).

Різне зростання надходжень ПДВ стало наслідком його зарахування в повному обсязі до доходів державного бюджету. Питома вага ПДВ у доходах державного бюджету в 1997 р. склала 51,6 відсотка, протягом 1998 — 2002 рр. вона знижувалася і досягла 32,5 відсотка у 2002 р. Зростання надходжень від ПДВ в період з 2003 р. по 2005 р. в абсолютних величинах відображено на графіку (рис. 6.2).

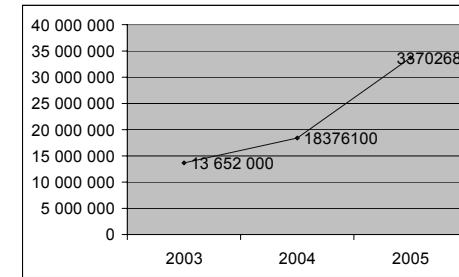

Рис. 6.2. Динаміка надходжень від ПДВ до державного бюджету, грн

Другим за величиною джерелом формування до державного бюджету є податок на прибуток (доходи) підприємств. У зв'язку з законодавчими змінами цього податку в 1997 – 1998 рр. він став зараховуватись до доходів місцевих бюджетів. Але з 1999 р. знову став розподілятися між державним і місцевими бюджетами: його частка в доходах державного бюджету в 2002 р. становила 19,7 відсотка, в 2003 р. – 7,8 відсотка. У 2003 р. податок на прибуток підприємств становив 11667740 грн, в 2004 р. – 12606780 грн, в 2005 р. – 20326093 грн (рис. 6.3) [4, 5, 6].

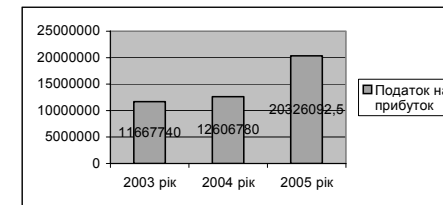

Рис. 6.3. Динаміка надходжень до державного бюджету від податку на прибуток з підприємств, тис. грн

Третім за значенням дохідним джерелом державного бюджету є акцизний збір. У 1998 р. його величина збільшилась і становила 9,4 відсотка [7]. З 2003 р. вона зростає як по товарах вироблених в Україні, так і по товарах ввезених на її територію (рис. 6.4).

Прибутковий податок з громадян був важливим дохідним джерелом у 1999 р. У 1997–2002 рр. він повністю зараховувався до місцевих бюджетів. У 2004 р. він склав 752090,6 грн, а в 2005 р. – 759600 грн [4, 5, 6].

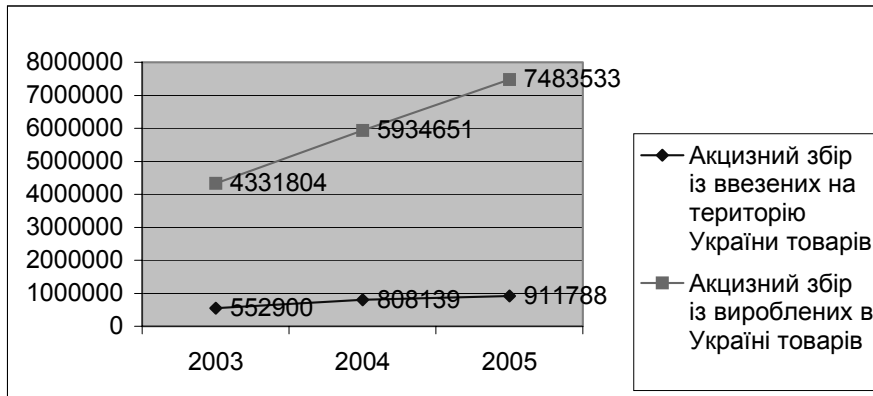

Рис. 6.4. Динаміка надходжень від акцизного збору до державного бюджету, грн

Останніми роками підвищується роль неподаткових джерел формування державного бюджету, зокрема надходжень коштів від приватизації державного майна, рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні, відрахувань від плати за транзит природного газу через територію України та інших. В цілому частка неподаткових надходжень державного бюджету в 1998 р. становила 13,2 %, в 2002 р. – 27,9 %. У табл. 6.2 показані в динаміці (2003 – 2005 рр.) надходження до державного бюджету в абсолютних величинах.

Частка державних цільових фондів у загальній сумі надходжень до державного бюджету поступово зменшується. У 1998 р. вона становила 20,8 %, у 2002 р. – 0,5 %.

Динаміку показників величини дохідної частини державного бюджету в цілому та з розподілом доходів між загальним і спеціальними фондами подано в табл. 6.3.

Таблиця 6.2

Окремі складові дохідної частини державного бюджету, тис. грн

Показники	2003	2004	2005
1	2	3	4
Податкові надходження	34 397 413,1	44 352 102,5	73 180 893,9

Продовження таблиці 6.2

1	2	3	4
Неподаткові надходження	15 667 142,4	18 238 745,9	30 532 214,3
Адміністративні збори та платежі	1 015 151,3	1 256 594,5	1 432 937,0
Виконавчий збір	96 000,0	100 000,0	106 000,0
Цільові фонди	190 000,0	194 430,4	218 667,9
Офіційні трансферти	145 562,9	168 065,3	1 322 801,4

Таблиця 6.3

Підсумкові доходи державного бюджету, тис. грн

Показники	2003	2004	2005
Доходи державного бюджету, в тому числі:	53272580,8	65215662,8	106135385,4
Доходи спеціального фонду	11042575,4	13805020,8	25447110,4
Доходи загального фонду	42230005,4	51410642,0	80688275,0

Збільшення доходів державного бюджету має відбуватися не за рахунок посилення податкового навантаження на економіку, а шляхом глибокої лібералізації податкового законодавства, розширення бази оподаткування, створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємства, скорочення нелегального тіньового обігу.

6.3. Доходи місцевих бюджетів

Економічна сутність місцевих бюджетів виявляється у формуванні грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих рад і місцевих державних адміністрацій, та використанні цих фондів на фінансування, утримання й розвиток соціальної інфраструктури, місцевого господарства тощо. Місцеві бюджети – це форма впливу місцевого самоврядування на економічні й соціальні процеси в державі. Структура системи місцевих бюджетів України представлена на рис. 6.5.

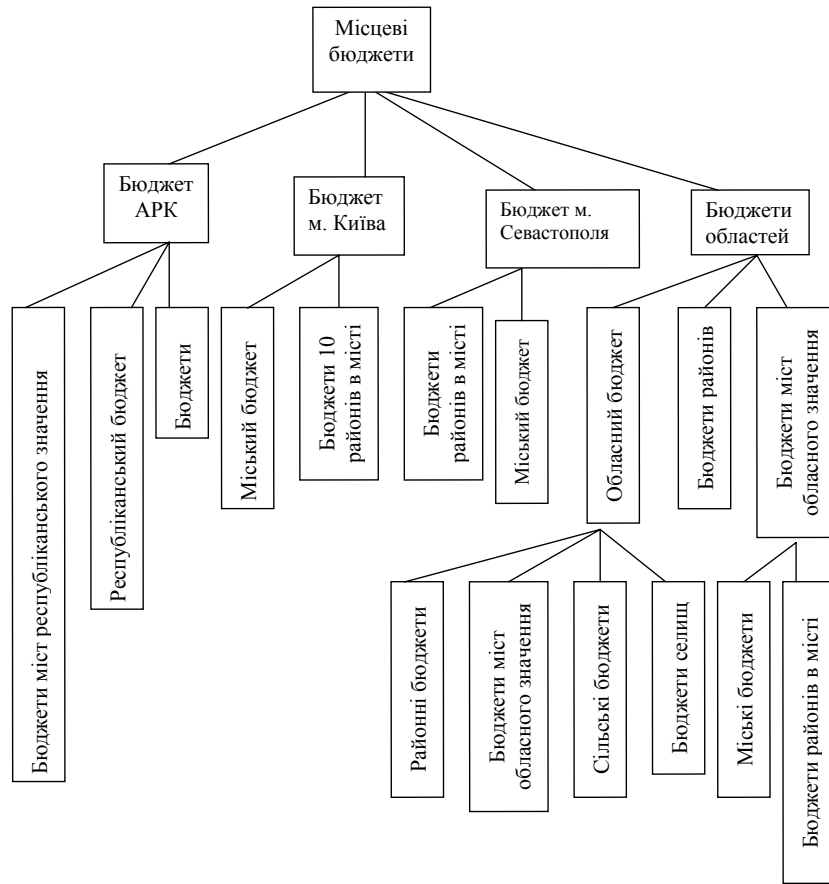

Рис. 6.5. Структура системи місцевих бюджетів України

Активний вплив місцевого самоврядування на формування нових суспільних відносин можливий лише в тому разі, якщо воно матиме у своєму розпорядженні достатню кількість фінансових ресурсів. Згідно з чинним законодавством органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції самостійно розробляють, затверджують і виконують місцеві бюджети [11].

Загальний фонд місцевого бюджету включає всі доходи, що не мають спеціального призначення і спрямовуються на фінансування поточних видатків установ і закладів, які утримуються за рахунок відповідного бюджету. Спеціальний фонд призначається для фінансування заходів за рахунок конкретних видів надходжень. У його складі можуть створюватись місцеві

цільові фонди згідно з законодавством. Розподіл місцевого бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається рішенням про місцевий бюджет, яке приймає представницький орган самоврядування.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, згідно з Бюджетним кодексом України належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

- частка прибуткового податку з громадян;
- державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;
- плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;
- плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;
- плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;
- надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.

До доходів бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100 відсотків загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст.

До доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення зараховується 75 відсотків від загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст.

До доходів бюджетів міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань зараховується 25 % від загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на цій території (додаток А). Доходи місцевих бюджетів у 2005 р. показані в табл. 6.4.

У структурі місцевих бюджетів розрізняють поточний бюджет і бюджет розвитку. Поточний бюджет включає доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для покриття поточних трат. Він складається з бюджету для виконання власних повноважень і бюджету для виконання делегованих повноважень. Кошти з нього спрямовуються на фінансування установ і закладів, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань і не належать до бюджету розвитку.

До поточного бюджету включаються видатки на поточне утримання та ремонт житлово-комунального господарства, закладів охорони здоров'я, освіти,

соціального забезпечення, культури, фізичної культури та інші видатки, що не відносяться до бюджету розвитку.

Таблиця 6.4

Доходи місцевих бюджетів у 2005 році, грн

№ з/п	Назва місцевих бюджетів	Розрахунковий обсяг доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів	Дотація з державного бюджету
1.	Бюджет Автономної Республіки Крим	242523,1	196124,9
2.	Вінницької області обласний бюджет	107294,2	117974,6
3.	Волинської області обласний бюджет	62875,1	80336,7
4.	Дніпропетровської області обласний бюджет	513651,0	52145,0
5.	Донецької області обласний бюджет	648580,7	18497,2
6.	Житомирської області обласний бюджет	88587,6	109493,6
7.	Закарпатської області обласний бюджет	71654,0	86404,3
8.	Запорізької області обласний бюджет	237156,0	38303,3
9.	Івано-Франківської області обласний бюджет	89174,9	87277,7
10.	Київської області обласний бюджет	168547,4	50433,3
11.	Кіровоградської області обласний бюджет	76454,9	72755,1
12.	Луганської області обласний бюджет	233970,8	86686,6
13.	Львівської області обласний бюджет	222462,1	89589,5
14.	Миколаївської області обласний бюджет	114571,0	64638,5
15.	Одеської області обласний бюджет	238686,4	65702,4
16.	Полтавської області обласний бюджет	161166,6	65089,6
17.	Рівненської області обласний бюджет	78795,8	77448,9
18.	Сумської області обласний бюджет	97899,5	71047,6
19.	Тернопільської області обласний бюджет	54716,5	80967,9
20.	Харківської області обласний бюджет	299412,1	67419,8
21.	Херсонської області обласний бюджет	71395,1	94088,2
22.	Хмельницької області обласний бюджет	90063,3	100651,1
23.	Черкаської області обласний бюджет	103952,6	85892,9
24.	Чернівецької області обласний бюджет	48715,6	70330,0
25.	Чернігівської області обласний бюджет	79689,3	94327,7
26.	Міський бюджет міста Києва	3148236,4	79811,3
27.	Міський бюджет міста Севастополя	197788,7	17808,4
28.	ВСЬОГО	18984220,0	11083242,7

Бюджет розвитку – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази. Він є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів. Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

- кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності;
- надходження дивідендів, нарахованих на акції;
- кошти від повернення позик та відсотки, сплачені за користування ними;

- кошти, які передаються з іншої частини бюджету за рішенням ради;
- позичання, здійснені у визначеному порядку;
- субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної, інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням [9].

Надходження бюджету Автономної Республіки Крим і бюджетів міст Києва і Севастополя формуються в порядку, встановленому Бюджетним кодексом із урахуванням законів України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», «Про столицю України – місто-герой Київ» і закону, що визначає статус міста Севастополя [7].

Склад доходів бюджетів районів у містах визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам.

До доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

- місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;
- 100 відсотків плати за землю – для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю – для бюджетів міст республіканського і міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю – для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;
- податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
- податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- надходження дивідендів, нарахованих на акції товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

- плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебуває у комунальній власності;
- фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;
- надходження від місцевих грошово-речових лотерей;
- плата за гарантії, надані з дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом;
- гранти та дарунки у вартісному обчисленні;
- власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;
- податок на прибуток підприємств комунальної власності;
- платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- інші надходження, передбачені законом (додаток А).

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власним та закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належних їх обліком. Вона гарантує органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. У разі, коли вичерпано можливості збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів, держава забезпечує надання трансфертів. У випадках, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету, держава вилучає частину надлишку.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного мешканця з урахуванням економічного, соціального, природного та екологічного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, встановлених законом.

На сучасному етапі місцеві бюджети відіграють все важливішу роль як у формуванні бюджетної системи, так і в житті громадян нашої держави. Вони забезпечують життєдіяльність найбільш необхідних для населення установ освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

Головним призначенням Державного казначейства є сприяння оптимальному фінансовому управлінню державними ресурсами шляхом забезпечення своєчасного отримання бюджетними установами необхідних ресурсів для успішного функціонування державних служб при одночасному зменшенні видатків на державне фінансування. Казначейство також відповідає за управління державними активами і зобов'язаннями.

Органи Державного казначейства щодо касового виконання бюджету за доходами наділені такими повноваженнями:

- встановлюють порядок відкриття рахунків в управліннях Державного казначейства для зарахування кожного виду податків і зборів до бюджетів та до державних цільових фондів;
- здійснюють розподіл доходів між бюджетами відповідно до нормативів відрахувань, затверджених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- готують розрахункові документи і проводять повернення надмірно або помилково сплачених платежів до бюджету на підставі висновків органів державної податкової служби, рішень судових органів, інших органів, що здійснюють контроль за нарахуванням та сплатою платежів;
- здійснюють відшкодування податку на додану вартість на підставі висновків органів державної податкової служби та рішень судів;
- організують ведення обліку доходів бюджету відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Державного казначейства України від 28 листопада 2000 р. № 119 у розрізі кодів бюджетної класифікації доходів і типів операцій [9];

• складають щоденну, періодичну та річну звітність за доходами бюджету відповідно до кодів бюджетної класифікації доходів та подають її відповідним органам, що здійснюють контроль за нарахуванням та сплатою платежів до бюджету та державних цільових фондів.

Облік доходів здійснюється на окремих відкритих на ім'я органів Державного казначейства рахунках. Органи Державного казначейства щоденно готують інформацію про рух коштів на Єдиному казначейському рахунку відповідного бюджету.

6.4. Роль податкової системи у формуванні бюджетних доходів

Для України все більшої ваги набуває проблема раціоналізації податкових відносин і регулюючої ролі держави в економічних процесах. Це може бути вирішено реалізацією поставлених цілей (рис. 6.6) [9].

Забезпечення збалансування інтересів держави та платників податків є основним принципом функціонування бюджетної системи як складової єдиної фінансової системи України. З одного боку, держава повинна мати достатньо коштів для забезпечення виконання покладених на неї функцій, з іншого – податкове вилучення частини доходів юридичних і фізичних осіб не повинно підривати їх фінансової бази, оскільки це вимагатиме додаткових витрат тієї ж держави.

Податки є одним з інструментів перерозподілу сукупних доходів у суспільстві. При цьому вони можуть стимулювати або стримувати діяльність юридичних та фізичних осіб, певні напрямки розвитку суспільства. Тому надзвичайно важливим є завдання збалансування податкової політики.

Важливою проблемою України є недосконале, неузгоджене податкове законодавство. Необхідність його консолідації й уніфікації об'єктивно і логічно привели до розроблення Податкового кодексу.

Одним з перших ідей Податкового кодексу як уніфікованого зводу податкового законодавства для держав Центральної і Східної Європи розробив Йоахім Ланг, директор Інституту податкового права Кельнського університету.

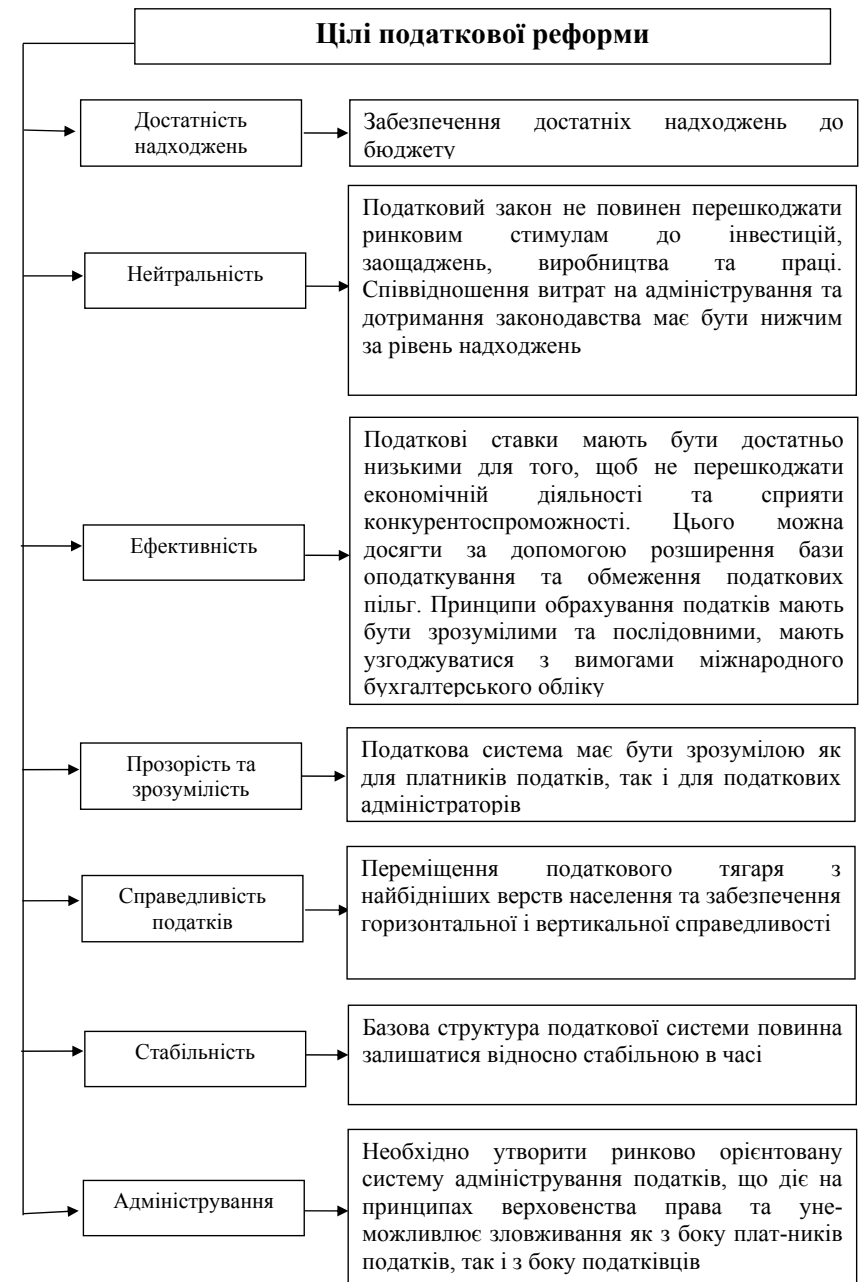

Рис. 6.6. Типові цілі податкової реформи

Він окреслив п'ять головних цілей оподаткування як основу Податкового кодексу:

- правова державність;
- простота та адміністративна ефективність;
- фіскальна економічність;
- відповідність праву Європейського Союзу;
- інвестиційна, заощаджувальна й екологічна схильність.

Основним завданням Податкового кодексу є систематизація податкового законодавства, його уніфікація і спрощення методики розрахунку податків.

Трансформації системи оподаткування в Україні з перших років її незалежності відбувались не на користь економічного зростання. Так, у 1991 – 1994 рр. зростання питомої ваги податків у ВВП не було забезпечено їх ефективним використанням з боку держави, а саме спрямованим на вирішення проблем соціально-економічного розвитку. Починаючи з 1995 р. сформувалася тенденція до поступового зменшення частки податків та обов'язкових платежів до бюджету у ВВП. Динаміку частки податкових надходжень до бюджету показано на рис. 6.7 [9].

Рис. 6.7. Динаміка частки податкових надходжень у ВВП, %

Податки та обов'язкові платежі до бюджету не мали ціллію значне зростання надходжень до бюджету; їх основними мотивами були мінімізація негативного впливу податків на дію ринкового середовища, підвищення ефективності розподілу ресурсів та стимулювання економічного зростання.

Легалізація доходів громадян як основної передумови детінізації української економіки неможлива без суттєвого зниження ставок оподаткування. Саме на вирішення цієї проблеми і спрямований Закон «Про

оподаткування доходів фізичних осіб», яким встановлено з 01.01.2004 р. ставку 13,0 %, а з 2006 р. – 15 %. Дані податкових ставок на податок з фізичних осіб наведені в табл. 6.5.

Таблиця 6.5

Ставки оподаткування заробітної плати в деяких країнах світу, %

Країна	Податок на прибутки фізичних осіб	Відрахування на заробітну плату з підприємств	Максимальне сукупне податкове навантаження на заробітну плату
Україна	22,5 – 32,5*	37,5	60-70
ФРН	53	6,8	59,8
Франція	56,8	13,6	0,4
Данія	70		72

*З урахуванням 2% у Пенсійний фонд і 0,5% у Фонд страхування на випадок безробіття.

Побудова оптимальної податкової системи має будуватись на принципах, характеристика яких дана в табл. 6.6.

Таблиця 6.6

Принципи побудови податкової системи

Принцип	Характеристика принципу
1	2
Економічна ефективність	Податкова система не має перешкоджати ефективному розподілу ресурсів, обмежувати можливості заощаджень і стимулів до праці. Вона має стимулювати збільшення продуктивності праці, не повинна надавати можливості індивіду змінити свої податкові зобов'язання або перекласти їх на інших. Оподаткування може виправляти деякі ринкові недосконалості (наприклад невинуватене надмірне споживання). Введення нових податків не повинно порушувати загальної рівноваги в економіці
Адміністративна простота	Податкова система повинна бути простою та відносно недорогою
Гнучкість	Податкова система має швидко (в окремих випадках автоматично) відповідати на зміни економічних обставин
Політична відповідальність	Податкова система має бути побудована так, щоб індивіди були переконані у доцільності своїх податкових виплат

Продовження таблиці 6.6

1	2
Справедливість	<p>Податкова система має бути справедливою для всіх індивідів:</p> <p>1) горизонтальна рівність – відсутність диференціації в оподаткуванні за расою, статтю;</p> <p>2) вертикальна рівність – деякі індивіди можуть і відповідно повинні сплачувати вищі податки, ніж інші</p>
Парето-ефективне оподаткування	<p>Це оподаткування, за якого неможливо досягти вищого суспільного добробуту, не знизивши добробуту іншого індивіда:</p> <p>1) утилітаристський підхід суспільного добробуту – суспільний добробут дорівнює сумі корисностей індивідів (пропорційне оподаткування);</p> <p>2) роулсінський підхід – полягає у тому, що суспільний добробут дорівнює корисності найменш забезпеченого індивіда (прогресивне оподаткування)</p>

Іншим шляхом удосконалення системи оподаткування заробітної плати є реформування системи пенсійного забезпечення та перерозподіл функцій у забезпеченні пенсіонерів між роботодавцями, працівниками і державою, а також підвищення зацікавленості працівників у формуванні своєї пенсії.

Разом зі зниженням і встановленням єдиної ставки прибуткового податку необхідно знижувати і нарахування на фонд оплати праці, які здійснює роботодавець. Зараз він за розрахунками фахівців витрачає на це близько 40 % від офіційного фонду заробітної плати (відрахування із зарплати в соціальні фонди не повинні перевищувати 30 % фонду оплати праці).

Шлях до поліпшення структури податкових надходжень полягає у створенні державою необхідних законодавчо-правових умов для прибуткової діяльності суб'єктів господарювання, скороченні кількості збиткових підприємств. Важливим кроком у цьому напрямку є прийняття Верховною Радою рішення про зниження з 01.01.2004 р. ставки податку на прибуток підприємств і організацій з 30 % до 25 % з метою зниження податкового навантаження на господарюючих суб'єктів [9].

Податкова програма має передбачати не тільки напрями і кроки вдосконалення основних податків за своїм змістом (рівень ставок, їх диференціація, система пільг і преференцій тощо), а й заходи з удосконалення структури податкових надходжень, визначення ролі та оцінки місця окремих податків у структурі податкового навантаження, виявлення негативних тенденцій в їх структурній динаміці.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте джерела формування дохідної частини державного бюджету України.
2. Назвіть критерії класифікації бюджетних доходів.
3. Охарактеризуйте джерела формування місцевих бюджетів в Україні.
4. Дайте характеристику правовій базі формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів в Україні.
5. Розкрийте сутність та структуру офіційних трансфертів.
6. Охарактеризуйте джерела формування офіційних трансфертів.
7. Здійсніть порівняльну характеристику поточного бюджету та бюджету розвитку.
8. Визначте основні цілі податкової реформи в Україні.
9. Дайте характеристику функціям та задачам Державного казначейства України.
10. Охарактеризуйте порядок здійснення обліку бюджетних доходів органами Державного казначейства.

Використана література

1. Конституція України: Офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посібн. / Авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 384 с.
2. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. №10: Наук.-практ. коментар бюджетного кодексу України. – 416 с.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування» // www. Rada.gov.ua.
4. Закон України «Про Державний бюджет 2003» // www. Rada.gov.ua.
5. Закон України «Про Державний бюджет 2004» // www. Rada.gov.ua.
6. Закон України «Про Державний бюджет 2005» // www. Rada.gov.ua.
7. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України: Підручник. – К: НІОС, 2002. – 608с.

8. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. [для вищих навч. закл.] / Ю.В. Пасічник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Знання – Прес, 2003. – 523 с.

9. Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я. Бюджетна система: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.:КНЕУ, 2000. – 208 с.

10. Чечетов П.В. Бюджетний менеджмент: Підручник. – К.: УНП, 2001. – 600 с.

11. Юрій С. І., Стоян В. І., Мац М. Й. Казначейська система: Підручник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 590 с.

12. Василенко А. Бюджет–2004: виконання стовідсоткове // Урядовий кур'єр. – 2004. – №132. – С. 5.

13. Видатки за рахунок реальних надходжень // Урядовий кур'єр. – 2004. – №121. – С. 2.

14. Головач А. Основні завдання незмінні // Урядовий кур'єр. – 2004. – №146. – С. 8.

15. Держбюджет–2005: можливі варіанти // Урядовий кур'єр. – 2004. – №243. – С. 1.

16. З виступу виконуючого обов'язки прем'єр–міністра, міністра фінансів М. Азарова // Урядовий кур'єр. – 2004. – №247. – С. 3–4.

17. Нагребецька Н. Верховна Рада прийняла зміни до 2005 року // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 55. – С. 3–4.

18. Концептуальні завдання податкової служби // Урядовий кур'єр. – 2004. – №112. – С. 2.

19. Пітницька М. Держбюджет–2004 – під суспільний контроль // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 214. – С. 5.

20. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» // Урядовий кур'єр. – 2004. – №121. – С. 6–8.

21. Управління взаємодії з громадськістю та ЗМІ Мінфіну // Урядовий кур'єр. – 2004. – №112. – С. 8.

СИСТЕМА ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ

7.1. Економічна сутність бюджетних видатків

Під *видатками бюджету* розуміють державні платежі, які здійснюються на безповоротній основі. Це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих грошових фондів та їх використанням за призначенням.

Загальносуспільні видатки являють собою цілеспрямоване використання фінансових ресурсів з метою задоволення потреб у суспільних благах та реалізації перерозподільних заходів. Визначення напрямків, форм, структури та масштабів видатків має базуватися на принципах раціональності, ефективності, цілеспрямованості та доцільності.

Цілеспрямованість та доцільність видатків досягається через програмний підхід до їх здійснення, тобто визначення для кожної одиниці бюджетних асигнувань конкретних задач.

Задачі, які вирішуються в сфері використання державних бюджетних ресурсів, можна поділити на три групи:

- надання соціальної допомоги членам суспільства, які не мають можливості самостійно себе забезпечити. Економічна сутність – перерозподіл фінансових ресурсів;
- забезпечення обов'язкового страхування. Економічна сутність – тимчасне акумулювання фінансових ресурсів з метою наступної виплати за умови здійснення страхового випадку;
- виробництво і придбання матеріальних благ та послуг, відповідальність за які покладена на державу (асигнування на оборону, наукові дослідження, освіту, культуру, охорону здоров'я та ін.).

Загальносуспільні видатки найчастіше здійснюються у формі фінансування експлуатаційних витрат організацій суспільного сектору, закупівлі товарів та послуг, субсидювання підприємств, організацій, які поставляють продукцію на ринок, а також грошових виплат в межах програм соціальної допомоги та страхування. Раціональність вибору форми, в якій використовуються кошти, дозволяє забезпечити економію та підвищити результативність їх використання.

Державні видатки здійснюються шляхом фінансування, яке залежно від джерел поділяється на види (рис. 7.1, 7.2).

Рис. 7.1. Види фінансування державних видатків

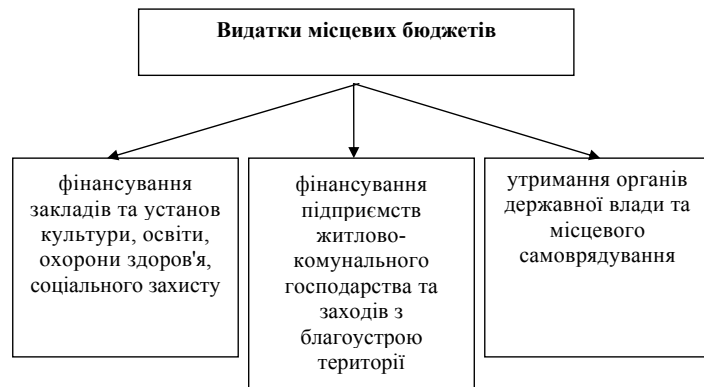

Рис. 7.2. Види фінансування видатків місцевих бюджетів

Напрями та структура бюджетних видатків обумовлені низкою чинників:

- функціями держави та органів місцевого самоврядування;

- рівнем соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому;
- адміністративно-територіальним та державним устроєм країни;
- формами надання бюджетних коштів.

Поєднання цих факторів створює відповідну систему видатків бюджетів різних рівнів бюджетної системи (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Напрями фінансування видатків за рахунок державного бюджету

Основні	Додаткові
Розвиток виробництва відповідно до державних програм розвитку окремих галузей господарства	Офіційні міжбюджетні трансферти Формування резервного фонду Кабінету Міністрів (в розмірі 1 % обсягу видатків загального фонду державного бюджету)
Утримання державного апарату	
Утримання армії, органів державної безпеки та правопорядку	Покриття тимчасових розривів касових надходжень при виконанні державного бюджету (оборотна касова готівка в розмірі 1% обсягу видатків загального фонду державного бюджету)
Фінансове забезпечення невиробничої сфери (освіта, наука, охорона здоров'я, соціальне забезпечення)	
Здійснення державних програм щодо підвищення життєвого рівня населення та його соціального захисту	

У місцевих бюджетах також створюються резервні фонди та фонди оборотної касової готівки (в розмірі 1% обсягу видатків загального фонду місцевого бюджету).

Видатки бюджету характеризуються за якісною та кількісною ознаками. Якісна ознака відбиває їх суспільне призначення, а кількісна – обсяг. За наявності широкого спектра якісних ознак суспільних потреб їх кількісна характеристика може не відповідати потребам держави. Такий стан призводить до недофінансування видатків, виникнення дефіциту бюджету, зростання державного боргу.

7.2. Класифікація видатків бюджету

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (зокрема кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів (додаток А).

Нова бюджетна класифікація була запроваджена на виконання Постанови Кабінету Міністрів від 12.08.1996 р. №337 „Про структуру бюджетної класифікації України” та затверджена наказом Міністерства Фінансів від 03.12.1997 р. №265 „Про запровадження нової бюджетної класифікації”.

Види класифікації бюджетних видатків наведено в табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Види класифікації видатків бюджету

Види класифікації	Критерії класифікації
Функціональна	за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки
Економічна	за економічною характеристикою операцій, на проведення яких здійснюються видатки
Відомча	за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів
Програмна	за бюджетними програмами

Функціональна класифікація видатків бюджету застосовується виключно в аналітичних і статистичних документах. Вона має певні рівні деталізації:

- розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;
- підрозділи та групи, в яких конкретизується спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

Чинна функціональна класифікація відповідає міжнародним стандартам та передбачає групування видатків за 17 розділами. Нумерація розділів відповідає нумерації загальних цілей державного управління, а номери

підрозділів та груп вказують на засоби досягнення й реалізації визначених цілей та напрямків. Коды видатків наведені в додатку Ж.

Групування бюджетних видатків за функціональною класифікацією подано на рис. 7.3.

Рис. 7.3. Групування видатків бюджету за функціональною класифікацією

Запровадження нової функціональної класифікації видатків дозволяє проводити порівняльний аналіз використання бюджетних ресурсів в Україні зі станом справ у цій сфері в інших країнах.

Відомча класифікація визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство та місцеві фінансові органи ведуть реєстр розпорядників бюджетних коштів, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень. Відомча класифікація видатків місцевих бюджетів визначається відповідно до рішення про місцевий бюджет (додаток К).

Програмна класифікація застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом і будується на розподілі бюджетних призначень за бюджетними програмами. Бюджетна програма являє собою систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Розробку, аналіз і відбір бюджетних програм на стадії планування та складання проекту проводить головний розпорядник коштів.

Особливістю нової бюджетної класифікації є чітке розмежування видатків за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, нарахування, усі види господарської діяльності, виплати (трансфертні) населенню) (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Економічна класифікація бюджетних видатків

Вид видатків	Сутність	Склад
1	2	3
Поточні видатки	пов'язані з забезпеченням юридичних осіб бюджетними коштами на їх утримання та фінансуванням поточних потреб	а) витрати на державне споживання (утримання соціальної та економічної інфраструктури, державних підприємств, закупівлю товарів цивільного чи військового характеру, поточні витрати бюджетних установ) б) поточні субсидії органам влади нижчого рівня, державним підприємствам; в) платежі та виплата відсотків за державними і місцевими позиками;
Капітальні видатки	пов'язані з інвестуванням в основний капітал та приріст запасів	а) капіталовкладення за рахунок бюджету в різні галузі виробництва; б) інвестиційні субсидії

Продовження таблиці 7.3

1	2	3
Кредитування за вирахуванням погашення	операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів (кредити державним та приватним підприємствам, місцевим органам влади)	а) надання внутрішніх кредитів з вирахуванням погашення; б) надання зовнішніх кредитів з вирахуванням погашення

Цей розподіл забезпечує можливість виділення захищених статей бюджету та забезпечення єдиного підходу до всіх отримувачів в розрізі виконання бюджету.

Якщо функціональна класифікація лише визначає загальний напрям руху видатків з бюджету, то програмна має чітку цільову спрямованість, що відображається в структурі кодування. Програмна класифікація видатків державного бюджету відповідно до вимог Бюджетного кодексу щорічно визначається у законі про Державний бюджет України, формування здійснюється за спеціальною структурою кодування (додаток Л). Код кожної бюджетної програми відповідає коду функціональної класифікації і складається з семи цифр:

- перша, друга і третя визначають головного розпорядника бюджетних коштів (відповідний код відомчої класифікації видатків бюджету);
- четверта визначає відповідальних виконавців бюджетних програм головного розпорядника бюджетних коштів;
- п'ята і шоста – бюджетна програма, виконання якої забезпечує один відповідальний виконавець;
- сьома визначає напрям діяльності в конкретній бюджетній програмі (цифри від «1» до «9»).

7.3. Видатки державного бюджету

Видатки державного бюджету за своєю економічною сутністю є інструментом досягнення критерію справедливості і корисності для кожного громадянина. Вони повинні бути спрямовані на вирівнювання доходів окремих верств населення, досягти чого можливо тільки в умовах економічного зростання і демократичних засад розвитку суспільства.

Видатки з державного бюджету включають фінансування:

- державного управління;
- законодавчої, виконавчої, судової влади;
- міжнародної діяльності;
- фундаментальних та прикладних досліджень;
- національної оборони;
- правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави;
- освіти;
- охорони здоров'я;
- соціального захисту та соціального забезпечення;
- культури та мистецтва;
- державних програм підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;
- фізичної культури і спорту;
- державних програм підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;
- державних програм розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;
- державних інвестиційних проектів;
- державних програм з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;
- створення та поповнення державних запасів і резервів;
- обслуговування державного боргу;
- проведення виборів та референдумів;
- інших програм державного значення.

Протягом останнього часу законодавчі акти та нормативні документи щодо визначення обсягів бюджетних видатків приймалися без врахування можливостей економіки та населення для формування доходів бюджету. Це призвело до структурної розбалансованості державних фінансів, значного дефіциту бюджету.

Необхідні принципово нові підходи до політики капітальних видатків держави, які повинні скласти основу бюджету розвитку. До нього повинні бути включені централізовані капітальні вкладення, видатки на науку, галузеві програми розвитку. Він має складатись за програмно-цільовим підходом та подаватись разом з проектом державного бюджету як складова частина програми економічного і соціального розвитку. Необхідним є перегляд існуючого порядку розподілу та використання капітальних вкладень: їх обсяг має бути не менше 1% видатків загального фонду державного бюджету і спрямовуватись на вирішення проблем, пов'язаних з енергозбереженням, реформуванням земельних відносин, створенням державної інформаційно-аналітичної системи, будівництвом об'єктів комунальної та виробничої інфраструктури, соціального призначення, газо- та водопроводів, запобіганням екологічним катастрофам тощо. На фінансування об'єктів виробничого призначення має спрямовуватись частина надходжень від приватизації державного майна, яка повинна використовуватись виключно на структурну перебудову, інноваційне оновлення, модернізацію виробництва та технологічний розвиток підприємств.

7.4. Видатки місцевих бюджетів

Видатки місцевих бюджетів пов'язані з інтересами усіх верств населення і суттєво впливають на соціальні процеси в державі, на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин. Вони включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією програм, перелік яких визначено Бюджетним кодексом України (додаток А).

Відповідно до статті 86 цього кодексу розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності

(урахування критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача) (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Розмежування видатків між місцевими бюджетами

Група видатків	Види видатків	Джерело фінансування
Перша група	Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів	Здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань
Друга група	Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян	Здійснюються з бюджетів міст республіканського і обласного значення, районних бюджетів
Третя група	Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, погребів в яких існує в усіх регіонах	Здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп. З бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань здійснюються видатки першої групи. З бюджетів міст республіканського та обласного значення, а також районних бюджетів здійснюються видатки другої групи, з бюджету АРК та обласних бюджетів – третьої.

Міські і районні ради можуть передати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень обласній раді з передачею відповідних коштів до обласного бюджету у вигляді трансферту.

Сільські, селищні та міські (міст районного значення) ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень районній раді чи раді іншої територіальної громади з передачею коштів до відповідного бюджету у вигляді трансферту.

Передача видатків здійснюється за спільним рішенням відповідних рад на договірних засадах. Всі угоди про передачу видатків укладаються до 1 серпня року, що передує плановому.

Передача прав на здійснення видатків на виконання делегованих державних повноважень до бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань може здійснюватися за рішеннями районної або міської ради з відповідними коштами у вигляді трансферту. Міські ради можуть передати частину видатків на виконання делегованих державних повноважень районній раді з відповідними коштами районному бюджету у вигляді трансферту. Районні ради можуть передавати частину видатків на виконання делегованих державних повноважень міській раді з відповідними коштами міському бюджету у вигляді трансферту. Ця передача здійснюється на підставі спільних рішень відповідних рад і укладення договору.

В Додатку Г наведено основні соціально-економічні та фінансово-бюджетні показники протягом 1995–2004 рр.

7.5. Бюджетне фінансування, його форми та методи

Механізм бюджетного фінансування тісно пов'язаний з кількісною відповідністю дохідної бази можливості своєчасного та повного фінансування загального обсягу видатків.

Бюджетне фінансування являє собою безповоротний та безоплатний відпуск коштів на виконання загальнодержавних і функцій муніципальних органів й забезпечення діяльності бюджетних установ та організацій. За його допомогою відбувається надання коштів, які шляхом розподілу та перерозподілу ВВП спрямовуються на рішення соціальних та економічних проблем. Система бюджетного фінансування формується за відповідними принципами, формами та методами, які наведені на рис. 7.4.

Розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних та нижчого рівня. Головні розпорядники коштів державного бюджету затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень, головні розпорядники коштів місцевих бюджетів – рішенням про місцевий бюджет (табл. 7.5).

У межах встановлених бюджетних призначень головний розпорядник має можливість перерозподіляти свої видатки з метою забезпечення їх пріоритетності як на стадії формування проекту бюджету, так і на стадії його виконання.

Рис. 7.4. Складові системи бюджетного фінансування

Таблиця 7.5

Головні розпорядники бюджетних коштів

Ознака	Розпорядник
1	2
За бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України	Органи, уповноважені відповідно Верховною Радою, Президентом, Кабінетом Міністрів забезпечувати їх діяльність (в особі їх керівників), а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд, Верховний

Продовження таблиці 7.5

1	2
	Суд та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією або входять до складу Кабінету Міністрів (в особі їх керівників)
За бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим	Уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради та Ради міністрів АРК, а також міністерства та інші органи влади АРК (в особі їх керівників)
За бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами	Керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад

Розпорядник коштів бюджету нижчого рівня у своїй діяльності підпорядкований відповідному головному розпорядникові, розпорядникові вищого рівня, та/або діяльність якого координується через нього.

Після отримання коштів із бюджету на свої рахунки головні розпорядники у встановленому порядку перераховують кошти на поточні рахунки підвідомчих підприємств, організацій та закладів (на рахунки розпорядників нижчого ступеня).

Відносини в галузі видатків регулюються актами, що поділяються на:

- акти, норми яких регламентують фінансові відносини: закон про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети, постанови Кабінету Міністрів України, інструкції Мінфіну та Держказначейства;
- акти додержання і виконання правових норм, за допомогою яких реалізуються права та обов'язки учасників видаткових відносин: кошториси, бюджетні доручення, ордери, грошові чеки, лімітні довідки тощо.

Особливістю казначейської системи обслуговування бюджетів за видатками є те, що за її допомогою забезпечується ефективно і обов'язково цільове витрачання бюджетних коштів; вирішується низка питань, пов'язаних із виконанням бюджетів всіх рівнів за видатками та здійсненням контролю над касовим виконанням бюджетів за видатками.

В основу діяльності казначейства покладено принцип «єдиної каси» з переходом від практики виконання бюджету за відомчим принципом до територіального принципу за допомогою територіальних органів казначейства.

Запровадження казначейської системи супроводжувалося докорінним перерозподілом функцій між фінансовою та банківською системами, органами державної влади, установами та організаціями, які утримуються з бюджетів. Банківська система здійснює лише функцію акумуляції бюджетних коштів, зберігання і перерахування їх за дорученням Державного казначейства, а також приймання, зберігання і видачі готівки. За головними розпорядниками коштів зберігається право на визначення конкретних напрямків їх використання.

Органи казначейства мають право відкривати в установах банків рахунки. Функціонує єдиний казначейський рахунок, на який зараховуються відповідно до бюджетної класифікації всі бюджетні доходи і з якого розподілятимуться видатки, тобто державні кошти сконцентровані в руках одного господаря.

Поточні бюджетні рахунки розпорядників бюджетних коштів в установах банків закриті. Для обліку операцій за видатками розпорядників коштів призначені реєстраційні рахунки в органах казначейства, відкриті в рамках єдиного казначейського рахунку. Це вирішує проблему достовірності звітності, оскільки більшість даних для її складання надходить до казначейських органів щоденно.

У разі встановлення нецільового та неефективного використання бюджетних коштів органи казначейства мають право вилучати у міністерств, відомств, установ і організацій суми, виділені раніше в порядку фінансування.

З метою забезпечення своєчасності і повноти фінансування, здійснення контролю за використанням бюджетних коштів фінансові органи і відділення Державного казначейства на місцях тісно співпрацюють між собою, а також організовують свою діяльність у взаємодії з органами виконавчої влади, податковою службою, органами контрольно-ревізійної служби.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність бюджетних видатків як економічної категорії.
2. Наведіть класифікацію видатків бюджету за різними критеріями.
3. Охарактеризуйте джерела фінансування бюджетних видатків.
4. Визначте, які задачі вирішуються в сфері використання бюджетних ресурсів.
5. Проаналізуйте напрямки фінансування видатків за рахунок державного бюджету.

6. Розкрийте сутність функціональної класифікації видатків та охарактеризуйте її структуру.

7. Розкрийте сутність та особливості економічної класифікації видатків.

8. Охарактеризуйте сутність та ознаки відомчої класифікації видатків.

9. Дайте характеристику програмній класифікації видатків.

10. Назвіть головних розпорядників бюджетних коштів та визначте їх повноваження.

Використана література

1. Конституція України // www.Rada.gov.ua
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року № 2542-III/ www.rada.gov.ua
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // www.rada.gov.ua
4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» // www.Rada.gov.ua
5. Закон України „Про бюджетну систему та бюджетний процес” // www.rada.gov.ua
6. Закон України „Про бюджетну систему України” від 15.12.1990, № 512-ХІІ // www.rada.gov.ua
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України // www.Rada.gov.ua
8. Наказ Міністерства фінансів України від 27 грудня 2001 р. № 604 “Про бюджетну класифікацію та її запровадження” // www.rada.gov.ua
9. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 13 від 14 січня 1997 р. «Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету» // www.minfin.gov.ua
10. Пояснювальна записка до річного звіту про виконання Державного бюджету України за 2004 рік // www.minfin.gov.ua
11. Указ Президента України № 335/95 „Про Державне казначейство України” від 27 квітня 1995 року/ www.rada.gov.ua
12. Бюджетна система України: Навч. посібник / С.О.Булгакова, Л.І. Василенко, Л.В. Єрмашенко та ін.; Київ. нац. торг. – екон. ун –т. – К.: КНЕУ, 2003. – 288 с.

13. Бюджетна система: Навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисципліни / За ред. В. М. Опаріна, В. І. Малька – К.: КНЕУ, 2002. – 344 с.
14. Бюджетний кодекс України: законодавство, засади, коментарі / За ред. О. В. Турчинова, Ч. Г. Огня – К.: Наука, 2002. – 320 с.
15. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. – К.: УНП, 2004. – 544 с.
16. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 523 с.
17. Чечетов М. В., Чечетова Н. Ф., Бережна А. Ю. Бюджетний менеджмент: Навч. посібник. – В 2-х частинах. – Ч. 1. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2004. – 560 с.
18. Чечетов М. В., Чечетова Н. Ф., Бережна А. Ю. Бюджетний менеджмент: Навч. посібник. – В 2-х частинах. – Ч. 2. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2004. – 560 с.
19. Юрій С. І. Концептуальні засади сутності бюджету // Фінанси України. – 2001. – №10. – С. 3–10.
20. Юрій С. І., Бескид Й. М. Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА НАУКУ

8.1. Необхідність і склад видатків на розвиток економіки

Бюджет є провідною ланкою фінансової системи, через яку здійснюється перерозподіл більшої частини національного доходу.

Бюджет об'єктивно необхідний для забезпечення існування держави, розвитку економіки і культури. Утворення централізованого державного фонду грошових коштів необхідно не тільки для задоволення фінансових потреб держави, воно викликане передусім економічними потребами.

Розвиток економічних відносин у умовах переходу до ринку, їх зміцнення і вдосконалення потребують підвищення ролі бюджету як системи економічних відносин розподілу і перерозподілу національного доходу через державні фінанси. Бюджет не тільки виконує розподільчі функції, а й бере активну участь у створенні фінансових ресурсів держави [17, с. 29].

Без державної підтримки розвитку економіки неможливо створити власну економіку, розвивати наукоємні й технологічно складні виробництва.

За роки існування незалежної України видатки на народне господарство становили майже 1/3 видатків бюджету. Діюча система планування та фінансування економіки потребує значного удосконалення відповідно до вимог ринку [14, с. 210].

На розмір коштів, що надаються з бюджету на розвиток економіки, впливає розмір валового внутрішнього продукту. Так, у порівнянні з попереднім роком в 2004 р. реальний валовий внутрішній продукт становив 12,1 % (у 2003 р. – 9,6 %). Зростання валового внутрішнього продукту у 2004 р. було забезпечено збільшенням валової доданої вартості у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві на 19,5 %, будівництві на 18,4 %, оптовій і роздрібній торгівлі на 17,8%, обробній промисловості на 14,7%, на транспорті та в сфері зв'язку на 10,3 % та добувній промисловості на 4,2 %. Номінальний обсяг валового внутрішнього продукту за 2004 р. становив 344,8 млрд грн проти 267,3 млрд грн у 2003 р.

На здійснення економічної діяльності у 2004 р. використано коштів у сумі 14253,0 млн грн, в тому числі по загальному фонду 7026,6 млн грн, або 93,3 % річного плану [21].

В таких умовах господарювання роль бюджету в економічному розвитку держави досить важлива. Урядом здійснюються заходи щодо роздержавлення та приватизації, у державній формі власності ще залишається значна кількість підприємств сфери матеріального виробництва, які потребують фінансової підтримки. Необхідність існування державного сектору економіки і бюджетного фінансування виробництва є незаперечною, про що свідчить досвід розвинутих країн світу. Обсяг державної власності повинен відповідати оптимальним межах, які визначаються специфікою історичного етапу розвитку суспільства, станом економіки, завданнями, які вирішує держава, та її фінансовими можливостями.

Видатки бюджетів повинні спрямовуватись на стабілізацію економіки, створення необхідних умов для зростання економічного потенціалу держави, використання бюджетних коштів повинно бути максимально ефективним [14, с. 209].

За умов економічної кризи, обмеження фінансових ресурсів уряд України не має змоги спрямовувати необхідний обсяг бюджетних видатків на розвиток національної економіки. Загальна сума видатків та фінансування економіки поступово зменшуються.

Слід зазначити, що зменшення бюджетних асигнувань на розвиток національної економіки до оптимальних меж є об'єктивним процесом. Це свідчить про заміну адміністративних методів управління економічними, ринковими методами.

Важливість державної політики для існування державного сектору економіки і необхідності його фінансування зумовлені такими причинами:

1. Наявність галузей (паливно-енергетична, металургійна, агропромисловий комплекс, інфраструктура, газо – водопостачання, транспорт, зв'язок тощо), певних видів товарів (робіт, послуг), які мають високі споживчі цінності.

2. Функціонування і розвиток наукоємних і технологічно складних виробництв [14, с. 210].

Основні напрямки розвитку економіки визначаються Кабінетом Міністрів України, установами Академії наук України із залученням зарубіжних і вітчизняних фахівців та науково-дослідних установ.

Пріоритетні галузі народного господарства (енергетика, суднобудування, літакобудування, космічна галузь, металургія, сільське господарство) в комплексі з інфраструктурою визначають економічний поступ України, забезпечують значні валютні надходження, зовнішньоекономічний імідж України. Оскільки на зовнішньому ринку діє жорстка конкуренція, на перехідному етапі держава має підтримувати експортні галузі [18, с. 396].

Фінансові методи державного регулювання національної економіки передбачають створення сприятливих умов для національного виробника, що наведено на рис. 8.1.

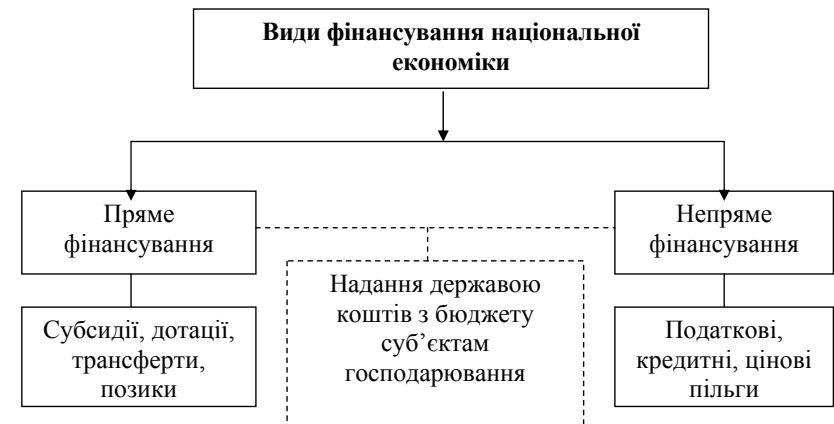

Рис. 8.1. Види фінансування національної економіки

Субсидія – разова виплата в грошовій або натуральній формі, що надається з коштів державного бюджету, місцевих бюджетів або із специфічних фондів фізичним і юридичним особам, місцевим органам, іншим державам.

Дотація – кошти, що видаються державою підприємствам і організаціям для покриття розриву між їх видатками і доходами.

Трансферти – грошові платежі, переведення з коштів державного бюджету в регіональні, що здійснюються в цілях підтримки депресивних регіонів.

Позика – надання однією особою грошей або матеріальних цінностей іншій особі в вигляді боргу на умовах поверненості у встановлений термін з виплатою винагороди (позичкового відсотка) за користування наданими коштами.

Пільги – переваги, додаткові права, що надаються окремим категоріям громадян або окремим організаціям, підприємствам, регіонам.

Податкові пільги – часткове або повне звільнення визначеного кола фізичних або юридичних осіб від сплати податків [19].

Видатки бюджетів на народне господарство та науку загалом спрямовуються на фінансування [14, с. 210]:

- галузей інфраструктури;
- пріоритетних галузей, які мають стратегічне значення (атомна промисловість, національна космічна програма, окремі галузі хімічної промисловості тощо);
- збиткових галузей;
- галузей, які потребують великих фінансових вкладень і мають великий термін окупності;
- сільського господарства;
- фундаментальних наукових досліджень і сприяння науково-технічному прогресу;
- охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки;
- попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха;
- зовнішньоекономічної діяльності.

Класифікація видатків бюджетів на розвиток економіки дає змогу забезпечити їхнє належне планування та фінансування на всіх рівнях управління, а також організувати контроль за раціональним, ефективним, економічним і цільовим використанням бюджетних коштів.

Класифікація видатків за функціональним призначенням наведена в табл. 8.1 [14].

За галузевими особливостями видатки бюджетів поділяються відповідно до відомчої класифікації та галузевої структури економіки.

Класифікація видатків за функціональним призначенням

Група видатків	Характеристика
1	2
Видатки на фінансування фундаментальних досліджень і сприяння науково-технічному прогресу	<ul style="list-style-type: none"> • витрати на фундаментальні дослідження; • розробка перспективних технологій; • сприяння науково-технічному прогресу
Видатки на житлово-комунальне господарство	фінансування житлового і комунального господарства, інших послуг у цій сфері, підприємств і організацій побутового обслуговування комунальної власності
Видатки на промисловість та енергетику	<ul style="list-style-type: none"> • видатки на промислово-енергетичний комплекс; • конверсія та розвиток підприємств оборонного й машинобудівного комплексів; • відтворення мінерально-сировинної бази, геологорозвідувальні роботи, що фінансуються за рахунок відратувань видобувних підприємств; геологорозвідувальні роботи на пошук золота за рахунок бюджетних коштів; роботи з вивчення газоносності, розробки методів дегазації вугільних пластів, вирішення проблем пошуку та використання метану; сукупний видобуток золота; на інші галузі промисловості, зокрема на фінансування програм золотодобувної промисловості, консервацію потужностей з виробництва важкої води, реконструкцію гірничо-рудних підприємств з підземного видобутку руди; фінансування заходів з переробки брухту і відходів дорогоцінних металів; видатки на приріст обігових коштів
Видатки на будівництво	<ul style="list-style-type: none"> • будівництво; • архітектура (реставрація пам'яток архітектури; типове проектування)
Видатки на сільське та лісове господарство, рибальство і мисливство	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування земельних ресурсів; • водне господарство; • сільськогосподарське виробництво; • заготівля та зберігання сільськогосподарської продукції; • проведення пільгової політики в галузі цін і доходів у сільському господарстві; • лісове господарство і мисливство; • риболовецьке господарство; • дослідження і практичні розробки у галузі сільського господарства; • діяльність і послуги в галузі сільського господарства, рибальства та мисливства, не віднесені до інших категорій; • фінансування бюджетних установ агропромислового комплексу

Продовження табл. 8.1

1	2
Видатки на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатику	<ul style="list-style-type: none"> • автомобільний транспорт; • водний транспорт; • залізничний транспорт; • повітряний транспорт; • трубопровідний транспорт; • інші види транспорту; • дорожнє господарство; • інформатика; • діяльність і послуги, не віднесені до інших категорій
Видатки на інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування проектів багатопільового розвитку; • фінансування діяльності, пов'язаної з формуванням економічної політики, управління в • галузі стандартизації, гідрометеорології, геодезії та контролем за виробництвом; • організація та управління діяльністю, пов'язаною з виробництвом і втіленням загальної політики у галузі праці; • інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю
Видатки на фінансування заходів, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення	<ul style="list-style-type: none"> • соціальні виплати; • державні капітальні вкладення; • самостійне переселення громадян з радіоактивно забруднених територій і будівництво житла для громадян, віднесених до I категорії потерпілих; • витрати на забезпечення робіт у зоні відчуження; • інші цільові програми
Видатки на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку	<ul style="list-style-type: none"> • охорону та раціональне використання водних ресурсів; • охорону і раціональне використання земель; • створення захисних лісових та полезахисних лісових смуг; • охорону і раціональне використання мінеральних ресурсів; • утримання місцевих природоохоронних органів; • збереження природно-заповідного фонду; • інші природоохоронні заходи; • утримання організацій з ядерної безпеки
Видатки на попередження і ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	

За цільовим призначенням видатки на розвиток економіки поділяються на конкретні види витрат відповідно до економічної класифікації (на дослідження, розробки, державні програми; субсидії підприємствам; субсидії підприємствам і організаціям сільського господарства; субсидії на покриття збитків підприємств, державна підтримка підприємств, приріст обігових коштів: придбання

обладнання і предметів довгострокового користування; капітальне будівництво; капітальний ремонт; придбання землі і нематеріальних активів; внутрішні капітальні трансферти, операційні видатки тощо).

8.2. Напрями і форми бюджетного фінансування економіки

Бюджетне фінансування економіки та фінансова підтримка підприємств державної власності здійснюються у різних формах залежно від умов і фінансового становища суб'єктів господарювання. Форми бюджетного фінансування наведено на рис. 8.2 [18].

Рис. 8.2. Форми бюджетного фінансування економіки

Фінансування капіталовкладень може здійснюватись за напрямками:

- у відомчому розрізі (загальна сума виділених бюджетом капіталовкладень направляється міністерствам і відомствам, які розподіляють цю суму між підприємствами й організаціями);
- згідно з інвестиційними проектами (концентрація ресурсів для реалізації основних завдань).

Обсяг капіталовкладень, що фінансуються з бюджету, визначається такими чинниками [18]:

- можливостями бюджету;
- наявністю обґрунтованих та ефективних проектів.

Виділення з бюджету фінансування на капіталовкладення на даний час не має жодної нормативної бази (наприклад, відповідно до Закону України “Про освіту” щорічно на її фінансування повинно виділятися 10 % національного доходу і хоча цього розміру не додержуються база для планування існує). Планування капіталовкладень йде від досягнутого рівня, а не від потреб суспільства [15].

Вартість інвестиційних проектів визначається в їх кошторисах. Включення інвестиційних проектів у бюджетне фінансування має здійснюватися на конкурсній основі: на підставі певних критеріїв (термін окупності, рентабельність, мінімальність ризиків, економічна ефективність і соціальна значущість проекту) проводиться тренд (конкурс) серед потенційних виконавців того чи іншого проекту [18].

Операційні витрати – це видатки бюджету на утримання виробничої інфраструктури (рис. 8.3).

Рис. 8.3. Видатки бюджету на утримання виробничої інфраструктури

Фінансування *геологорозвідувальних робіт* проводиться за рахунок двох джерел: бюджету та коштів підприємств. З бюджету фінансуються роботи з пошуку нових родовищ корисних копалин, за рахунок підприємств видобувної промисловості – роботи в межах існуючих родовищ.

Фінансування бюджетом геологорозвідувальних робіт забезпечується компенсаційним доходом – відрахуваннями на геологорозвідувальні роботи, які вносять до бюджету підприємства видобувної промисловості. Обсяги фінансування і суми надходжень відрахувань між собою врівноважені, але не збалансовані. Залишок відрахувань використовується у поточному році на фінансування інших видатків. Якщо їх недостатньо, то ці видатки перекриваються іншими доходами бюджету. Вартість геологорозвідувальних робіт визначається на підставі спеціальних кошторисів, які розраховуються, виходячи з обсягів цих робіт та існуючих розцінок.

Утримання лісового і водного господарства віднесене на видатки бюджету в зв'язку з тим, що ці ресурси – загальнонародна власність. У бюджеті існують цільові доходи, пов'язані з фінансуванням вказаних витрат, - лісовий дохід і плата за використання прісних водних ресурсів.

Землевпорядні роботи включають заходи з підвищення і відновлення родючості ґрунтів (наприклад, боротьба з вітряною і водною ерозією ґрунтів).

Заходи по боротьбі зі шкідниками рослин та хворобами тварин. Протиепідемічні заходи у цілому фінансуються з бюджету в тих випадках, коли вони охоплюють певний регіон, а поточні витрати – безпосередньо тим чи іншим господарством. Виділення коштів бюджету здійснюється на підставі кошторису. У такому самому порядку, тобто на кошторисній основі, фінансуються насінневі станції і племінні господарства, які забезпечують потреби відповідного регіону.

Державна дотація – це виділення з бюджету коштів на покриття збитків суб'єктів господарювання в тому разі, коли збитковість визначається певною фінансовою політикою держави в сфері ціноутворення. Вона може надаватися у сумі, що повністю відшкодує збитки, чи покривати їх частково. *Обсяг дотації* встановлюється як різниця між витратами і доходами підприємств. Виділення коштів може проводитися на підставі планових чи фактичних розрахунків.

Бюджетні кредити надаються підприємствам державного сектора на тимчасові потреби в разі фінансових ускладнень. Вони можуть бути безпроцентні або з невисокою процентною ставкою [15]. Кредитування підприємств і організацій здійснюється через уповноважені банки, перелік яких визначає КМУ за погодженням із Національним банком України. Надання підтримки не поширюється на підприємства, яким згідно з планом економічного і соціального розвитку і Державним бюджетом України на відповідний рік передбачено асигнування на фінансування капітальних вкладень, заходів, пов'язаних із конверсією, тощо.

Форми фінансової підтримки галузей економіки та окремих підприємницьких структур постійно розвиваються. Фінансова підтримка державних та інших підприємств, у майні яких частка державної власності перевищує 50 %, здійснюється з бюджетних асигнувань, як правило, на поворотній основі під затверджені проекти використання коштів, що надавати-

муться як державна підтримка, під бізнес-плани й проекти санації цих підприємств (табл. 8.2) [16].

Таблиця 8.2

Види фінансової підтримки підприємств з бюджету

Ознака класифікації	Види підтримки
Відповідно до рішень Кабінету Міністрів України	на поворотній основі; на безповоротній основі
За строками надання фінансової підтримки	короткострокова; довгострокова

Фінансова підтримка підприємств з бюджету надається з метою запобігання банкрутству, відновлення платоспроможності, оздоровлення фінансового стану підприємств, забезпечення їхньої ефективної господарської діяльності й підвищення конкурентоспроможності продукції (робіт, послуг).

Фінансова підтримка на безповоротній основі надається:

- якщо збитки, завдані підприємству стихійним лихом, перевищують суми відшкодувань, передбачених чинним законодавством про обов'язкове страхування;
- для відшкодування збитків конкретним підприємствам у випадках, коли чинним законодавством встановлено умови господарювання, при яких не забезпечується відшкодування витрат на виробництво товарів (робіт, послуг), що може призвести до їхнього банкрутства;
- для фінансування витрат на відновлення платоспроможності окремих підприємств, діяльність яких пов'язана з надзвичайними суспільними інтересами.

У всіх інших випадках фінансова підтримка надається виключно на поворотній основі.

Фінансова підтримка за строками її надання може мати коротко- і довгостроковий характер. Короткострокову фінансову підтримку надають підприємству протягом одного року і з урахуванням можливостей її ефективного використання розподіляють на визначені розрахунками частини. Для цього складають план-графік надання коштів. Довгострокову фінансову

підтримку надають протягом 2–5 років окремим підприємствам, які забезпечують ефективне функціонування економіки [16].

Органи, уповноважені управляти державним майном, на основі даних, одержаних у результаті аналізу фінансово-господарського стану підприємств, який здійснюється відповідно до Положення про порядок проведення санації державних підприємств, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України [11], визначають підприємства, які потребують фінансової підтримки.

До основних критеріїв відбору підприємств для надання фінансової підтримки віднесено такі [16]:

- потенційна прибутковість;
- достатня підготовленість управлінського персоналу;
- наявність ринків збуту продукції підприємства в Україні та за її межами;
- конкурентоспроможність продукції;
- фінансовий стан підприємства на момент розгляду та в перспективі;
- відповідність продукції, що випускається підприємством, державним пріоритетам.

Підприємства, які потребують фінансової підтримки для запобігання банкрутству, відновлення платоспроможності, оздоровлення фінансового стану, складають проекти використання коштів у вигляді проекту санації та бізнес-плану. В інших випадках проекти використання коштів складають у вигляді бізнес-плану.

Органи, що уповноважені управляти державним майном:

- розглядають і затверджують проекти використання коштів, несуть повну відповідальність за правильність поданих підприємствами розрахункових обсягів фінансової підтримки та її цільове використання;
- подають зазначені проекти, погоджені з Міністерством економіки, на розгляд Міжвідомчої комісії з питань санації державних підприємств разом із проектами відповідних рішень КМУ.

Міжвідомча комісія з питань санації державних підприємств розглядає підготовлені матеріали і з урахуванням можливостей Державного бюджету України приймає рішення про подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо надання фінансової підтримки та її обсягів.

Фінансову підтримку у вигляді бюджетної позики надає Міністерство фінансів на договірній основі. Умовами договору мають передбачатися зобов'язання сторін стосовно обсягів, строків надання позики, її цільового використання, заходи щодо забезпечення її своєчасного повернення, відповідальність сторін за порушення умов договору, а також розміри і порядок сплати процентів за використання бюджетних позик.

Форми надання фінансової підтримки галузям економіки і підприємствам:

- надання відстрочок і розстрочок зі сплати податків і обов'язкових платежів до бюджету;
- списання і реструктуризація податкової заборгованості;
- звільнення від податків галузей економіки або окремих підприємств, використання спеціальних режимів оподаткування [16].

Важливою формою фінансової підтримки підприємств є надання їм допомоги за рахунок коштів Державного інноваційного фонду України. Така фінансова допомога виділяється на поворотній або безповоротній основі для впровадження наукових розробок у виробництво, реконструкцію і технічне переозброєння, впровадження нових технологій, освоєння нових конкурентоспроможних видів продукції. Умови надання такої допомоги встановлені Постановою КМУ «Про створення Державного інноваційного фонду України» [12].

Особливе значення має надання пільг за окремими видами податків, зборів, обов'язкових платежів.

Пільги – це система внутрішнього перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами оподаткування. З економічної точки зору надання пільг є формою державного регулювання економічного і соціального розвитку. Пільги щодо оподаткування – явище об'єктивне, зумовлене ходом економічного розвитку. Держава відповідно повинна забезпечувати регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки.

В економічному житті держави нерідко трапляються випадки, коли для підтримки окремих виробництв доцільніше знизити розмір сплачуваних податків, ніж покривати збитки і здійснювати виплати із бюджету на соціальні цілі. Виплати дотацій збитковим підприємствам можуть бути значно більшими, ніж втрати бюджету у зв'язку з наданням пільг із податків.

Слід виділити позитивні та негативні моменти цього явища. До позитивних аспектів пільгового оподаткування слід віднести те, що господарські структури, одержавши пільги, можуть:

- зміцнювати свій фінансовий стан;
- оновлювати виробництво;
- підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції.

Негативним аспектом пільгового оподаткування є порушення принципу нейтральності оподаткування і його справедливості. Надання пільг окремим групам платників:

- зумовлює неможливість зниження податкового навантаження в цілому;
- сприяє зростанню тіньового сектору економіки, бо породжує бажання платників податків, які не мають пільг, уникнути оподаткування;
- порушує ринковий механізм розподілу ресурсів.

Пільги відносно оподаткування можна поділити на групи [16], що подано в табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Групи пільг щодо оподаткування

Вид пільги	Характеристика пільги щодо її надання
1	2
Соціальні пільги	Пільги, які надаються окремим юридичним і фізичним особам, котрі не можуть рівноправно конкурувати в ринковому середовищі при виробництві тієї чи іншої продукції. До них можна віднести підприємства, на яких зайняті громадяни з обмеженими фізичними можливостями
Пільги окремим підприємствам, які перебувають у гірших економічних умовах порівняно з основною кількістю виробників	Виробництва, які мають важливе значення для економіки держави, але перебувають у несприятливих економічних, природних та інших умовах, що не дають їм можливості рівноправно конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це підприємства гірничодобувної промисловості, військово-промислового комплексу тощо

Продовження табл. 8.3

1	2
Пільги підприємствам, які тимчасово перебувають у несприятливих економічних умовах і мають нестійкий фінансовий стан, що виник не з їхньої вини	Підприємства, які тимчасово перебувають у несприятливих економічних умовах із-за причини стихійного лиха, підвищених транспортних витрат, застарілих технологій
Пільги, що не мають достатнього економічного обґрунтування і їх надання посилює кризові явища в економіці	Пільги, надані згідно з лобістськими діями окремих владних структур і угруповань на загальнодержавному і на регіональному рівнях на засадах протекціонізму

Згідно з Законом України „Про внесення змін до Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” від 01.07.2004 №1957-ІУ було скорочено податкові пільги з податку на прибуток підприємств [21].

За ринкових умов господарювання держава повинна винаходити шляхи ліквідації збитковості та фінансового оздоровлення державного сектора економіки, зокрема [14]:

- роздержавлення і приватизація збиткових підприємств;
- створення необхідних організаційних та економічних умов для роботи підприємств, захист інтересів національного виробника;
- реконструкція і технічне переоснащення державних підприємств, придбання і впровадження нових технологій, які б забезпечили зменшення собівартості продукції, підвищення її якості та конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- реорганізація податкової системи і зниження податкового тиску на виробника;
- удосконалення цінового механізму;
- реорганізація кредитної системи і наближення її до виробника, спрощення системи кредитування і зниження процентних ставок за користування кредитом та ін.

8.3. Фінансування промисловості та енергетики

Видатки на розвиток промисловості та енергетики є найбільшими за обсягом і у складі видатків на економіку становлять понад 9 % від загальної суми видатків Державного бюджету України [14].

Видатки на розвиток промисловості та енергетики включають групи видатків, які наведені у табл. 8.4 [16].

Таблиця 8.4

Видатки на розвиток промисловості та енергетики

Групи видатків	Галузь, в яку надходять видатки
Видатки на паливно-енергетичний комплекс	<ul style="list-style-type: none"> • видатки, пов'язані з реструктуризацією вугільної промисловості; • утримання державної воєнізованої гірничорядувальної служби та державна підтримка вугледобувних підприємств; • організація і регулювання діяльності в галузі виробництва ядерного палива, заходи, пов'язані із виведенням з експлуатації ЧАЕС, заходи щодо охорони об'єктів атомної енергетики
Видатки на конверсію та розвиток підприємств оборонного й машинобудівного комплексів	<ul style="list-style-type: none"> • видатки на фінансування заходів з конверсії підприємств оборонного комплексу і створення нових видів цивільної продукції; • кошти на розвиток вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу; • видатки спеціального призначення Держкомпромполітики України
Видатки на відтворення матеріально-сировинної бази	<ul style="list-style-type: none"> • геологорозвідувальні роботи, що фінансуються за рахунок відрахувань видобувних підприємств; • роботи щодо вивчення газоносності, розробки методів дегазації вугільних пластів, розв'язання проблем пошуку, використання метану
Видатки на інші галузі промисловості	<ul style="list-style-type: none"> • консервація потужностей з виробництва важкої води та інших спеціальних об'єктів; • реструктуризація залізрудних підприємств із підземного видобутку руди

Найбільшу частку у видатках на розвиток промисловості та енергетики становлять видатки на державну підтримку вугледобувних підприємств [16], що визначено Програмою реформування й фінансового оздоровлення підприємств вугільної промисловості України, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 1999 року № 1921. Планування цих видів видатків здійснюється на основі зведених балансів доходів і видатків міністерств і відомств, відділів та управлінь місцевих держадміністрацій і виконкомів місцевих рад, у підпорядкуванні яких знаходяться підприємства і організації державної форми власності.

Зведені баланси доходів і видатків складаються на підставі балансів доходів і видатків підпорядкованих підприємств, а також розрахунків видатків, які фінансуються у централізованому порядку [14]. Динаміка змін видатків на промисловість, енергетику та будівництво подана на рис. 8.4 [20, 21].

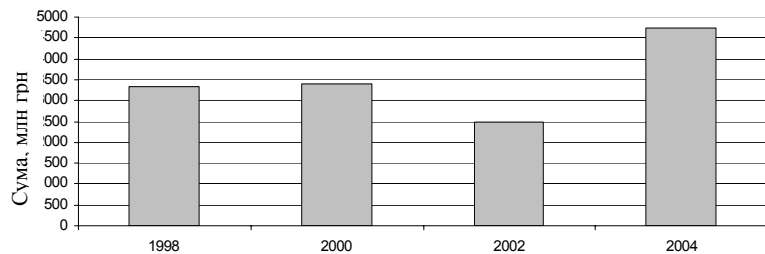

Рис. 8.4. Динаміка видатків на промисловість, енергетику та будівництво

Видатки на розвиток промисловості й енергетики відображаються у розрізі підрозділів бюджетної класифікації за функціональною, відомчою та цільовими ознаками. Суми видатків, передбачені зведеними балансами доходів і видатків, включаються до відповідних бюджетів і після їх затвердження фінансуються через головних розпорядників коштів. Визначення видатків – складний і трудомісткий процес, який потребує використання великого обсягу вихідних даних, аналітичної бази та розрахунків.

Так, обсяг видатків на оплату геологорозвідувальних робіт, послуг підприємств і організацій з виконання багатопільових програм (проектів), послуг з типового проектування, науково-дослідних послуг, виконання інших

державних програм визначається відповідно до кошторисної вартості вказаних послуг на основі договорів з виконавцями.

Обсяг субсидій на покриття збитків підприємств визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції (послуг, робіт) та собівартістю. У разі встановлення державою або через інші об'єктивні причини цін на продукцію (послуги, роботи) нижчих від собівартості, держава в межах встановлених нею обсягів реалізації зобов'язана покривати цю різницю відповідними субсидіями. Фінансування збитків протягом бюджетного року повинно здійснюватися прямо пропорційно виконанню виробничої програми. Причому невиконання програми повинно супроводжуватися зменшенням обсягів фінансування, а перевиконання – збільшенням обсягів фінансування тільки у разі уточнення виробничої програми в бік збільшення [14].

Фінансові органи зобов'язані детально перевіряти правильність розрахунків планових збитків (правильність віднесення кожного виду затрат на собівартість продукції, дотримання норм, тарифів цін тощо), оскільки від них залежить правильність визначення бюджетних асигнувань.

Фактичне зниження собівартості продукції у порівнянні з плановою за рахунок внутрішніх резервів є додатковим джерелом заохочувальних фондів, держава не має права зменшувати на цю суму обсяги фінансування.

Обсяг субсидій на приріст обігових коштів визначається для кожного збиткового або нерентабельного підприємства з урахуванням приросту нормативу, завдань з прискорення оборотності, наявності лишків обігових коштів та зміни стійких пасивів.

Фінансування приросту нормативу обігових коштів здійснюється у терміни, передбачені фінансовими планами підприємств.

Якщо з об'єктивних причин, не залежних від результатів роботи, у збиткових або нерентабельних підприємств виникла нестача обігових коштів і її неможливо покрити за рахунок внутрішніх джерел, держава за наявності коштів може профінансувати таку нестачу за рахунок відповідних бюджетів.

За наявності у фінансових планах підприємств інших видатків держава зобов'язана виділити відповідні кошти на передбачені цілі в обсягах затверджених сум.

Видатки на фінансування видобутку вугілля та інших видів твердого мінерального палива, видатки, пов'язані з реструктуризацією вугільної про-

мисловості, обсяг державної підтримки вугледобувних підприємств, фінансування діяльності, пов'язаної з видобутком і переробкою нафти та газу, виробництво та постачання електроенергії, теплової та іншої енергії, видатки на організацію і регулювання діяльності в галузі виробництва ядерного палива, витрати на утримання зупинених блоків ЧАЕС визначаються на основі відповідних загальнодержавних програм у межах виділених на це бюджетних коштів.

Видатки бюджету на фінансування конверсії підприємств оборонного комплексу і створення нових видів цивільної продукції розраховуються на підставі державних заходів з конверсії згідно із затвердженими графіками [14].

Підприємствам сільськогосподарського машинобудування виділяються з бюджету кошти на виробництво вітчизняних сільськогосподарських машин і механізмів згідно з державним замовленням. Видатки Держпромполітики в частині конверсії та розвитку вітчизняного сільгоспмашинобудування незначні. За їхній рахунок планується забезпечувати продовження робіт за такими пріоритетними напрямками, як авіабудування, суднобудування, розробка комплексів машин і устаткування для сільського господарства, створення засобів зв'язку, транспортне машинобудування [16].

Видатки на відтворення мінерально-сировинної бази визначаються в обсязі відрхувань видобувних підприємств на геологорозвідувальні роботи, а також за рахунок бюджету залежно від обсягів геологорозвідувальних робіт на пошук золота та робіт з вивчення газоносності, розробки методів дегазації вугільних пластів, вирішення проблем пошуку і використання метану [14].

За рахунок коштів державного бюджету здійснюються видатки на утримання державної воєнізованої гірничорятувальної служби у вугільній промисловості, яка функціонує відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про Державну воєнізовану гірничорятувальну службу у вугільній промисловості» від 27 березня 1995 р. № 765. У державному бюджеті кожного року на утримання цієї служби передбачається приблизно 55 – 60 млн грн. Зазначена сума включає видатки на оплату праці персоналу з нарахуваннями, видатки на підтримання готовності зазначеної служби до дій в аварійних і надзвичайних ситуаціях [16].

Значне зростання витрат (порівняно з 2000 р.) на заходи, пов'язані з виведенням із експлуатації ЧАЕС, що включають витрати на утримання зупинених блоків Чорнобильської АЕС, викликане збільшенням кількості

зупинених блоків (з двох до трьох), відсутністю господарської діяльності зупиненої атомної електростанції та відсутністю інших (крім бюджету) надходжень для здійснення витрат. До господарського утримання зупинених трьох енергоблоків включається заробітна плата персоналу, оплата спожитих енергоносіїв, технічне обслуговування устаткування, фізичний захист і пожежна охорона, перевезення персоналу, лікувально-оздоровче харчування в зоні відчуження та інший соціальний захист персоналу.

Підставою для здійснення таких витрат є Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку АЕС на екологічно безпечну систему» від 11 грудня 1998 р. № 309, постанови Кабінету Міністрів України від 1 липня 1992 р. № 366 щодо фінансування з державного бюджету витрат на утримання зупинених блоків ЧАЕС; від 22 грудня 1997 р. № 1445 – щодо дострокового зняття з експлуатації блока № 1 ЧАЕС; від 15 березня 1999 р. № 361 – щодо дострокового зняття з експлуатації блока № 2; від 29 березня 2000 р. № 598 – щодо зупинення до кінця 2000 р. блока № 3 й остаточної зупинки станції в цілому.

Видатки бюджету на реструктуризацію залізрудних підприємств із підземного видобутку руди спрямовуються на виконання рішень Кабінету Міністрів України щодо термінової докорінної структурної перебудови гірничодобувних підприємств Криворізького басейну, для реструктуризації гірничодобувних підприємств із підземним видобутком руди шляхом закриття збиткових шахт і переведення їх у режим гідрозахисту гірничих робіт усього Кривбасу [16]. Інші видатки на розвиток промисловості й енергетики плануються і фінансуються згідно з державними програмами в межах виділених бюджетних коштів.

Особливості фінансування будівництва обумовлені специфікою роботи цієї галузі економіки. Процес будівництва передбачає участь великої кількості учасників: замовників, генеральної, підрядної та субпідрядних організацій, органів управління та забезпечення, науково-дослідних і проектних організацій, постачальників тощо.

Обсяги капітального будівництва визначаються залежно від кількості об'єктів будівництва та договірних цін. Договірні ціни можуть встановлюватись різними методами. Основними елементами ціни є прями

витрати (або затрати за кошторисом), гарантований обсяг прибутку і резерв на непередбачені витрати.

Для будівництва як специфічної галузі характерні також такі особливості: тривалий період будівництва, обов'язкова наявність необхідної проектно-кошторисної документації, розробленої і затвердженої у встановленому порядку. Складові частини проектно-кошторисної документації представлені у табл. 8.5 [14].

Таблиця 8.5

Складові частини проектно-кошторисної документації

Складові частини проектно-кошторисної документації	Характеристика
Проектні завдання та робочі креслення	Завдання напрацьовуються з метою передбачення основних технічних рішень, які б забезпечили досягнення високих техніко-економічних показників як у ході будівництва, так і в процесі експлуатації побудованих основних фондів
План капітального будівництва	Відомості про обсяг капітальних вкладень, обсяги робіт на поточний рік, завдання з уведення в дію основних фондів і виробничих потужностей
План фінансування капітальних вкладень	Передбачаються джерела грошових коштів та їхній розподіл по роках і кварталах
Перелік будівель і об'єктів	До них належать ті, які безпосередньо включаються до державного контракту
Титульні списки будівель	Передбачають: підпорядкування будівель, галузь, назва і місце знаходження, характер будівель, наявність проектно-кошторисних документів, розподіл завдань на кожен рік будівництва
Зведені кошторисні розрахунки вартості будівництва	Представлені зведені кошторисні розрахунки усєї вартості будівництва
Підрядні (субпідрядні) контракти на будівництво	Розкривається сутність контрактів, умови та строки

Фінансування об'єктів будівництва здійснюється через головних розпорядників коштів за певних умов. Умови, за якими здійснюється фінансування об'єктів будівництва, представлені на рис. 8.5 [14].

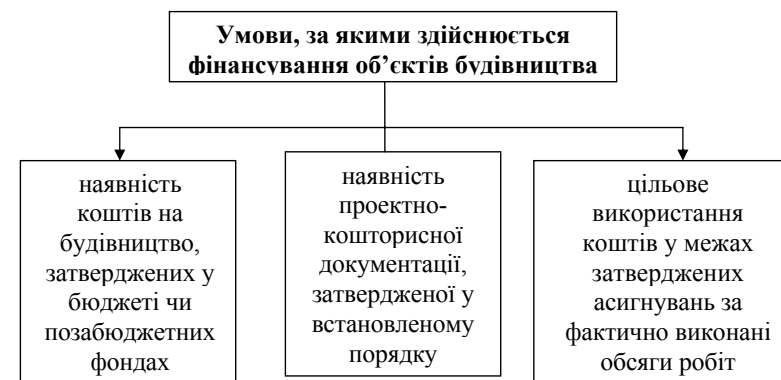

Рис. 8.5. Умови за якими здійснюється фінансування об'єктів будівництва

Планування та фінансування інших видатків на будівництво, до складу яких належать різні компенсації, надання пільг, будівництво житла, відшкодування вартості будівництва об'єктів соціально-культурного призначення на селі та інші, здійснюються на основі відповідних програм, розроблених органами державної виконавчої влади в межах наданих сум.

Видатки бюджетів на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатику плануються і фінансуються залежно від видів діяльності.

Витрати на автомобільний транспорт визначаються в межах обсягів державного регулювання цін на послуги місцевого автотранспорту.

Видатки на фінансування водного транспорту встановлюються відповідно до потреб у бюджетних коштах, визначених фінансовими планами Українського державного підприємства «Укрводшлях» та Севастопольського морського торговельного порту [14].

Видатки на залізничний транспорт фінансуються в обсязі коштів, необхідних для фінансування державної адміністрації «Укрзалізниці» згідно з фінансовим планом, забезпечення компенсаційних виплат за пільговий проїзд окремих категорій громадян, надання асигнувань, пов'язаних із державним регулюванням цін на послуги метрополітену та компенсації збитків підприємствам транспорту за перевезення і розповсюдження передплатних вітчизняних періодичних видань.

Фінансування інших видів транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики здійснюється згідно з розробленими програмами в межах виділених у бюджеті сум асигнувань.

Видатки на фінансування інших послуг, пов'язаних з економічною діяльністю, плануються і фінансуються на основі проектів багаточільового розвитку та затверджених відповідних державних і регіональних програм.

8.4. Фінансування агропромислового комплексу

Сільське господарство – галузь економіки, яка забезпечує промисловість сировиною і матеріалами, а населення – продуктами харчування. В Україні є всі умови для ефективного функціонування даної галузі, а саме: родючі землі, сприятливий клімат, робоча сила.

Особливості фінансування сільського господарства обумовлені його галузевими відмінностями, до яких належать: сезонність виробництва та велика тривалість виробничого циклу, родючість ґрунтів, кліматичні умови і природно-кліматичні фактори, організаційно-економічні особливості тощо.

Класифікація видатків на фінансування сільського та лісового господарства, рибальства і мисливства наведена у табл. 8.6 [14].

Таблиця 8.6

Класифікація видатків на фінансування сільського та лісового господарства, рибальства і мисливства

Стаття видатків	Характеристика
1	2
На земельні ресурси	<i>Витрати на землеустрій, оплату робіт з докорінного поліпшення земель, проведення земельної реформи, хімічну паспортизацію земель.</i> Обсяг цих видатків визначається згідно з загальнодержавними і регіональними програмами, які складаються органами виконавчої влади і передбачають види і вартість робіт вказаних напрямків

Продовження табл. 8.6

1	2
На водне господарство	<i>Витрати на експлуатацію загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем</i> відповідно до потреб коштів на поточне утримання, ремонт і розширення таких систем згідно з фінансовими планами
На фінансування сільськогосподарського виробництва	<i>Витрати на державну програму селекції у тваринництві, заходи з боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, протиепізоотичні заходи, видатки на підтримку виробництва продукції тваринництва, фінансування витрат на закладення і догляд за молодими садами, виноградниками і ягідниками, витрати на державну програму селекції у рослинництві, державну підтримку колективних сільськогосподарських підприємств, державну підтримку селянських (фермерських) господарств.</i> Обсяг цих видатків визначається згідно з державними і регіональними програмами за допомогою спеціальних розрахунків обсягів робіт та їхньої вартості
На заготівлю та збереження сільськогосподарської продукції	<i>Витрати на фінансування заготівельних підприємств, закупівлю зерна за державним замовленням.</i> Ці затрати плануються на основі фінансових планів заготівельних організацій, обсягів державного замовлення та встановленої ціни за 1 тону зерна
На проведення політики у галузі цін і доходів у сільському господарстві	Спрямовуються на <i>виплату переселенцям у сільські населені пункти</i> , де є потреба в робочій силі. Переселенцям надається одноразова грошова допомога на обзаведення господарством
Видатки на дослідження і практичні розробки у галузі сільського господарства	Видатки плануються, виходячи з тематики та вартості науково-технічних розробок з проблем агропромислового комплексу, вартості розробки необхідної проектно-кошторисної документації, потреби в коштах для виготовлення та випробування дослідних зразків техдопостачання, водовідведення, доріг, озеленення тощо. За рахунок видатків розвитку фінансуються затрати, пов'язані з асфальтуванням доріжок, облаштуванням огорожі й освітлення, плануванням розширення кладовищ, придбанням машин, механізмів і обладнання на об'єктах житлово-комунального господарства

Продовження табл. 8.6

1	2
На риболовецьке господарство, які включають витрати на рибогосподарські заходи, аквакультури, капітальний ремонт, утримання органів рибоохорони, селекцію в рибництві	Сума видатків на ці заходи розраховується на основі кошторисів, які складаються у встановленому порядку
На лісове господарство і мисливство	- <i>фінансування послуг з лісництва</i> (лісовпорядкування та інші роботи щодо організації лісового та мисливського господарства, проектно-пошукові роботи, лісгосподарські роботи, лісокультурні роботи, гідролісомеліоративні та лісоосушувальні роботи), <i>витрати на захист лісу від пожеж</i> (протипожежні заходи, авіаційна охорона лісів), <i>боротьбу з шкідниками та хворобами лісу, мисливство і пов'язані з ним послуги</i> (біотехнічні заходи). Обсяг цих витрат визначається згідно з загальнодержавними та регіональними програмами і планами; - <i>витрати на утримання лісгосподарського апарату та загальногосподарські витрати</i> , які визначаються на основі фінансових планів лісгосподарських підприємств
Видатки на благоустрій райцентрів, селищ міського типу та інших населених пунктів	Плануються аналогічно видаткам на благоустрій міст
Видатки на фінансування газових заводів і газової мережі, готельного господарства, берегоукріп-лювальних робіт, впровадження засобів обліку витрат і регулювання споживання води та теплової енергії	Визначаються на основі спеціальних розрахунків за відповідними фінансовими планами

Державна підтримка розвитку агропромислового комплексу України здійснюється за такими напрямками:

- невтручання органів виконавчої влади у вибір форм господарювання й господарську діяльність суб'єктів підприємництва, крім випадків, передбачених законами;

- стимулювання розвитку приватного підприємництва;
- забезпечення суб'єктам господарювання захисту прав власності на землю, майно та результати своєї праці;
- державної підтримки наукових досліджень щодо створення та впровадження нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування, поглибленої переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної вітчизняної продукції;
- проведення закупок сільськогосподарської продукції до державних резервів;
- підтримки сільськогосподарських товаровиробників, інфраструктури аграрного ринку, виробництва стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції, спрямованих на гарантування продовольчої безпеки держави;
- формування цінового, податкового і кредитного механізмів з урахуванням специфіки сільського господарства як галузі із сезонним характером виробництва, уповільненим оборотом капіталу і низькою нормою прибутку;
- дотування виробництва продукції тваринництва, рибальства та льону;
- сприяння розширенню вітчизняної сировинної бази для виробництва тютюнових виробів, а саме введенням обов'язкового використання вирощеної і ферментованої в Україні тютюнової сировини у вітчизняних сигаретах неліцензованих марок, захищених знаком для товарів України;
- поєднання обов'язкового і добровільного страхування;
- створення умов для забезпечення кредитами сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням сезонності виробництва [16, с. 422];
- сприяння розвитку мережі дорадчих сільськогосподарських служб і системи моніторингу аграрного ринку [16, с. 423].

На рис. 8.6. представлена динаміка змін видатків на агропромисловий комплекс [18, с. 21].

На період до 1 січня 2004 р. сільськогосподарські підприємства сплачуватимуть фіксований сільськогосподарський податок відповідно до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» [5]. Податок на додану вартість при реалізації сільськогосподарської продукції залишається

в розпорядженні сільськогосподарських підприємств і використовується для поповнення основних та обігових коштів [16].

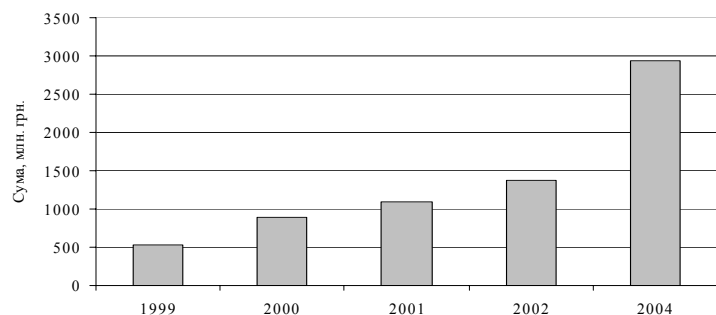

Рис. 8.6. Динаміка видатків на агропромисловий комплекс

Звільняються від сплати ввізного мита, оподаткування податком на додану вартість комплектуючі вироби й запасні частини до сільськогосподарської техніки.

Не застосовується стягнення мита та інших податків при ввезенні на митну територію України комплектуючих виробів і запасних частин до сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин і тварин, які не виробляються в Україні, а також при сезонному ввезенні (з 1 лютого по 1 жовтня) дизельного палива.

Бюджетом України на 2004 р. було виділено за Програмою «Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство» 3 962 465,1 тис. грн, а програмою «Зерно України» на 2001–2004 рр. було передбачено 927 599,5 тис. грн [4].

При впровадженні результатів наукових досліджень звільняється від оподаткування фінансування наукових розробок для сільськогосподарського товаровиробника [16].

Для підприємств, що здійснюють поставки матеріально-технічних ресурсів і надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності, та для сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють реалізацію власної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, датою виникнення податкових зобов'язань із продажу товарів (робіт, послуг). Є дата зарахування коштів від покупця продукції (робіт, послуг)

на банківський рахунок платника податків; у разі розрахунків у натуральній формі – дата оприбуткування платником податків продукції (робіт, послуг), отриманої в рахунок оплати за поставлені (реалізовані) товари (роботи, послуги).

Кредитування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється в поєднанні загальноприйнятого порядку надання кредитів зі спеціальним режимом кредитування, який враховує особливості ведення сільськогосподарського виробництва та умови проведення економічних і земельної реформ на селі, а саме:

- створення інфраструктури фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства;
- режим спеціального кредитування, який передбачає за рахунок Державного бюджету України компенсацію ставки за кредитами в розмірі не менш як 50 % облікової ставки, встановленої Національним банком України.

Частка видатків Державного бюджету України на фінансування розвитку сільського господарства має бути не меншою за 5 % видатків бюджету.

Статті видатків Державного бюджету України щодо фінансування сільського господарства формує Міністерство аграрної політики України, виходячи із загальних обсягів бюджетних асигнувань на галузь. За рахунок бюджетних коштів фінансуються видатки на розвиток агропромислового комплексу. Напрями фінансування наведено у табл. 8.7 [16].

Таблиця 8.7

Напрями фінансування агропромислового комплексу за рахунок бюджетних коштів

Стаття фінансування	Характеристика
1	2
Видатки на поліпшення земельних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> • оплата робіт щодо докорінного поліпшення земель; • проведення земельної реформи; • хімічна паспортизація земель; • державна програма селекції у тваринництві й птахівництві; • заходи щодо боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин; • протиепізоотичні заходи

Продовження таблиці 8.7

1	2
Видатки на сільськогосподарське виробництво	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка виробництва продукції тваринництва й рослинництва; • фінансування витрат на закладання і догляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками; • державна програма селекції в рослинництві; • державна підтримка селянських (фермерських) господарств; • часткова компенсація ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільгосптоваровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу
Видатки на закупівлю сільськогосподарської продукції та техніки	<ul style="list-style-type: none"> • заходи, пов'язані з погашенням заборгованостей із закупівлі сільськогосподарської продукції за державним замовленням (контрактом) 1994–1997 рр.; • повернення бюджетної позички, наданої на закупівлю сільськогосподарської продукції за державним замовленням (контрактом) 1994–1997 рр.; • заходи, пов'язані із закупівлею вітчизняної сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу; • повернення коштів, наданих на придбання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу; • кошти, що надходять від погашення заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, для закупівлі сільськогосподарської техніки іноземного виробництва сільгосптоваровиробникам та іншим суб'єктам господарювання
Видатки на дослідження і практичні розробки в галузі сільського господарства	<ul style="list-style-type: none"> • розробка проектно-кошторисної документації, виготовлення та випробування дослідних зразків техніки для сільського господарства, харчової та переробної промисловості
Видатки на діяльність і послуги в галузі сільського господарства	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування господарств, що перебувають в особливо складних кліматичних умовах; • заходи, пов'язані із формуванням державного насінневого страхового фонду

Із видатків на розвиток агропромислового комплексу, що фінансуються з державного бюджету, надзвичайно важливими для досягнень науково-тех-

нічного прогресу в сільському господарстві є державні цільові програми розвитку селекції в рослинництві й тваринництві і захисту рослин.

Здійснення державної програми селекції в рослинництві дає змогу щорічно впроваджувати у виробництво близько 400 нових сортів і гібридів сільгоспкультур, розробляти технології їх вирощування; сприяє зниженню собівартості продукції, дає можливість проводити у науково обґрунтовані терміни сортооновлення та сортозаміну, підвищувати урожайність на 20–30 %. Крім того, використання нових сортів і гібридів значно підвищить якість рослинницької продукції [16].

Значні кошти передбачаються на підтримку виробництва продукції тваринництва й рослинництва. Така підтримка товаровиробників рослинництва в галузі льонарства і коноплярства сприятиме забезпеченню льоно- та коноплесировиною вітчизняної легкої промисловості, інших галузей народного господарства, а також поступовому збільшенню обсягів виробництва зерна, подоланню негативних наслідків сезонних коливань цін на ринку зерна.

У зв'язку з відсутністю чіткої та надійної системи кредитування сільськогосподарських товаровиробників в умовах реформування і на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529 передбачаються видатки на часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільгосптоваровиробників для проведення польових робіт. Це дасть змогу створити сприятливі умови для забезпечення сільгоспвиробниками пільговими кредитами для закупівлі матеріально-технічних ресурсів під час проведення польових робіт.

Одним із найактуальніших питань у формуванні Програми «Зерно України» є забезпечення сільськогосподарського товаровиробника технікою. Особливої гостроти це питання набуває за умов відсутності у господарств власних обігових коштів і слабкої кредитної бази банківських установ. За таких обставин вважається доцільним використання коштів лізингового фонду на придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки. Одним із джерел поповнення лізингового фонду передбачаються кошти державного бюджету, що надійдуть від погашення заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, для закупівлі сільськогосподарської техніки сільгосптоваровиробникам та іншим суб'єктам господарювання, й

надходження від повернення коштів, наданих на придбання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу [16].

Враховуючи надзвичайно важливе значення меліорованих земель для стабілізації економіки в агропромисловому комплексі, Верховна Рада України прийняла Закон «Про меліорацію земель» [6], одним із головних завдань якого є забезпечення працездатності водогосподарських і меліоративних державних фондів.

8.5. Фінансова підтримка малого бізнесу та підприємництва

Мале підприємництво є важливим фактором розвитку та ефективного функціонування економіки. Місце і роль малого підприємництва в національній економіці визначаються тим, що воно як особливий сектор ринкової економіки є основою дрібного виробництва, забезпечує швидку окупність витрат, прискорює темпи розвитку економіки, забезпечує насичення ринку товарами, послугами й додатковими робочими місцями, сприяє послабленню монополізму в економіці [16].

Особливе значення малого підприємництва виявляється під час перехідного періоду до ринкової економіки у стимулюванні розвитку економічної конкуренції, структурної перебудови економіки, формуванні нового соціального прошарку підприємців-власників, які є соціальним підґрунтям економічної реформи і забезпечують стабільність суспільства й гарантії незворотності руху до ринку. Про роль і можливості малого підприємництва переконує досвід промислово розвинутих країн, в економіці яких йому за деякими показниками належить значне, а часом і провідне місце. На мале підприємництво у цих країнах припадає до 80 – 90 % усіх підприємств, до 40 – 60 % виробництва валового внутрішнього продукту.

Становлення і розвиток малого підприємництва в Україні відбувається в досить складних і суперечливих умовах трансформаційних змін. На сьогодні в Україні існує майже 200 тис. малих підприємств, працює близько 1 млн підприємців без створення юридичної особи, майже 40 тис. фермерських господарств.

Всього у малому підприємстві зайнято понад 2,7 млн чоловік, або 9 % працездатного населення України. У той же час мале підприємництво виробляє

11 % загального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) у цілому по Україні [16].

Слід відзначити і міжнародний аспект розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Високій рівень розвитку малого підприємництва має сприяти створенню позитивного іміджу України, забезпеченню ефективної ринкової економіки з метою її інтеграції в європейську та світову економічні системи. Створення сприятливого підприємницького клімату в Україні повинно стати запорукою консолідації зусиль щодо удосконалення рівня відносин і співпраці з донорськими організаціями та участі у міжнародних проектах. Державна політика в цій сфері спрямована на приєднання України до міжнародних програм, підписання двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжвідомчих угод щодо підтримки малого підприємництва.

Проте темпи зростання малого підприємництва в Україні свідчать про його достатній внутрішній потенціал, а результати аналізу розвитку в умовах ринкових реформ – про необхідність формування й проведення державної політики щодо підтримки малого підприємництва, що відповідає стратегічним напрямкам розвитку економіки.

Основні чинники, які заважають розвитку малого підприємництва подані на рис. 8.7 [16].

Рис. 8.7. Чинники, які заважають розвитку малого підприємництва

Нині більшість підприємців відчуває дефіцит фінансових ресурсів, про що свідчать результати опитування початківців і вже діючих підприємців: 75 відсотків їх серед інших проблем ставлять дефіцит фінансових ресурсів на перше місце. Тому стає зрозумілим, що необхідна активна державна фінансова підтримка малого підприємництва. Напрями державної фінансової підтримки представлені на рис. 8.8. [16].

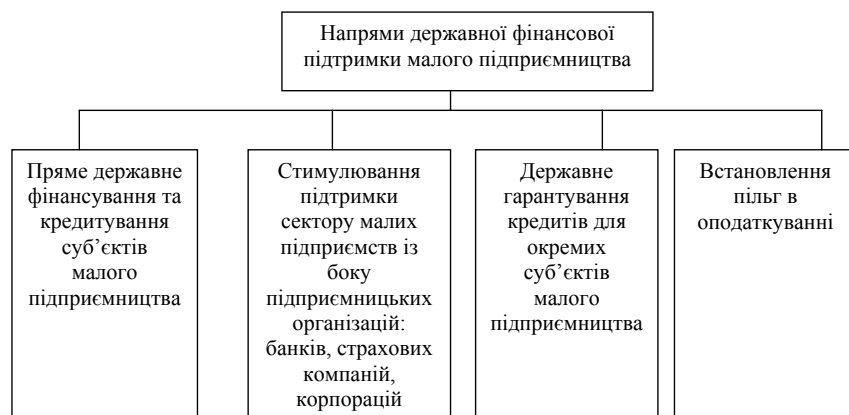

Рис. 8.8. Напрями державної фінансової підтримки малого підприємництва

Пряме державне фінансування та кредитування малого підприємництва передбачає надання малим підприємствам коштів із бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів. Переваги цього методу викладені у табл.8.8 [16].

Таблиця 8.8

Переваги надання коштів малим підприємствам із бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів

Переваги	Характеристика
Адресність	При її використанні можна визначити конкретне підприємство, котрому надається допомога
Оперативність	Прискорена процедура надання фінансової підтримки порівняно з іншими методами
Гнучкість	При наданні коштів диференціюється розмір допомоги, її строк, вартість та інші характеристики відповідно до умов конкретного підприємства

Серед недоліків основними є зростання витрат бюджету, малі розміри допомоги через дефіцит бюджетних ресурсів.

Використання методу може здійснюватися у різних формах, які надані у табл. 8.9 [12].

Таблиця 8.9

Форми державного фінансування та кредитування малого підприємництва

Форма використання методу	Характеристика
Субсидування	Передбачає безповоротне надання коштів малому підприємству для покриття ним своїх витрат чи збільшення прибутків. Використання субсидування обтяжливе для бюджету країни і є найменш ринковим елементом фінансової підтримки, оскільки воно частково стримує ринковий механізм регулювання суспільного виробництва і може застосовуватися лише до тих підприємств, існування яких доцільне і виправдане з точки зору держави
Кредитування	Передбачає надання кредитів на пільгових умовах сфері малого бізнесу. Суб'єктами державного кредитування повинні бути ті малі підприємства, які не в змозі отримати кошти на фінансовому ринку чи використати власні нагромадження
Пайове фінансування	Передбачає фінансування лише певної частини від потреби в коштах малого підприємства за рахунок ресурсів бюджетів чи державних цільових фондів. Інша частина фінансується за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб

Важливим методом фінансової підтримки малого підприємництва є надання пільг в оподаткуванні [16]. Пільги в оподаткуванні малих підприємств доцільно було б встановити за такими напрямками:

- зменшення податку на прибуток малих підприємств за рахунок оподаткування за меншими ставками прибутку, який використовується на розширення виробництва;
- введення прогресивного оподаткування прибутку підприємств та організацій;

- забезпечення для малих підприємств можливості списувати на валові витрати більшу частину вартості основних виробничих фондів на початкових етапах своєї діяльності за рахунок наступного періоду;

- розширення для малих підприємств можливості використовувати метод прискореної амортизації, особливо в інноваційній сфері;

- відстрочення сплати податків. Однією з найбільших проблем малого підприємства є фінансування оборотного капіталу. Для часткового розв'язання її необхідне подовження податкового періоду чи можливість використання податкового кредиту;

- введення спрощеної системи оподаткування. Ця система вже діє в Україні відповідно до Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого та середнього підприємництва» від 3 липня 1998 р. № 727/98 [9].

Держава не може бути єдиним джерелом підтримки сектору малих підприємств, тому потрібне стимулювання підприємницьких структур до тіснішої співпраці із суб'єктами малого бізнесу. Це можливо за рахунок створення умов, які б сприяли підвищенню прибутковості такої діяльності.

Оптимальним із точки зору бюджету та ринкових вимог методом фінансової підтримки малого бізнесу є недержавне фінансування діяльності малого підприємництва через товариства взаємного фінансування та спеціалізовані фірми, які займаються наданням кредитів суб'єктам малого підприємництва. Такі організації не потребують бюджетних коштів для свого функціонування і діють за ринковими принципами. Участь держави у розвитку таких організацій виражається у законодавчій регламентації їхньої діяльності, наданні інформаційної та консультативної підтримки.

Останніми роками в Україні формується система гарантування кредитів для суб'єктів малого та середнього підприємництва, першим кроком на шляху до якої було створення в 1999 р. кредитно-гарантійної установи. Цей заклад є недержавною комерційною організацією, серед засновників якої 11 комерційних банків і понад 30 комерційних організацій, а також від імені держави Український фонд підтримки підприємництва. Основними завданнями діяльності кредитно-гарантійної установи є кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва, підприємців, видача гарантій за кредитами для малих і середніх підприємств, а також пошук потенційних інвесторів бізнес-

проектів, фінансовий лізинг, участь у розробці та реалізації державних регіональних програм підтримки малого та середнього підприємництва [16, с. 431–432].

Однією з головних проблем реалізації політики підтримки малого підприємництва в Україні є дефіцит фінансових ресурсів, які можуть бути спрямовані на розвиток цього сектору економіки. Тому в проекті Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва вказується на необхідність пошуку нових форм фінансування підприємницької діяльності, передусім за рахунок можливостей суб'єктів малого підприємництва, які розвиваються ефективно. Характерною рисою програми є прагнення більшою мірою використовувати як інструмент підтримки не бюджет, а авторитет держави та законотворчу спроможність, тобто виключне право держави за допомогою комплексу законодавчих і економічних важелів створювати для ринкових суб'єктів стимули працювати у напрямках, які вважаються корисними для суспільства. Тим більше, що реалізація значної частини заходів, котрі передбачає програма, потребує головним чином законодавчої та інформаційно-пояснювальної підтримки з боку держави, а не значних витрат бюджетних коштів.

У напрямі фінансової, кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва програмою передбачається проведення заходів:

- створення умов для застосування лізингових відносин із метою зниження витрат малих підприємств на придбання засобів виробництва, технологій, нарощування обсягів збуту виготовленої продукції; створення мережі регіональних лізингових компаній та агенцій із залученням іноземних інвестицій;

- формування системи фінансової, кредитної та інвестиційної підтримки у формі мережі регіональних кредитно-гарантійних установ;

- впровадження механізму венчурного фінансування;

- створення належних умов для розвитку технопарків.

Таким чином, в Україні закладено основи системи фінансової підтримки малого підприємництва. Але механізм такої системи має надто слабе практичне відображення, яке не спроможне змінити ситуацію у сфері малого підприємництва на краще. Для отримання суттєвого результату на практиці необхідно провести реальні реформи. Це одне із завдань держави, яка повинна

змінити свій статус із кредитора та спонсора окремих одиниць суб'єктів малого підприємництва на роль стимулятора, регулятора та контролера у справі сприяння розвитку малого підприємництва.

8.6. Видатки на науково-дослідні роботи

Роль науки в XXI ст. значно підвищується. Провідні держави світу виділяють із державного бюджету на її розвиток дедалі більші кошти. Крім того, чималі капіталовкладення у наукові дослідження роблять компанії та фірми [18, с. 399]. Наука стає безпосередньо виробничою силою, головною умовою розвитку науково-технічного прогресу та зростання на його основі ефективності суспільного виробництва. Розширення масштабів створення, освоєння і впровадження у виробництво нової високоефективної техніки й технологій забезпечує зростання продуктивності праці, зниження матеріало- і енергоємності, поліпшення якості продукції [16, с. 370]. Підвищується роль науки у забезпеченні стабільності економіки, її ефективності, зміцненні економічної могутності і незалежності держави [14, с. 233].

Для цього суспільство повинно вкладати значні кошти у наукові розробки та програми, сприяти прискоренню впровадження наукових досліджень у виробництво, оскільки від рівня розвитку науки, розширення масштабів науково-технічного прогресу залежить зростання обсягів виробництва, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, зниження затрат на її виробництво, підвищення економічної активності у державі, що в кінцевому підсумку сприятиме підвищенню життєвого рівня населення.

На рис. 8.9. представлена динаміка змін фінансування науково-дослідних робіт [20, 4]. Зростання видатків державного бюджету на наукову та науково-технічну діяльність на 2008 р. передбачаються у сумі 4120,4 млн грн, що на 25,9 відсотка більше запланованих на 2007 р.

Національною академією наук України у 2004 р. використано кошти за бюджетною програмою «Фундаментальні дослідження наукових установ Національної академії наук» у сумі 564,2 млн грн, у тому числі по загальному фонду – 376,2 млн грн, або 98,2 відсотка річного плану. За рахунок виділених коштів забезпечувалось виконання 5152 науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт [21].

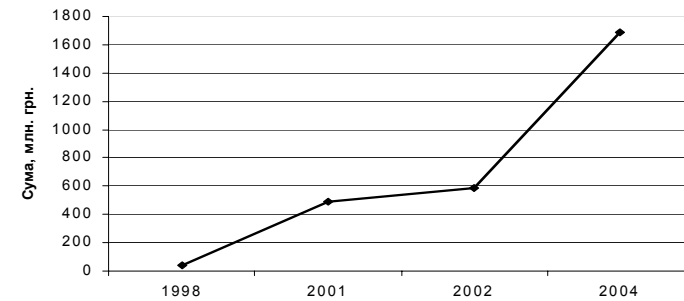

Рис. 8.9. Динаміка видатків на фінансування науково-дослідних робіт

На перехідному етапі до ринку держава змушена взяти на себе координацію наукових досліджень і основну частину витрат на науку. Незважаючи на вирішальне значення науки у забезпеченні високих темпів соціально-економічного розвитку суспільства, видатки Державного бюджету України на науку скорочуються [14, с. 233].

В Україні діє широка мережа наукових установ, її центром є Національна академія наук України (НАН України). Всі науково-дослідні організації мають загальнонауковий і галузевий профілі. Науково-дослідні організації загальнонаукового профілю знаходяться у віданні НАН України і займаються розробкою теоретичних проблем, що мають загальнодержавне значення. До галузевих належать науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські та технологічні організації, підпорядковані різним міністерствам і відомствам, які займаються розробкою проблем прикладного характеру [14, с. 370].

Значну роль у розвитку науки відіграють науково-дослідні підрозділи вищих навчальних закладів, які займаються науковими розробками відповідно до профілю діяльності на замовлення підприємств, організацій, установ, міністерств, відомств, а також беруть участь у виконанні державних замовлень [14, с. 234].

Залежно від форм господарювання науково-дослідні організації поділяються на госпрозрахункові та бюджетні. Госпрозрахункові організації свої видатки покривають за рахунок власних доходів. Бюджетне фінансування таким організаціям виділяється під виконання державного замовлення в межах

вартості науково-дослідних розробок. Бюджетні організації знаходяться на бюджетному фінансуванні [14, с. 234].

Організаційні та економічні принципи, на яких ґрунтується науково-технічна політика, закріплені в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 1 грудня 1998 р. [7]. Відповідно до цього закону держава забезпечує фінансування і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення фундаментальних досліджень, довгострокових державних науково-технічних програм [16, с. 370].

Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. [8] визначає правові, фінансові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні. Такі напрями формуються на п'ять років на підставі прогнозу розвитку науки і техніки і є складовою прогнозу економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки здійснюється через систему державних наукових та науково-технічних програм, а також державне замовлення на науково-технічну продукцію. Формування переліку державних наукових та науково-технічних програм забезпечується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності [16, с. 370]. Джерело фінансування науково-дослідних робіт залежить від їх характеру. Напрями науково-дослідних робіт наведені на рис 8.10. [15, с. 33].

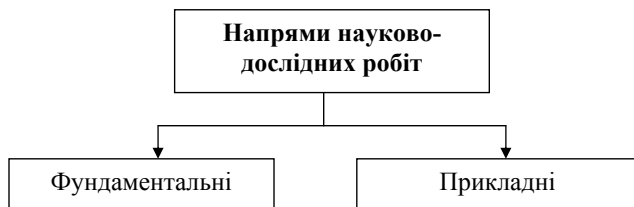

Рис. 8.10. Напрями науково-дослідних робіт

Фундаментальними науково-дослідними роботами є, головним чином, *пошукові теоретичні напрямки науки*. Визначити наперед результативність та ефективність таких робіт складно. У зв'язку з великим ризиком використання

інвестованих коштів ці дослідження фінансуються за допомогою бюджету або спеціальних фондів.

Прикладні науково-дослідні роботи пов'язані з визначенням форм і методів впровадження в практику результатів фундаментальних досліджень, які завершилися певними винаходами. Оскільки в даному випадку можливе прогнозування ефективності таких робіт, встановлення їх вартісної оцінки, то фінансування може здійснюватися за рахунок коштів замовника.

В Україні існує певна спеціалізація наукових закладів. Академічні науково-дослідні заклади, підпорядковані Національній академії наук, займаються фундаментальними дослідженнями, тому їх діяльність фінансується з державного бюджету. У частині прикладних досліджень фінансування здійснюється головним чином за рахунок замовника.

Другу групу складають відомчі заклади, основний профіль яких – прикладні дослідження, які фінансуються за рахунок централізованих коштів міністерств і відомств або за кошти замовників. Якщо відомчі заклади ведуть фундаментальну тематику, то в цій частині вони отримують кошти з бюджету [15].

Способи бюджетного фінансування науки наведено на рис. 8.11.

Рис. 8.11. Способи бюджетного фінансування науки

Фінансування наукових закладів ґрунтується на складанні їх кошторису. Обсяг фінансування визначається штатним розписом. У разі фінансування наукової тематики за грантами розробляються кошториси на кожну тему. Визначену суму асигнувань отримує той науковий заклад, який розроблятиме цю тему [15].

Згідно з чинним законодавством органами загального управління наукою в Україні є Верховна Рада та Кабінет Міністрів.

Верховна Рада як найвищий орган законодавчої влади у державі визначає цілі, напрями та принципи науково-технічної політики, а також правові засади функціонування науково-технічної сфери, встановлює обсяги фінансування наукових досліджень за рахунок централізованих джерел, затверджує перелік пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, а також державних і міждержавних науково-технічних програм та обсягів їхнього фінансування, формує фінансово-кредитний механізм регулювання науково-технічної сфери [14].

Обсяг коштів на фінансування державних наукових і науково-технічних програм за пріоритетними напрямами науки і техніки затверджується у законі про Державний бюджет України на відповідний рік у розмірі не менше 30 % загального обсягу фінансування видатків на науку з Державного бюджету України.

Обсяги фінансування наукових і науково-технічних програм визначаються у законі про Державний бюджет України окремо по кожному пріоритетному напрямку розвитку науки і техніки.

На період до 2006 р. було визначено пріоритетні напрями розвитку науки і техніки [16]:

- фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук;
- формування громадянського суспільства, демографічної політики, розвиток людського потенціалу;
- збереження навколишнього середовища (довкілля);
- нові біотехнології, діагностика і методи лікування найпоширеніших захворювань;
- нові комп'ютерні засоби та технології інформатизації суспільства;
- новітні технології та ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості та агропромисловому комплексі;
- нові речовини і матеріали.

Верховна Рада України як суб'єкт державної науково-технічної політики:

- визначає основні цілі, напрями, принципи державної науково-технічної політики і правові засади функціонування науково-технічної сфери;

- встановлює обсяги бюджетного фінансування наукових досліджень та розміри державного резерву матеріально-технічних і сировинних ресурсів для забезпечення науково-технічної діяльності;

- затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, перелік національних науково-технічних програм і обсяги фінансування по кожній з них на весь строк виконання з щорічним уточненням в бюджеті;

- створює систему кредитно-фінансових, податкових і митних регуляторів у науково-технічній сфері [16].

Кабінет Міністрів як вищий орган виконавчої влади розподіляє державні кошти, затверджені для фінансування науки, встановлює порядок формування та використання позабюджетних фондів для науково-технічної діяльності, організовує розробку державних і міждержавних науково-технічних програм, формує органи управління і механізм реалізації програм, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне науково-технічне співробітництво українських суб'єктів господарювання [14].

До компетенції *уряду України* в області науково-технічної політики належить [16]:

- здійснення у межах, визначених відповідними законодавчими актами, функцій розподілу коштів бюджету, призначених для фінансування наукових досліджень, Державного інноваційного фонду та інших державних фондів;

- визначення порядку формування і використання позабюджетних фондів для науково-технічної діяльності;

- створення на основі чинного законодавства економічних, правових і організаційних механізмів, що стимулюють діяльність підприємств, об'єднань і організацій щодо прискорення науково-технічного прогресу;

- організація розробки національних та державних науково-технічних програм, формування органів управління і механізму реалізації програм, контроль за їх виконанням;

- організація і координація заходів щодо створення сучасної інфраструктури науково-технічної діяльності;

- укладання міжурядових угод, договорів про співробітництво в науково-технічній сфері, координація діяльності підприємств, установ і організацій України у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва.

Самоврядними науковими організаціями, що мають державну підтримку, є Національна академія наук України та Українська академія аграрних наук. Кошти на їхню діяльність щороку визначаються в бюджеті. Ці організації залучаються до проведення фундаментальних досліджень, розробки і реалізації науково-технічної політики, експертизи важливих наукових і народногосподарських проєктів [16].

Функції організації, планування, фінансування та координації наукових досліджень покладені на відповідний комітет, який займається питаннями науки та інтелектуальної власності.

До *джерел фінансування науково-дослідних робіт* відносять:

- витрати, що включаються у собівартість промислової продукції, продукції будівництва, послуг, експлуатаційних та інших витрат;
- частка прибутку суб'єктів господарювання;
- централізовані фонди і резерви міністерств і відомств;
- інші внутрішні джерела підприємств, організацій, установ, міністерств і відомств, передбачені чинним законодавством;
- кошти інноваційного та інших позабюджетних фондів;
- асигнування з бюджету.

Власні джерела суб'єктів господарювання, міністерств і відомств використовуються для фінансування наукових розробок, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво на рівні підприємств і галузей народного господарства.

Важливими джерелами фінансування науково-дослідних робіт є кошти позабюджетних фондів, зокрема кошти Державного інноваційного фонду, позабюджетного фонду фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт галузевого спрямування тощо [14].

Фінансування наукових і науково-технічних робіт здійснюється за рахунок:

а) бюджетних коштів:

- фундаментальні дослідження і розробки, в тому числі в інтересах оборони країни;
- роботи, що виконуються в межах пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;

- прикладні науково-технічні розробки, результати яких мають загальнодержавне значення;
  - роботи, пов'язані з науково-технічним співробітництвом на основі міждержавних угод;
- б) позабюджетних коштів.

Бюджетне *фінансування науково-технічних робіт* здійснюється шляхом:

- базового фінансування як засобу підтримки фундаментальних досліджень, що виконуються в наукових установах і вищих навчальних закладах;
- цільового фінансування наукових досліджень і розробок з пріоритетних напрямів, науково-технічних програм;
- контрактного фінансування окремих важливих досліджень і розробок, що пройшли конкурсний відбір.

Пріоритетні напрями науково-технічної діяльності наведено на рис. 8.12 [16].

Держава використовує фінансово-кредитні та податкові важелі з метою створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення науково-технічної діяльності через такі заходи:

- створення інноваційних фондів, сприяння організації та діяльності комерційних банків, заснованих на різних формах власності, систем страхування науково-технічної діяльності;
- здійснення пільгового оподаткування і кредитування, прискореної амортизації основних фондів підприємств, об'єднань та організацій, що провадять роботи з пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу, а також спрямовують кошти до інноваційних фондів.

З валового доходу виключаються кошти, що надаються платнику податку з Державного інноваційного фонду на поворотній основі для здійснення інноваційних проєктів, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [16, с. 377]. Встановлено пільговий порядок оподаткування інноваційної діяльності інноваційних центрів, внесених до державного реєстру. Прибуток від реалізації інноваційного продукту, заявленого при реєстрації в інноваційних центрах, оподатковується в розмірі 50% діючої ставки.

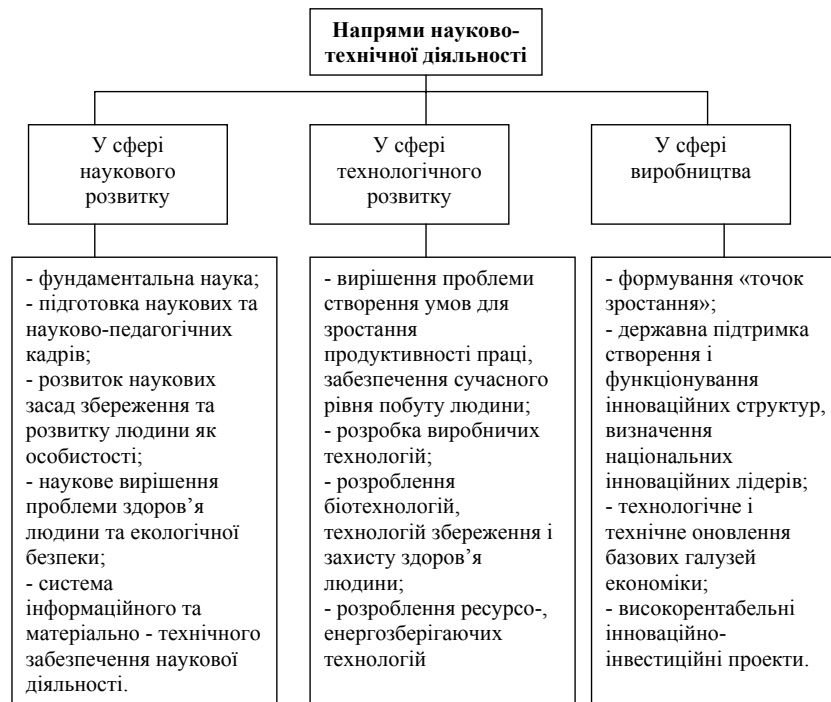

Рис. 8.12. Напрями науково-технічної діяльності

Єдиний кошторис доходів і видатків за встановленою формою складають науково-дослідні організації, що утримуються за рахунок бюджетних коштів. Доходи цих організацій формуються за рахунок асигнувань:

- бюджетних;
- позабюджетних.

Обсяг бюджетних асигнувань визначається залежно від обсягів роботи, виробничих показників, бюджетних норм, нормативів, тарифів тощо.

Обсяг позабюджетних коштів залежить від результатів неосновної діяльності і надання платних послуг.

Розмір витрат для кожного наукового закладу визначається згідно з планом науково-дослідних робіт і відображається в кошторисі за категоріями видатків економічної класифікації. Фонд заробітної плати розраховують, виходячи із структури штату, затвердженої керівником, типових штатів для цієї категорії наукових установ та діючої схеми посадових окладів.

За категорією видатків плануються витрати, пов'язані з:

- виконанням науково-дослідних робіт;
- створенням дослідних зразків, приладів, машин, механізмів;
- придбанням предметів та обладнання, інвентарю, матеріалів для наукових цілей.

Ці витрати обчислюють, виходячи із середніх витрат, що склалися за минулі роки, з урахуванням факторів, що можуть вплинути на їхню величину у плановому періоді [16, с. 378].

Видатки на науку за оптимальних умов повинні зростати випереджаючими темпами порівняно із темпами росту національного доходу [14, с. 234]. За умов економічної кризи держава повинна знаходити додаткові резерви фінансування науки, значно збільшувати обсяги видатків на її розвиток, що може дати великий сумарний ефект в економіці від використання досягнень науки і техніки, сприятиме виходу із кризи, стабілізації економіки і у майбутньому забезпечить високі темпи економічного росту.

Контрольні питання

1. Назвіть пріоритетні напрями видатків на економічну діяльність.
2. Охарактеризуйте розподіл видатків за функціональним призначенням.
3. Розкрийте економічну сутність поняття «державна дотація».
4. Охарактеризуйте позитивні та негативні аспекти пільгового оподаткування підприємств.
5. Проаналізуйте особливості фінансування будівництва.
6. Обґрунтуйте пріоритетність видатків на розвиток агропромислового комплексу.
7. Проаналізуйте чинники, які на сьогоднішній день заважають розвитку малого підприємництва в Україні.
8. Дайте характеристику основним напрямам державної фінансової підтримки малого підприємництва.
9. Охарактеризуйте пріоритетні напрями розвитку науки і техніки.
10. Назвіть основні джерела фінансування науково-дослідних робіт в Україні.

Використана література

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» // Урядовий кур'єр. – 2004. – 29 грудня. – №249. – С. 5–6.

2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» // Економічний вісник. – 2004, червень. – С. 13–16.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №10–11. – Ст. 86.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №17–18. – Ст. 250.
5. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №56. – Ст. 39.
6. Закон України «Про меліорацію земель» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 11. – С. 5–9.
7. Закон України «Про наукову, науково-технічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №23. – Ст. 20.
8. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №48. – Ст. 253.
9. Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого та середнього підприємництва» // Урядовий кур'єр. – 1999. – №128. – С. 10.
10. Постанова Верховної Ради України «Про стан фінансування науково-технічної сфери в державі» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №31. – Ст. 261.
11. Постанова КМУ “Про порядок проведення санації державних підприємств” № 515 від 17.03.00 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №12. – Ст. 467.
12. Постанова КМУ “Про створення Державного інноваційного фонду України” №77 від 18.02.92 р. // Зібрання постанов уряду України. – 1992. – №3. – Ст. 67.
13. Бюджетний Кодекс України. – 2001. – №37, 38.
14. Бюджетна система України: Навч. посібник / С.І. Юрій, Бескид, В.Г. Дем'янишин та ін. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.
15. Бюджетна система: Навч-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – 2-ге вид., перероб. і доп. / В.М. Опарін, В.І. Малько, С.Я. Кондратюк, Г.Б. Коломієць. – К.: КНЕУ, 2002. – 336 с.
16. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: Підручник. – К.: УНП, 2004. – 544 с.

17. Іванов В.М. Бюджетна система: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 80 с.
18. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – 523 с.
19. Пояснювальна записка до річного звіту про виконання Державного бюджету України за 2004 рік // Офіційний сайт Комітету Верховної Ради України з питань бюджету <http://budget.rada.gov.ua>
20. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 3-е изд, перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 480 с.
21. Статистичний щорічник України за 2002 рік: Державний комітет статистики України / Під ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2003. – 663 с.

Тема 9
ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ
НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ

9.2. Сутність соціального захисту та соціального страхування

Виникнення елементів, а згодом і системи соціального страхування об'єктивно зумовлено розвитком ринкових трудових відносин. З перетворенням основного фактора виробництва – робочої сили – на товар і відповідно заробітної плати – в основне джерело існування для багатьох членів суспільства виникає особливий вид соціальної незахищеності – ймовірність (ризик) матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку.

Ризик має суспільно-соціальний характер, оскільки визначається соціальними умовами і не залежить від кожної окремої людини. **Ризик** – це небезпека виникнення непередбачуваних витрат у зв'язку з випадковими обставинами економічної діяльності.

Поряд із системою оподаткування в Україні діє ще одна загально-обов'язкова система – **соціальне страхування**. Усі підприємства і приватні підприємці, що використовують найману працю, зобов'язані сплачувати страхові внески на різні види соціального страхування.

Поняття соціального страхового ризику – одне з ключових у теорії соціального страхування. Під ним у статті 11 “Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” від 14.01.98 р. № 16/98-ВР розуміють *обставини, внаслідок яких громадяни та члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують, таким чином, матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.*

Категорію соціального ризику докладно досліджував на початку ХХ ст. відомий фахівець у цій галузі М. Вігдорчик, який зазначив: “Страхованням називається така форма організації взаємодопомоги, за якою ризик відомого нещастя враховується наперед, і пов'язана з цим ризиком матеріальна тяжкість наперед розподіляється між усіма членами організації”.

Соціальне страхування – це сукупність усіх форм і видів страхування, які мають на меті забезпечення широких мас населення на випадок різних соціальних ризиків. М. Вігдорчик підкреслював, що соціальним страхуванням

“охоплюється ризик втрати заробітку”, що є першою ознакою соціального страхування.

Друга суттєва ознака: соціальне страхування, за його думкою, охоплює робітників, службовців, домашню прислугу, дрібних ремісників, дрібних землеробів, тобто тих, хто страждає від незабезпеченості існування. Тому якщо до страхування долучався представник роботодавця, то, навіть якби це страхування і мало на меті відшкодування заробітку, воно ніякого відношення до соціального страхування не мало б.

Якщо основною ознакою соціального страхування є соціальний ризик, пов'язаний із втратою або зниженням заробітку чи зумовлений підвищенням витрат із соціально значущих причин, то необхідно розмежувати поняття «соціальне забезпечення» і «соціальне страхування» у тому обсязі, в якому вони виникли і розвивалися.

Соціальний захист – це:

по-перше, державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення;

по-друге, комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють де-стабілізуєчим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо).

Основні елементи системи соціального захисту:

1) встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового фізіологічного і соціального мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);

2) захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;

3) вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;

4) пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);

5) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо;

б) соціальні трансферти (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо);

7) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян і т. ін.);

8) надання необхідної медичної допомоги тощо.

Система соціального страхування, що ґрунтується на принципі перерозподілу, є системою *суспільної солідарності*, тому деякі вчені розглядають соціальне страхування тільки як форму соціального забезпечення.

Важливим складовим елементом системи соціального захисту населення є соціальне страхування. Поняття «соціальний захист» слід вважати за змістом ширшим і місткішим порівняно з поняттям «соціальне страхування». **Соціальне страхування** – це система заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, для підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо.

В узагальненому розумінні система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання: 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин. Отже, державне та приватне соціальне страхування за своїм функціональним призначенням передбачає розв'язання окремих аспектів соціального захисту громадян країни. Воно спрямоване на відшкодування доходів громадян, зумовлених втратою працездатності.

Через систему соціального страхування реалізується концепція забезпечення гарантованого мінімального доходу, в якій основою є принцип розподілу з урахуванням ресурсних можливостей суспільства та визначення міри соціальних гарантій.

Ознаки соціального страхування, які одночасно характеризують його відмінність від соціального забезпечення і окреслюють перспективи його подальшого розвитку:

- виконання функції не тільки компенсації соціального ризику, а й запобігання несприятливим наслідкам ризикової ситуації;

- передбачення соціально – економічного ризику (наприклад, ймовірності настання для працівника матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку);

- кінцева тривалість ризикової ситуації (період між її виникненням і переходом до нормальних умов життєдіяльності) тощо.

Попереднє виявлення і врахування ризику виражається також у профілактичній спрямованості страхування. Вона характерна, зокрема, для соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, коли стан охорони праці і техніки безпеки на підприємстві поряд зі ступенем професійного ризику може бути основою для встановлення знижок чи надбавок до страхових тарифів.

Друга ознака, яка відмежовує соціальне страхування від соціального забезпечення, – це спосіб фінансування. Страхові внески завжди складають частину заробітної плати чи доходу застрахованої особи, навіть у тому випадку, коли за найманого працівника внески сплачує роботодавець. Соціальне страхування на відміну від соціального забезпечення не є для застрахованих безоплатним і безеквівалентним. Проблема полягає в тому, що в нашій державі соціальне страхування розвивалось як форма соціального забезпечення, поступово втрачаючи свою страхову специфіку і переростаючи у загальне соціальне забезпечення. Тому так і не був реалізований принцип еквівалентності страхового забезпечення сплаченим внескам.

Третя ознака (найважливіша) соціального страхування – це високий рівень соціального забезпечення. Це відповідає економічній логіці страхування, яке організовується для того, щоб захистити громадянина від несприятливих наслідків втрачання досягнутого рівня життя.

Одним із об'єктивних факторів розвитку суспільства є необхідність матеріального забезпечення осіб, які за певних причин не беруть участь у суспільній праці і не можуть за рахунок її оплати підтримувати своє існування. В умовах функціонування товарно-грошових відносин ця проблема вирішується за допомогою формування і використання визначених грошових страхових фондів.

Необхідність соціального страхування обумовлена такими причинами:

— наявністю осіб, які, з погляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно корисній праці, тобто не можуть за рахунок заробітної плати виживати або підтримувати мінімальний життєвий рівень;

— наявністю громадян, що є працездатними, але не мають можливості реалізувати цю працездатність.

Матеріальною основою для виконання цих завдань виступають визначені фонди з характерними для них напрямками використання грошових коштів.

Для реалізації Концепції соціального забезпечення населення групою спеціалістів міністерств і відомств були розроблені Основи законодавства України про соціальне страхування, прийняті у вигляді базового рамкового закону. Основами законодавства визначені принципи, правові, фінансові й організаційні основи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян. Цей документ був прийнятий Верховною Радою України і набрав чинності ще в 1998 р., а в 2001 р. стали чинними передбачені ст. 2 і 4 Основ законодавства закони та деякі інші нормативно-правові акти, які «...регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування».

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту, тобто матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за не залежних від них обставин, а також у старості й у інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (додаток Д) **соціальні послуги** – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає надання соціальних послуг соціальними службами окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Державні цільові фонди (ДЦФ) – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб з визначених джерел, що мають цільове призначення та знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади.

Шляхи створення ДЦФ:

- виділення коштів Державного бюджету на цілі, що мають першочергове значення для країни в даний момент;

- формування спеціальних фондів, що мають самостійні джерела фінансування.

Цільові фонди бюджету включають бюджетні призначення винятково на конкретні цілі у випадках:

- передбаченого законом покриття витрат з конкретно визначеного джерела надходжень;

- одержання центральними, місцевими органами влади або безпосередньо розпорядником бюджетних дотацій, грантів або подарунків у вартісному розрахунку на конкретну мету.

Цільові фонди певним чином доповнюють державний бюджет, мають цільове призначення й на інші цілі не використовуються.

9.2. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування

З метою реалізації функції соціального страхування в країні утворюються спеціальні страхові фонди. Формування цих фондів забезпечується, в основному, за рахунок податків і відрахувань (за певними, встановленими державою нормативами) з нарахованої заробітної плати та інших доходів громадян. Також є фонди страхування, які формуються за рахунок внесків самих страховальників.

Збір до Державного фонду соціального страхування включає в себе відрахування до таких фондів: Пенсійного фонду, Фонду соціального

страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і при професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття. Розміри цих фондів визначаються рівнем середньої заробітної плати, чисельністю активно працюючого населення та рівнем нормативної тарифної ставки відрахувань на формування окремих фондів.

У залежності від страхового випадку існують такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням;
- страхування від нещасного випадку на виробництві і при професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- медичне страхування;
- інші види страхування, передбачені законами України.

9.2.1. Пенсійне страхування

Для забезпечення виконання Закону України «Про пенсійне забезпечення» у 1992 р. був створений *Пенсійний фонд України* як самостійна фінансова структура. Засоби фонду не входять у Державний бюджет і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги. У 2003 р. в Україні нараховувалося близько 14,5 млн пенсіонерів, із них 2 млн інвалідів, 110 тис. дітей-інвалідів, 650 тис. громадян, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, 400 тис. одиноких старих громадян і 51 тис. підопічних у будинках-інтернатах. Середня пенсія складала 30–40 % від прожиткового рівня.

Всього пенсіонерів станом на 1 січня 2005 р. – 13 769 тис. чол., у тому числі: одержують пенсію за Законом України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” – 12,8 млн чол., з них: одержують пенсію за віком – 10,2 млн чол. Одержують дострокові пенсії – 2,2 млн чол. Або 16,2 % від загальної чисельності пенсіонерів і 21,6 % від отримувачів пенсії за віком.

Правові відносини у сфері пенсійного страхування базуються на Конституції України і регулюються:

- Кодексом законів про працю в Україні;
- Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. №1058-IV.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг застрахованим особам і членам їхніх родин із коштів Пенсійного фонду України, що формується за рахунок страхових внесків роботодавців і громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, бюджетних та інших джерел, а також регулює порядок формування загальнообов'язкового накопичувального пенсійного фонду і виплат з його коштів пенсій або одноразових виплат.

Пенсія – це гарантована щомісячна грошова виплата громадянам у старості на випадок повної або часткової непрацездатності, втрати годувальника, а також у зв'язку з досягненням законодавчо встановленого стажу роботи у сферах трудової діяльності.

Населенням пенсійного віку вважаються:

- жінки старше 55 років;
- чоловіки старше 60 років.

У залежності від причини, що обумовлює право на одержання пенсії, розрізняють **види державних пенсій**:

а) **трудові**:

- за віком: чоловікам – при досягненні 60 років і стажі роботи не менше 25 років; жінкам – при досягненні 55 років і стажі роботи не менше 20 років (стаття 12);
- по інвалідності: у випадку настання інвалідності, яка викликає повну або часткову втрату здоров'я;
- у випадку втрати годувальника: непрацездатним членам родини померлого годувальника, що знаходилися на його утриманні;
- за вислугу років: окремим категоріям громадян, зайнятим на роботах, виконання яких приводить до втрати професійної працездатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

б) **соціальні** – пенсії непрацездатним громадянам, що не мають права на трудову пенсію; розмір соціальних пенсій установлюється за категоріями у відсотках до мінімальної пенсії за віком, що гарантує громадянам мінімальний прожитковий рівень незалежно від наявності виробничого стажу.

При визначенні розміру пенсії за новими правилами враховуються **два основних показники** – *страховий стаж* та *заробітна плата* особи.

У 2005 р. набрав сили Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, що не мають право на пенсію, і інвалідам», що регулює питання фінансової підтримки людей, які не брали участь у пенсійному страхуванні, а також призначення державної допомоги по догляду. Відповідно до Закону розмір соціальної допомоги особам, що не мають право на пенсію, і інвалідам установлюється, виходячи з гарантованого мінімуму, затвердженого в Законі «Про державний бюджет України на 2005 рік». Він склав: для непрацездатних – 120 гривень, для інвалідів – 130 гривень.

З липня 2004 р. за постановою Кабінету Міністрів України підвищено на 30 грн. розмір пенсій тим громадянам, пенсія яких не сягає рівня прожиткового мінімуму. На це щомісячно витрачається Пенсійним фондом України 350 млн грн, а також Кабінет Міністрів виділяє з державного бюджету до Пенсійного фонду ще 275,5 млн грн.

Приклад. У Харківській області різні види пенсій отримують 795,7 тис. громадян. Зокрема 148 тис. інвалідів: 18,7 тис. інвалідів війни, 5 тис. інвалідів-чорнобильців, 16 тис. інвалідів дитинства. Кожен рік на пенсію виходить близько 40 тис. громадян.

Розмір пенсії суб'єктам підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування, визначається за нормами Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. Заробітна плата для обчислення розміру пенсії цій категорії осіб визначається із застосуванням формул, які передбачені в статті 40 зазначеного закону, в залежності від того, чи сплачувала особа єдиний податок чи страховий внесок у фіксованому розмірі.

При сплаті єдиного податку місячний розмір заробітку визначатиметься як співвідношення суми сплаченого податку, яка спрямовується до Пенсійного фонду (42 % від суми податку), до розміру страхового внеску до Пенсійного фонду (32 %).

Розподіл отримувачів пенсії за вислугу років за категоріями осіб подано на рис. 9.1.

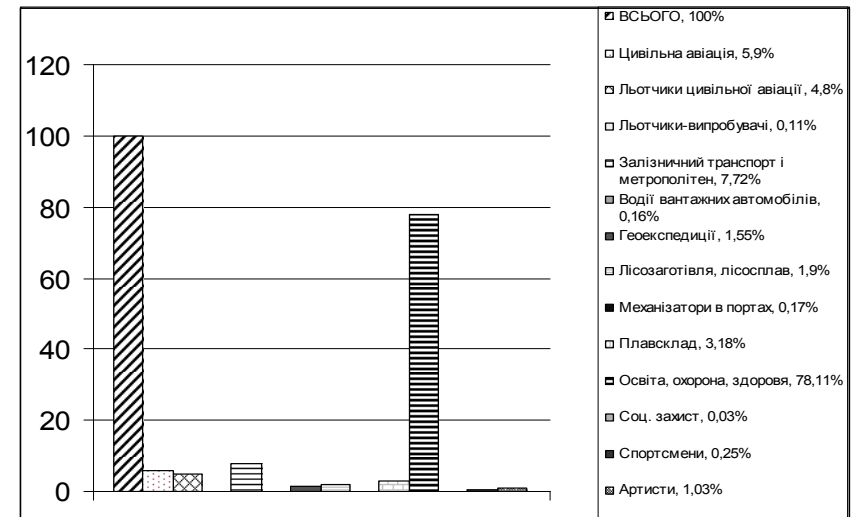

Рис. 9.1. Розподіл за питомою вагою отримувачів пенсії за вислугу років за категоріями осіб

Важливим є питання щодо зарахування років навчання у вищому навчальному закладі до страхового стажу. Періоди навчання до 1 січня 2004 р. зараховуються до страхового стажу для призначення пенсії на підставі документа про навчання у ВНЗ.

Щодо періоду навчання після 1 січня 2004 р., то він зараховуватиметься до страхового стажу лише за умови сплати за цей період страхових внесків. Сплата страхових внесків під час навчання провадитиметься на підставі договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, укладеного з органом Пенсійного фонду терміном не менше, ніж на 1 рік. В договорі про добровільну участь є можливість передбачити сплату страхових внесків однією сумою за минулі періоди навчання, але це стосується тільки періодів навчання після 1 січня 2004 р.

Якщо **особа працює за сумісництвом**, то для обчислення пенсії буде врахована заробітна плата з двох місць роботи, якщо з цих заробітків

сплачуються страхові внески до Пенсійного фонду, але в межах максимальної величини заробітку, із якої належить сплачувати страхові внески до Пенсійного фонду. На даний час (01.01.2005 р.) ця величина становить 2660 грн. Кількість працюючого населення (у віці 18 – 60 років) – 21 млн. чол.

Кількість платників пенсійних внесків – 16 млн чол.

Співвідношення платників внесків до пенсіонерів – 1,3:1.

Розмір пенсійних внесків: роботодавці сплачують до Пенсійного фонду 32 % фонду оплати праці, працівники сплачують 1–2–5 % від заробітної плати.

Для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощений порядок сплати податку, буде встановлений окремий фіксований пенсійний платіж.

Мінімальний розмір пенсії за віком за новим Законом – 92,45 грн (20 % від середньої заробітної плати за 2003 р. – 462,27 грн).

Середній розмір пенсії станом на 01.01.2003 (до введення в дію нового пенсійного законодавства) був 133 грн.

Співвідношення середньої пенсії до середньої зарплати станом на 01.01.2003 – 33 %.

Середній розмір пенсії на 01.01.2004 р. був 180 грн (після проведення перерахунків пенсій та підвищення їх на 12 %).

Бюджет Пенсійного фонду затверджується Кабінетом Міністрів України. Тимчасово вільні засоби при відсутності заборгованості з виплати пенсій можуть бути використані фондом винятково на придбання державних цінних паперів.

Основними напрямками використання коштів Пенсійного фонду є:

- 1) виплата пенсій;
- 2) надання соціальних послуг відповідно до чинного законодавства;
- 3) фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;
- 4) оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- 5) формування резерву коштів Пенсійного фонду.

Кошти Пенсійного фонду зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів Пенсійного фонду в уповноваженому банку.

В табл. 9.1 подано прогноз видатків Пенсійного фонду України.

Прогноз видатків Пенсійного фонду України

Видатки, млн. грн.	Звіт		Прогноз
	2003	2004	2005
На виплату пенсій та допомоги	15594,4	18761,9	22288,0
На доставку пенсій та допомоги	143,8	145,8	175,8
Залишок	2070,4	532,0	532,0

Як видно з табл. 9.1, видатки на виплату пенсій будуть зростати, між тим темпи зростання витрат на їх доставку будуть зменшуватися, що пов'язано із переходом на банківське обслуговування. На сьогоднішньому етапі реформування пенсійної системи можна стверджувати, що прогнозні значення відповідають реаліям.

Одним із важливих чинників соціальної політики держави є своєчасне надходження платежів до Пенсійного фонду України. Але останнім часом дедалі більше уваги приділяється тому, як здійснюються ці виплати, чи вчасно вони надходять, чи є зручними для пенсіонерів, а також наскільки вигідні для самих пенсійних фондів.

На основі рішення конкурсної комісії пенсійні виплати мають право проводити 64 банки. Активно з пенсіонерами працюють лише кілька банків. Якщо на час виходу указу в банках обслуговувалися близько 680 тис. пенсіонерів, то нині – понад 2,2 млн. За свідченням Голови ПФУ, це тільки 36 % від загальної кількості пенсіонерів.

Пенсійний фонд отримав реальну можливість значно економити свої кошти. По-перше, банки зовсім не беруть комісійних за послуги з обслуговування пенсійних коштів, а, по-друге, втративши монопольне становище у сфері пенсійних виплат, “Укрпошта” змушена була знизити плату за доставку пенсій з 3,5 до 1 %.

9.2.1.1. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників

Окремою складовою трудових пенсій є *пенсії науковим працівникам*.

З 1 січня 2004 р. набув чинності Закон України „Про наукову і науково-технічну діяльність” (нова редакція). Право виходу на пенсію (за віком) відповідно до цього Закону мають науково-педагогічні працівники, які працюють у вищих навчальних закладах 3 – 4 рівня акредитації, а також наукові працівники та особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю, з якої присуджено науковий ступінь.

Якщо особа досягла пенсійного віку (55 років для жінок і 60 для чоловіків), то при стажі наукової роботи для чоловіків 20 і для жінок 15 років вона отримує право на призначення “наукової” пенсії. Деякі категорії осіб – пільговиків можуть вийти на “наукову” пенсію раніше.

Для “чорнобильців-науковців”, страховий і трудовий стаж яких – для чоловіків і жінок відповідно 20 і 15 років – мають право на наукову пенсію. Вона їм призначається у розмірі 80 % від середньої зарплати за наявності вищезазначеного стажу і по 1 % додатково за кожен відпрацьований рік.

Приклад. Науковий стаж особи становить 26 років. Пенсія їй призначатиметься у розмірі 86 % від зарплати, але не більше 90 %.

При досягненні пенсійного віку і зверненні до районного управління Пенсійного фонду за призначенням пенсії (якщо вона призначатиметься вперше) звільнення наукового працівника з наукової роботи обов’язкове.

Особам потрібно подати заяву на її призначення, документи про заробітну плату і стаж. З 1 січня 2004 р. заробітна плата їм обчислюється, як і в Законі “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, тобто науковому працівникові враховується заробітна плата на науковій роботі за будь-які 60 місяців підряд незалежно від перерв до 1 липня 2000 р. і період, що минає після цього до моменту звернення за призначенням пенсії.

Якщо “науковий” період виявиться меншим, ніж передбачено в статті 24 Закону, то заробітна плата враховується за фактично відпрацьований час.

Приклад. Науковий працівник 20 років працював на державній службі, а потім перейшов на наукову посаду і працював на ній 2 роки. При призначенні пенсії як науковому працівнику буде зарахований весь період роботи на державній службі, а заробітна плата буде врахована лише за час перебування на науковій посаді. Тобто цей період становитиме 2 роки.

На пенсіонерів, яким вже призначена пенсія (до набрання чинності цим Законом) також поширюється ст. 24 Закону. При цьому вони повинні подати до

районних органів Пенсійного фонду заяву та документи про заробітну плату за будь-які 60 місяців до 1 липня 2000 р. і період після 2000 р., незважаючи на те, що вони зафіксовані в системі персоналізованого обліку, і за необхідності — документи про науковий стаж.

Працюючим пенсіонерам-науковцям звільнитися не треба.

Документи на перерахунок “наукових” пенсій подавати обов’язково.

Науковець, який був звільнений з наукової роботи до 1 липня 2000 р. і в матеріалах пенсійної справи обчислення заробітної плати йому було проведене із зарплати за 5 років (60 календарних місяців), теж повинен подати заяву на перерахунок пенсії. Тому що цей закон розширив коло осіб, які мають право на наукову пенсію, змінив порядок обчислення наукового стажу. І якщо людина продовжувала працювати після 1 липня 2000 року, то до стажу входить робота після першого липня.

Якщо пенсія науковцю була призначена із заробітної плати за 24 місяці, то необхідно сформулювати нові матеріали пенсійної справи, тому що період для нарахування пенсії збільшений.

Працюючі пенсіонери, які отримують пенсії, за поданням їхньої заяви одержують перерахунок без умови звільнення. Проте здійснюватиметься він з дня подачі заяви.

Для того, щоб перерахувати пенсію за раніше чинним законом, через кожні 2 роки після призначення пенсії необхідною умовою є праця за контрактом. Робота за строковим трудовим договором не дає право на перерахунок пенсії. Особам, яким уже призначена пенсія, за поданням заяви, але вже без звільнення, перерахунок буде здійснено. Особи, які вперше звертаються за призначенням пенсії, повинні звільнитися з роботи. Це дає право на призначення пенсії.

Науковим працівникам пенсію призначають із заробітної плати наукового працівника, а не із всього періоду трудової діяльності. Таким чином, до законодавчого врегулювання цього питання поки що проблема залишається нерозв’язаною.

Міністерство праці та соціальної політики України прийняло закон про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” щодо заміни 10 % (йдеться про “науковий” стаж).

Приклад. Науковець працював на науковій роботі три місяці при необхідному стажі 20 років. Йому зараховуються прирівняні періоди, що дають

право на наукову пенсію, але 10 % заміна стосується тільки наукового стажу і складає один місяць.

Статтею 24 Закону передбачено, що середня зарплата по галузях економіки з урахуванням сільського господарства визначається Державним комітетом статистики за рік, який йому передує. За 2003 р. вона становить 462 грн 27 коп (це не стосується пенсій “трудовах”, які обраховуються із середньої зарплати відповідно до постанови Кабміну за минулий рік – 306 грн 45 коп).

Приклад. Науковець мав зарплату в січні 2002 р. 1000 грн, а середня зарплата по країні становила 390 грн 7 коп, то коефіцієнт його зарплати за січень становитиме: 1000 грн:

$$390,7 = 2,55951.$$

Таким чином, він визначатиметься за кожен місяць, за який нараховуватиметься виплата, плюсуватиметься, ділитиметься на кількість місяців і визначатиметься середній коефіцієнт зарплати. Приміром, середня зарплата при коефіцієнті за січень становитиме:

$$462 \text{ грн } 27 \text{ коп} \times 2,55951 = 1183 \text{ грн } 18 \text{ коп}$$

При “науковому” стажі 24 роки відсоток заробітку становитиме 84. Помноживши середній коефіцієнт зарплати на 84 %, можна визначити пенсію науковця. Між тим, слід враховувати, що гонорари і кошти, зароблені від лекцій і консультацій, до середньої зарплати не входять.

Навчання в аспірантурі зараховується до наукового стажу.

Для науковців державних бюджетних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації, які знаходяться на заслуженому відпочинку, виплати фінансуються за рахунок коштів державного бюджету. А для наукових працівників інших державних підприємств, установ, організацій та закладів — за рахунок коштів державного бюджету у порядку, визначеному Кабміном України. При цьому за рахунок коштів державного бюджету їм оплачується з розрахунку на одну особу 50 % різниці пенсії, призначеної за цим Законом.

Для наукових працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації – за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів. Відповідно до нового Закону Кабінет Міністрів 4 березня 2004 р. видав постанову, де затверджено перелік посад, які і дають право на обрахування “наукових” пенсій. Згідно із новим Законом до

наукового стажу зараховується робота на державній службі чи державна служба до стажу наукової роботи. Науковцям до стажу зараховується також навчання в очній аспірантурі й робота на виборних посадах в державних органах, партійних, комсомольських, профспілкових організаціях, якщо перед цим і після цього особа мала наукову посаду.

До непрацевдатних членів сім’ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені у статті 36 Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Для осіб, які працюють на посадах державних службовців, попередній стаж наукової роботи, набутий на державних підприємствах, у державних установах, організаціях, зараховується до стажу державної служби, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі;

9.2.1.2. Пенсійна реформа в Україні

Головне завдання пенсійної реформи – підвищення ефективності пенсійної системи на основі персоніфікації страхових внесків і посилення залежності розміру пенсії від виробничого стажу, величини заробітної плати, величини і тривалості виплати страхових внесків; підвищення мотивації праці, поліпшення контролю за правильністю нарахування пенсій.

Для реалізації завдань реформування пенсійного забезпечення Указом Президента України від 4 травня 1998 р. передбачено поетапне впровадження персоніфікованого обліку збору (внесків) на обов’язкове державне пенсійне страхування шляхом відкриття персональних рахунків у банківських установах на всіх застрахованих осіб і пенсіонерів, запровадження системи пенсійного страхування, посилення контролю за сплатою збору (внесків).

Персоніфікований облік – організація (збір, обробка, збереження передбачених законодавством про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування зведень) та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування відповідно до Закону.

Відбувся перехід від однорівневої солідарної моделі пенсійного забезпечення до змішаної трирівневої системи пенсійного забезпечення, про що

свідчить Закон України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” № 1058-IV від 9 липня 2003 р.

Передбачається поступове поглиблення диференціації розмірів пенсій залежно від трудового внеску та страхового стажу кожної застрахованої особи, збільшення їх середнього розміру до рівня межі малозабезпеченості, впровадження накопичувальних персональних рахунків у системі обов’язкового пенсійного страхування.

Перший етап пенсійної реформи в Україні успішно втілюється в життя. Запроваджено пенсійне страхування, тобто замість трудового стажу вводиться страховий стаж.

Після перерахунку пенсій за новим законом близько 4 млн пенсіонерів отримали диференційовані пенсії – їх розмір збільшився за рахунок високого заробітку і тривалого трудового стажу. Отже, зрівняльний підхід було відмінено. Пенсії людей, розміри яких після перерахунку за нормами нового закону не збільшились, або збільшились менше, ніж на 12 %, підвищені в квітні 2004 р. ще на 12 % (з врахуванням підвищення на 4,2 %), яке було здійснено раніше. Причому перерахунок цей відбувся з 1 січня 2004 р. Тобто мінімальна пенсія після збільшення на 12 % становить 102 грн 82 коп, пенсії в 150 грн зросли до 168 грн. Середній же розмір пенсії з урахуванням 12-відсоткового підвищення становить 185 грн. запроваджене Урядом підвищення пенсій – направлено на ліквідацію зрівнялівки та встановлення більш справедливих виплат для людей з великим трудовим стажем.

У табл. 9.2 подано прогноз розвитку пенсійного забезпечення за соціальними групами.

Як видно з табл. 9.2, пенсійні виплати за всіма групами будуть значно зростати, тобто пенсійне забезпечення буде покращуватися.

Незважаючи на складну демографічну ситуацію, пенсійний вік в Україні не змінено: 55 років для жінок і 60 років для чоловіків. Якщо пенсіонер продовжує працювати і відмовився від пенсії, то її розмір буде збільшено за відповідною шкалою – від 3 % за один рік відстрочки до 85,32 % за 10 років більш пізнього призначення пенсії. Проте у новій системі передбачена індексація пенсій за двома параметрами: відповідно до законодавства про індексацію грошових доходів населення та з 1 березня 2005 р. з урахуванням не менше, ніж 20 % зростання середньої заробітної плати по країні.

Прогноз розвитку пенсійного забезпечення в Україні

Пенсійні групи	Пенсійне забезпечення по роках, млн грн:		
	2000	2005	2010
Пенсіонери за віком, всього	8729,4	17232,1	30498,0
З них:			
– ветерани війни	5640,7	8509,6	10118,4
– жертви репресій	113,5	297,2	663,6
– донори	30,8	118,8	319,3
– пенсіонери гірських р-нів	156,1	454,1	1078,2
– пенсіонери, що потребують надбавки на дітей	172,1	356,8	663,7
– малозабезпечені пенсіонери, що потребують допомоги	1642,2	2755,4	3961,2
– одинокі інваліди, що потребують допомоги по догляду	306,9	636,4	1184,1
– пільговики, у тому числі:	2162,3	4778,8	9418,6
– список №1	931,1	1821,4	3192,5
По інвалідності	1337,2	3061,2	6211,2
По втраті годувальника	518,7	1091,8	2060,2
За вислугу років	118,9	350,8	839,4
Соціальні	217,6	436,9	787,0

Чинним законодавством України передбачено розмір пенсії, який має забезпечити отримання 50–60 % рівня заробітної плати, тобто досить високий коефіцієнт заміщення. Водночас на кінець 2000 р. середній розмір пенсії за віком при повному стажі становив лише 30 % середнього рівня заробітної плати. Така ситуація виникає внаслідок обмеження максимального розміру пенсії, що обумовлює як розмір пенсії відносно заробітної плати, так і відсутність його суттєвої диференціації.

Крім цього, до **основних проблем пенсійної системи** України належать:

- висока питома вага пенсій, що призначаються на пільгових умовах стосовно стажу та розміру;

- фінансування пенсій за інвалідністю внаслідок загального захворювання, забезпечення контролю за процесом їхнього призначення та перегляду;

- невирішеність питання щодо сплати внесків пенсійного страхування особами, які оподатковуються в особливому порядку: суб'єктами малого підприємництва, платниками єдиного сільськогосподарського податку.

Програма здійснення пенсійної реформи в Україні передбачає реалізацію таких **основних заходів**:

- визначення розміру пенсії на основі персоніфікованого обліку внесків, виходячи із загального обсягу сплати внесків за весь період страхування (на основі стажу та розміру заробітної плати);

- формування загальнообов'язкового державного накопичувального сектору, який має доповнити розподільну систему;

- встановлення норм правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів та інших форм недержавного пенсійного забезпечення.

При цьому передбачається, що максимальний розмір пенсії в розподільній системі не може перевищувати 40 % заробітної плати (зазначений розмір визначено як мінімальний, що має гарантувати система пенсійного забезпечення Конвенцією МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»). В розподільній системі не передбачено будь-якої гарантії щодо мінімального розміру пенсії, він має забезпечуватися за рахунок бюджетних коштів на основі програми соціальної допомоги малозабезпеченим громадянам.

Програма реформування має охопити приблизно 30 років. На першому етапі реформи (він має тривати приблизно 15–20 років після прийняття відповідного закону) пенсії мають призначатися на умовах, які наближаються до визначених чинним законодавством про пенсійне забезпечення. Далі має бути здійснено «м'який» (пов'язаний зі зміною поколінь, з формуванням корпоративних пенсійних систем, недержавних пенсійних фондів та державного накопичувального фонду) перехід до нового порядку пенсійного забезпечення.

Остаточне формування програми пенсійної реформи в Україні вимагає вирішення низки проблем, зокрема:

- більш чіткого визначення гарантій щодо мінімального розміру пенсії, враховуючи соціальну функцію системи пенсійного забезпечення;

- встановлення гарантій перегляду розміру пенсій у зв'язку зі зростанням цін та заробітної плати;

- встановлення надійних механізмів забезпечення захисту майнових прав і законних інтересів застрахованих осіб при формуванні і використанні накопичувального сектору пенсійного забезпечення.

9.2.1.3. Недержавне пенсійне страхування

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства мають право стати учасниками **системи недержавного пенсійного забезпечення**.

Відкладати кошти на **додаткову пенсію** можна через:

- 1) *пенсійні фонди* шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та власниками таких фондів;

- 2) *страхові організації* шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті страхувальника відповідно до законодавства про страхування;

- 3) *банківські установи* відповідно до Закону **України** «Про недержавне пенсійне забезпечення» та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів *Фондом гарантування вкладів фізичних осіб*, що встановлюється згідно із законодавством.

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) – юридична особа, створена для поліпшення пенсійного забезпечення громадян через виплату недержавних пенсій і захисту їхніх заощаджень від інфляції. Він є фінансовою установою (відповідно до Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”), у межах якої збираються тимчасово вільні кошти підприємств і громадян, що можуть бути спрямовані на розвиток усієї економіки України.

В єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України для НПФ передбачений *спеціальний код діяльності* – **96320** «Недержавне пенсійне забезпечення».

Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачено створення **трьох типів** НПФ:

1) **відкриті** (засновниками й учасниками можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи);

2) **корпоративні** (юридична особа-роботодавець як засновник повинен створювати умови для пенсійного забезпечення своїх працівників, що будуть учасниками такого фонду). Корпоративний пенсійний фонд – могутній інструмент кадрової політики компанії. Він дозволить значно зменшити плінність кадрів та забезпечити відповідальне ставлення працівників до своєї роботи. Подібне нововведення значно покращує імідж підприємства у працівників. Як свідчать закордонні спеціалісти, де подібні фонди вже діють давно та успішно, для підприємства з власним НПФ відкриваються нові горизонти і в зростанні продуктивності праці, і в ставленні людей до своєї роботи;

3) **професійні** (принцип побудови фонду – професійна незалежність, тобто об'єднання громадян або юридичних осіб будуть створювати свій фонд).

Учасником недержавного пенсійного забезпечення є фізична особа, якій відповідно до договору виплачується недержавна пенсія.

Вкладник – особа, що є стороною пенсійного договору і сплачує пенсійні внески на користь визначених ним учасників.

Недержавна пенсія – грошові кошти, що виплачуються учасникові за умовами договору.

Діяльність НПФ відповідно до статуту не належить до банківської, страхової або діяльності на фондовому ринку. В Україні діє 47 НПФ із загальним обсягом залучених коштів – 16 млн грн. Кількість учасників НПФ – 31 тис. осіб.

За рахунок доходів у процесі своєї діяльності недержавні пенсійні фонди покривають такі свої **витрати**, пов'язані з веденням справи:

- витрати на виготовлення бланків договорів, контрактів, полісів, книг учасників;

- витрати, пов'язані з актуарними розрахунками пенсійних схем (актуарні розрахунки можна представити як систему математичних і статистичних закономірностей, що регламентують взаємини між страховиком і страхувальниками; через систему актуарних розрахунків визначається обсяг фінансових зобов'язань страховика, ліквідність його страхових зобов'язань);

- витрати на рекламу;

- витрати на нагромадження необхідної інформації;
- заробітну плату персоналові фонду (основну і додаткову) з нарахуваннями;

- плату за оренду приміщення;

- оплату комунальних послуг, послуг зв'язку;

- витрати на утримання і обслуговування автотранспорту;

- амортизаційні відрахування.

Перераховані витрати складають собівартість послуг недержавних пенсійних фондів.

До доходів фонду входять:

- *частина інвестиційного прибутку*, отриманого від пенсійних внесків, що розміщені на іменних пенсійних рахунках, котрі залишаються в розпорядженні фонду і є його власністю. Вона визначається у відсотках від суми прибутку, встановлюється відповідно до умов пенсійного договору і складає 20–25 %;

- *комісійні збори*, що встановлюється у відсотках від суми першого пенсійного внеску вкладника, якщо це передбачено умовами договору;

- *доходи з обороту власних засобів* пенсійного фонду;

- *надходження з інших джерел*, не заборонених законодавством.

Прибуток недержавного пенсійного фонду визначається умовами пенсійного договору і фактично не залежить від результатів діяльності цього фінансового інституту.

До активів пенсійного фонду відповідно до Закону належать:

- активи в грошових коштах;

- активи в цінних паперах;

- інші активи згідно із законодавством.

Роль недержавних пенсійних фондів надзвичайно важлива для української економіки, тому що значно збільшує її інвестиційні можливості. А для населення забезпечується більш високий рівень соціального захисту. Крім того, **активи недержавних пенсійних фондів** – це ефективний засіб зростання і сталого функціонування ринку фінансових послуг.

В основу концепції Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” покладено досвід країн, які набули в цьому певних успіхів. Впровадження та розвиток діяльності недержавних пенсійних фондів – це один

з пріоритетних напрямів роботи Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг). На неї покладено державне завдання з розробки нормативно-правової бази для розвитку недержавних пенсійних фондів, а також всієї системи недержавного пенсійного забезпечення.

З 1992 р. в Україні функціонують небанківські фінансові установи, які надають послуги з недержавного пенсійного страхування. За проведеною перевіркою реєстру цих установ Держфінпослуг було складено список з 55 організацій, зареєстрованих як недержавні пенсійні фонди.

За 2003 – 2004 рр. перевірена діяльність **47 фондів**, які реально функціонують.

Майже 90 % активів акумулювали чотири найбільші недержавні пенсійні фонди:

- „Народний пенсійний фонд „Україна” – зареєстрований у 1995 р. у м.Києві, має 7,8 млн грн активів;
- „Укоопспілка” (1996) – 3,6 млн грн;
- „Кримспоживспілка” (1997) – 1,6 млн грн;
- „Добробут”(1998)- 1,2 млн грн.

Загальна кількість громадян, які беруть участь в недержавному пенсійному забезпеченні, становить 31 тис. осіб. При цьому до зазначених фондів залучено 72 % їхньої загальної кількості.

Суттєвою ознакою розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні є те, що 60 % фондів належать до споживчої кооперації. Найбільше учасників мають фонди Криму, міст Києва, Миколаєва, Одеси. Загальний обсяг активів, залучених до фондів споживчої кооперації, становить 43 % до загальної системи недержавного пенсійного забезпечення.

В середньому на одного учасника недержавного пенсійного фонду припадає 1 132 грн активів (на 01.01.2004).

Щомісячний розмір пенсійних виплат учасникам становить 8 – 750 грн. Між тим 7 фондів ще не здійснювали пенсійних виплат своїм учасникам, тому що встановлений мінімальний строк для початку виплат – три роки.

Найбільше пенсійних фондів діє у м. Києві – 7. Решта – в обласних центрах: Дніпропетровськ – 2, Вінниця, Житомир, Херсон, Харків та ін. – по одному.

Згідно з Законом України „Про недержавне пенсійне забезпечення”, підприємства, організації та установи, в назвах яких є слова „недержавний пенсійний фонд” та „пенсійний фонд”, повинні у встановлені терміни та відповідно до вимог Держфінпослуг пройти перереєстрацію.

9.2.1.4. Діяльність недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ

Відповідно до статті 109 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» Кабінет Міністрів України Постановою від 22 вересня 2004 р. № 1247 затвердив Порядок утворення недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ (далі – Фонд).

Фонд засновується підприємствами, установами, та організаціями, що належать до сфери управління Міністерства праці України. Порядок і умови пенсійного забезпечення визначаються статутом Фонду.

Рада Фонду в установленому порядку проводить конкурс для визначення адміністратора, компанії з управління активами, зберігача та аудитора.

Видатки на утворення Фонду, забезпечення його діяльності та сплату пенсійних внесків фінансуються централізовано за рахунок коштів, передбачених Мінпраці у Державному бюджеті на відповідні цілі.

Внески на користь учасників Фонду з числа працівників бюджетних установ сплачуються Мінпраці централізовано на вимогу адміністратора Фонду за рахунок коштів відповідної бюджетної програми.

Розмір пенсійних внесків до Фонду на користь працівників бюджетних установ визначається щороку відповідно до обсягу асигнувань, передбачених у державному бюджеті на відповідні цілі та нараховується роботодавцями-платниками за кожну працюючу особу відповідно до обраних пенсійних схем.

Фонд повинен діяти відповідно до законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Це дає змогу:

- створити рівні можливості для працівників установ, організацій та закладів бюджетної сфери порівняно з працівниками, зайнятими на підприємствах різних форм власності щодо участі в системі недержавного пенсійного забезпечення;

- підвищити рівень соціальної захищеності зазначених категорій громадян;
- підвищити престижність праці в бюджетній сфері;
- побудувати систему недержавного пенсійного забезпечення на основі апробованих у світовій практиці принципів та механізмів.

9.2.2. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

(далі – Фонд) є органом, що здійснює керівництво і управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснює збір і акумуляцію страхових внесків та інших засобів, призначених для фінансування матеріального забезпечення і соціальних послуг, види яких передбачені статтею 34 Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням” (далі – Закон), і забезпечує їхнє надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів.

Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Усі застраховані особи є його членами.

Фонд є самостійною некомерційною саморегульованою організацією. Держава є гарантом надання матеріального забезпечення і соціальних послуг застрахованим Фондом особам, його стабільної діяльності.

Фонд має печатку і набуває права юридичної особи з дня реєстрації статуту в спеціальному уповноваженому центральному органі виконавчої влади.

Діяльність Фонду регулюється законами України і його статутом, що затверджується правлінням.

Джерелами формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, є:

- 1) **страхові внески** страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законом;
- 2) **благодійні внески** підприємств, установ, організацій і фізичних осіб;
- 3) **асигнування** з Державного бюджету України;
- 4) **прибуток**, отриманий від використання тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових засобів Фонду, на депозитних рахунках;
- 5) інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням:

- **не включаються в Державний бюджет України**, не підлягають вилученню і використовуються тільки за цільовим призначенням (у випадку їхнього невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік);

- **зараховуються на єдиний централізований рахунок Фонду** в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України, для обслуговування коштів Державного бюджету України, або спеціалізованого банку, що обслуговує фонди за окремими видами соціального страхування.

Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, передбачає:

- матеріальне забезпечення громадян у випадку втрати заробітної плати (доходу), внаслідок тимчасової втрати працездатності або у зв'язку з потребою наглядати за хворою дитиною, дитиною – інвалідом, хворим членом родини, вагітністю та пологами, доглядом за малолітньою дитиною;

- часткову компенсацію витрат, пов'язаних з народженням дитини, зі смертю застрахованої особи або членів родини;

- надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

У табл. 9.3 подано види матеріального забезпечення Фонду та встановлені відсотки до відповідного діючого розміру прожиткового мінімуму.

Таблиця 9.3

Види матеріального забезпечення Фонду

Види матеріального забезпечення	Сума (грн.) і дата, з якої ця сума надається	Дата і номер постанови правління Фонду	Відсоток до відповідного діючого розміру прожиткового мінімуму
Допомога при народженні дитини	320 – з 01.10.02 р.	26.09.02 р. №45	104,2
Щомісячна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	80 – з 01.01.03 р.	12.03.03 р. №6	21,9
Допомога на поховання	380 – з 01.10.02 р.	26.09.02 р. №45	104,1

Відповідно до Закону України „Про внесення змін до деяких законів України з питань загальнообов’язкового державного соціального страхування” від 9 квітня 2004 р. № 1678-IV та п.10 Постанови правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 04.03.2004 р. № 12 „Про бюджет Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на 2004 рік” прийнято Постанову правління цього Фонду від 25 червня 2004 р. № 51 (п.2), в якій встановлено з 1 травня 2004 р. такі розміри допомоги за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням та похованням:

- при народженні дитини – 725 грн;
- по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку – 91 грн на місяць (у разі народження двох і більше дітей допомога призначається на кожну дитину);
- на поховання – 700 грн.

Кількість застрахованих осіб та членів їх сімей, що отримали санаторно-курортне лікування, дорівнювала 267,8 тис. осіб, що на 16,9 тис. більше, ніж у

2002 р. Протягом 2003 р. збільшилася кількість оздоровлених дітей: 409,3 тис. проти 377,5 тис. у 2002 р.

У санаторіях-профілакторіях оздоровлено 184817 осіб, в тому числі 74086 студентів і викладачів — у санаторіях-профілакторіях вищих навчальних закладів. На 9 млн грн, або 18,6 %, збільшилося фінансування за рахунок коштів Фонду дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які відвідує понад 223 тис. дітей.

Кошти загальнообов’язкового державного соціального страхування в зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням, направляються на:

- виплату застрахованим особам допомоги за тимчасовою непрацездатністю, вагітністю і пологами, при народженні дитини і в разі догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (наприклад, одноразова допомога при народженні дитини для застрахованих осіб становить 684 грн, для незастрахованих – 360 грн. Допомога по догляду за дитиною до трьох років для працюючих збільшена до 85 грн, непрацюючих – 42 грн 45 коп);
- на поховання;
- фінансування санаторно-курортного лікування й оздоровлення застрахованих осіб і членів їхніх родин;
- створення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;
- забезпечення поточної діяльності і утримання органів фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Структура витрат, пов’язаних із наданням Фондом соціальних послуг в 2003 р. подана на рис. 9.2.

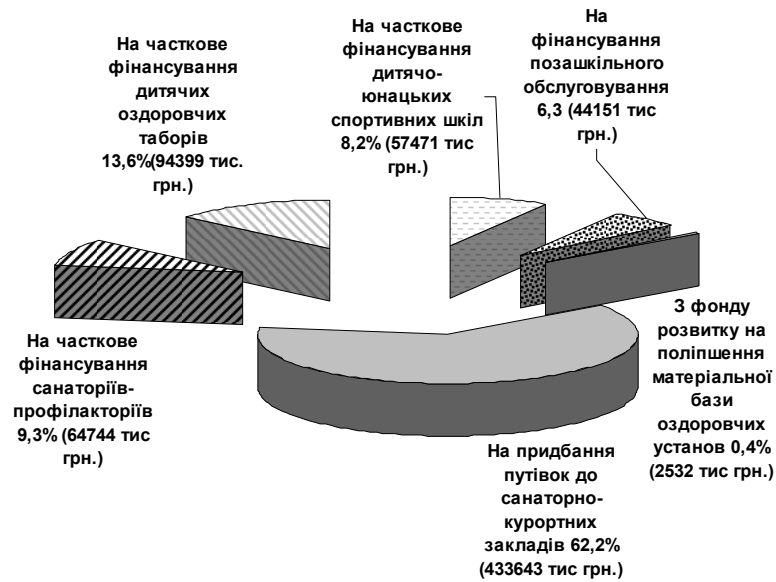

Рис. 9.2. Структура витрат, пов'язаних із наданням Фондом соціальних послуг в 2003 році

Рішенням правління Фонду від 25.06.2004 р. № 51 (п.1) витратна частина збільшена на 182,1 млн грн. і становить 3,41 млрд грн.

Загальна сума витрат за статтею "Оздоровчі заходи" становила 696940 тис. грн.

Сума видатків Фонду в 2003 р. склала – 2626,3 млн грн, а їх структура наведена на рис. 9.3.

Порівняно з 2002 р. видатки Фонду значно зросли, що обумовлено підвищенням рівня зарплати, зростанням кількості днів, втрачених внаслідок тимчасової непрацездатності і оплачених за рахунок коштів Фонду. Цей показник збільшився до 408 днів у розрахунку на 100 працюючих у 2003 р. проти 388 днів у 2002 р.

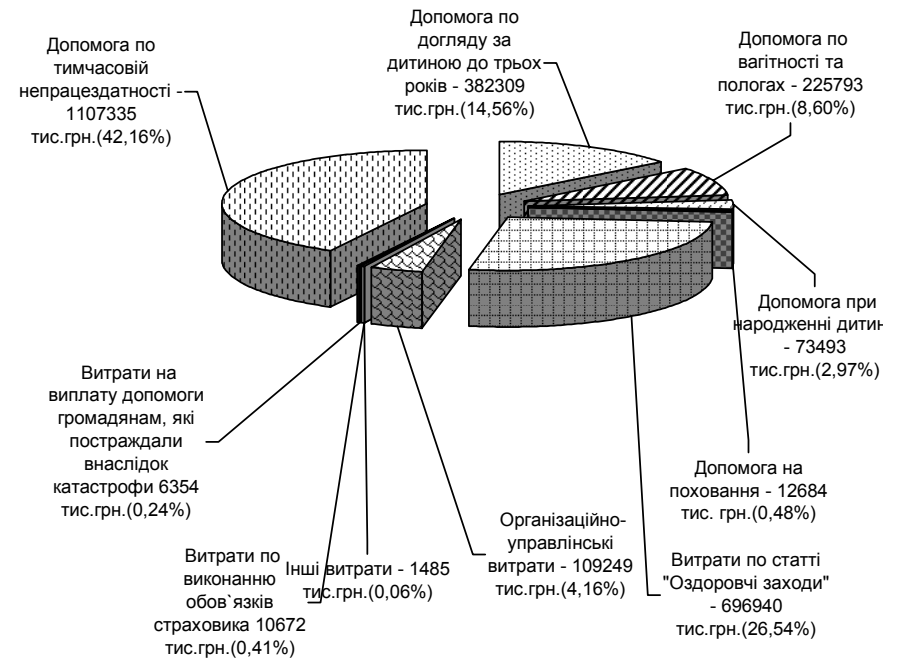

Рис. 9.3. Структура видатків Фонду в 2003 році

За 2003 р. було оплачено 57517 тис. днів тимчасової непрацездатності проти 55948 тис. днів в 2002 р., а середньоденний розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності становив 19,3 грн, що на 3,49 грн більше, ніж у 2002 р.

Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

9.2.3. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань, що спричинили за собою втрату працездатності

Страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, що спричиняють втрату працездатності, здійснюється соціальний

захист з охорони здоров'я і життя громадян у процесі їхньої трудової діяльності.

Додатково беруть участь у цьому державні фонди: соціального страхування на випадок безробіття, Фонд Чорнобиля, Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття створено для управління страхуванням на випадок безробіття, збору й акумуляції страхових внесків, контролю за використанням засобів для надання соціальних послуг.

Перелік осіб, які підлягають медичному страхуванню, досить великий і охоплює практично всі категорії громадян. Проект Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» Верховною Радою України було відхилено, тому що його редакція потребує значних змін.

Фонд Чорнобиля – фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Був створений відповідно до Постанови Верховної Ради України №2006-ХІІ від 20 грудня 1991 р. Розпорядником засобів є Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій і захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Порядок формування дохідної частини і напрямків використання Фонду визначаються законом про Державний бюджет на відповідний рік.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища створений у 1991 р. для концентрації засобів з метою цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також для зменшення впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я населення.

Страхування від нещасного випадку на виробництві та від професійного захворювання є **самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування**, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Особливістю страхового ризику в соціальному страхуванні від нещасних випадків на виробництві є те, що він пов'язаний виключно з **трудою діяльністю** застрахованого.

На ступінь страхових ризиків цього виду соціального страхування впливають різні об'єктивні та суб'єктивні чинники:

- специфіка технологічних процесів;
- ступінь зносу основних фондів на підприємствах та в галузях загалом;

- стан умов та безпеки праці;
- забезпечення працівників засобами захисту від шкідливого впливу виробничого середовища та дотримання вимог охорони праці на підприємстві тощо.

Тягар страхових внесків покладено на роботодавців, що встановлено національним законодавством відповідно до міжнародних норм. *Обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві* формується за рахунок страхових внесків страхувальників. Проте не виключається також можливість забезпечення додаткового захисту від даного виду ризиків шляхом добровільного страхування (за умови адекватного рівня доходів населення) за рахунок застрахованих або страхувальників-роботодавців.

Існує диференціація тарифів страхових внесків для різних галузей та груп галузей економіки, що відображає об'єктивну складову страхового ризику в цьому виді соціального страхування. Ступінь вини потерпілого, що призвела до нещасного випадку (недотримання правил техніки безпеки тощо), як один із суб'єктивних чинників страхового ризику, враховується на стадії призначення страхових виплат.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» встановлено, що **надбавка страхового внеску страхувальника** – це знижка або надбавка за рівень травматизму, професійної захворюваності та стан охорони праці на підприємстві. Можливість впливу підприємства на ці показники є мікроекономічною складовою впливу на страховий ризик загалом. Отже, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань містить економічний механізм впливу на стан охорони праці на підприємствах.

Введення в дію соціального страхування від нещасних випадків на виробництві повинно стимулювати розкриття об'єктивної картини з виробничим травматизмом, що склалася в країні. Особливо яскраво це можна продемонструвати на *прикладі* порівняння рівнів загального та смертельного травматизму в різних країнах світу (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Рівень травматизму в різних країнах світу

Країна	Кількість нещасних випадків на один смертельний	Співвідношення абсолютної кількості смертельних травм відносно України
Німеччина	1000	0,71
Велика Британія	650	0,50
Франція	900	0,63
Чехія	230	0,23
Швеція	370	0,30
Італія	500	0,40

У середньому в усьому світі на один смертельний випадок припадає 230 нещасних випадків, а в Україні – 30, тобто у 10–30 разів менше.

Це свідчить про те, що в Україні нещасні випадки із невеликою кількістю днів втрати працездатності приховуються від розслідування та обліку. Про це свідчить і коефіцієнт важкості травми (кількість втрачених робочих днів на одну травму), який по окремих галузях економіки перевищує 50.

Такий стан обліку виробничого травматизму пов'язаний з введенням у дію соціального страхування. Власник не несе прямої матеріальної відповідальності, пов'язаної з відшкодуванням шкоди.

9.2.3.1. Соціальні виплати Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань України

У результаті запровадження соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, з 2001 р. потерпілі на виробництві отримують **регресні та поточні виплати**. На початок 2001 р. заборгованість за регресними виплатами складала 614,5 млн грн, на кінець року вона становила 483,5 млн грн, або зменшилась на 21,3 %.

За даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків (далі — Фонд), кількість особових справ складає близько 290 тис., із них станом на 01.01.2002 р. прийнято Фондом 268,3 тис., зокрема прийнято 120,7 тис. справ на потерпілих від вугільних підприємств.

За 9 місяців 2001 р. доходи Фонду становили 604,1 млн грн. Витрати по відшкодуванню шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, за цей період становили 385,0 млн грн, що складає 63,7 відсотка від надходжень до Фонду.

У 2001 р. було започатковано надання **соціальних послуг** потерпілим (виготовлення протезів, оплата ліків, медичних послуг, санаторно-курортне лікування).

2003 р. – другий повний календарний рік роботи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Кількість зареєстрованих **страхувальників** Фонду протягом 2003 р. збільшилась на 101 428 або на 16,2 % і станом на 01.01.2004 р. становила 726 444 страхувальники. З них юридичних осіб – 559 839, фізичних осіб, які використовують найману працю, – 164 472, добровільно застрахованих осіб – 2 133. Страхувальниками було сплачено страхових внесків до Фонду за 2003 р. у сумі – 1 202,2 млн грн при очікуваних 1 284,4 млн грн. Рівень виконання плану по страхових внесках (відповідно до бюджету) у 2003 р. становив у цілому 93,6 %.

З метою реалізації профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, Фондом у 2003 р. профінансовано заходи, передбачені Національною, галузевими, регіональними програмами поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, **Програмою розвитку виробництва засобів індивідуального захисту працівників**, та на інші профілактичні заходи. На ці цілі спрямовано кошти у сумі 15,5 млн грн.

За **Національною програмою поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища** укладено 53 договори, за якими виконавцям робіт перераховано кошти у сумі 2,3 млн грн; за **галузевими програмами** укладено 89 договорів, за якими виконавцям робіт перераховано кошти в сумі 3,6 млн грн; за **регіональними програмами** укладено 303 договори, за якими виконавцям робіт перераховано кошти в сумі 5,3 млн грн; за **Програмою розвитку виробництва засобів індивідуального захисту працівників** укладено 43 договори, за якими виконавцям робіт перераховано кошти в сумі 2,5 млн грн.

Пройшли навчання та підвищення кваліфікації 11 597 спеціалістів з питань охорони праці. Для цього використано кошти в сумі 1,4 млн грн.

Порівняно з 2002 р. кількість постраждалих на виробництві в 2003 р. в цілому зменшилася на 5,2 % (34 552 проти 32 746). Кількість випадків травматизму на виробництві зменшилась на 6,7 % (28 105 проти 26 209) в т. ч. смертельних випадків – на 6,1 % (1130 проти 1061). Кількість випадків профзахворювань на виробництві збільшилась на 1,4 % (6 447 проти 6537), в т. ч. кількість смертельних випадків від професійного захворювання збільшилась на 20,2 % (347 проти 417).

Станом на 1.01.2004 р. Фонд провадить страхові виплати 309 тис. потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та особам, які мають на це право у разі смерті потерпілого, у тому числі 168 тис. шахтарів, або 55 %. Сума страхових виплат Фонду у 2003 р. становила 1 066,3 млн грн. У 2003 р. в рахунок страхових внесків було зараховано страхувальниками на погашення страхових виплат 36,6 млн грн.

Основна частина виплат за страховими випадками припадає на щомісячні страхові виплати потерпілим внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та особам, які мають на це право у разі смерті потерпілого, які становили 732,7 млн грн, а також на виплату одноразової допомоги потерпілим на виробництві та особам, які мають на це право у разі смерті потерпілого, – 213,2 млн грн.

У 2003 р. Фондом були профінансовані витрати на різні види соціальних послуг потерпілим на суму 33,7 млн грн, що подано у табл. 9.5.

Протягом 2003 р. до виконавчої дирекції Фонду звернулися з заявами 92 399 потерпілих (членів їх сімей), які постраждали на виробництві, в тому числі 20 168 – письмово. За результатами розгляду звернень виконавчою дирекцією Фонду задоволено 44 336 заяв і звернень, надано роз'яснення на 41 895 звернень, залишено без задоволення 6 168 заяв і звернень.

Таблиця 9.5

Структура витрат на соціальні послуги

Вид соціальних послуг	Обсяг фінансування, млн грн
Медична реабілітація	23,1
Соціальна реабілітація	10,5
Професійна реабілітація	12,6

Нерозв'язаними проблемами Фонду є:

- незбалансована тарифна політика (доходи не покривають статутні витрати);
- стале зростання боргів Фонду;
- дефіцит бюджету Фонду на 2004 р. близько 0,5 млрд грн;
- низька забезпеченість автоматизованими системами, комп'ютерною технікою.

9.2.4. Страхування на випадок безробіття

Проблема безробіття є однією з головних серед глобальних проблем сучасності.

Ринок праці являє собою сукупність соціально-економічних відносин щодо зайнятості та використання працівників у суспільному виробництві. Його значення полягає у:

- використанні потенційних можливостей для підвищення ефективності економіки;
- забезпеченні працюючих доходами, що дають можливість задовольняти їх соціально-економічні потреби та посилюють соціальну захищеність;
- забезпеченні соціально-економічної стабільності тощо.

Методи стимулювання попиту на робочу силу:

- прямі інвестиції у створення і реконструкцію робочих місць;
- пільгове оподаткування та кредитування галузей і регіонів, де бажано збільшити попит на робочу силу;
- відшкодування підприємству витрат на пошук, навчання та найм на роботу працівників;
- сприяння забезпеченню підприємств матеріальними ресурсами, гарантування збуту продукції за умови розширення робочих місць;
- прямі виплати підприємствам за кожного найнятого працівника;
- стимулювання підприємств у забезпеченні зайнятості інвалідів, молоді, інших неконкурентоспроможних груп населення.

Методи скорочення попиту на робочу силу:

- встановлення додаткових податків за залучення робочої сили;
- жорстка кредитна політика;

- встановлення підприємству одноразових виплат в бюджет за найм працівників певної категорії;
- зниження інвестицій;
- скорочення або відміна гнучких форм зайнятості.

Захисні заходи держави:

1. Забезпечення гарантій зайнятості за умов зміни власника, приватизації, банкрутства.
2. Організація і проведення громадських робіт.
3. Договірне регулювання трудової діяльності (внутрішньої і зовнішньої).
4. Вдосконалення системи виплат і допомоги з безробіття та створення страхових систем.

Види державних програм, спрямованих на зниження рівня безробіття:

- стимулювання зростання зайнятості та збільшення кількості робочих місць;
- підготовка та перепідготовка робочої сили;
- сприяння найму робочої сили;
- соціальне страхування безробіття (допомога з безробіття).

Наявність безробіття – досить неприємний факт для кожної країни. Проте навіть у найрозвинутіших країнах є безробіття, і його припустимий рівень сягає 5%.

Безробітними визначаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до прийнятної роботи.

Безробіття поділяють на 3 основних типи: фрикційне, структурне і циклічне.

Фрикційне безробіття пов'язане з пошуками або чеканням роботи в найближчому майбутньому. При наявності вибору професії, роду і виду діяльності деякі працівники виявляються в положенні „між роботами”. Одні добровільно змінюють місце роботи, інших звільняють, і вони шукають нову роботу, треті втрачають сезонну роботу. Цей тип безробіття є неминучим, і навіть бажаним, тому що багато працівників змінюють вид діяльності на більш

кваліфікований і високооплачуваний, і, таким чином, відбувається більш раціональний розподіл трудових ресурсів.

Структурне безробіття виникає у зв'язку з падінням попиту на робочу силу в різних галузях. Наприклад, коли з розвитком технологій або змін споживчого попиту відпадає потреба у виробництві будь-якого товару. Різниця між структурним і фрикційним видами безробіття: фрикційне безробіття більш довгострокове, тому що потрібен час для придбання нових знань або зміни місця проживання, тому воно вважається більш серйозним. Фрикційний і структурний види безробіття є неминучими. У зв'язку з цим 100 % зайнятість населення є недосяжною. Звідси виникає термін *природний рівень безробіття*, який дорівнює сумі рівнів фрикційного і структурного безробіття. Такий рівень установлюється, коли ринки робочої сили перебувають у рівновазі, тобто кількість тих, що шукають роботу, дорівнює кількості робочих місць.

Крім цього, існує **циклічне безробіття**, що виникає в період спаду в економіці, коли попит на товари і послуги знижується, зайнятість скорочується і, як наслідок, зростає безробіття. Тому циклічне безробіття іноді називають безробіттям, пов'язаним з дефіцитом попиту. *Наприклад*, у розпал Великої депресії в США розмір циклічного безробіття досягав 25 %.

Циклічне – найнебезпечніша форма безробіття. Через депресію, втрату кваліфікації, самоповаги воно може призвести до руйнації моральних підвалин суспільства і в результаті – до суспільних і політичних криз. Історія показує, що масове безробіття призводить до швидких соціальних змін.

Матеріальну підтримку доцільно надавати тим, хто з не залежних від них причин буде неповно зайнятим лише короткотривалий період, тобто перебуває в стані часткового безробіття. Для них має бути розроблено механізм соціального захисту, в основу якого слід покласти норми Конвенції МОП №168 «Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття».

Вивчення можливості запровадження матеріальної підтримки працюючих в умовах часткового безробіття виявило доцільність надання її в умовах стабільної економіки, коли запрацюють підприємства, визначиться потреба щодо необхідної чисельності працівників, а простої та зупинки виробництва матимуть тимчасовий, локальний характер.

Існує два способи визначення кількості безробітних. Перший (офіційний) – це відомості державних центрів зайнятості про громадян працездатного віку, які зареєстровані як такі, що шукають роботу. Другий – визначення кількості

безробітних за методикою Міжнародної Організації Праці (МОП). За нею визначено, що рівень безробіття в Україні складає 9,8 % економічно активного населення у віці 15–70 років, у той час як кількість безробітних, що стоять на обліку у центрах зайнятості, становить 4,5 % населення.

У той же час, за даними Державного комітету статистики, рівень безробіття в Україні на 01.07.2003 р. дорівнював 3,7 %. На обліку в центрах зайнятості у липні стояло 1 млн 37 тис. громадян.

Між тим, на думку експертів, рівень безробіття значно вищий, оскільки не всі безробітні зареєстровані та знаходяться на обліку, тобто їх кількість збільшується за рахунок прихованого безробіття.

За офіційною статистикою, найбільший рівень безробіття на 1 червня 2003 р. був зареєстрований у Рівненській (6,6 %), Тернопільській (6,4 %), Чернівецькій (6,2 %) та Херсонській (6,1 %) областях, найнижчий – у Києві (0,5 %), Севастополі (0,7 %) та Одеській області (2,1 %).

Стан ринку праці за 2000–2003 рр. наведено у табл. 9.6.

Як видно з табл. 9.6, загальний рівень безробіття знижується.

В середньому за 2003 р., за методологією МОП, чисельність безробітних становила 2,0 млн осіб. У липні 2003 р. держава виділила допомогу безробітним у розмірі понад 85 млн грн, яку отримали майже 700 тис. безробітних, а середній розмір допомоги склав 115 грн.

Навантаження на одне вільне робоче місце у середньому становить близько 7 осіб. При цьому в Рівненській області на одне робоче місце претендує близько 25 осіб, у Івано-Франківській – 20, у Тернопільській – 17, а у містах Києві та Севастополі – по одній особі. В 2003 р. клієнтами служби зайнятості були майже дві третини безробітних, тоді як у 1995 р. – тільки кожен десятий. У вересні 2003 р. з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття виділено майже 67 млн грн. Серед тих, хто їх одержав, застраховані особи склали – 85,7 %.

Слід відзначити, що 2003 р. в Україні увійшов в історію державної служби зайнятості як стартовий рік впровадження Єдиної інформаційно-аналітичної системи „Служба зайнятості”. Особа, котра звернулася до служби зайнятості, зможе оперативним чином дізнатися про вакансії не лише в населеному пункті, де вона живе, а й по всій Україні. Роботодавці одержать розширений простір для пошуку потрібних спеціалістів.

Динаміка економічної активності населення

Показник	2000 р.	2001 р.	2002 р.	1 квартал 2003 р.	2 квартал 2003 р.
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	23127,4	22755	22701,7	22476,7	22865,5
у тому числі: зайняті	20419,8	20238,1	20400,7	20354,9	20852,9
безробітні за методологією МОП	2707,6	2516,9	2301	2121,8	2012,6
Економічно неактивне населення у віці 15 – 70 років, тис. осіб.	13275,3	13528,9	13582,2	13807,2	13418,4
Рівень економічної активності, процент до всього населення означеного віку	63,5	62,7	62,6	61,9	63
Рівень зайнятості, у процентах до всього населення означеного віку	56,1	55,8	56,2	56,1	57,6
Рівень безробіття за методологією МОП, у процентах до економічно активного населення означеного віку	11,7	11,1	10,1	9,4	8,8

В умовах високого рівня безробіття, яке свідчить про наявність надлишку робочої сили порівняно з попитом, можливості реалізації закону щодо формування ціни робочої сили залежно від попиту й пропозиції реально відсутні. В економічній науці розрізняють такі рівні заробітної плати: мінімальна, номінальна, реальна.

Мінімальна заробітна плата виражає встановлений державою розмір оплати праці, нижче якого не може здійснюватися оплата праці за фактично виконану найманим працівником роботу за певну місячну норму праці. Величина мінімальної заробітної плати не є стабільною.

Законом України «Про встановлення величини вартості межі малозабезпеченості та розміру мінімальної заробітної плати на 1999 р.» була встановлена мінімальна заробітна плата в розмірі 73,6 грн. У 2000 р. цей розмір

було переглянуто і збільшено до 118,0 грн, в 2004 р. – 228,0 грн, з 1 січня 2006 р. – 350 грн. У 2007 р. відбулося збільшення мінімальної заробітної плати з 400 грн до 460 грн. Уряд планує поступово збільшити її розмір – з 505 до 565 грн.

Слід зазначити, що й така величина мінімальної заробітної плати не покриває прожитковою мінімуму, який встановлено за попередніми розрахунками, проведеними Кабінетом Міністрів України, для працездатного населення на рівні 287,6 грн на місяць, для непрацездатного – 216,6, для дітей до 6 років – 240,7 і для дітей від 6 до 18 років – 297,3 грн.

Рівень мінімальної заробітної плати ще менший за прожитковий мінімум, визначений для названих вище категорій населення.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку отримує працівник за виконану роботу протягом певного часу. Вона характеризує рівень заробітної плати незалежно від зміни цін на споживчі товари й послуги. Тому номінальна заробітна плата не дає чіткого уявлення про оплату праці, рівень доходів населення і справжні розміри споживання.

Реальна заробітна плата – кількість споживних вартостей (товарів і послуг), які може придбати найманий робітник за номінальну заробітну плату при даному рівні цін після вирахування податків. Вона прямо пропорційна номінальній і обернено пропорційна розміру податкової ставки, рівню цін на предмети споживання і послуги.

Реальна заробітна плата є однією з найважливіших складових доходів населення. Величина її повинна забезпечувати номінальний процес відтворення робочої сили: відновлення фізичної і духовної енергії, витраченої в процесі використання праці, поповнення та вдосконалення професійних знань, підвищення кваліфікації працівників і рівня матеріального забезпечення їхніх родин.

Рівень реальної заробітної плати залежить від величини номінальної заробітної плати, цін на споживчі товари та послуги. Залежно від способів вимірювання заробітної плати розрізняють погодинну і відрядну, або поштучну, заробітну плату.

Фінансування системи соціального захисту від безробіття в Україні повинно будуватися на таких принципах: обов'язковість страхування; податковий характер страхових платежів; позабюджетний статус Фонду зайнятості населення; залучення як платників роботодавців і окремих категорій працівників; гнучкий зв'язок тарифів страхових платежів з показниками, що використовуються при встановленні бази оподаткування.

9.2.4.1. Види допомоги з безробіття

Застраховані особи, визнані у встановленому порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески, мають право на допомогу з безробіття залежно від страхового стажу.

Право на допомогу з безробіття зберігається у разі настання перерви страхового стажу з поважних причин, якщо особа протягом місяця після закінчення цієї перерви зареєструвалась в установленому порядку в державній службі зайнятості як безробітна. Поважними причинами є:

- навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, клінічній ординатурі, аспірантурі, докторантурі за денною формою навчання;
- строкова військова служба;
- здійснення догляду непрацюючою працездатною особою за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за експертним медичним висновком потребує постійного стороннього догляду;
- інші поважні причини, передбачені законодавством України.

Особи, визнані в установленому порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали менше 26 календарних тижнів, а також особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше як 6 місяців) перерви, та застраховані особи, звільнені з останнього місця роботи за підстав, передбачених статтею 37, пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 Кодексу законів про працю України, мають право на допомогу з безробіття без урахування страхового стажу.

Допомога з безробіття виплачується з 8-го дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в державній службі зайнятості.

Загальна тривалість виплати допомоги з безробіття не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років.

Для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги з безробіття не може перевищувати 720 календарних днів.

У разі чергового визнання в установленому порядку застрахованої особи безробітною у межах двох років, протягом яких виплачується допомога з безробіття, тривалість її виплати враховується сумарно.

У разі зміни застрахованою особою місця постійного проживання виплата допомоги з безробіття продовжується після реєстрації її в установленому порядку як безробітного за новим місцем проживання.

Допомога з безробіття може виплачуватися одноразово для організації підприємницької діяльності безробітними, які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці прийнятної роботи. Ця допомога виплачується особам, яким виповнилося 18 років, за їх бажанням.

Розмір допомоги з безробіття. Застрахованим особам розмір допомоги з безробіття визначається у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого Кабінетом Міністрів України, залежно від страхового стажу, що подано у табл. 9.7.

Допомога з безробіття виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру, що наведено у табл. 9.8.

У **середньомісячну заробітну плату (дохід)** для обчислення допомоги з безробіття враховуються всі види виплат, на які нараховувалися страхові внески. Допомога з безробіття не може бути вищою за середню заробітну плату, що склалася у відповідній галузі національної економіки за минулий місяць, і нижчою за прожитковий мінімум, встановлений законом.

Таблиця 9.7

Розмір встановлених норм виплат залежно від страхового стажу

Страховий стаж	Норма виплат, % до середньої заробітної плати (доходу)
до 2 років	50
від 2 до 6 років	55
від 6 до 10 років	60
понад 10 років	70

Таблиця 9.8

Розмір встановлених норм виплат залежно від тривалості безробіття

Період тривалості безробіття	Норма виплат, % до середньої заробітної плати (доходу)
Перші 90 календарних днів	100
Протягом наступних 90 календарних днів	80
Понад 180 календарних днів	70

Одноразова виплата допомоги з безробіття для організації безробітним підприємницької діяльності здійснюється у розмірі допомоги з безробіття з розрахунку на рік.

Порядок надання допомоги з безробіття, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Виплата допомоги та матеріальної допомоги з безробіття припиняється у разі:

- 1) працевлаштування безробітного;
- 2) поновлення безробітного на роботі за рішенням суду;
- 3) вступу до навчального закладу на навчання з відривом від виробництва;
- 4) проходження професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості;
- 5) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;
- 6) набрання законної сили вироком суду про позбавлення волі безробітного або направлення його за рішенням суду на примусове лікування;
- 7) отримання права на пенсію відповідно до законодавства України;
- 8) призначення виплати на підставі документів, що містять неправдиві відомості;
- 9) подання письмової заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 10) подання письмової заяви про відмову від послуг державної служби зайнятості;

- 11) переїзду на постійне місце проживання в іншу місцевість;
- 12) закінчення строку виплати;
- 13) зняття з обліку за невідвідування без поважних причин державної служби зайнятості 30 і більше календарних днів;
- 14) смерті безробітного.

Виплата матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації **припиняється у разі** виключення із навчального закладу за неуспішність та порушення дисципліни.

Виплата допомоги з безробіття, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, матеріальної допомоги з безробіття припиняється на період призначення безробітній жінці допомоги з вагітності та пологів, допомоги щодо догляду безробітним за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Виплата допомоги з безробіття та матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації відкладається на строк до трьох місяців у разі надання застрахованій особі відповідно до законодавства України вихідної допомоги та інших виплат при звільненні з підприємств, установ і організацій, що забезпечують часткову чи тимчасову компенсацію втраченого заробітку, крім державної допомоги сім'ям з дітьми та допомоги, що виплачується з громадських фондів.

Тривалість виплати допомоги з безробіття, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації та матеріальної допомоги з безробіття скорочується на строк до 90 календарних днів у разі:

- 1) звільнення з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин (на 90 календарних днів);
- 2) звільнення з останнього місця роботи з підстав, передбачених статтею 37, пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 Кодексу законів про працю України (на 90 календарних днів);
- 3) відмови безробітного від двох пропозицій прийнятної роботи або професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації;
- 4) приховування відомостей про працевлаштування на тимчасову роботу в період одержання допомоги з безробіття;
- 5) порушення умов і строку реєстрації та перереєстрації як безробітного, а також недотримання рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню;

б) перереєстрації безробітного, який був знятий з обліку за невідвідування державної служби зайнятості понад 30 календарних днів без поважних причин та не сприяв своєму працевлаштуванню;

7) відмови від роботи за спеціальністю, професією, набутою після професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості;

8) припинення без поважних причин професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості.

Роботодавець має право:

- брати участь в управлінні страхуванням на випадок безробіття через своїх представників відповідно до закону і статуту Фонду;
- на судовий захист своїх прав.

Роботодавець зобов'язаний:

1) зареєструватися у виконавчій дирекції Фонду за місцем свого знаходження як платник страхових внесків у 10-денний строк з дня отримання свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або з дня укладення трудового договору з найманим працівником;

2) своєчасно та в повному розмірі сплачувати страхові внески;

3) надавати виконавчій дирекції Фонду відомості в установленому порядку про:

- прийняття на роботу працівників;
- заробітну плату працівників, використання робочого часу тощо;
- сплату страхових внесків, у тому числі застрахованими особами;
- ліквідацію чи реорганізацію підприємства, установи, організації, зміну юридичної адреси.

Застраховані особи мають право брати участь в управлінні страхуванням на випадок безробіття через своїх представників відповідно до законодавства.

Застраховані особи, яким виплачується забезпечення та надаються соціальні послуги за Законом, мають право на судовий захист своїх прав.

Застраховані особи, зареєстровані в установленому порядку як безробітні, зобов'язані своєчасно подавати відомості про обставини, що впливають на умови виплати їм забезпечення та надання соціальних послуг.

Сума виплаченого забезпечення та вартості наданих соціальних послуг застрахованій особі внаслідок умисного невиконання нею своїх обов'язків та зловживання ними стягується з цієї особи відповідно до законодавства України з моменту виникнення обставин, що впливають на умови виплати їй забезпечення та надання соціальних послуг.

У разі припинення професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості без поважних причин або відмови працювати за одержаною професією (спеціальністю) із застрахованих осіб стягується сума витрат на професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації.

Особливої уваги потребує **проблема працевлаштування інвалідів**.

Незастраховані особи, яким виплачується забезпечення та надаються соціальні послуги, виконують обов'язки та несуть відповідальність як і застраховані особи.

З метою найефективнішого функціонування всієї системи загальнообов'язкового державного соціального страхування за всіма його видами необхідно опрацювати можливість створення **єдиного органу** для збирання страхових внесків і контролю за їх надходженням, визначення єдиного органу зі збирання інформації про платників страхових внесків, а також вжити заходів щодо вирішення проблем, які є загальними для всіх видів соціального страхування.

9.2.5. Медичне страхування

У системі заходів щодо поліпшення соціальної захищеності громадян важливе місце посідає забезпечення можливості одержання необхідної, своєчасної та якісної медичної допомоги.

Організація охорони здоров'я, яка забезпечує право кожного громадянина на одержання медичної допомоги, може бути забезпечена системою страхової медицини, яка повинна вирішувати питання гарантованості і доступності медичних послуг для широких верств населення, залучення додаткових ресурсів у сферу охорони здоров'я.

Страхова медицина охоплює фінансування наукових досліджень, підготовку медичних кадрів, витрати на розвиток матеріально-технічної бази лікувальних закладів, надання медичної допомоги населенню.

Страхова медицина базується на певних **принципах**:

- забезпечення економічної та соціальної захищеності середніх і малозабезпечених верств населення;
- гарантованості прав кожного громадянина на якісну медичну допомогу;
- обов'язковості внесків як громадян, так і юридичних осіб.

Важливим елементом системи страхової медицини є **медичне страхування**, яке передбачає страхування на випадок втрати здоров'я з будь-якої причини. Воно забезпечує більшу доступність, якісність і повноту щодо задоволення різноманітних потреб населення в наданні медичних послуг, є ефективнішим порівняно з державним фінансуванням системи охорони здоров'я.

Фінансування охорони здоров'я може бути:

- бюджетним (використання коштів податкових надходжень до бюджету, що не сприяє стабільності фінансового забезпечення охорони здоров'я);
- соціальним (цільові внески підприємств, працівників, державні субсидії);
- приватним.

Об'єктом медичного страхування є життя і здоров'я громадян. Мета його проведення полягає в забезпеченні громадянам у разі виникнення страхового випадку можливості одержання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів і фінансування профілактичних заходів.

Класифікація страхування являє собою систему його розподілу на сфери діяльності, галузі, підгалузі, види і ланки.

За формою організації воно виступає як державне, акціонерне і взаємне (кооперативне). Особливою організаційною формою є медичне страхування.

За формою проведення воно може бути обов'язковим (за законом) і добровільним. Виходячи з галузевої ознаки, виділяють особисте, майнове страхування, страхування відповідальності і страхування економічних ризиків. Крім того, в останні роки як самостійну галузь класифікують протипожежне страхування.

Вибір форми медичного страхування в кожній країні залежить від конкретних економічних і культурно-історичних умов, від особливостей демографічних і соціальних показників, рівня захворюваності та інших

факторів, які характеризують загальний стан здоров'я і рівень медичного обслуговування.

Враховуючи нерозвиненість економічних і правових відносин в охороні здоров'я, розглядається модель акумуляції страхових коштів у єдиному фонді.

Фонд соціального медичного страхування – це самоврядна некомерційна організація, що є головним утримувачем коштів в охороні здоров'я і покупцем медичних послуг для населення.

Функціонування централізованого фонду медичного страхування з мережею регіональних, відносно автономних філій підвищує передбачуваність відшкодування витрат на медичну допомогу, мінімізує чисельність адміністративного апарату, що займається страхуванням і, відповідно, зменшує витрати на його утримання до 3 – 5 %, тоді як в інших видах систем адміністративні видатки, за даними Міжнародної організації праці, поглинають 8 – 10 % від загального обсягу видатків за страховими програмами.

Сучасний ринок пропонує безліч товарів, здатних значно підвищити ефективність лікування в медичних закладах, але не має можливості широко їх використовувати. Сфера медичної допомоги в Україні не має можливостей користуватися перевагами ринкової економіки, зате відчуває на собі всі проблеми ринкових відносин.

В Україні вже практично склалися стійкі основні ринки – продуктів харчування, послуг, енергоносіїв, електронної техніки та ін. Оскільки сфера медичної допомоги не включена до легального ринкового обороту, то всі основні фінансові потоки проходять повз неї. За деякими оцінками, майже 2/3 ринкового обороту припадає на «тіньовий» сектор, ці фінансові потоки не насичують бюджет податковими надходженнями, що значною мірою впливає на можливості бюджету щодо охорони здоров'я. Участь сфери медичної допомоги в тіньовому ринковому обороті обмежує малозабезпечені верстви населення у одержанні медичної допомоги.

У таких умовах ринковий механізм руйнує систему медицини і не сприяє розвиткові медичних технологій та підвищенню якості медичного обслуговування.

Уряд проводить послідовну політику щодо зміцнення вітчизняної охорони здоров'я. Для консолідації зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розв'язанні нагальних проблем указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів затверджено низку

національних, державних, цільових програм та заходів. 2002 р. було оголошено Роком охорони здоров'я населення, 2003 – Роком боротьби зі СНІДом. Проте є й чимало проблем.

133 гривні було виділено в 2003 р. на лікування одного громадянина України. У 2004 р. цю суму збільшено до 141 гривні. Середня заробітна плата медиків – одна з найнижчих в Україні. Незважаючи на зростання обсягів фінансування, яке складає 6,5 млрд грн, цих коштів недостатньо, тому що лівова частка коштів (50–70 %) йде на виплату заробітної плати. Ще 10–20 % установи охорони здоров'я витрачають на тепло, і тільки 20 % йде на лікувально-діагностичний процес і медикаменти, що складає, за одними розрахунками, 2 грн, а за іншими – 10 грн на медикаменти на одного хворого.

Постає нагальна необхідність реформування системи охорони здоров'я України. Існуюча система викликає справедливі нарікання як з боку медичного персоналу, так і з боку населення, що обслуговується в державних лікувально-профілактичних закладах. Якість медичних послуг залишається низькою, в державних закладах відсутні можливості вільного вибору лікаря, витрати на медичне обслуговування неконтрольовано зростають, при цьому незабезпечені верстви населення фактично позбавлені права на якісну медичну допомогу. Загострюються протиріччя між обсягами державних гарантій щодо охорони здоров'я населення та можливостями їх бюджетного фінансування.

«Концепція соціального забезпечення населення України» передбачає розподіл економічної відповідальності за реалізацію соціальних гарантій між державою, підприємствами і громадянами. При цьому держава за рахунок бюджетних коштів повинна була взяти на себе гарантії щодо мінімального рівня медичного обслуговування населення.

Для фінансування інших витрат на охорону здоров'я передбачалося створити систему медичного страхування, в межах якої за рахунок страхових внесків підприємств, громадян та інших джерел мав формуватися спеціальний фонд медичного страхування. У 2003 р. видатки Зведеного бюджету України на охорону здоров'я у реальному обчисленні склали 31 % від рівня 1992 р. Частка вказаних видатків у ВВП перебуває на рівні 2,98 %. У порівнянні з відповідними міжнародними даними – це доволі низький показник.

За даними Світової організації охорони здоров'я, в середньому країни світу витрачають 8 % свого ВВП на медичні заходи, у тому числі 4,8 % ВВП – за рахунок державних коштів. У країнах з високим рівнем доходів (понад

9 361 дол. США на рік) державні видатки на охорону здоров'я в середньому складають 6 % до ВВП. У країнах Західної Європи ці значення коливаються від 5,1 % ВВП у Данії, до 8,1 % – у Німеччині.

В Україні частина видатків держави на охорону здоров'я фінансується з фонду державного страхування. Щорічно на оплату санаторно-курортного лікування спрямовується близько 30 % загальних видатків Фонду. Частина суспільних видатків на охорону здоров'я представлена витратами підприємств на утримання соціально-культурної сфери, в тому числі заводських лікарень і поліклінік. Указані витрати не підлягають оподаткуванню податком на прибуток.

Відповідно до Указу Президента «Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки» від 30.01.1997 р. фінансування сфери охорони здоров'я повинно було переводитися на страхові засади. Ставилося завдання зі створення цільового фонду медичного страхування як складової частини системи обов'язкового державного соціального страхування. Джерелами мали стати внески роботодавців і застрахованих осіб.

У Законі України «Основи законодавства про обов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. визначено основні принципи та загальні, правові, фінансові й організаційні норми державного соціального страхування. Цей Закон, зокрема, передбачає щорічне встановлення Верховною Радою внесків на медичне страхування. За їх рахунок мають надаватися такі види медичних послуг: діагностика та амбулаторне лікування, стаціонарне лікування, надання ліків та медичних засобів, проведення профілактичних та роз'яснювальних заходів, медична реабілітація після важких операцій і хронічних захворювань (перелік послуг має визначатися базовою і територіальними програмами медичного страхування).

Незважаючи на інтенсивну законотворчу діяльність, практичних кроків щодо реформ у сфері охорони здоров'я здійснено не було. За роки переходу до ринкової економіки система державного забезпечення медичного обслуговування населення була доповнена створенням невеликих приватних медичних закладів та поодиноких компаній медичного страхування.

Конституцією України (ст. 49) передбачено право кожного громадянина на безоплатну медичну допомогу в закладах охорони здоров'я комунальної (державної) власності. Цілком зрозуміло, що це положення Конституції діє в межах можливостей держави, тобто в межах бюджету. Разом з тим

Конституцією також передбачено право кожного на медичне страхування (обов'язкове або добровільне) і створення умов для реалізації громадянами їх конституційного права є обов'язком держави.

Уряд має забезпечити подальше реформування системи охорони здоров'я шляхом формування керованого розвитку платних медичних послуг за рахунок особистих коштів, через добровільне медичне страхування або інші джерела додаткового фінансування та введення державного соціального медичного страхування (нового механізму бюджетного фінансування), водночас має бути гарантований рівень безоплатного обслуговування соціально незахищених верств населення.

Згідно з роз'ясненням секретаріату Конституційного Суду України від 19.02.1999 р. № 12/236 встановлення плати закладами охорони здоров'я державної комунальної власності за медичні послуги за договорами медичного страхування є компетенцією Кабінету Міністрів України, і це питання не підвідомче Конституційному Суду України.

Запропонований механізм керованого розвитку платних медичних послуг через добровільне медичне страхування з точки зору конституційності і законності перебуває у правовому полі, тому поряд з іншими додатковими джерелами фінансування медичної допомоги (послуги) він може суттєво впливати на поліпшення стану охорони здоров'я в Україні, якщо в розвитку такого механізму буде зацікавлене не тільки населення, а й медичні працівники (механізм доплати до зарплати медпрацівникам повинен бути розроблений).

Вищезазначений блок проблем можна віднести до загальнодержавних, тому важливими умовами їх вирішення є економічна, фінансова та кредитна стабільність, а також реорганізація діючої системи оподаткування.

В Україні сьогодні діє ряд економічних, правових та соціальних факторів, вплив яких стримує розвиток медичного страхування. Існує соціальна невизначеність статусу та перспектив медичного страхування, що створює у більшості населення ілюзію його неактуальності.

Стабілізація стану державного фінансування витрат на матеріальну допомогу людям з обмеженими фізичними можливостями дозволила на якісному рівні провести на Харківщині 2003 р., який було оголошено роком людей з інвалідністю. Якщо раніше кошти з місцевого бюджету направляли на покриття заборгованості з цих виплат, то, починаючи з 2001 р., вдалося більше виділяти їх на закупівлю обладнання, медикаментів, слухових апаратів, адресну

грошову та натуральну допомогу, капітальний ремонт приміщень установ соціального захисту інвалідів, налагодження системи виїзних медико-технічних бригад. 2003 р. на утримання будинків-інтернатів з обласного бюджету було виділено 22 млн грн., що становило 100 % від запланованих видатків. Для надання адресної грошової допомоги на рахунки територіальних центрів, шкіл-інтернатів, районних лікарень надійшло понад 5,2 млн грн.

Сьогодні багатьом з них досягти висот у спорті, мистецтві і науці не менш важливо, ніж отримувати фінансовий прибуток. Досить часто харків'яни-інваліди презентують свої художні твори на престижних виставках в Україні та за її межами, здобуваючи визнання світових майстрів.

Але, незважаючи на активність людей з фізичними вадами та турботу про них державної влади на місцях, ще багато проблем належить розв'язати створення умов з безплатного та пільгового забезпечення інвалідів спеціальними транспортними засобами. 2003 р. було виділено 188 автомобілів, а в черзі стоїть майже 11 тис. громадян, які мають право на їх отримання. До того ж розмір компенсацій витрат на бензин, ремонт та технічне обслуговування становить 90 грн, а на транспортне обслуговування – 120 грн. Ці суми встановлювалися ще в 1991 р. з урахуванням існуючих тоді цін і не відповідають сьогоднішнім умовам.

Після створення повноцінної системи медичного страхування держава буде в змозі дещо знизити свої видатки на охорону здоров'я. Витрати громадян на медичне обслуговування фінансуватимуться за рахунок страхових фондів. Проте держава і надалі утримуватиме заклади і фінансуватиме заходи із значними зовнішніми ефектами, а також виділятиме кошти на поліпшення інфраструктури охорони здоров'я.

9.3. Особливості фінансування соціальної сфери

Україна проходить перехідний період від адміністративно-командної до ринкової економіки. У цих умовах трансформуються усі сфери суспільства, реформується фінансовий механізм, з'являються нові важелі впливу на економічний і суспільний розвиток держави, у тому числі й на соціальну сферу. Її функціонування неможливе без відповідного фінансування, яке до цього часу в основному здійснюється за рахунок бюджетних коштів, яких завжди бракує. У зв'язку з тим, що роль і значення соціальної сфери у суспільстві дуже

важливі, постає завдання реформування системи її фінансування. Необхідно дослідити ресурсне забезпечення соціальної сфери для виходу її з кризового стану і подальшого розвитку.

Формуючи систему ринкових відносин, Україна інтегрується у світову економіку, однією з основних рис якої є розвинена **соціальна сфера**. Вона забезпечує, відповідно до конституційних прав:

- підтримку і підвищення рівня життя населення, нарощування культурного, духовного потенціалу суспільства.
- може стати каталізатором ринкових відносин і усунути негативні явища перехідного періоду.

Дослідження проблем фінансування соціальної сфери ґрунтується насамперед на теоретичному трактуванні її ролі у створенні валового внутрішнього продукту. Світова економічна наука виходить із активної участі соціальної сфери у виробництві ВВП, що визначає і активний характер системи її фінансового забезпечення.

Вітчизняна економічна теорія і практика виходили з поділу суспільного виробництва на **дві сфери** – виробничу і невиробничу. Функціонування невиробничої (соціальної сфери) засновувалось на перерозподілі до неї за допомогою бюджетного механізму створеного у виробничій сфері продукту, тобто мало *пасивний характер*. Перехід до ринкових відносин передбачає формування в Україні нової моделі фінансового забезпечення соціальної сфери з метою надійного і певного задоволення соціальних потреб усіх верств населення.

За своєю суттю ринковий принцип конкуренції економічних суб'єктів має асоціальний зміст, оскільки не передбачає підтримки тих, хто з певних причин виявився нездатним до змагання. Водночас необхідною умовою стабільності господарської системи є відсутність соціальної напруги. Система соціальних гарантій є об'єктивно необхідною. Соціальна політика є складовою процесу відтворення робочої сили, істотно впливає на її вартість та якість. Зростання ваги особистісного чинника відтворювального процесу наприкінці ХХ ст. висуває *соціальну політику* на рівень інших напрямів політики держави.

Соціальна інфраструктура, яка включає органи підтримки і розвитку культури, освіти, виховання, систему охорони здоров'я і фізичної культури,

пенсії і різні соціальні виплати сьогодні розглядається як обов'язкова умова повноцінного функціонування суспільно-економічної системи.

В усіх розвинених країнах світу створено мережі «банків робочих місць», стимулюється мобільність робочої сили, діють системи підготовки та перепідготовки кадрів, здійснюється система регулювання доходів тощо. Однак на порядок денний висувається і проблема пошуку балансу між розвитком економічної і соціальної сфер.

Сучасна економічна наука виводить розвиненість соціальної сфери з досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, який має бути достатнім для того, щоб після відповідної винагороди активним економічним суб'єктам залишалась частина продукту, якої вистачить для підтримання мінімального рівня життя пасивної частини населення.

Економічно такий рівень розвитку віддзеркалюється рівнем перерозподілу ВВП на соціальні потреби і ступенем розбалансованості державного бюджету. Іншим обмеженням соціальної політики держави є співвідношення соціальних виплат з доходами працюючих суб'єктів, яке не повинно пригнічувати економічні стимули до праці. Оцінка оптимального співвідношення залежить від діючої суспільно-економічної моделі.

Загалом **пенсіонер у розвинутих країнах отримує:**

- пенсію з державного соціального страхування;
- приватну пенсію;
- виплати щодо забезпечення людей похилого віку (у вигляді медичних, податкових пільг, доплати на житло і харчування тощо).

В Італії пенсія становила наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в середньому 80 % передпенсійного доходу, Швеції і Франції – 70 %, Японії і США – 60 %, Великобританії – 50 %, зокрема пенсія з державного страхування становила в Італії – 67 % передпенсійного доходу, Швеції – 59 %, ФРН – 50 %, Франції – 40 %, США – 38 %. Пенсія може бути пов'язана з передпенсійним заробітком безпосередньо, або (як у Великобританії, Швеції, Фінляндії) до фіксованої пенсії здійснюються диференційовані доплати.

Найпоширенішою є система соціального страхування, яка полягає у передачі частини заробітної плати до спеціальних фондів, що виплачують пенсії в розмірі 25 — 90 % заробітної плати і цільові допомоги. Державна допомога здійснюється за рахунок державного бюджету особам, доходи яких

визнані такими, що не забезпечують існування. Розмір виплат обмежений офіційним рівнем бідності. Нарешті, універсальна система, яка діє в основному у скандинавських країнах, включає в число тих, хто отримує державну допомогу, всіх, хто досяг пенсійного віку або є непрацездатним. Кошти на виплату надходять до бюджету за рахунок податків.

Довгострокова орієнтації України на економічний розвиток полягає у здійсненні радикальних реформ, спрямованих на створення якісно нової системи. У процесі їх реалізації слід забезпечити комплексний розвиток усіх складових ринкової економіки. Однією з них є система соціального захисту населення країни. В широкому розумінні поняття **«соціальний захист населення»** можна визначити як *систему економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на створення оптимальних умов забезпечення реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, які забезпечують 258-теріальний добробут.*

Основою системи соціального захисту населення є сукупність державних, економічних, соціальних і правових гарантій:

- право на працю та отримання винагороди за працю відповідно до її кількості та якості;
- право на вибір професії і сфери використання праці, здобуття загальної та професійної освіти;
- право на отримання матеріальної допомоги у похилому віці та при втраті працездатності у працездатному віці;
- право на соціальне страхування тощо.

На соціальний захист населення Україна витрачає близько 20–25% коштів державного бюджету.

Соціальний захист населення здійснюється за рахунок коштів:

- держави;
- приватних організацій;
- громадських організацій.

Структура витрат на соціально-культурні заходи (за офіційними даними Держкомстату) подана у табл. 9.9.

Важливою складовою системи соціального захисту населення є обов'язкове забезпечення винагороди робітникам за їх працю відповідно до її кількості

та якості. Цей принцип реалізується в сучасних умовах нарахуванням заробітної плати працівникам державних і приватних підприємств.

Таблиця 9.9

Структура витрат на соціально-культурні заходи

Напрямок фінансування	Питома вага, %
Освіта	35,1
Охорона здоров'я	32,7
Соціальний захист і соціальне забезпечення	30,8
Культура й мистецтво	3,1
Фізична культура та спорт	1,5

На рис. 9.4 подано порівняльну характеристику видатків із соціального забезпечення по роках.

У вітчизняній літературі існують різноманітні трактування *соціальної сфери*. До 90-х рр. ХХ ст. вони ґрунтувалися переважно на марксистській теорії, за якою усе суспільне виробництво поділяється на дві сфери: виробничу і невиробничу.

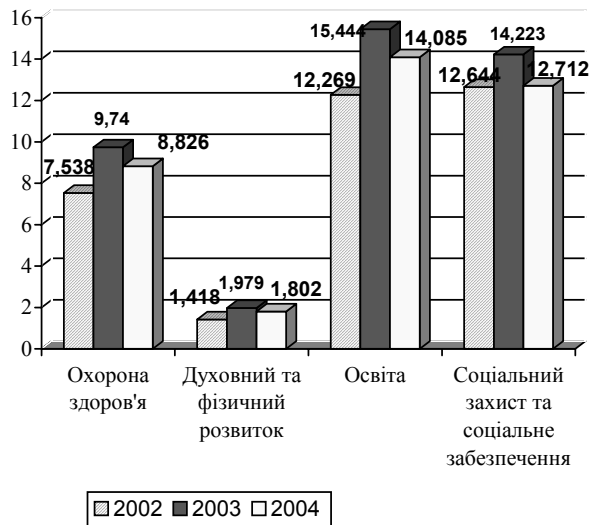

Рис. 9.4. Динаміка видатків соціального спрямування за функціональною класифікацією

У виробничій сфері матеріальні продукти створюються, а в невиробничій – здійснюється їх обмін і споживання. При цьому соціальну сферу практично ототожнювали із невиробничою. Основним джерелом фінансування соціальної сфери були бюджетні асигнування, що перерозподілялись за допомогою відповідного механізму зі сфери матеріального виробництва.

З поглибленням ринкових реформ поділ на виробничу і невиробничу сфери не відповідає реаліям сьогодення. Відносини виробництва, обміну, розподілу і споживання ВВП охоплюють все суспільство, усіх його членів. Соціальна сфера, у якій виробляється специфічний товар – **соціальна послуга**, органічно входить до загальної системи економічних відносин. При цьому її роль постійно зростає, оскільки в сучасних умовах освіта, медицина, культура, соціальне забезпечення займають одну із ключових позицій у забезпеченні високої ефективності суспільного виробництва.

Характерною ознакою сучасних економік є високий рівень розвитку сфери послуг, у тому числі й соціальних. Наприклад, частка сфери послуг у ВВП США складає 67 %, Японії – 56 %, Німеччини – 68 %, Франції – 63 % у Великобританії – 56,5 %. Так що у зв'язку з формуванням ринкової економіки в Україні теж необхідно виділяти сферу виробництва товарів і *сферу послуг*, у тому числі й *соціальних*. З рівноправності функціонування цих сфер закономірно випливає питання про фінансове забезпечення сфери послуг.

На даний час у світі поширені такі джерела фінансування соціальної сфери: плата за послуги; бюджетні асигнування, фінансові ресурси підприємств; кошти спонсорів, меценатів та благодійних організацій і фондів, страхові фонди, кредит. В Україні використовуються всі зазначені вище джерела, однак переважає централізований перерозподіл через бюджет, Пенсійний фонд і фонди соціального страхування.

Складність соціальної ситуації потребує проведення великих соціальних реформ, у ході яких слід розв'язати такі ключові завдання:

- створити економічні й правові умови для підвищення трудової активності, розвитку підприємництва і ділової ініціативи працездатних громадян;
- забезпечити підвищення рівня соціальної захищеності й соціального обслуговування ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, дітей, інших непрацездатних і соціально вразливих груп населення;

• створити однакові умови для всіх громадян незалежно від місця проживання й рівня доходів у реалізації прав на охорону здоров'я й отримання освіти.

Для виконання цих завдань необхідно завершити формування законодавчої бази, яка забезпечить проведення активної і дієвої соціальної політики; підвищити фінансову стабільність і ефективність використання коштів державних позабюджетних соціальних фондів і недержавних фондів, які здійснюють соціальне страхування.

Із метою стабільного фінансового забезпечення реформи соціального захисту населення потрібно вжити таких першочергових заходів: забезпечити стабільне, стійке фінансування прийнятих програм соціального захисту населення відповідно до затверджених показників бюджетів усіх рівнів, бюджетів фондів державного соціального страхування, бюджетів недержавних фондів, які здійснюють різні види соціального страхування громадян; активніше залучати кошти населення через розвиток і стимулювання обов'язкового і добровільного страхування; забезпечити стійкість і надійність страхових систем у виконанні страхових зобов'язань за рахунок підвищення вимог до розміру статутного капіталу, розвитку інституту перестраховування, резервування тощо.

Контрольні питання

1. Наведіть приклади прийняття рішень, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення (соціальної послуги) на підприємстві (організації, установі).

2. Проаналізуйте розвиток нормативно-законодавчого забезпечення становлення соціального страхування в Україні.

3. Обґрунтуйте необхідність створення ефективної системи державного регулювання й контролю у сфері пенсійного страхування, зберігання та управління пенсійними активами, виконання заходів для забезпечення якості життя населення.

4. Визначте найбільш важливі аспекти підготовки фахівців для сфери соціального страхування в Україні.

5. Охарактеризуйте систему управління фінансами сфери соціального страхування.

6. Наведіть особливості фінансового забезпечення соціальних послуг.

7. Розкрийте особливості управління якістю надання соціальних послуг.

8. Визначте роль медичного страхування в забезпеченні потреб робітника в страховому захисті.

9. Визначте мету та функції страхування від нещасних випадків на виробництві.

10. Розкрийте види та особливості проведення добровільного страхування від нещасних випадків.

11. Проаналізуйте джерела формування Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

12. Охарактеризуйте основні види безробіття (фрикційне, структурне, циклічне).

13. Визначте зайнятість населення за статусами зайнятості, формами власності, видами економічної діяльності.

14. Охарактеризуйте роль, мету створення та основні завдання Асоціації недержавних пенсійних фондів України.

15. Охарактеризуйте особливості недержавних пенсійних фондів (відкриті, корпоративні, професійні).

16. Окресліть впровадження персоналізованого обліку збору (внесків) на обов'язкове державне пенсійне страхування.

17. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення в Україні.

Використана література

1. Багнюк І. Додаткова пенсія // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 195. – С. 5.

2. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: Навч. посібник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

3. Бескид Й. М. Перспективи нормативного планування витрат на соціальну сферу // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 42–47.

4. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія. – Донецьк: Янтра, 2001. – 352 с.

5. Бочковська В., Беспалова А. Страхова медицина як джерело фінансування витрат на охорону здоров'я // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2000. – № 16. – С. 118–121.

6. Василенко Л. І., Масленнікова Т. О. Державні цільові фонди: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2002. – 170 с.

7. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України: Підручник. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.
8. Владимірова Л. М. Економіка праці: Навч. посіб. для студентів економічних вузів. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
9. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування: Навчальний посібник. – Х.: Кондор, 2005. – 350 с.
10. Гарантії на випадок безробіття: Звіт про діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за 2003 рік // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 129. – С. 13.
11. Гнибіденко І. А. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в Україні // Фінанси України. – 2002. – № 3. – С. 87–91.
12. Голікова Л. В. Пенсійні фонди як учасники фінансового ринку // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 52–59.
13. Губар О. Є. Соціальне страхування у забезпеченні суспільного добробуту // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 130–133.
14. Денисенко О. Пенсійному обслуговуванню – сучасні рішення // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 235. – С. 8.
15. Деякі питання утворення недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 184. – С. 15-16.
16. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
17. Економічний словник-довідник / Укл. М. А. Сіроштан, Г. М. Григорян, Л. М. Сєдова, І. С. Зайцева, С. В. Лукашев, О. О. Пономаренко. – Х.: РВВ ХДЕУ, 1999. – 148 с.
18. Загребний В. Проблеми медичного страхування в Україні // Економіст. – 2003. – № 2. – С. 10-11.
19. Зайчик Б. О. Характеристика і напрями реформування пенсійної системи в Україні // Фінансова консультація. – 2002. – № 1/2. – С. 95–99.
20. Зайчук Б. Пенсійне забезпечення має бути стабільним // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 43. – С. 15.
21. Захищаючи людину праці: Звіт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 51. – С. 21.

22. Кір'ян Т. О. Безробіття в Україні: ключові аспекти соціальної та економічної незахищеності людей // Фінансові послуги. – 2001. – № 9. – С. 24–28.
23. Клівіденко Л. М. Перспективи розвитку соціального захисту населення // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2–3. – С. 188–190.
24. Кокіна В. Перерахунок пенсій науковцям // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 112. – С. 15.
25. Кокіна В. Пенсійна зрівнялівка тепер у минулому // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 53. – С. 8.
26. Коваль Л. Пенсійний фонд: підсумки півріччя // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 143. – С. 6.
27. Кодекс законів про працю. – Харків: Фоліо, 1995. – 168 с.
28. Косянчук І. Чому гальмує пенсійна реформа? // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 8. – С. 15.
29. Лабезна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів : Автореф. дис.... канд. екон. наук. – К.: НДЕУ, 2004. – 18 с.
30. Львовичкін С. К. Соціальний захист населення в контексті фінансової політики // Науковий вісник [ДПА України]. – 2000. – № 2. – С. 87–90.
31. Маркіна Т. На розмір пенсій впливатиме страховий стаж // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 32. – С. 7.
32. Матвєєва В. К. Бюджетні організації: бухгалтерський облік та оподаткування. – Харків: Фактор, 2002. – 688 с.
33. Мітюков І. О., Александров В. Т., Ворона О. І. та ін. Фінансові послуги України: Енциклопедичний довідник. У 6 т. – Т 4. – К.: Укрбланко-видав, 2001. – 756 с.
34. Надточій Б. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 34. – С. 5.
35. На принципах солідарної відповідальності // Соціальна політика. – 2004. – № 6. – С. 4.
36. Недержавне пенсійне забезпечення в ринковому контексті // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 11. – С. 5.
37. Олефір О. І. Плюралізм соціального страхування як фактор розвитку економіки // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 4. – С. 44–46.

38. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 01.03.1999 р. № 201/516 // Податки і бухгалтерський облік. – 2000. – № 7. – С. 15–20.
39. Основні положення Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 39. – С. 6-7.
40. Павленко Н.С. Організація праці та заробітної плати: практичний посібник. В 2 т. – Т.2. – Харків: Фактор, 2001. – 356 с.
41. Павловські Н. О. Основні напрямки подальшого реформування оплати праці в Україні // Соціальний захист. – 2001. – № 4. – С. 59–66.
42. Петрушенко М. Розвитком НПФ зацікавились банки // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 113. – С. 6.
43. Підписано Соціальний контракт // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 138. – С. 1-2.
44. Поволоцкая Л. Люди, не имеющие право на пенсию, с нынешнего года станут получать государственную социальную помощь // Факты. – 2005. – № 38 (1830). – С. 5.
45. Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України № 121/2001 від 01.03.2001 р. // Державний вісник України. – 2001. – № 4.
46. Порядок виплати надбавки за стаж наукової, науково-технічної, науково-організаційної та науково-педагогічної роботи науковим працівникам державних наукових установ, організацій та державних вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 609 від 26.04.2003 р. // Соціальний захист. – 2003. – № 6.
47. Порядок коригування середньомісячного заробітку (доходу) для обчислення пенсії. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 1151 від 24 липня 2003 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 75.
48. Про внесення змін до бюджету фонду на 2004 рік: Постанова правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 25.06.2004 № 51 // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 131. – С.22.
49. Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2003 р.: Закон України від 26.12.2002 р. № 372- IV // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1. – С. 15–21.
50. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV // www.rada.gov.ua

51. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Фінансові послуги. – 2001. – № 5. – С. 19–26.
52. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // Експрес-аналіз законодавчих і нормативних актів. – 2000. – № 9. – С. 17–22.
53. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III // Експрес-аналіз законодавчих і нормативних актів. – 2001. – № 9. – С. 17–25.
54. Про зайнятість населення: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14.
55. Про заходи щодо впровадження персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування: Наказ Президента України від 04.05.1998 р. № 401/98 // Економіст. – 1999. – № 10. – С. 50–55.
56. Про заходи щодо підвищення результативності роботи Міністерства праці та соціальної політики України, його підрозділів на місцях, інших органів виконавчої влади з реалізації окремих норм, основних напрямків соціальної політики на 1997 – 2002 рр.: Наказ Президента України від 25.10.1996 р. № 210/365 // Праця і заробітна плата. – 2001. – № 8. – С. 4–7.
57. Про оплату праці: Закон України від 01.02.1995 р. № 150-III // Фінанси України. – 1999. – № 6. – С. 25–32.
58. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 168. – С. 6–9.
59. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 480 с.
60. Соціальні послуги в дзеркалі статистики // Урядовий кур'єр. – 2003. – 13 лютого. – С.6.
61. Страхувальникам допомога гарантована // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 77. – С. 9.
62. Хоменко М. М. Зайнятість та доходи в системі економічного розвитку // Соціальний захист. – 2001. – № 3. – С. 24–29.

63. Хомич Т. Пенсійна реформа виходить на пряму // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 56. – С. 2.
64. Чіпур М. Л. Система оплати праці в умовах ринкової економіки // Експрес-аналіз законодавчих і нормативних актів. – 2002. – № 4. – С. 6–10.
65. Шкригун В. Л. Економічні методи захисту працюючих від травматизму та професійних захворювань // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 32–39.
66. Шутов М. М. Системные признаки социальных проблем безработицы // Менеджер. – 2000. – № 5. – С. 119–125.
67. Юрієв Ю. Н. Трудове законодавство потребує удосконалення // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 5–8.
68. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор, 2004. – 464 с.
69. Юрій С. І., Бескид Й. М. Бюджетна система України. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.
70. Яременко О. На бюджетних терезах – розвиток економіки і соціальний захист // Урядовий кур'єр. – 2003. – №210. – С. 5.

Тема 10

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ОБОРОНУ ТА УПРАВЛІННЯ

10.1. Видатки на національну оборону та їх планування

Відповідно до Закону України «Про оборону України» [4] **оборона України** – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Видатки на оборону – це грошові витрати на підготовку оборони держави, що включають утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, воєнні дослідження, а також видатки на ліквідацію їхніх наслідків.

До видатків на оборону відносять такі, що:

- забезпечують умови виживання держави;
- сприяють розвитку вітчизняних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- забезпечують підготовку висококваліфікованих спеціалістів найвищого рівня, робочі місця, експорт озброєнь, який дає можливість збільшити потенціал держави, співробітництво у військово-політичній сфері;
- є запорукою стабільності в регіоні, що є необхідною умовою для міжнародної торгівлі та добросусідських відносин.

Видатки на оборону затверджуються у Державному бюджеті України. Більша частина цих видатків, затверджених у кошторисах на рік, виходять з грошових норм витрат.

Оборонні видатки розподіляються на три групи: прямі, побічні та приховані [1], що подано на рис. 10.1.

Прямі оборонні видатки охоплюють витрати оборонних міністерств та відомств і складають основну частку оборонних видатків. До них належать: витрати на утримання та навчання особового складу Збройних Сил, придбання, утримання та експлуатацію озброєння, воєнної техніки та майна, воєнні науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи, видатки на цивільну оборону, воєнну допомогу іноземним державам та ін.

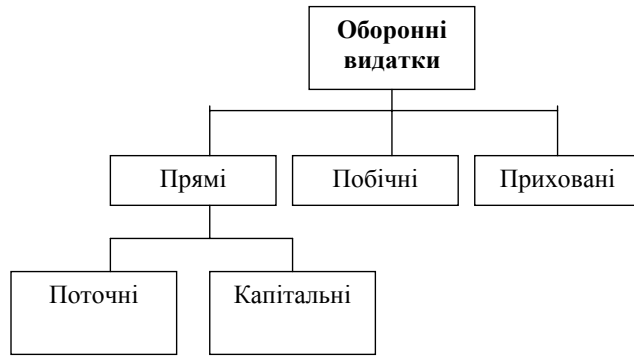

Рис.10.1. Структура оборонних видатків

До **поточних видатків** належать витрати, пов'язані з підтримкою бойової могутності Збройних Сил на досягнутому рівні (грошове утримання військовослужбовців та заробітна плата цивільного вільнонайманого персоналу, витрати на медичне обслуговування, транспортування та інші види забезпечення діяльності особового складу, витрати, пов'язані з експлуатацією та ремонтом воєнної техніки).

До **капітальних** належать видатки, які відображають процес матеріально-технічного переоснащення Збройних Сил та розвиток оборонної інфраструктури (витрати на воєнні НД і ДКР, купівля озброєння та воєнної техніки, військове будівництво).

Побічні оборонні видатки – це витрати, пов'язані з утриманням Збройних Сил, гонкою озброєнь, ліквідацією наслідків війн (відсотки та погашення державного боргу, пенсії та допомога ветеранам війни, інвалідам, сім'ям загиблих, витрати щодо відбудови руйнувань, спричинених війною, виплати репарацій тощо) [1].

Приховані оборонні видатки за своїм характером та значущістю належать до оборонних видатків, але проходять за кошторисами цивільних міністерств і відомств.

За функціональною класифікацією видатків бюджету до складу видатків на оборону відносять видатки на:

- 1) утримання Збройних Сил України;
- 2) закупівлю озброєння та військової техніки;

3) капітальне будівництво: капітальне будівництво і придбання обладнання в системі Міністерства оборони України;

4) будівництво житла для військовослужбовців;

5) фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;

6) інші видатки в галузі оборони: забезпечення участі у міжнародних миротворчих заходах; утримання науково-координаційного центру адаптації військовослужбовців, звільнених у запас; утримання Головної військової інспекції; фінансування заходів щодо ліквідації стратегічних озброєнь; фінансування підготовки призовників для Збройних Сил України та інших військових формувань у навчальних організаціях Товариства сприяння обороні України; забезпечення оборонних видатків за рахунок надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, майна, передачі в оренду основних фондів Збройних Сил України та інших військових формувань, а також за виконані ними роботи та надані послуги [1].

Фінансування оборони – це забезпечення фінансовими ресурсами Збройних Сил України згідно з кошторисом видатків Міністерства оборони України на рік.

Основним принципом фінансування оборони є норми грошових витрат.

Особливості в кошторисах витрат на оборону вимагають і особливого контролю. Контроль за використанням грошових коштів та матеріальних цінностей провадять фінансові органи частин і фінансове управління Міністерства оборони України [2].

Фінансування видатків на оборону здійснюється виключно за рахунок коштів Державного бюджету України в обсягах, розмір яких визначається щорічно законом України про Державний бюджет України.

Фінансування оборони залежить від прийнятої воєнної доктрини. Виділяють три основні її типи:

1. Повна відмова від військових видатків.
2. Створення могутньої воєнної супердержави.
3. Фінансування оборони за принципом мінімальної достатності.

В Україні, яка відмовилась від ядерного арсеналу, фінансування здійснюється за третім типом.

Видатки здійснюються в межах сум, затверджених у державному бюджеті через систему головних розпорядників бюджетних коштів [7].

Утримання армійських частин здійснюється на основі кошторису. Основні статті видатків – грошове утримання військовослужбовців та заробітна плата вільнонайманих.

Планування цих видатків здійснюється за загальноприйнятою методикою: кількість посад множить на середній розмір грошового утримання чи ставку. Кількість посад визначається кількістю військових підрозділів (взводів, рот, батальйонів і т. ін.). Розмір грошового утримання залежить від двох основних чинників – посади та військового звання. Додатково встановлюється надбавка за вислугу років.

Важливе місце в кошторисі займають видатки на утримання військово-службовців – харчування, обмундирування, витрати на проведення бойової підготовки (навчання, стрільби, польоти).

Фінансування придбання озброєння та військової техніки визначається потребами, пов'язаними з постійною заміною техніки і озброєння в зв'язку із закінченням термінів експлуатації та моральним старінням [6].

Динаміка видатків на оборону та їх частка у валовому внутрішньому продукті й у видатках зведеного бюджету подана в табл. 10.1.

Таблиця 10.1

Динаміка видатків на оборону

Показники	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.
Видатки на національну оборону, тис. грн	1253,2	1803,6	1418,6	1557,9	2297,8
Частка видатків на оборону у:					
– ВВП, %	1,5	2,0	1,4	1,2	1,3
– зведеному бюджеті, %	4,6	5,3	4,7	4,5	4,9

Якщо провести аналіз чисельності Збройних Сил на 1000 чоловік населення у порівнянні з постсоціалістичними країнами (враховуючи, що Україна є позаблоковою державою), можна зробити висновок, що наша армія не надто велика при існуванні реальних зовнішніх загроз. Так, кількість військово-службовців ЗС на 1000 чол. населення у 1998 р. в Україні була 6,8 чол., у

Білорусі – 7,9 чол., Росії – 8,4 чол., Азербайджані – 8,6 чол., Румунії – 10 чол., Болгарії – 12,2 чол., Хорватії – 12,3 чол., Вірменії – 15,9 чол.

Висновки про величину оборонного бюджету будуть об'єктивними, якщо порівняти частки оборонного бюджету у ВВП України та інших країн світу (табл.10.2–10.3) [1, с.404 – 405].

Таблиця 10.2

Частка оборонного бюджету у ВВП України та ряду країн світу, %

Країна	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
Бельгія	1,9	1,8	1,4	1,4	1,2
Данія	2,0	2,0	2,0	1,8	1,7
Франція	3,3	3,4	2,7	2,7	2,5
Німеччина	2,4	2,1	1,7	1,5	1,5
Греція	5,4	5,6	3,3	3,0	2,8
Італія	2,0	2,1	1,7	1,5	1,9
Люксембург	1,0	1,1	0,8	0,7	0,6
Нідерланди	2,6	2,5	2,3	2,4	2,1
Норвегія	3,4	3,1	2,8	2,9	2,4
Португалія	2,9	2,6	1,9	2,1	1,8
Іспанія	1,6	1,7	1,3	1,3	1,2
Туреччина	3,8	4,0	3,7	3,4	2,8
Велика Британія	4,0	3,7	3,5	3,2	2,8
Канада	2,0	1,9	1,6	1,5	1,3
США	5,1	4,7	3,9	3,7	3,3
Україна	2,2	–	–	2,1	1,5

Як свідчать дані (табл. 10.2–10.3) Стокгольмського міжнародного інституту з вивчення проблем миру, оборонні видатки більшості країн близького та далекого зарубіжжя значно вищі, ніж в Україні. В Україні темпи зниження оборонних видатків з 1992 р. випереджали темпи спаду ВВП та чисельності Збройних Сил України, що становить загрозу для національної безпеки. Неадекватне скорочення оборонних видатків не дає можливості провести реформування Збройних Сил України, забезпечити соціальний захист військово-службовців та членів їхніх сімей.

Таблиця 10.3

**Питома вага оборонного бюджету у ВВП України
та ряду європейських країн, %**

Країна	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.
Росія	8,5	6,5	7,1	7,4	6,6
Білорусь	5,5	4,1	3,1	4,5	3,9
Молдова	1,1	2,7	4,2	2,5	2,5
Грузія	3,2	4,1	3,7	3,1	1,5
Польща	2,3	2,6	2,4	2,1	2,2
Румунія	4,4	2,2	2,4	2,5	2,3
Угорщина	1,9	2,0	1,8	1,4	1,2
Словаччина	2,8	2,4	2,2	2,5	2,4
Україна	2,2	1,9	1,9	2,1	1,5

Оборона належить до складних систем, тому зменшення оборонного бюджету до критичної межі може призвести не тільки до неконтрольованих процесів в оборонній сфері, а й до розбалансування державної системи в цілому. Слід визначити частку оборонного бюджету від загальної суми видатків державного бюджету. В Україні у 1999 р. ці витрати становили 4,5 % й були найменшими серед сусідніх держав та інших країн світу (у США – близько 18 % федерального бюджету, в більшості європейських держав ця частка перевищувала 10 %, у Росії – 19 %).

В Законі України „Про внесення змін до Закону України „Про оборону України” від 5.10.2000 р. зазначено, що **фінансування потреб національної оборони держави здійснюється виключно за рахунок Державного бюджету України** в обсягах, розмір яких визначається щорічно законом України про Державний бюджет України, які забезпечують належне виконання завдань, що стоять перед національною обороною, але **не менше 3 % від запланованого обсягу ВВП** [1].

Фінансування видатків на оборону, передбачених державним бюджетом України, здійснюється через Державне казначейство України. Для цього розпорядником бюджетних коштів у органі Державного казначейства відкриваються особові та реєстраційні рахунки. Розпорядниками бюджетних

коштів можуть бути трьох ступенів. Наприклад, для установ Міністерства оборони України:

- головним розпорядником коштів є міністр оборони України;
- розпорядниками коштів другого ступеня є командувачі оперативними командуваннями і видами Збройних Сил;
- розпорядниками коштів третього ступеня є командири (начальники) військових частин, установ та організацій.

Особові рахунки відкриваються головним розпорядником коштів і розпорядником коштів другого ступеня. На цих рахунках відображаються кошти, надані для використання на утримання своєї установи, на централізовані заходи і для перерахування підвідомчим установам. Реєстраційні рахунки відкриваються розпорядникам коштів усіх ступенів для обліку витрат, передбачених їхніми кошторисами доходів і видатків.

Кошти на здійснення видатків Міністерства оборони України перераховуються Головним управлінням Державного казначейства на рахунки обласних управлінь Державного казначейства. Розподіл коштів на обласному рівні здійснює розпорядник другого ступеня.

Фінансування органів і установ, які забезпечують національну оборону, проводиться на підставі кошторисів доходів та видатків. Зведені кошториси розглядаються в Міністерстві фінансів України та включаються до проекту Державного бюджету України.

10.2. Видатки на державне управління та їх планування

Управління є однією з основних функцій держави. Набуття Україною незалежності вимагало побудови власної ефективної системи державного управління, адекватної новим політичним і соціально-економічним умовам. Потрібно було створити багато нових служб, функцій яких раніше здійснювали загальносоюзні органи управління. Переведення народного господарства на нові умови господарювання привело до виводу з системи жорсткого управління з боку держави великої кількості підприємств, також розпочалася передача багатьох функцій центральних органів органам місцевого самоврядування. Наслідком таких кардинальних змін в організації управління державою став перерозподіл функцій центральних і місцевих органів управління з одночасним

стрімким і не завжди виправданим зростанням чисельності управлінського апарату і видатків бюджету на його утримання [1].

Відповідно до Конституції України наша держава має чітко структуровані три гілки влади: законодавчу, виконавчу та судову.

Одним із актуальних питань, що стосуються витрат на управління, є їх скорочення, але без зменшення ефективності функціонування державних установ. У результаті проведення кадрової реформи протягом 1999–2000 рр. чисельність державних службовців була зменшена в середньому на 20% з відповідним підвищенням рівня заробітної плати. Оскільки це питання є досить актуальним у державі, вишукуються можливості подальшого регулювання управлінських витрат. Так, Кабінет Міністрів постановою від 4 квітня 2001 р. „Про граничні суми витрат на придбання автомобілів, меблів, іншого обладнання та устаткування, мобільних телефонів, комп'ютерів установами та організаціями, які утримуються за рахунок державного та місцевих бюджетів” [8] урегулював ці відносини.

У червні 2001 р. закінчилась дія перехідних положень Конституції щодо судової системи, були ухвалені ряд законів, які започаткували реформу судоустрою. Суди отримали значно ширші повноваження. За попередніми розрахунками сьогодні потрібно додатково близько 200 суддів з відповідним фінансовим забезпеченням. Додаткових витрат вимагають й інші напрями реформи судової системи. У даному разі ці витрати соціально обгрунтовані, оскільки спрямовані на захист прав людини, організацій, установ.

Видатки на державне управління включають витрати на:

- функціонування законодавчої влади (апарату Верховної Ради України, апарату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, забезпечення діяльності народних депутатів, апарату Рахункової палати Верховної Ради України, інші видатки);

- функціонування виконавчої влади (апарату Кабінету Міністрів України, апарату Ради міністрів Автономної Республіки Крим та її місцевих органів, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування);

- утримання Президента України та його апарату;

- утримання фінансових і фіскальних органів (Державної податкової адміністрації України, місцевих державних податкових органів, Головного контрольно-ревізійного управління України, Головного управління Державного

казначейства України, місцевих органів Головного управління Державного казначейства України, Митної служби України, на створення державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів, витрати на комп'ютеризацію Держказначейства та інших фінансових органів, витрати на виготовлення марок акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби);

- загальне планування і статистичні служби (проведення статистичних досліджень і переписів, ведення записів щодо сімейних бюджетів);

- інші видатки на загальнодержавне управління (виготовлення орденів, медалей, документів до них; виготовлення та перевезення національної валюти, придбання обладнання для виробництва цінних паперів і монет; виробництво бланків цінних паперів і документів суворого обліку; утримання Пробірної палати України, утримання центру правових реформ законопроектних робіт; утримання Фонду сприяння становленню місцевого та регіонального самоврядування; видатки на паспортизацію населення України; видатки на запровадження нового податкового і бюджетного законодавства);

- утримання судової влади (Конституційного Суду України, Верховного Суду України, обласних судів, районних (міських) судів, Вищого арбітражного суду, арбітражних судів, військових судів).

На державне управління спрямовуються кошти бюджетів усіх рівнів. Із Державного бюджету України фінансуються видатки на функціонування законодавчої, виконавчої і судової влади, утримання Президента України та його апарату, фінансових і фіскальних органів, загальне планування і статистичні служби. З республіканського бюджету АР Крим утримуються її органи влади і управління. З обласних, районних і бюджетів самоврядування здійснюються видатки на утримання відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування [1].

Фінансування управління провадиться відповідно до кошторисів видатків на рік з їх поквартальною розбивкою та бюджетним розписом і твердим додержанням бюджетної класифікації (глави, параграфи, статті). При необхідності провадиться збільшення видатків по окремих статтях за рахунок зменшення в наступному кварталі, наприклад із третього кварталу на другий. У межах одного кварталу розпорядження чи рішення не приймається. Для збільшення видатків за рахунок наступного кварталу необхідний нормативний

документ по вищих органах управління чи розпорядження по місцевих органах з обов'язковим повідомленням Міністерства фінансів України. Якщо ж мається економія по видатках, то вона наприкінці кварталу не закривається і переходить у фінансування наступного кварталу.

Дефіцит бюджету всіх рівнів передбачає жорсткий режим економії коштів, скорочення видатків по всіх статтях кошторисів на утримання апарату управління. В першу чергу ці заходи провадяться за рахунок скорочення чисельності апарату управління і видатків на його утримання [2].

Планування видатків на утримання органів державного управління здійснюється у формі складання індивідуальних і зведених кошторисів доходів і видатків. Разом з кошторисом затверджується штатний розпис органів державного управління, включаючи їхні структурні підрозділи. У штатному розписі вказується кількість штатних одиниць у розрізі структурних підрозділів, посадові оклади для кожної посади і місячний фонд оплати праці у розрахунку на одну посаду.

Кошториси центральних органів виконавчої влади незалежно від джерел утримання, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій затверджуються Міністерство Фінансів України. Кошториси і штатні розписи органів виконавчої влади, підпорядкованих міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, затверджуються керівниками цих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Кошториси управлінь, відділів, інших підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних державних адміністрацій затверджуються відповідно обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями після попередньої перевірки в обласних, Київському та Севастопольському міських фінансових управліннях. Кошториси управлінь, відділів, інших підрозділів районних державних адміністрацій затверджуються районними державними адміністраціями після попередньої перевірки у районних фінансових відділах.

Планування витрат на утримання органів державного управління за категоріями видатків економічної класифікації здійснюється у такому ж порядку, як і по інших бюджетних установах.

У складі видатків на державне управління найбільшу частку становлять кошти на оплату праці (близько 75 відсотків). Працівники органів державного управління мають статус державних службовців, оплата їхньої праці здійсню-

ється відповідно до Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. [3]. Заробітна плата державних службовців складається з посадових окладів, премій, доплати за ранги, надбавки за вислугу років на державній службі та інших надбавок. Чисельність державних службовців в Україні – 230 тис. чоловік [1].

Посадові оклади державних службовців установлюються залежно від складності та рівня відповідальності виконуваних службових обов'язків згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р. № 35 «Про умови оплати праці працівників апарату органів державної влади та інших органів» [7].

За умови хронічної нестачі бюджетних коштів фінансування органів державного управління здійснюється в основному в розмірах, необхідних для забезпечення поточної діяльності. Головним чином, це витрати на оплату праці, нарахування на заробітну плату та витрати на господарське утримання установ і організацій.

Враховуючи економічну ситуацію в Україні, можна стверджувати, що система органів державного управління є структурно невизначеною та малоефективною. Тому Указом Президента України від 20.11.1998 р. № 1284/98 [10] було розпочато адміністративну реформу, ключовим напрямом якої є створення системи державного регулювання економіки України. Державній комісії з адміністративної реформи та Кабінету Міністрів України було доручено організувати розроблення науково обґрунтованих критеріїв визначення оптимальної структури та чисельності працівників апаратів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Адміністративна реформа в Україні – це комплекс заходів, розрахованих на перспективу. Зміни у структурі центральних органів виконавчої влади, що запроваджені Указом Президента України від 19.12.1999 р. № 1573/95 [10], передбачають перерозподіл функцій управління шляхом ліквідації зайвих органів державного управління або уточнення функцій чи статусу решти з них. Зміни стосуються насамперед якісної сторони управління. Щодо визначення кількісних показників скорочення штатів, то для розрахунку чисельності апарату управління на державному рівні експертна оцінка є недостатньою.

Для реформування державного управління потрібен системно-функціональний підхід, який дасть змогу визначити оптимальну для нашої держави структуру органів виконавчої влади і їх чисельність.

Виходячи з того, що система управління реалізується головним чином через взаємовідносини між працівниками органів управління, ці відносини і, відповідно, співвідношення чисельності апаратів різних органів управління також носять системний характер. Так, зростання частки приватних підприємств повинно зменшувати навантаження на середні ланки державного управління і відповідно збільшувати штати на рівні підприємницьких структур. У загальному випадку скорочення державного сектору приводить до підвищення значення (на державному рівні) органів функціонального управління (комітетів та інших відомств) за рахунок міністерств, що здійснювали галузеве лінійне управління.

Становлення самоврядування також потребує істотних змін у розподілі управлінського персоналу тому, що підпорядкування комунальних підприємств в основному нижчим ланкам територіального управління вимагає їх зміцнення кадрами, якого можливо досягти за рахунок як скорочення штатів міністерств, так і середніх та вищих ланок територіального управління, з підпорядкування яким поступово виводиться комунальне господарство. В залежності від економічної ситуації змінюються і пріоритети в розвитку тих чи інших галузей, що вимагає також перерозподілу чисельності працівників міністерств і відомств, органів територіального управління [1].

У системі органів управління надлишкова чисельність управлінців у тих чи інших ланках не тільки неефективна щодо управління на нижчих ланках, а й призводить до того, що на нижні рівні надходить не виправдано велика кількість розпорядчих актів і вказівок, більше того, недовантажені вищі органи починають втручатися у справи нижчих, підмінювати їх. Ще шкідливішою є недостатня чисельність працівників в ланці. У цьому випадку природні недоліки в її роботі негативно відбиваються на всіх нижчих ланках і не можуть бути ними компенсовані навіть при збільшенні штатів. Ліквідація проміжної ланки лінійного управління, як правило, викликає необхідність посилення функціональних служб вищого органу управління. Ефективність зміни чисельності апарату даного органу управління слід розглядати не локально, а лише в системі органів управління.

До погіршення управління державою може призвести різке скорочення апарату управління без вирішення проблеми суттєвого підвищення продуктивності праці державних службовців. Тому необхідним є перехід на інтенсивний шлях вдосконалення діяльності апарату органів управління шляхом вирішення проблем:

- раціоналізації розподілу функцій органів управління; розробки науково обґрунтованої нормативної бази (визначення загальної чисельності службовців у сфері державного управління з урахуванням можливостей держави щодо їх утримання);
- підвищення кваліфікації службовців, поліпшення їх інформаційного забезпечення, підвищення дієвості матеріального стимулювання;
- законодавчого забезпечення вдосконалення державної служби та контролю за його дотриманням.

10.3. Видатки на правоохоронну діяльність і безпеку держави

Видатки на правоохоронну діяльність і гарантування безпеки держави, як і видатки на національну оборону і державне управління, зумовлені природою і функціями держави, необхідністю захисту її внутрішніх і зовнішніх інтересів.

Склад видатків на правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави відповідно за функціональною класифікацією видатків бюджету такий:

- видатки на утримання органів внутрішніх справ: матеріально-технічне забезпечення спеціальних підрозділів з боротьби із організованою злочинністю; підрозділів органів внутрішніх справ; підрозділів державно-патрульної служби та дорожнього нагляду; інспекції у справах неповнолітніх; приймальників-розподільників для неповнолітніх; спеціальних приймальників-розподільників;
- видатки на внутрішні війська: поточне утримання внутрішніх військ МВС України;
- видатки на утримання прокуратури: Генеральної прокуратури України; місцевих органів прокуратури;
- видатки на кримінально-виправні системи: установи і підприємства України з виконання покарань;

- видатки на Прикордонні війська України: утримання Прикордонних військ України; комплексну програму розбудови державного кордону України;
- видатки на Службу безпеки України: поточне утримання Служби безпеки України і антитерористичного центру Служби безпеки України; матеріально-технічне забезпечення спеціальних підрозділів із боротьби з організованою злочинністю;
- видатки на пожежну охорону;
- видатки на утримання Головного управління урядового зв'язку;
- видатки на утримання інших правоохоронних органів: управлінь державної охорони; спеціалізованих монтажних-експлуатаційних підрозділів;
- видатки на утримання розвідувальних органів;
- видатки, пов'язані із зміцненням правопорядку за рахунок реалізації конфіскованого митними органами майна, товарів та інших предметів, конфіскованих правоохоронними й іншими уповноваженими органами, а також конфіскованої валюти;
- видатки на утримання національного бюро розслідувань [1].

Планування видатків на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави здійснюється шляхом складання індивідуальних і зведених кошторисів доходів і видатків.

Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, які спрямовуються на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави, здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність видатків на оборону та охарактеризуйте їх види.
2. Обґрунтуйте необхідність витрат на оборону у видатковій частині державного бюджету.
3. Проаналізуйте джерела фінансування видатків на оборону.
4. Охарактеризуйте напрями видатків на управління.
5. Охарактеризуйте процеси планування та фінансування видатків на управління.

6. Проаналізуйте джерела фінансування видатків на функціонування законодавчої, виконавчої і судової влади, утримання Президента України та його апарату.

7. Обґрунтуйте необхідність видатків на правоохоронну діяльність і гарантування безпеки держави.

8. Дайте характеристику принципів здійснення видатків на правоохоронну діяльність і гарантування безпеки держави.

9. Проаналізуйте здійснення планування видатків на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави.

10. Охарактеризуйте діяльність органів, які здійснюють контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, що спрямовуються на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави.

Використана література

1. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України. – К.: НІОС, 2002. – 483 с.
2. Спіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. Бюджет і фінансова політика України. – К.: Наук. думка, 1997. – 304 с.
3. Закон України „Про державну службу” від 16.12.1993 р. // www.rada.gov.ua
4. Закон України „Про оборону України” від 5.10.2000 р. № 2020-III // www.rada.gov.ua
5. Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я. Бюджетна система. – К.: КНЕУ, 2000. – 208 с.
6. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 495 с.
7. Постанова КМУ від 21.01.1993 р. №35 „Про умови оплати праці працівників апарату органів державної влади та інших органів” // www.rada.gov.ua
8. Постанова КМУ від 4.04.2001 р. „Про граничні суми витрат на придбання автомобілів, меблів, іншого обладнання та устаткування, мобільних телефонів, комп'ютерів установами та організаціями, які утримуються за рахунок державного та місцевих бюджетів” // www.rada.gov.ua
9. Указ Президента України від 20.11.1998 р. №1284/98 „Про адміністративну реформу” // www.rada.gov.ua
10. Указ Президента України від 19.12.1999 р. №1573/95 // www.rada.gov.ua

Тема 11

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

11.1. Державний кредит як специфічна форма фінансових відносин

Державний кредит є специфічною ланкою державних фінансів, яка не має окремого фінансового фонду та обособленого органу управління. В якості складової фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави (бюджету і позабюджетних фондів).

За своєю економічною сутністю державний кредит являє собою сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, за яких держава може виступати в якості позичальника, кредитора або гаранта.

Як економічна категорія, він знаходиться на стику двох видів грошових відносин – фінансів і кредиту з поєднанням їх особливостей. Як один з видів кредиту, він відрізняється від інших фінансових категорій, оскільки функціонує, на відміну від них, на принципах зворотності, терміновості і платності. Водночас державний кредит відрізняється від інших видів кредиту, про що свідчать дані табл. 11.1.

Таблиця 11.1

Особливості державного кредиту

Найменування характеристик	Особливості
1	2
Причина появи	Виникає при фінансових труднощах в державі: необхідності врегулювання розриву між грошовою масою в обігу і товарними ресурсами; на покриття бюджетного дефіциту
Умови угоди	Забезпечення зацікавленості кредиторів у добровільній передачі коштів у користування позичальника шляхом зобов'язання держави виплачувати їм визначений дохід

1	2
Напрями витрачання мобілізованих ресурсів	Відповідно поточним потребам народного господарства і для фінансування надзвичайних витрат
Забезпечення	Майно територіальної одиниці або будь-який її прибуток, що знаходиться в державній власності
Поверненість	1) як кредитор держава за рахунок коштів бюджету надає на платній основі за умови обов'язкового повернення кредити юридичним і фізичним особам; 2) як гарант держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань фізичних чи юридичних осіб
Платність	Обумовлено виплатою відсоткової ставки державним цінним паперам
Строковість	Обумовлено строком дії державних цінних паперів (у випадку, коли держава виступає позичальником)

Основною класичною формою державно-кредитних відносин є та, де держава виступає позичальником коштів: залучаються вільні фінансові ресурси юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб. Отримані через державну позику кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись у додаткові фінансові ресурси. Вони використовуються, як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати процентів за ними виступають кошти бюджету.

Функціонування державного кредиту впливає з особливостей формування і часу використання доходів фізичних і юридичних осіб. Тимчасово вільні кошти з'являються у населення у зв'язку з нерівномірним одержанням доходів, виплатою гонорарів, премій, відпускних тощо. Коливання в одержанні прибутку від реалізації продукції і послуг пов'язані з тривалістю виробничого циклу, сезонністю виробництва. Тимчасово вільні фінансові ресурси юридичних осіб утворюються у вигляді нерівномірності здійснення капітальних

вкладень у виробництво та соціальну сферу. Тимчасово вільними можуть бути і резервні фонди підприємств. Із зростанням ефективності суспільного виробництва збільшуються можливості залучення коштів у сферу державного кредиту.

Позичкові кошти не можуть вважатися доходами держави і відображатись в дохідній частині бюджету. Кошти цього фонду повинні спрямовуватися на покриття дефіциту бюджету чи додаткове фінансування урядових витрат, не впливаючи на розмір звичайних доходів державного бюджету. Усунення межі між поточними бюджетними доходами і позичковими коштами спотворює уявлення уряду про реальні фінансові можливості: може відбуватися фінансування суспільних потреб при впевненості в повному фінансовому благополуччі, хоча фактично розвиток йде на дефіцитній основі, за рахунок майбутніх поколінь. Неминучим результатом такої практики буде розлад фінансової і грошово-кредитної систем.

Державний кредит є відносинами вторинного розподілу вартості ВВП: у сферу державно-кредитних відносин надходить частина прибутків і грошових фондів, сформованих на стадії первинного розподілу.

Об'єктивна необхідність використання державного кредиту обумовлена постійною суперечністю між величиною суспільних потреб і можливостями щодо їх задоволення за рахунок бюджетних коштів. Регулювання економіки, реалізація соціальної політики, виконання державою функцій щодо оборони та управління, міжнародна діяльність вимагають постійного збільшення бюджетних витрат при обмеженості доходів. Тому при наявності вільних грошових ресурсів у фізичних та юридичних осіб органи влади вдаються до державного кредиту. Як правило, державні запозичення здійснюються тоді, коли вичерпано інші джерела формування доходів.

Доцільність використання державного кредиту для формування додаткових фінансових ресурсів держави і покриття бюджетного дефіциту визначається значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з грошовими прийомами (емісія грошей) збалансування доходів і витрат. Це досягається на основі переміщення попиту від фізичних і юридичних осіб до урядових структур без збільшення сукупного попиту і кількості грошей в обігу.

При дефіциті бюджету додатково мобілізовані ресурси використовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами, а у разі позитивного бюджетного сальдо – безпосередньо для фінансування економіч-

них і соціальних програм. Це означає, що державний кредит, як засіб збільшення фінансових можливостей держави, виступає важливим чинником прискорення її соціально-економічного розвитку.

11.2. Класифікація державного кредиту

Форми державного кредиту представлені на рис. 11.1.

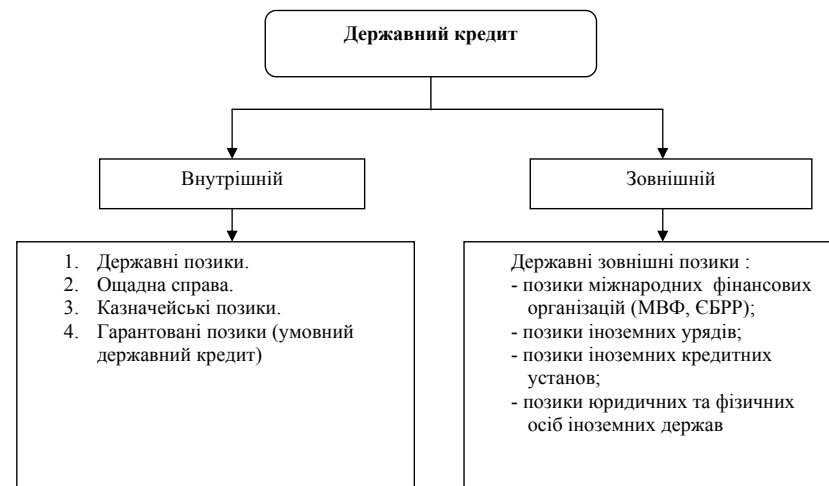

Рис. 11.1. Форми державного кредиту

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються залученням тимчасово вільних коштів фізичних та юридичних осіб на фінансування суспільних потреб шляхом емісії і реалізації різних видів державних цінних паперів центральним урядом або місцевими органами влади.

Характеристика державних позик подана на рис. 11.2.

Найбільш поширеним видом державних цінних паперів є облігація, яка виступає як державне боргове зобов'язання, що надає право власнику після закінчення певного терміну повернути суму позики та отримати відсотки. Держава встановлює номінальну вартість облігацій, яка виражає суму, надану власником державі в тимчасове користування. Саме вона виплачується під час погашення, і на неї нараховуються відсотки. Водночас реальна прибутковість облігацій може бути вищою або нижчою номінального процента. Це поясню-

ється тим, що облігації реалізуються за курсовою ціною, яка відхиляється від номінальної вартості. Відхилення називається курсовою різницею і залежить від ряду чинників: насиченості ринку державними цінними паперами, стану господарської кон'юнктури, рівня довіри населення до уряду.

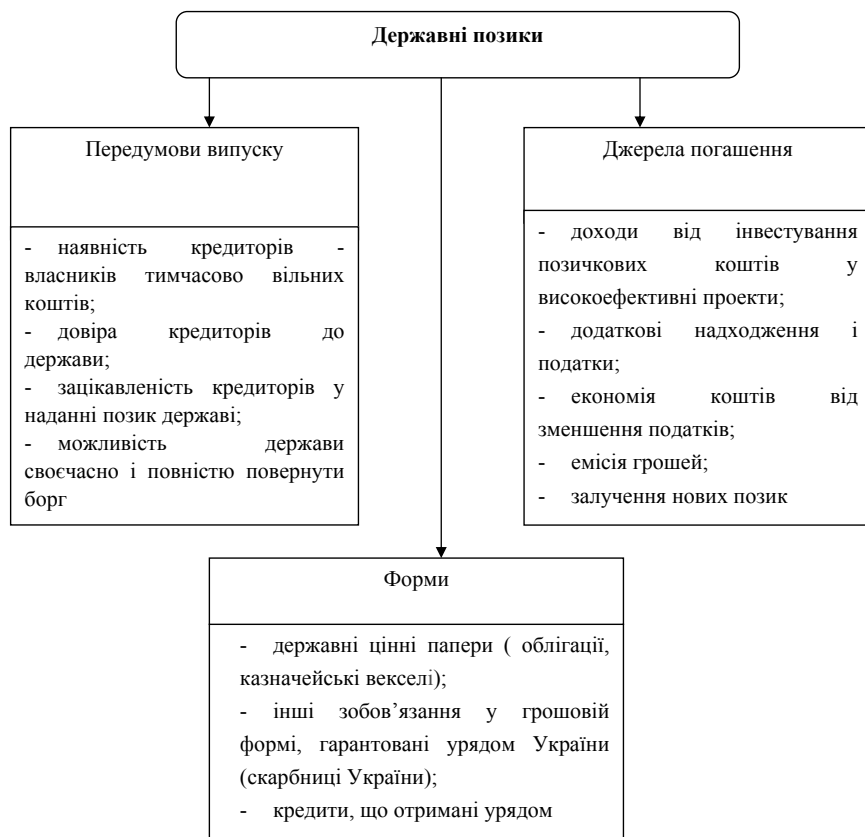

Рис. 11.2. Характеристика державних позик

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, що спрямовується тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів; як правило, ними оформляються короткострокові позики.

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває інша форма внутрішнього державного кредиту, функціонування якої опосередковується системою ощадних установ. На відміну від першої, коли фізичні і юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних коштів, ощадні установи надають кредит за рахунок позикових. Наявність посередника між державою і населенням в особі ощадних установ і надання позики останніми за рахунок позикових коштів без відому їх реального власника обумовлює виділення цих відносин як особливу форму державного кредиту. Перетворення частини вкладів населення в державні позики здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформленням безоблігаційних позик шляхом придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

Казначейські позики як ще одна форма внутрішнього державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і зворотності. Вони забезпечують підтримку життєво важливих для народного господарства економічних структур (в Україні ця форма використовується не дуже активно).

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, яка випущена органами влади нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату процентів по ній. У цих випадках мова йде про умовний державний кредит – гарантовані позики, за якими уряд несе фінансову відповідальність тільки у разі неплатоспроможності платника. Певний час Україна видавала гарантії і погоджувалася брати на себе зобов'язання за розрахунками поставки енергоносіїв. Визнання державою такої заборгованості реально переносить борги з фактичних боржників на все населення. Сьогодні спостерігається чітке розмежування державних фінансів і фінансів підприємств, а гарантії надаються лише на умовах її ліквідності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій.

Узагальнена класифікація державних позик представлена на рис.11.3.

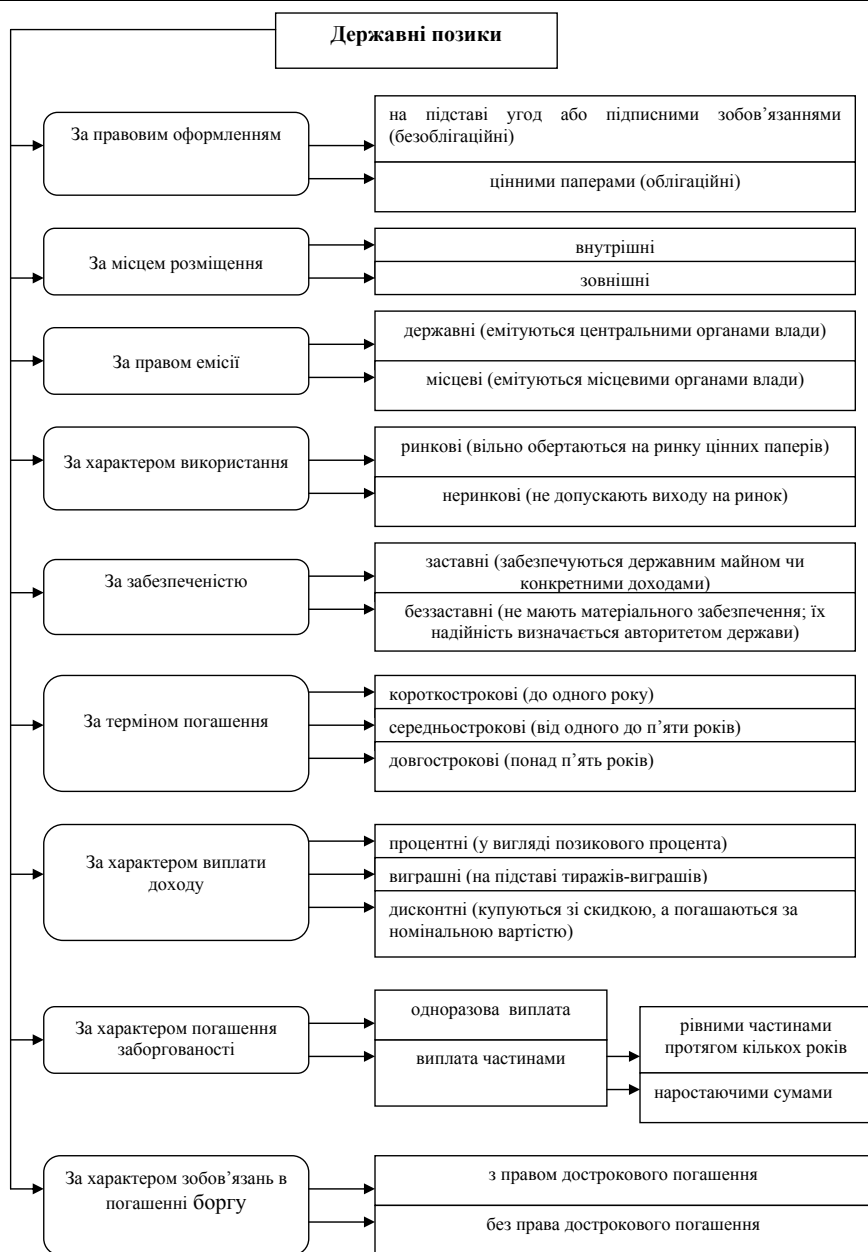

Рис. 11.3. Узагальнена класифікація державних позик

Міжнародний державний кредит – це сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника, кредитора або гаранта. Ці відносини отримують форму зовнішніх державних позик, які надаються на умовах зворотності, терміновості і платності.

Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами включається до державного боргу країни. Країнам, що мають значні економічні і фінансові труднощі, зовнішні позики можуть надаватися на пільгових умовах з метою сприяння зміцненню їх економічного потенціалу.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські і місцеві органи влади.

Кредиторами можуть виступати фінансово-кредитні установи, юридичні та фізичні особи іноземних держав, міжнародні фінансові інститути, іноземні держави та їх угруповання. Проекти, на які можуть бути надані позички цими кредиторами, поділяються на групи:

- проекти макроекономічної стабілізації економіки;
- проекти структурних перетворень у певних секторах економіки;
- інвестиційні проекти;
- проекти технічної допомоги.

Кредити міжнародних фінансових організацій надаються на вигідних умовах: під 5 – 7 річних відсотків на строк до 20 років. Позики країн Євросоюзу в основному є допомогою країнам, що здійснюють ринкові перетворення. Отримання доходу не є першочерговим завданням кредиторів: погашення позик, виплата процентів по них може відбуватися після закінчення пільгового періоду, який надає відстрочку погашення позики – 3 – 5 років після використання кредитних коштів.

Найбільшу складність для держави у плані зростання зовнішньої заборгованості і використання кредитів становлять запозичення, одержані від іноземних комерційних структур під гарантію уряду. Ці кредити, за досвідом багатьох країн, мають найнижчі показники щодо ефективності використання.

На міжнародних фондових ринках випускаються та обертаються облігації зовнішніх державних позик (цінні папери, що підтверджують зобов'язання України відшкодувати власникам цих облігацій їх номінальну вартість та дохід відповідно до умов їх випуску), виходячи з необхідності використання

альтернативних джерел фінансування бюджетного дефіциту за рахунок здійснення позик. Номінальна вартість облігацій зовнішніх державних позик може бути виражена у національній або конвертованій іноземних валютах. Вони випускаються:

- процентними або з нульовим купоном;
- іменними або на пред'явника;
- з вільною або обмеженою сферою обігу.

Емітентом облігацій зовнішніх державних позик є держава, що діє через КМУ в особі Міністерства фінансів. Кошти, отримані від їх розміщення, спрямовуються виключно до державного бюджету.

Первинне розміщення, обслуговування обігу та погашення облігацій зовнішніх державних позик здійснює Міністерство фінансів. Для цього можуть залучатись іноземні та українські кредитні установи та організації (банки, інвестиційні компанії тощо). Забороняється виплата доходів або погашення облігацій зовнішніх державних позик майном державних підприємств; державним майном, що приватизується; матеріально-технічними, сировинними та природними ресурсами України.

Державні зовнішні позики надаються у грошовій або товарній формі (наприклад, кредити держав-постачальників енергоносіїв). Як правило, вони бувають середньостроковими або довгостроковими; надаються у валюті країни-кредитора або у вільноконвертованій валюті. Погашення за згодою сторін здійснюється товарними поставками чи валютою.

11.3. Економічна сутність державного боргу

Державному боргу притаманні такі особливості:

- в основі змісту державного боргу лежать кредитно-фінансові відносини з приводу залучення державою додаткових фінансових ресурсів, тобто здійснення запозичень;
- позичальником і боржником у цих відносинах виступає держава;
- формою державних запозичень є державні цінні папери;
- позичкові ресурси (тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб, іноземних держав, міжнародних організацій тощо).

Державний борг – це сукупність відносин, за якими виникають боргові зобов'язання держави як позичальника, боржника або гаранта. Це система фінансових зобов'язань держави, що виникають у результаті здійснення запозичень, із наданими державою гарантіями.

Функціонування державного кредиту призводить до появи державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним. Державний борг можна визначити як суму заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами [10]. Погляд на економічну сутність державного боргу різними вченими викладено в табл. 11.2.

Таблиця 11.2

Економічна сутність державного боргу

Джерело	Економічна сутність терміна «державний борг»
1	2
[13]	Загальна сума емітованих, але не погашених позик з нарахованими відсотками, а також прийнятих на себе державою зобов'язань. Може виступати як загальна сума заборгованості держави, що складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань, включаючи боргові зобов'язання, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору
[23]	Є результатом кредитних відносин, що виникають у зв'язку з трансформацією капіталу з національного приватного сектора або з-за кордону в державний бюджет на підставі запозичення; результат кредитних відносин, у яких держава виступає позичальником, а вся маса позичкового капіталу становить величину державного боргу
[5]	Виражає результат взаємозв'язків виконавчих органів державної влади з фізичними і юридичними особами, виконавчими органами інших держав і міжнародними фінансовими організаціями в розрізі формування фонду запозичених ресурсів для задоволення державних потреб
[19]	Сума заборгованості з випущених і непогашених державних позик центрального чи місцевого уряду і автономних урядових установ з нарахованими відсотками

Продовження таблиці 11.2

1	2
[17]	Сукупні зобов'язання центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств та організацій
[9]	Державний і муніципальний борг – борг державної влади різного рівня перед іншими секторами народного господарства
[7]	Особливі кредитно-фінансові відносини, у яких держава виступає позичальником, а сума запозичених ресурсів становить величину державного боргу; сукупність кредитно-фінансових відносин, що виникають у зв'язку з переміщенням капіталів з національного приватного сектора, домашніх господарств та інших суб'єктів ринкової економіки до державного бюджету на підставі запозичення цих капіталів. Внутрішній борг визначається як комплекс визнаних і юридично оформлених боргових зобов'язань державних і регіональних органів державного управління перед економічними суб'єктами
[8]	З'являється в процесі вторинного розподілу вартості валового суспільного продукту та частини національного багатства, спрямованих на формування додаткових ресурсів держави через запозичення грошових коштів у приватних осіб та інститутів, зокрема й іноземних, а також за рахунок кредитів іноземних держав.
[9]	Державний і муніципальний борги – борг державної влади різного рівня перед іншими секторами народного господарства.

Таким чином, загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави і відсотків за ними, включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам. Розрізняють поточний і капітальний державні борги.

Поточний борг – це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, та належних до сплати в цей період відсотків за усіма випущеними на даний момент позиками.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості та відсотків, що мають бути сплачені за позиками.

Порівняльна характеристика внутрішнього і зовнішнього боргів надана в табл. 11.3. Класифікація державного боргу – на рис. 11.4.

Таблиця 11.3

Порівняльна характеристика внутрішнього і зовнішнього боргів

Внутрішній борг	Зовнішній борг
Повернення його і виплата відсотків не зменшують фінансового потенціалу держави	Обумовлює вплив капіталу з держави
Гарантується всім майном, що перебуває у власності держави	Гарантується всім майном, що перебуває у власності держави
Платоспроможність держави за внутрішніми позиками забезпечується за рахунок внутрішніх джерел	Платоспроможність держави залежить, насамперед, від валютних надходжень
Граничні розміри державного внутрішнього боргу України, його структура, джерела та строки погашення встановлюються Верховною Радою водночас з затвердженням державного бюджету України на наступний рік. Рахункова палата здійснює контроль за утворенням і погашенням внутрішнього боргу України	Можливості у погашенні зовнішнього боргу визначають сальдо торговельного балансу; його позитивне сальдо характеризує ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу тим самим урегулювати платіжний баланс. Погашення зовнішнього боргу залежить від здатності уряду стабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні; від результативності діалогу з міжнародними фінансовими інститутами та співпраці зі світовим товариством щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу

На рис. 11.5 подано основні структурні елементи державного боргу України.

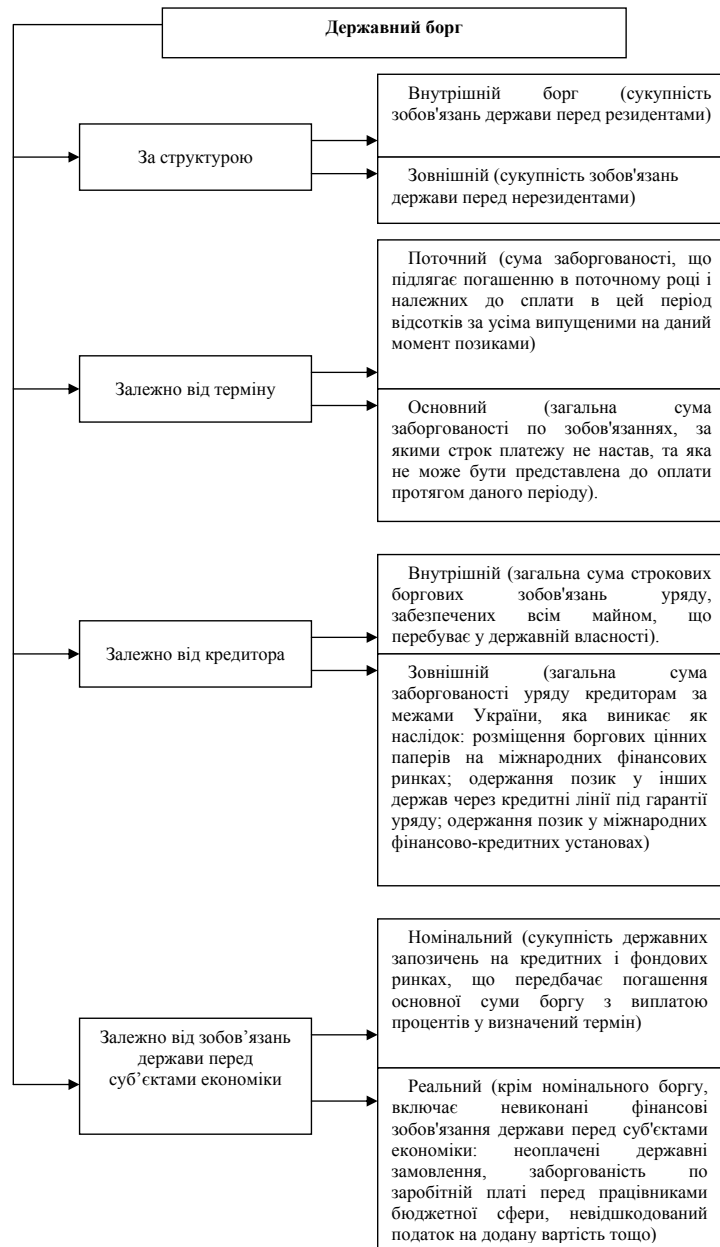

Рис.11.4. Класифікація державного боргу

Рис. 11.5. Основні структурні елементи державного боргу

Переважає застаріла технологічна база та уповільнені темпи виробничого відтворення. Суб'єктивні чинники пов'язані з ситуативними прорахунками в тактиці впровадження реформ і відсутністю стратегії розвитку фінансового ринку.

11.4. Управління державним боргом

Ефективність використання державних запозичень залежить від **системи управління боргом** – комплексу заходів, що здійснює держава в особі уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення, погашення та забезпечення платоспроможності держави. Метою управління державним боргом є одержання ефекту від фінансування за рахунок

запозичених коштів, уникнення макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Під управлінням державним боргом слід розуміти сукупність державних заходів, що пов'язані з випуском і погашенням державних боргових зобов'язань, визначенням ставок процентів і виплатою доходу за державними цінними паперами, встановленням ліміту боргу, підтриманням курсу державних зобов'язань, визначенням умов випуску нових державних цінних паперів. Управління державним боргом передбачає ефективне використання коштів запозичення, пошук коштів для виплати боргу, нейтралізацію негативних наслідків державного боргу.

Принципи управління державним боргом представлено у табл. 11.4.

Таблиця 11.4

Принципи управління державним боргом

Принципи	Призначення
Безумовності	Забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами
Єдності	Урахування в процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими радами
Зниження ризиків	Розміщення і погашення позик таким чином, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і цінних паперів на ринок державних зобов'язань
Оптимальності структури	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «піків» платежів
Збереження фінансової незалежності	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім
Зниження вартості обслуговування державного боргу	За рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави
Прозорості	Дотримання повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні-позичальнику

Процес управління державним боргом включає основні етапи:

- залучення коштів;
- розміщення запозичених коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

У процесі управління державним боргом виділяють такі напрямки:

• планування: визначення у вигляді щорічних директив цілей управління: запровадження в адміністративному порядку з урахуванням кон'юнктури світових фінансових ринків показників стану заборгованості; розміру відсоткових ставок і платежів; валютної структури боргу та його терміновості; співвідношення між боргом, утвореним на умовах фіксованої та плаваючої відсоткових ставок; обсягів залучення нових кредитів;

• оцінка операцій: систематичне проведення фінансово-економічної оцінки фактичних результатів проведення кожної операції у сфері залучення кредитів і управління боргом, стану боргового портфеля. За кордоном використовують кілька методик оцінки: метод базових вартісних оцінок, аналіз розриву та дюрації, довершений попередній аналіз, моделювання за схемою «вартість проти ризику»;

• відстеження кон'юнктури: постійне відстеження кон'юнктури на окремих кредитних ринках у розрізі контролю за зміненням валютних курсів та відсоткових ставок. При цьому можливе використання таких методик, як: складання кривих форвардних операцій і кривих прибутковості облігаційних позик; кореляція відсоткових ставок і валютних курсів. Правильне розуміння інвестиційного попиту, урахування показників розвитку світової економіки забезпечують ефективне управління борговим портфелем;

• підтримка контактів з кредиторами: представлення реальної інформації про потреби країни в позикових коштах у контексті ухвалені стратегії розвитку економіки;

• активне управління боргом: перехід від формального виконання зобов'язань за кредитними угодами до активного управління борговим портфелем. Після визначення цілей та проведення аналізу стану фінансових ринків доцільне застосування методів цільового впливу на структуру та терміни боргового портфеля. Вибір позикових інструментів та часу здійснення емісії має бути орієнтований на використання оптимальних ринкових умов. При активному управлінні боргом нормою є застосування “попереджувальних”

позик, забезпечення високої ліквідності позик, зворотний відкуп власних боргових зобов'язань;

- управління ризиками: моніторинг кредитних ризиків є однією з обов'язкових умов ефективного управління боргом. Потрібна добре поставлена система оцінювання та управління ризиками, а також застосування жорстких вимог до рівня кредитних рейтингів інвесторів (кредиторів). Крім того, має бути розроблено юридичну процедуру нейтралізації таких ризиків;

- формування еталонного боргового портфеля: оцінка ефективності проведених операцій щодо залучення нових позик і управління боргом. Найбільш поширений метод – це формування “еталонного” боргового портфеля, з яким має постійно порівнюватися наявний. Цей метод необхідно використовувати спільно з дотриманням принципу своєчасної та всеохоплюючої звітності. Крім оцінки власної діяльності бажано також систематично оцінювати і роботу партнерів;

- розподіл відповідальності: прийняття на себе ризиків залучення позик і кредитів і подальший аналіз стану боргового портфеля в розрізі його підлягання ризикам, що може бути досягнуто шляхом зосередження цих операцій в уповноваженому банку за умови здійснення аналізу і контролю за ризиками з боку Міністерства фінансів;

- кадрове і технічне забезпечення: підготовка кадрів, відповідні комп'ютерне і програмне забезпечення, рівень оплати праці персоналу – важливі складові успіху. Вважається, що “інвестиції” в систему управління державним боргом є одними з найбільш “прибуткових”, оскільки забезпечують істотне скорочення витрат щодо обслуговування заборгованості й зменшення ризиків;

- мотивація: стимулювання новаторства серед персоналу з використанням для цього спеціально розроблених схем оплати праці, та банків – стратегічних партнерів уряду в здійсненні позик і управлінні зовнішнім боргом. Директиви, що затверджуються, повинні мати положення, які допускають певний простір для помилок: в умовах нестабільності на фінансових ринках.

Державне управління залученими коштами здійснюється в контексті бюджетного процесу згідно з законом України про державний бюджет на відповідний рік, де установлюються граничні розміри боргу і гарантії його повернення. Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни

визначається двома факторами: по-перше, скільки капіталу країна може поглинути, по-друге, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом системи управління боргом. Залучені кошти повинні використовуватися для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватися виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а також експортної продукції, необхідної для одержання іноземної валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу. При відсутності цього платежі з обслуговування боргу досягнуть неприпустимо високої частки експорту та вітчизняного виробництва, у зв'язку з чим кредитори, побоюючись імовірних неплатежів, скорочуватимуть кредитування країни.

Для забезпечення платоспроможності держави (можливості погашення боргів) застосовуються різноманітні методи коригування позикової політики, серед яких найпоширенішими є рефінансування боргу та реструктуризація заборгованості.

Рефінансування державного боргу уявляє собою погашення основної заборгованості та процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного рефінансування цього процесу необхідна висока фінансова репутація країни-позичальника. На світовому фінансовому ринку вона характеризується рейтингом, що присвоюється країні спеціальними агентствами відповідно до міжнародних правил рейтингування.

Реструктуризація полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом кредиторів. Один із варіантів – коли на певних умовах проводиться відстрочення виплати частки боргу терміном до трьох років. Існують також варіанти конверсії боргів на акції для вкладення їх у національну економіку.

У 90-х рр. почала застосовуватись реструктуризація боргів комерційних банків на основі методу Брейді. Згідно з ним банки реструктуризують борг лише в тому разі, якщо уряд країни-боржника почне виконувати радикальну програму структурних перетворень. За формулою Брейді спочатку проводиться зменшення боргу на 50 %, інша частка боргу обмінюється на спеціальні облігації Брейді.

Методи управління державним боргом представлені на рис. 11.6.

Прямий та гарантований борг України з погляду валют погашення подано на рис. 11.7 [15].

Рис. 11.6. Методи управління державним боргом

З метою підвищення ефективного управління боргом уряду України доцільне здійснення наступних заходів тактичного і стратегічного характеру:

- провести великомасштабну операцію щодо викупу з повторного ринку боргових зобов'язань України. Джерелом необхідних ресурсів могли б стати позики зацікавлених фінансових інститутів (банків) Заходу і/або кошти, які надходять у рахунок погашення країнами-дебіторами своїх зобов'язань перед Україною;

- звернутися до країн, які є основними кредиторами України, з пропозицією переглянути боргові вимоги з тим, щоб привести у відповідність із реальними можливостями бюджету щорічні платежі в рахунок обслуговування державного боргу. Досвід Болгарії і Польщі, які домоглися списання і реструктуризації своїх фінансових зобов'язань перед Паризьким клубом і

швидко відновили свої кредитні рейтинги, свідчить про можливість врегулювання боргу за цією схемою.

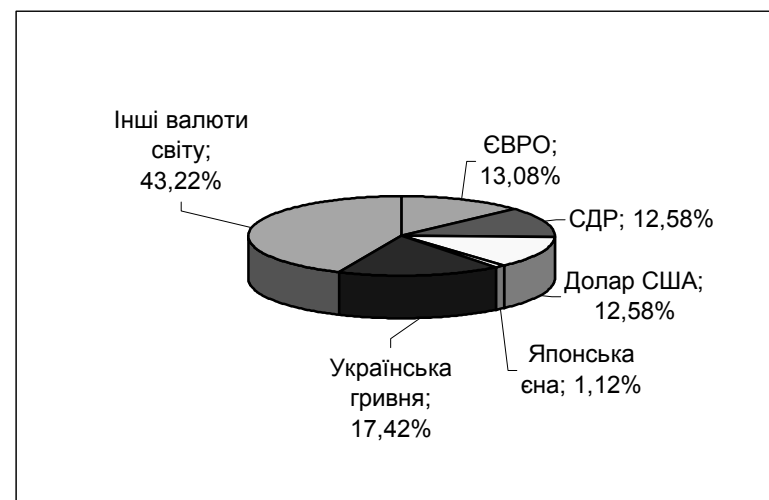

Рис. 11.7. Прямий та гарантований борг України з погляду валют погашення станом на 21.01.2003 р.

Доцільно домагатися не зменшення основної суми боргу, а скорочення обслуговування заборгованості, тобто багаторічної реструктуризації за пільговою (в межах 1,5 % річних) ставкою за відстрочку:

- запропонувати міжнародним фінансовим організаціям рефінансувати платежі в рахунок погашення і обслуговування накопиченої заборгованості;
- розробити концепцію управління державним боргом України, включаючи середньострокову стратегію внутрішніх і зовнішніх позик;
- створити Фонд управління державним боргом України, в завдання якого входила б підтримка повторного ринку боргових зобов'язань України як елемента підвищення кредитного рейтингу країни, а також управління ризиками, супутніми операціям щодо погашення і обслуговування державного боргу.

11.5. Аналіз боргового навантаження в Україні та зарубіжних країнах

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Однією з головних характеристик боргової залежності країни є відношення суми державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80 – 100 %. За даними МВФ, у 1995 р. сумарний борг щодо ВВП становив у США 69 %, у Німеччині – 56 %, у Франції – 51,9 %, у Великобританії – 46,6 %, у Японії – 87 %, в Італії – 126,7 %. На початок 1996 р. найбільший розмір зовнішнього боргу мали Мексика і Китай. Значні розміри зовнішнього боргу мають також Бразилія, Індонезія, Угорщина.

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, в світі відбувається зростання зовнішньої заборгованості. До країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, які протягом останніх років мали перевищення критичного значення хоча б одного з таких показників: відношення величини накопиченого боргу до ВВП становило понад 80 % або відношення величини боргу і відсоткових платежів до експорту перевищувало 220 %. У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо. В Україні величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП. Динаміку зовнішньої заборгованості деяких країн подано у табл. 11.5.

Таблиця 11.5

Динаміка заборгованості окремих країн, млрд. дол.

Країни	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.
США	224,8	429,6	688,6	700,0
Німеччина	36,6	96,5	301,0	350,0
Бразилія	105,2	115,9	151,1	180,0
Мексика	96,9	93,8	128,3	150,0
Росія	28,3	53,9	101,6	150,0
Китай	16,7	44,9	100,5	130,0
Індія	40,9	73,4	99,5	110,0
Індонезія	36,7	59,4	96,5	150,0
Аргентина	50,9	65,3	77,4	85,0
Швеція	16,2	16,1	66,5	70,0
В цілому	1343,4	2318,8	3192,3	3800,0

З табл. 11.5 видно, що найбільший зовнішній борг мають США; друге місце посідає Німеччина; Росія є п'ятою серед країн-боржників. Всього зовнішнім позичанням охоплено понад 200 країн.

Боргова політика нашої держави почала формуватись у 1994 – 1995 р. 3 1994 р. Україна стала одержувати кредити від міжнародних фінансових організацій, а з 1995 р. – залучати кошти на зовнішньому фінансовому ринку.

Спроби щодо створення ринку облігацій були здійснені в 1995 р. Емітентом облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) виступило Міністерство фінансів, а генеральним уповноваженим їх випуску, обслуговування і погашення – НБУ. Метою впровадження ОВДП було проголошено перехід до беземісійного фінансування дефіциту державного бюджету.

Найбільшого розвитку система внутрішнього запозичення досягла у 1997 – 1998 рр., коли щорічно мобілізувалося на фінансування бюджетного дефіциту понад 8 млрд грн. Однак після фінансової кризи 1998 р. внутрішні запозичення зменшилися і в даний час істотного значення в мобілізації коштів не відіграють. Проблеми запозичення на внутрішньому фінансовому ринку ускладнюються недостатнім розвитком банківської інфраструктури, яка не в змозі акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси. У розвинутих країнах основними кредиторами держави є фізичні особи. Але в Україні залучення державою коштів від населення не відбувається через низький рівень його доходів та внаслідок недовіри до держави і до банківської системи, хоча, за оцінками експертів, на руках у населення перебуває 8 – 10 млрд. дол. США готівкою, а вклади населення в комерційних банках постійно зростають (щорічно на 35 – 50 %). Це свідчить про наявність потенційних можливостей у подальшому нарощуванні державних внутрішніх запозичень. Важливим заходом по відновленню внутрішнього фінансового ринку є переорієнтація внутрішніх фінансових позичкових ресурсів на розвиток виробництва, а не на державне споживання.

Усього за дев'ять років (1993 – 2001 рр.) Україною ззовні було залучено 20,7 млрд дол. США. Обсяг зовнішніх запозичень останніми роками скоротився. Безумовно, рівень ризику, пов'язаний із наданням кредитів Україні, дуже високий.

Сучасний стан державного боргу України протягом останніх років характеризують дані, які наведено у табл. 11.6, 11.7.

Таблиця 11.6

Структура державного боргу, %

Роки	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Показники										
Внутрішній державний борг	18,2	36	25,5	18,7	27	28,2	28,2	27,1	12,94	10,88
Зовнішній державний борг	81,8	64	74,5	81,3	73	71,8	71,8	72,9	87,06	89,12
Державний борг, усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 11.7

Структура державного боргу в розрізі кредиторів за станом на 01.01.2003 р., %

Кредитори	Питома вага заборгованості у загальному обсязі державного боргу
Міжнародні фінансові організації (у тому числі МВФ)	32,4 (13,1)
Уряди іноземних держав (у тому числі Уряд Росії)	21,4 (12,5)
Іноземні комерційні структури (облігації зовнішньої державної позики)	18,0
НБУ та українські комерційні банки (позика, отримана урядом із валютних резервів НБУ, ОВДП)	28,2
Разом	100

Витрати державного бюджету України з обслуговування та погашення державного боргу за період із 1996 по 2002 р. перевищили 53 млрд грн, що співставно з розміром видаткової частини державного бюджету на 2003 р.

Динаміку витрат державного бюджету з обслуговування та погашення державного боргу наведено в табл. 11.8.

Таблиця 11.8

Динаміка витрат державного бюджету з обслуговування і погашення державного боргу, млн грн

Роки	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Показники										
Обслуговування та погашення державного боргу, всього	3322,0	6943,0	11618,0	6798,0	7197,3	8349,9	9061,7	8074,4	9517,7	9405,8
у тому числі:										
Зовнішнього державного боргу	2037,0	2057,0	3141,0	3734,0	3872,3	5912,4	5810,3	5588,2	5590,2	6268,1
Внутрішнього державного боргу	1285,0	4886,0	8477,0	3064,0	3325,0	2437,5	3251,4	2486,2	3927,5	3137,7

Слід зауважити, що обсяг державних запозичень до загального фонду державного бюджету прогнозується урядом на 2008 рік у сумі 14 406,0 млн грн, або на 4 579,6 млн грн більше бюджетного розпису на 2007 рік, у тому числі: **зовнішні** – 6 630,0 млн грн, або на 633,4 млн грн більше бюджетного розпису на 2007 рік; **внутрішні** – 7 775,9 млн грн, або на 3 946,2 млн грн більше бюджетного розпису на 2007 рік. Таким чином, зовнішні залучення у 2008 році становитимуть 46 % від загального обсягу, а внутрішні – 54 %.

Динаміку темпів зростання витрат із обслуговування та погашення державного боргу порівняно зі зростанням ВВП відображено в табл. 11.9.

Ретроспективний аналіз управління державним боргом дозволяє виділити декілька етапів цього процесу:

- 1991 р. – перша половина 1994 р. Характеризується безсистемним накопиченням боргу: залучались прямі кредити НБУ, надавались урядові гарантії за іноземними кредитами українським підприємствам, врегульовувались боргові взаємовідносини з Росією. На початок 1994 р. державний борг становив 4,8 млрд дол. США (з них три чверті – зовнішній).
- Друга половина 1994 р. – перша половина 1997 р.) Активізувались зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями (зовнішній борг за цей період зріс на 56 %). Внутрішній борг, починаючи з 1995 р., формується переважно неінфляційним шляхом розміщення ОВДП. Позичання коштів через механізм ОВДП пожвавило економічний кругообіг, визначило нові можливості управління бюджетним дефіцитом, підтримало ліквідність різних фінансових інститутів. Разом з тим надмірне форсування динаміки внутрішнього боргу з 1996 р. і перехід до фінансування бюджетного дефіциту переважно за рахунок випуску облігацій державних позик зумовили штучну експансію сектору ОВДП у структурі боргових зобов'язань держави.

Таблиця 11.9

Порівняльні темпи зростання витрат із обслуговування й погашення державного боргу і ВВП, %

Показники	2000 р. до 1999 р.	2001 р. до 2000 р.	2002 р. до 2001 р.	2003 р. до 2002 р.
Витрати з обслуговування і погашення державного боргу	5,9	16,0	15,0	31,6
ВВП	5,9	9,2	4,6	4,0

Відносна стабільність гривні давала змогу залучити іноземний капітал на ринок ОВДП. На кінець липня 1997 р. у власності нерезидентів перебувало 52 % їх обсягу всіх ОВДП.

Активізація операцій на боргових ринках поряд з розширенням позичкового інструментарію зумовили значне зростання державного боргу до

12 млрд дол. США станом на 01.07.1997 р. (зовнішній борг склав 74,1 %, внутрішній – 25,9 %).

- Друга половина 1997 р. – 1999р. Серпнева фінансова криза 1997р. стала причиною виходу нерезидентів з ринку державних цінних паперів України, незважаючи на заходи зі створення для них пільгових умов. Міністерство фінансів з метою утримання ринку провело реструктуризацію зобов'язань по ОВДП на не вигідних для держави умовах, яка стала одним із чинників зростання державного боргу. Попит на ОВДП з боку нерезидентів, незважаючи на неодноразове підвищення рівня доходності, не поновлювався. Наслідком стало вилучення іноземними інвесторами власного капіталу з українського ринку (за три квартали 1998 р. – майже $\frac{3}{4}$ загальної вартості зобов'язань по ОВДП). Решта державного боргу, що складала 350 млн дол. США, була реструктуризована.

Наприкінці серпня 1998 р. Міністерство фінансів для вирішення проблеми обслуговування боргу запропонувало в “добровільному” порядку обмін ОВДП: а) для резидентів на конверсійні ОВДП з терміном погашення у 2001 – 2004 рр.; б) для нерезидентів на євробони з датою погашення 22.09.2000 р. або на гривневі середньострокові облігації з датою погашення у вересні та грудні 2000 р. На кінець 1998 р. НБУ придбав 70,5 % усіх державних зобов'язань в ОВДП, проданих на первинному ринку, комерційні банки тримали приблизно 20 %. НБУ дозволив використання банками ОВДП для формування норми обов'язкових резервів. В 1999 р. НБУ був єдиним покупцем ОВДП. Видатки державного бюджету на обслуговування ОВДП з 1995 р. по 1999 р. збільшились у 32,5 рази. Чисті втрати бюджету від обслуговування піраміди ОВДП оцінюються в 7,6 млрд грн, валютні резерви НБУ зменшились з 2,3 млрд дол. США до 761 млн дол. США.

Заборгованість перед міжнародними фінансовими організаціями на початок 2000 р. перевищила 5,2 млрд дол. США, перед державами-позичальниками – 4,3 млрд дол. США.

- З 2000 р. Особливістю цього етапу є започаткування практики використання довгострокових механізмів управління державним боргом, зокрема в напрямку реструктуризації зовнішнього боргу. Комерційна заборгованість в рамках Лондонського клубу кредиторів

була реструктуризована навесні 2000 р. терміном на 7 років, а офіційна – перед членами Паризького клубу в другій половині 2001 р. терміном на 12 років.

З 2000 р. відбулася реструктуризація заборгованості Кабміну НБУ за кредитами НБУ, отриманими для фінансування дефіциту державного бюджету у 1994 – 1996 рр. НБУ було дозволено нараховані та несплачені проценти за кредитами, наданими Міністерству в національній валюті (що станом на 1.01.1999 р. становили 6,3 млрд грн), списати із позабалансового рахунка [11].

Поступово змінювалась ідеологія відносин з кредиторами. Основним показником стало обмеження боргової залежності держави, заборона використання зовнішніх позик для фінансування поточних витрат бюджету. Згідно з Концепцією державної боргової політики на 2001 – 2004 рр. основну увагу приділено пошуку оптимальних джерел фінансування і перспективній заміні зовнішніх позик внутрішніми. Відносини з міжнародними фінансовими організаціями переорієнтовуються на консультативні. Загальний розмір державного боргу в динаміці поступово знижується протягом 2000 – 2001 рр. на 7,9 %.

У 2002 р. в рамках політики активізації внутрішнього ринку боргу започатковано практику восьмисерійної емісії казначейських зобов'язань держави для розміщення їх серед населення. Нові фінансові інструменти мають такі характеристики: термін обігу -2 роки з 16 % річною доходністю у формі восьми – тримісячних купонних вирашів. Перші казначейські зобов'язання серії “А” з датою випуску 15.05.2002 р. менш ніж за місяць були повністю розміщені, наступні випуски серій “В” і “С” також швидко знайшли покупців. Ці приклади свідчать про часткове відновлення довіри населення до державних фінансових інструментів як до відносно надійного варіанта вкладення коштів.

На четвертому етапі відбулися зміни в методичному підході до обліку боргу. Основною особливістю в обліку державного боргу є те, що в його складі не враховується обсяг зобов'язань, гарантованих державою, до моменту настання гарантійного випадку. В разі набуття чинності державних гарантій умовні зобов'язання визнаються прямим державним боргом в сумі невиконаних позичальником в строк зобов'язань. Умовні зобов'язання обліковуються окремо, а розмір державного боргу розраховується як непогашена основна сума прямих боргових зобов'язань держави.

Загальна сума державного боргу на 31.12.2002 р. становила 14,201 млрд дол. США, у тому числі зовнішній борг – 10,190 млрд дол. США (71,76 %), внутрішній – 4,010 млрд дол. США (28,24 %).

Частка державного прямого боргу у ВВП поступово знижується із 12,3 % у 2006 році до 11,2 % ВВП у 2007 році. У 2008 році планується зниження цього показника до 10,6 % ВВП.

Отже, у 2008 році передбачається зменшення видатків на обслуговування та погашення державного боргу, що зумовлено заміщенням частини державних боргових зобов'язань на зобов'язання з нижчими відсотковими ставками.

Напрямки боргової стратегії України на найближчі роки:

- зміна структури зовнішнього боргу та політики залучення кредитів на міжнародних ринках капіталу під високі проценти на позичання у міжнародних фінансових організацій з відносно низькою відсотковою ставкою та пільговими умовами повернення. Необхідно, щоб більша частина цих коштів була використана не на фінансування дефіциту бюджету, а на рефінансування існуючих боргів і тим самим на поліпшення структури боргу;
- не варто відмовлятися від внутрішніх позик на користь зовнішніх ринків капіталу. Ресурси необхідно знаходити також і в національній економіці – шляхом проведення податкової та адміністративної реформи й підвищення довіри населення до банківської системи і уряду;
- необхідність в утриманні розумного співвідношення між державним боргом та ВВП, створення умов для його виведення на прийнятний рівень для досягнення ситуації, за якої Україна зможе залучати кошти на довгий термін та за низькими ставками, що можливо лише за умови ґрунтовних структурних реформ, які посилять впевненість у економічній стратегії уряду та в перспективах економічного зростання;
- збільшення тягаря обслуговування боргу, низькі темпи економічного зростання та зниження частки бюджетних надходжень у ВВП вимагають скорочення видатків, не пов'язаних з обслуговуванням боргу;
- скорочення дефіциту бюджету.

Контрольні питання

1. Укажіть відмінності державного кредиту від інших видів кредиту.
2. Охарактеризуйте процес здійснення державних запозичень.
3. Проаналізуйте особливості зовнішнього державного кредиту.
4. Дайте характеристику джерелам та напрямам надання зовнішніх позик.
5. Охарактеризуйте класифікацію державних позик та її критерії.
6. Дайте характеристику особливостям складових державного боргу.
7. Розкрийте механізм обслуговування внутрішнього державного боргу.
8. Розкрийте сутність рефінансування державного боргу.
9. Охарактеризуйте методи управління державним боргом.
10. Розкрийте механізм управління державним боргом.

Використана література

1. www. Eduword. Ru.
2. www. Old. Ucupr. Kiev.ua.
3. www. Rada.gov. ua
4. Бондарук Т. Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу // *Фінанси України* – 2003. – №4. – С. 82-87.
5. Вавилов В. Я. Государственный долг. – М.: МФА, 1998. – 220 с.
6. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС, – 2000. – 386 с.
7. Верхолаз В. В. Формирование современных механизмов управления государственным долгом: Автореф. Дис. Экон. Наук. – М.: Финансы, 2001. – 25 с.
8. Головачев Д. Л. Регулирование государственного долга в рыночной экономике: Автореф. канд. Юрид. Наук. – М.: Финансы, 1996. – 25 с.
9. Данилов Ю. А. Рынки государственного долга: мировые тенденции и российская практика. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 432 с.
10. Економічна енциклопедія – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – В 3-х томах. – Т 3. – 258 с.
11. Закон України “Про реструктуризацію боргових зобов’язань Кабінету Міністрів України перед Національним банком України” № 1697-III від 20.04.2000 р.

12. Іваненко Ю. Державний борг України в цифрах і не тільки. Чи є необхідність у його достроковому погашенні? // *Вісник Національного банку України*. – 2003. – №12. – С. 24–37.
13. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 238 с.
14. Лебедев О. Потрібна концепція управління державним боргом // *Голос України*. – 1999. – №23. – С. 56–61.
15. Лютий І. О. Державний кредит у фінансовій політиці України // *Банківська справа*. – 2004. – №2. – С. 40–50.
16. Лютий І. О. Державний борг і ефективність використання державного кредиту // *Фінанси України*. – 1999. – №9. – С. 43–50.
17. Поляков В. П., Московкина Л. А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА, 1996. – 192 с.
18. Романенко О. П. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 312 с.
19. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика. – М.: Новое знание, 2003. – 398 с.
20. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит: Підручник / За ред. Л. О. Дробозіної – Рівне: ВЕРТЕКС, 2001. – 350 с.
21. Фінанси: Навчально-методичний посібник / За ред. С. Я. Огородника, М. С. Зязюна, А. А. Славкова. – К.: КНЕУ, 2003. – 588 с.
22. Фінанси: Навчальний посібник / За ред. С. І. Юрія. – Терн.: ТІД, 2002. – 207 с.
23. Хайхадаева О. Д. Государственный долг Российской Федерации: теоретические и исторические аспекты. – СПб.: СПбГУЭФ, 2000. – 121 с.
24. Чечетов М. В., Чечетова Н. Ф., Бережна А. Ю. Бюджетный менеджмент: Навчальний посібник. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 554 с.

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття – це форма навчального заняття, яке спрямоване на закріплення студентом теоретичних знань, отриманих як на лекційних заняттях, так і в процесі самостійного вивчення та опрацювання матеріалу, а також під час виконання індивідуальної навчально-дослідницької роботи.

У процесі проведення семінарського заняття організується дискусія навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів, а також проблемні питання, відповідь на які має бути знайдена у ході обговорення. Слід зазначити, що у межах дисципліни «Бюджетна система» з метою досягнення ефекту системності знань семінарські заняття рекомендуються проводити не за окремо взятими темами, а в цілому за змістовим модулем.

Практичне заняття – це форма навчального заняття, яке спрямоване на формування вмій та навичок виконання певних видів економічної роботи, а саме розрахунків фінансово-економічних показників, рішення стереотипних, діагностичних та евристичних ситуаційних завдань й обґрунтування висновків щодо напрямів покращання діяльності суб'єктів фінансових відносин.

У процесі проведення практичного заняття студенти самостійно або у малих групах (при попередньому поясненні викладача) вирішують запропоновані завдання різного рівня складності, виробничі ситуації чи ділові ігри. Наприкінці заняття, з метою виявлення ступеня засвоєння матеріалу, викладачем проводиться перевірка роботи, яку виконували студенти, та підведення підсумків з виставленням відповідної оцінки залежно від результатів виконаної роботи. У межах дисципліни «Бюджетна система» з метою опанування студентами усіх видів економічних розрахунків практичні заняття рекомендуються проводити за окремо взятими темами або, в деяких випадках, за окремими змістовно-структурними елементами вивчення відповідних тем (питаннями). План проведення практичних (семінарських) занять подано у табл. 4.1.

План проведення практичних (семінарських) занять

Назва теми	Перелік практичної роботи (опрацьованих питань)
1	2
Змістовий модуль I	
Сутність, призначення та роль бюджету держави	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бюджет як економічна категорія. 2. Призначення бюджету держави та його функції. 3. Суб'єкти та об'єкти бюджетних відносин. 4. Вплив бюджету на фінансову модель суспільства. 5. Роль бюджету у фінансовому забезпеченні та регулюванні.
Бюджет як основний фінансовий план держави	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відмінності бюджету як фінансового плану від бюджету як економічної категорії. 2. Правова характеристика бюджету. 3. Відмінності між бюджетом як економічною і правовою категоріями. 4. Склад і структура бюджету. 5. Характеристика стану бюджету як фінансового плану. 6. Взаємозв'язок бюджету з планом економічного і соціального розвитку держави. 7. Взаємозв'язок бюджету з іншими фінансовими планами.
Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття бюджетного дефіциту, його причини та наслідки. 2. Класифікація бюджетного дефіциту в розрізі українського та зарубіжного досвіду. 3. Джерела покриття бюджетного дефіциту. 4. Проблеми фінансування бюджетного дефіциту в Україні.
Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відмінності понять «бюджетний устрій» та «бюджетна система». 2. Основи бюджетного устрою. 3. Характеристика принципів побудови бюджетної системи згідно з Бюджетним кодексом України. 4. Розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи згідно з Бюджетним кодексом України. 5. Характеристика законодавчо-нормативної бази функціонування бюджетної системи України.
Міжбюджетні відносини і система бюджетного вирівнювання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація взаємовідносин між ланками бюджетної системи України. 2. Характеристика системи бюджетного вирівнювання, що діє в Україні. 3. Організація системи бюджетного трансфертування.

1	2
Змістовий модуль II	
Система доходів бюджету	<ol style="list-style-type: none"> 1. Характеристика доходів бюджету як економічної категорії. 2. Організація системи бюджетних доходів бюджету різних рівнів. 3. Джерела та методи формування дохідної частини бюджетів різних рівнів. 4. Склад і структура доходів державного та місцевих бюджетів. 5. Класифікація доходів бюджету.
Система видатків бюджету	<ol style="list-style-type: none"> 1. Характеристика видатків бюджету як економічної категорії за різними критеріями. 2. Класифікація видатків бюджету: 3. Склад і структура видатків державного та місцевих бюджетів.
Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Роль бюджету у фінансовому забезпеченні розвитку економіки. 2. Бюджетні інвестиції у розвиток економіки. 3. Організація бюджетного кредитування суб'єктів господарювання. 4. Фінансове забезпечення видатків на науку в Україні.
Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бюджетне забезпечення соціальної сфери. 2. Склад і характеристика видатків на соціальну сферу: 3. Склад і характеристика видатків на соціальний захист населення. 4. Основи кошторисного фінансування установ соціальної сфери.
Видатки бюджету на оборону та управління	<ol style="list-style-type: none"> 1. Характеристика воєнної доктрини України. 2. Планування і фінансування видатків на оборону. 3. Склад видатків на державне управління. 4. Фінансування витрат органів державної влади та управління.
Державний кредит і видатки бюджету на обслуговування державного боргу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Функціонування державного кредиту в Україні. 2. Класифікація та форми державного кредиту. 3. Обслуговування державного боргу в Україні.

5. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Для опанування матеріалу дисципліни «Бюджетна система» окрім лекційних, практичних (семінарських) занять, тобто аудиторної роботи, значну увагу необхідно приділяти самостійній роботі.

Основні види самостійної роботи студента:

1. Вивчення додаткової літератури.
2. Робота з законодавчими, нормативними та інструктивними матеріалами.
3. Підготовка до практичних (семінарських) занять.
4. Підготовка до проміжного та підсумкового контролю.

5.1. Ситуаційне завдання

Ситуаційне завдання є однією з найбільш ефективних з точки зору організації навчального процесу форм активних методів навчання. Суть його полягає в пред'явленні ситуації на певний момент функціонування конкретної соціально-економічної системи (підприємство, його підрозділ тощо). Завдання студентів – комплексний аналіз і прийняття рішення в її рамках. Предметом моделювання ситуації можуть бути: економічні та технологічні процеси, наслідки їх трансформації; економічні розрахунки (обґрунтування оптимальних рішень); наслідки прийняття управлінських рішень (зміна обсягу діяльності, розширення ресурсного потенціалу). Залежно від мети навчання і методичних підходів до розробки ситуацій можна застосовувати: а) **прості ситуаційні завдання**, що пов'язані з матеріалом однієї теми або блоком тем однієї дисципліни; б) **комплексні ситуаційні завдання**, які пов'язані з матеріалами декількох різноманітних тем курсу або інших дисциплін; в) **проблемні ситуаційні завдання** – задачі, що не мають однозначного рішення і вимагають творчого застосування раніше засвоєних принципів і методик.

Мета ситуаційного завдання полягає у можливості більш повного з'ясування студентами основних завдань, що стоять перед бюджетною системою та напрямками діяльності держави. Виконання ситуаційного завдання складається з таких етапів:

- складання плану контрольної роботи або реферату;
- вивчення спеціальної літератури за темою;

- добір і вивчення додаткової літератури за темою;
- добір практичного і статистичного матеріалу та його обробка;
- оформлення списку літератури.

Література, яку можна використовувати під час підготовки до контрольної роботи або реферату, наведена в програмі курсу. Враховуючи, що економічне життя сьогодні досить динамічне, студентам рекомендується добирати додаткову літературу самостійно. Особливо це стосується законів та урядових постанов. Варто залучати поточні матеріали, опубліковані в журналах "Финансы", "Фінанси України", "Деньги и кредит", "Вопросы экономики", "Экономические науки", "Мировая экономика и международные отношения", "Внешняя торговля", "Економіка України", а також у газетах "Урядовий кур'єр", "Галицькі контракти", "Діло", "Закон і бізнес", "Бизнес и банки", "Бизнес", "Финансовая Украина", "Деловая Украина", "Бизнес, банки, биржи", "Экономика и жизнь" та ін.

Відповіді не повинні дублювати текст підручника або іншого джерела. Студенту необхідно повною мірою виявити свої знання і самостійно сформулювати відповіді, узагальнюючи теоретичні знання та досвід практичної роботи. У той же час не рекомендується давати однозначні відповіді без належних пояснень.

1. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на утримання законодавчої влади за кілька останніх років.
2. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на утримання виконавчої влади за кілька останніх років.
3. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на утримання Президента України за кілька останніх років.
4. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на утримання судової влади за кілька останніх років.
5. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на освіту за кілька останніх років.

6. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на державне управління за кілька останніх років.
7. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на охорону здоров'я за кілька останніх років.
8. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на соціальний захист та соціальне забезпечення за кілька останніх років.
9. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на обслуговування зовнішнього боргу за кілька останніх років.
10. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на національну оборону за кілька останніх років.
11. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на правоохоронну діяльність за кілька останніх років.
12. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на міжнародну діяльність за кілька останніх років.
13. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на утримання законодавчої влади за кілька останніх років.
14. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на фізичну культуру і спорт за кілька останніх років.
15. Проаналізуйте динаміку витрат державного бюджету та їх питомої ваги в загальному обсязі видаткової частини на культуру і мистецтво за кілька останніх років.
16. Проаналізуйте динаміку податкових надходжень та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.
17. Проаналізуйте динаміку надходжень від прямих податків та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

18. Проаналізуйте динаміку надходжень від непрямих податків та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

19. Проаналізуйте динаміку неподаткових надходжень та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

20. Проаналізуйте динаміку доходів від операцій з капіталом та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

21. Проаналізуйте динаміку бюджетних трансфертів та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

22. Проаналізуйте динаміку надходжень від податку на прибуток підприємств та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

23. Проаналізуйте динаміку надходжень від ПДВ та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

24. Проаналізуйте динаміку надходжень від акцизів та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

25. Проаналізуйте динаміку надходжень від податку на доходи громадян та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

26. Проаналізуйте динаміку надходжень від митних платежів та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

27. Проаналізуйте динаміку надходжень від приватизації та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

28. Проаналізуйте динаміку надходжень до Пенсійного фонду та їх питомої ваги в загальному обсязі дохідної бази державного бюджету за кілька останніх років.

29. Скласти організаційну структуру фондів соціального страхування.

30. Скласти анотований показник статей в українській пресі (журнали, газети) з проблеми розвитку соціального страхування у 2005 – 2007 рр.

31. Проаналізуйте динаміку дефіциту зведеного та Державного бюджетів України за кілька останніх років в абсолютному значенні та у відсотковому значенні від ВВП.

32. Проаналізуйте динаміку обсягів дохідної та видаткової частин державного бюджету за кілька останніх років з урахуванням їх розподілу на загальний та спеціальний фонди.

33. Проаналізуйте взаємодію бюджетної політики як елементу фінансової з податковою, грошово-кредитною, інвестиційною та валютною політикою.

34. Проаналізувати інформацію щодо безробіття в Україні, опубліковану в пресі, зробити висновки.

35. Скласти порівняльну таблицю системи соціального страхування на випадок безробіття Швеції, США та України. Розкрити перспективи розвитку соціального страхування на випадок безробіття в цих країнах.

5.2. Питання для перевірки знань

1. Проаналізуйте принципи розподілу видатків бюджетів.

2. Охарактеризуйте методи бюджетного планування. Який із методів, на вашу думку, є найбільш раціональним?

3. У чому полягає призначення бюджетного прогнозування?

4. Охарактеризуйте загальний та спеціальний фонди бюджету як головні канали перерозподілу національного доходу держави.

5. Обґрунтуйте роль бюджетної класифікації у систематизації показників державного бюджету України.

6. Проаналізуйте методи оптимізації дефіциту бюджету.

7. Проаналізуйте загальні причини виникнення бюджетного дефіциту.

8. Оцініть значення рівня розвитку соціального страхування для ефективної роботи підприємств (підприємництва) у сучасних умовах.

9. Дайте загальну характеристику Закону України „Про соціальні послуги”.

10. Обґрунтуйте значення недержавного пенсійного страхування.

11. Проаналізуйте роль державних фінансових органів у бюджетному процесі.

12. Порівняйте організацію та функціонування бюджетних систем розвинутих країн та України.

13. Проаналізуйте етапи розвитку бюджетної системи України, виявіть основні тенденції її розвитку.

14. Охарактеризуйте види міжбюджетних відносин, які діють в Україні на сучасному етапі.
15. Оцініть переваги та недоліки централізованої моделі міжбюджетних відносин.
16. Оцініть переваги та недоліки децентралізованої моделі міжбюджетних відносин.
17. Порівняйте унітарну та федеральну форми міжбюджетних відносин.
18. Охарактеризуйте форми, методи та інструменти системи фінансового вирівнювання.
19. Дайте порівняльну характеристику бюджету розвитку і поточного бюджету.
20. Проаналізуйте склад видатків бюджетів згідно з економічною, програмною, функціональною та відомчою класифікацією.
21. Проаналізуйте напрями, за якими здійснюється державна підтримка розвитку агропромислового комплексу.
22. Визначте та охарактеризуйте основні чинники, які заважають розвитку малого підприємництва.
23. Охарактеризуйте шляхи підвищення ефективності механізму фінансування соціальних гарантій населення.
24. Дайте характеристику типам воєнної доктрини та їх впливу на фінансування оборони.
25. Охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування видатків на правоохоронну діяльність та безпеку держави.

5.3. Темі рефератів

1. Порівняльна характеристика функціонування системи місцевих фінансів в Україні та зарубіжних країнах.
2. Організація бюджетного процесу в Україні та зарубіжних країнах.
3. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку бюджетної системи України.
4. Функціонування внутрішнього державного кредиту в Україні.
5. Управління державним боргом в Україні.
6. Обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні.
7. Місце бюджетної системи у суспільному секторі економіки держави.

8. Функціонування органів оперативного управління бюджетним процесом в Україні.
9. Історичний розвиток бюджетної системи України.
10. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інститутами.
11. Організація державного фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу.
12. Порівняльна характеристика бюджетних систем України та зарубіжних країн.
13. Характеристика бюджетної політики України на сучасному етапі.
14. Місцеві бюджети як фінансова база розвитку регіонів.
15. Організація казначейського обслуговування місцевих бюджетів.
16. Касове виконання державного бюджету органами Державного казначейства.
17. Вплив податкової політики на функціонування бюджетної системи.
18. Характеристика учасників бюджетного процесу в Україні.
19. Організація міжбюджетних відносин в Україні та зарубіжних країнах.
20. Дієвість системи фінансового вирівнювання в Україні.
21. Податкові надходження як основне джерело доходів бюджету.
22. Неподаткові джерела формування доходної бази державного бюджету.
23. Досвід зарубіжних країн у формуванні доходної бази бюджетів.
24. Правове регулювання формування доходів бюджету.
25. Система видатків бюджету України.
26. Бюджетне фінансування економіки на сучасному етапі розвитку.
27. Бюджетне фінансування агропромислового комплексу в Україні та зарубіжних країнах.
28. Політика державної підтримки малого підприємництва в Україні.
29. Бюджетне фінансування науково-дослідних робіт на сучасному етапі в Україні.
30. Організація бюджетного трансфертування в міжбюджетних відносинах.
31. Роль Рахункової палати в організації бюджетного процесу.
32. Роль Державної контрольно-ревізійної служби в організації державного фінансового контролю.
33. Організація бюджетного планування та прогнозування.

34. Організація оперативного управління бюджетними коштами.
35. Переваги програмно-цільового методу складання бюджету.
36. Складання кошторису бюджетною установою.
37. Бюджет як інструмент реалізації соціальних програм.
38. Бюджетне фінансування програм соціального спрямування в Україні та зарубіжних країнах.
39. Функціонування системи пенсійного забезпечення як складової соціального захисту населення.
40. Бюджетне фінансування та планування видатків на державне управління.
41. Тенденції та перспективи адміністративної реформи в Україні.
42. Соціальний захист населення в умовах ринкової економіки.
43. Управління процесом формування й функціонування Пенсійного фонду України.
44. Недержавне соціальне страхування: сутність, організація, проблеми та перспективи розвитку.
45. Іноземний досвід недержавного пенсійного страхування.
46. Державне фінансування освіти в Україні.
47. Державне фінансування охорони здоров'я в Україні.
48. Законодавчо-нормативна база функціонування бюджетної системи України.
49. Роль державного бюджету в збалансованому розвитку національної економіки.
50. Роль державного бюджету в формуванні фінансових ресурсів держави.
51. Характеристика державного бюджету України на поточний рік.
52. Бюджетне фінансування соціальної інфраструктури в Україні та зарубіжних країнах.
53. Переваги та недоліки Бюджетного кодексу України.

6. ТЕСТИ ДО КУРСУ «БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ»

Виконання тестових завдань із курсу – важливий етап навчального процесу в підготовці фахівців-фінансистів.

Мета виконання тестових завдань – поглибити і закріпити отримані в ході теоретичних і практичних занять знання з курсу „Бюджетна система України”; навчити майбутніх фахівців користуватися нормативно-довідковою і звітною документацією, науковою і навчально-методичною літературою; забезпечити в перспективі можливості для вирішення конкретних виробничих завдань і ситуацій.

Відповіді на тести потребують логічного мислення, знання теоретичних положень даного курсу та вміння користуватися базовими положеннями курсу на практиці. При відповіді на тестові завдання студент має можливість вказати декілька правильних відповідей.

Оцінка знань за виконання тестів залежить від кількості правильних відповідей, їх повного, лаконічного та чіткого формулювання.

Тема 1. Сутність, призначення і роль бюджету держави

1. Категорія, яка відображає грошові відносини між державою, з одного боку, і підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності і фізичними особами – з іншого з приводу створення фонду грошових коштів держави та його використання на розширене відтворення – це:

- а) бюджет;
- б) кошторис;
- в) баланс.

2. Модель, при якій в бюджеті централізується 50 – 60 % ВВП:

- а) американська;
- б) західноєвропейська;
- в) скандинавська.

3. За формою бюджет – це:

а) основний фінансовий план держави, що дає змогу організувати різномірні фінансові підсистеми в ієрархічну структуру, забезпечуючи виконання бюджетного процесу;

б) централізований фонд грошових коштів держави, які перебувають у постійному русі з приводу формування доходів та фінансування видатків;

в) обов'язковий документ у вигляді закону, який юридично забезпечує організацію бюджетного процесу і функціонування бюджетної системи.

4. Цілеспрямована діяльність держави щодо використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики в країні:

- а) бюджетний механізм;
- б) бюджетна політика;
- в) бюджетне планування.

5. До зовнішніх факторів бюджетної політики входять:

- а) експортні можливості самої держави;
- б) забезпечення обороноздатності держави;
- в) соціально-культурні заходи.

6. До внутрішніх факторів бюджетної політики входять:

- а) інтеграція держави зі світовими системами;
- б) залежність держави від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок палива, сировини тощо;
- в) зміцнення законодавчої і виконавчої влади.

7. До контрольних показників бюджетної політики належать:

- а) обсяг державного боргу;
- б) темпи змін обсягу видатків;
- в) обидві відповіді правильні.

8. Комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для регулювання економічних і соціальних процесів – це:

- а) бюджетна політика;
- б) бюджетна система;
- в) бюджетний механізм.

9. До функцій бюджетного механізму належать:

- а) фінансове забезпечення;
- б) фінансове регулювання;
- в) фінансовий контроль.

10. Метод здійснення державою фінансового управління економічними і соціальними процесами:

- а) бюджетне регулювання;

б) фінансове забезпечення;

в) фінансовий контроль.

Тема 2. Бюджет як основний фінансовий план держави

1. Як правова категорія бюджет являє собою:

- а) Закон України;
- б) основний фінансовий план держави;
- в) розпис доходів і видатків.

2. Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється:

- а) шляхом внесення змін до Закону «Про Державний бюджет України»;
- б) шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу України;
- в) шляхом здійснення міжбюджетних трансфертів.

3. Бюджетні відносини в Україні регулюються:

- а) Бюджетним кодексом України;
- б) Конституцією України;
- в) законом про Державний бюджет на поточний рік;
- г) Законом «Про бюджетну систему України».

4. Економічні відносини, що виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів і його використанням за цільовим призначенням, – це:

- а) видатки бюджету;
- б) доходи бюджету;
- в) міжбюджетні трансферти;
- г) дотації, субсидії, субвенції.

5. Економічні відносини, що виникають у процесі акумуляції фондів грошових коштів у розпорядженні органів державної влади та управління, – це:

- а) видатки бюджету;
- б) доходи бюджету;
- в) міжбюджетні трансферти;
- г) цільові бюджетні фонди.

6. Групування доходів, видатків, фінансування бюджету та боргу за однорідними ознаками – це:

- а) бюджетна політика;
- б) бюджетна класифікація;

- в) бюджетна система;
- г) бюджетний устрій.

7. Стан бюджету як фінансового плану характеризується:

- а) рівновагою доходів і видатків;
- б) перевищенням доходів над видатками, бюджетним дефіцитом;
- в) бюджетним дефіцитом (профіцитом).

8. Доходи бюджетів поділяються на:

- а) закріплені та регульовані;
- б) поточні та розвитку;
- в) поточні та капітальні;
- г) капітальні та розвитку.

9. Перевищення видатків над постійними доходами – це:

- а) бюджетний дефіцит;
- б) бюджетний профіцит;
- в) державний борг;
- г) державний кредит.

10. Основним завданням бюджетного прогнозування є:

- а) оцінка бюджету за критерієм збалансованості;
- б) побудова шкали пріоритетів при визначенні бюджетної політики;
- в) визначення обсягу доходів бюджету та їх структури;
- г) розподіл бюджетних доходів з урахуванням пріоритетів і цілей розвитку країни.

Тема 3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

1. Чим визначається бюджетний дефіцит як економічна категорія:

- а) законами інфляції і зростання вартості (капіталу);
- б) законом зростання потреб;
- в) законами попиту та пропозиції на гроші.

2. Види дефіциту, визначені в зарубіжній літературі:

- а) наочно-реальний, структурний;
- б) наочно-реальний, структурний, циклічний;
- в) наочно-реальний, циклічний;
- г) наочно-реальний, структурний, циклічний, активний.

3. Джерелами фінансування дефіциту згідно з Бюджетним кодексом України є:

- а) державні внутрішні позики;
- б) державні зовнішні позики;
- в) внутрішні позики органів влади Автономної Республіки Крим;
- г) внутрішні та зовнішні позики органів місцевого самоврядування.

4. Спрямування коштів на інвестиції в економіку характерно для такого виду дефіциту:

- а) структурного;
- б) активного;
- в) пасивного;
- г) свідомого.

5. Емітентом облігацій внутрішньої державної позики виступає:

- а) Президент України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Національний банк України.

6. Величина бюджетного дефіциту повинна:

- а) не перевищувати 5 % вартості ВВП;
- б) дорівнювати вартості ВВП;
- в) не перевищувати 10 % вартості ВВП.

7. Основними заходами щодо зниження бюджетного дефіциту є:

- а) зниження рівня безробіття;
- б) збільшення доходів держави;
- в) залучення в країну іноземного капіталу.

8. Фінансування бюджетного дефіциту за рахунок державних цінних паперів зумовлює:

- а) зростання державного внутрішнього боргу;
- б) зменшення державного внутрішнього боргу;
- в) зростання вартості обслуговування внутрішнього боргу.

9. Офіційно визнаний законодавчо дефіцит бюджету:

- а) відкритий;
- б) вимушений;
- в) свідомий;
- г) активний.

10. За формою прояву дефіцит буває:

- а) відкритий і закритий;
- б) відкритий і прихований;
- в) прихований та реальний.

Тема 4. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України

1. Коли був прийнятий Бюджетний кодекс України:

- а) 21 червня 2001 р.;
- б) 28 квітня 1996 р.;
- в) 28 вересня 2001 р.

2. Який документ регулює бюджетний процес в Україні відповідно до

Конституції України:

- а) Бюджетний кодекс України;
- б) Закон України "Про бюджетну систему України";
- в) Указ Президента України "Про Державне казначейство України".

3. При Міністерстві фінансів України діють такі організації:

- а) Державне казначейство;
- б) Рахункова палата;
- в) Контрольно - ревізійне управління;
- г) Обласні фінансові управління.

4. До закріплених доходів державного бюджету відносяться:

- а) ПДВ;
- б) податок на прибуток;
- в) ввізне мито;
- г) міжбюджетні трансферти.

5. Який принцип бюджетної системи України передбачає, що повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень у бюджет на відповідний бюджетний період:

- а) принцип єдності бюджетної системи України;
- б) принцип повноти;
- в) принцип збалансованості.

6. Перевірки та ревізії є основними формами роботи:

- а) Державного казначейства;
- б) Державної податкової служби;
- в) Рахункової палати.

7. Організація виконання державного бюджету України й здійснення контролю за ним є основною функцією:

- а) Державного казначейства;
- б) Рахункової палати;
- в) Контрольно - ревізійного управління.

8. Державний бюджет США складається з:

- а) центрального бюджету й національного позикового фонду;
- б) федерального бюджету й трастових фондів;
- в) центрального бюджету, приєднаного бюджету різних державних організацій і спеціального рахунку казначейства.

9. В Україні бюджетний період починається з:

- а) 1 квітня;
- б) 10 грудня;
- в) 15 вересня;
- г) 1 січня.

10. Зі скількох стадій складається бюджетний процес:

- а) 4;
- б) 3;
- в) 6;
- г) 5.

Тема 5. Міжбюджетні відносини і система бюджетного вирівнювання

1. Згідно з Бюджетним кодексом України міжбюджетні відносини – це:

а) відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України;

б) форма взаємозв'язків і взаємозалежностей між окремими ланками системи місцевих бюджетів, а також між місцевими бюджетами та Державним бюджетом України;

в) відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання їх функцій;

г) взаємовідносини, що виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування, а також між органами місцевого самоврядування

щодо розподілу функцій, повноважень, сфер відповідальності у здійсненні видатків та формуванні доходів бюджетів.

2. В залежності від рівня органів управління в якості суб'єктів міжбюджетних відносин виділяють:

- а) спадні міжбюджетні відносини;
- б) горизонтальні міжбюджетні відносини;
- в) вертикальні міжбюджетні відносини;
- г) висхідні міжбюджетні відносини.

3. Згідно з державним устроєм визначають такі моделі міжбюджетних відносин:

- а) унітарна;
- б) централізована;
- в) федеральна;
- г) децентралізована.

4. Фіскальний федералізм визначається як:

- а) метод побудови міжбюджетних відносин, що ґрунтується на чіткому розмежуванні видаткових повноважень;
- б) метод побудови міжбюджетних відносин, який не має чіткого розмежування видаткових повноважень і дохідних джерел між рівнями управління;
- в) метод побудови міжбюджетних відносин, що ґрунтується на чіткому розмежуванні видаткових повноважень і дохідних джерел між рівнями управління;
- г) пошук оптимального варіанта у побудові децентралізованої моделі міжбюджетних відносин.

5. Економічна сутність бюджетних позичок:

- а) отримання коштів на покриття тимчасового касового розриву;
- б) передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня;
- в) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- г) передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня.

6. Економічна сутність бюджетного субсидіювання:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня;
- в) міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує;
- г) передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги.

7. Економічна сутність бюджетної субвенції:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;
- в) різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, та бюджету, що її отримує;
- г) отримання коштів на покриття тимчасового касового розриву.

8. Економічна сутність бюджетної дотації:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, та бюджету, що її отримує;
- в) міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;
- г) передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня.

9. До форм фінансового вирівнювання відносяться:

- а) вертикальне фінансове вирівнювання;
- б) горизонтальне фінансове вирівнювання;
- в) вирівнювання доходів бюджетів;
- г) вирівнювання видатків бюджетів.

10. Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- а) кошти, що передаються до державного та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- б) субсидії;
- в) субвенції;
- г) дотації вирівнювання.

Тема 6. Система доходів бюджету

1. За частотою появи бюджетні доходи поділяються на:

- а) звичайні;
- б) незвичайні;
- в) надзвичайні;
- г) форс мажорні.

2. Неподаткові надходження включають:

- а) доходи від продажу капіталу;
- б) надходженні від штрафів та санкцій;
- в) добровільні невідплатні поточні надходження з державних джерел фінансування;

г) штрафи за порушення податкового законодавства.

3. Найбільшим за розміром джерелом формування дохідної частини бюджету є:

- а) акцизний збір та податок на прибуток підприємств;
- б) податок на додану вартість та податок на прибуток підприємств;
- в) податок на додану вартість та акцизний збір;
- г) податок з доходів фізичних осіб та акцизний збір.

4. До складу бюджетів областей входять:

- а) бюджети районів;
- б) бюджети міст обласного значення;
- в) міські бюджети;
- г) обласний бюджет;
- д) сільські бюджети та бюджети селищ.

5. Серед цілей податкової реформи виділяють:

- а) ефективність;
- б) нейтральність;
- в) прибутковість;
- г) стабільність.

6. До принципів побудови податкової системи відносяться:

- а) жорстка система штрафів та санкцій;
- б) адміністративна простота;
- в) економічна ефективність;
- г) обов'язковість.

7. Справедливість оподаткування як ціль податкової реформи означає:

- а) базова структура податкової системи повинна залишатися відносно стабільною в часі;
- б) необхідно утворити ринково орієнтовану систему адміністрування податків;
- в) переміщення податкового тягаря з найбільш вразливих верств населення та забезпечення горизонтальної і вертикальної справедливості;
- г) податковий закон не повинен перешкоджати ринковим стимулам до інвестицій, заощаджень, виробництва та праці.

8. Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються:

- а) на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб;
- б) органами місцевого самоврядування;
- в) положеннями Верховної Ради України;
- г) щорічно у законі України про Державний бюджет України на відповідний рік.

9. Парето-ефективне оподаткування як принцип побудови податкової системи означає:

- а) введення нових податків, які не порушують загальної рівноваги в економіці;
- б) оподаткування, за якого неможливо досягти вищого суспільного добробуту не знизивши добробуту, іншого індивіда;
- в) швидку реакцію податкової системи на зміни економічних умов;
- г) відносну простоту податкової системи.

10. Шлях до поліпшення структури податкових надходжень полягає у:

- а) створенні державою необхідних законодавчо-правових умов для прибуткової діяльності суб'єктів господарювання;
- б) зменшенні кількості податків;
- в) створенні гнучкої системи податкових пільг та надання податкових кредитів;
- г) скороченні кількості збиткових підприємств.

Тема 7. Система видатків бюджетів

1. Видатки бюджету – це:

- а) видатки, які пов'язані з надання бюджетних коштів юридичним особам на їх утримання та покриття поточних потреб;

б) грошові витрати, пов'язані з вкладеннями в основний капітал виробничого і невиробничого призначення та приріст запасів;

в) державні платежі, які не підлягають поверненню;

г) економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих грошових фондів та їх використанням за призначенням.

2. Залежно від джерел виділяють такі види фінансування:

а) бюджетне фінансування;

б) самофінансування;

в) державне кредитування.

3. За рахунок Державного бюджету фінансуються видатки на:

а) розвиток виробництва;

б) фінансування закладів та установ культури, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту;

в) забезпечення невиробничої сфери;

г) фінансування підприємств житлово-комунального господарства та заходів з благоустрою територій.

4. За рахунок місцевих бюджетів фінансуються видатки на:

а) утримання органів влади та місцевого самоврядування;

б) формування резервів;

в) офіційні міжбюджетні трансферти;

г) здійснення державних програм підвищення життєвого рівня населення та соціального захисту.

5. Розподіл видатків за ознакою голови розпорядника бюджетних коштів визначає:

а) функціональна класифікація;

б) економічна класифікація;

в) відомча класифікація;

г) програмна класифікація.

6. Код бюджетної програми складається з:

а) трьох цифрових знаків;

б) п'яти цифрових знаків;

в) семи цифрових знаків;

г) дев'яти цифрових знаків.

7. За економічною класифікацією видатки групуються за:

а) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів;

б) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки;

в) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки;

г) бюджетними програмами.

8. До видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

а) місцеву пожежну охорону;

б) транспорт, дорожнє господарство;

в) культуру і мистецтво.

9. До принципів бюджетного фінансування належать:

а) принцип плановості;

б) принцип цільового спрямування коштів;

в) принцип платності;

г) принцип зворотності.

10. До форм бюджетного фінансування можна віднести:

а) кошторисне фінансування;

б) бюджетні позики підприємствам;

в) міжбюджетні трансферти;

г) бюджетне фінансування державних інвестицій.

Тема 8. Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку

1. Які групи входять до витрат на розвиток економіки за бюджетною класифікацією? (декілька відповідей)

а) будівництво;

б) промисловість та енергетика;

в) культура;

г) сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство;

д) наука;

е) транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика.

2. Які видатки у складі видатків на економіку є найбільшими за обсягом?

а) видатки на агропромисловий комплекс;

б) видатки на житлово-комунальне господарство;

- г) видатки на розвиток промисловості та енергетики;
- д) видатки на транспорт.

3. Якими галузевими відмінностями обумовлені особливості фінансування сільського господарства? (декілька відповідей)

- а) сезонність виробництва та велика тривалість виробничого циклу;
- б) родючість ґрунтів;
- в) політична ситуація в країні;
- г) кількість працездатного населення в країні;
- д) кліматичні умови і природно-кліматичні фактори;
- е) організаційно-економічні особливості.

4. Що відбувається з видатками на науку на сучасному етапі розвитку України?

- а) збільшуються;
- б) скорочуються;
- в) незмінні.

5. Який орган влади України встановлює обсяги фінансування наукових досліджень за рахунок бюджетних коштів?

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Відповідний комітет, який займається питаннями науки та інтелектуальної власності.

6. Які переваги має пряме державне фінансування та кредитування малого підприємництва? (декілька відповідей)

- а) гнучкість;
- б) адресність;
- в) пільговість;
- г) демократизм;
- д) оперативність.

7. В яких формах здійснюється пряме фінансування та кредитування малого підприємництва? (декілька відповідей)

- а) самофінансування;
- б) кредитування;
- в) пайове фінансування;
- г) субсидування;
- д) усі відповіді правильні.

8. На що повинні бути насамперед спрямовані видатки бюджетів на розвиток економіки? (декілька відповідей)

- а) стабілізацію економіки;
- б) розвиток насамперед енергетики;
- в) створення необхідних умов для зростання економічного потенціалу держави;
- г) створення умов для розвитку малого підприємництва;
- д) використання бюджетних коштів повинно бути максимально ефективним.

9. Якщо відбулося фактичне зниження собівартості продукції у порівнянні з плановою за рахунок внутрішніх резервів, чи має держава право зменшувати на цю суму обсяги фінансування?

- а) має право;
- б) не має право;
- в) має право у разі попереднього домовлення.

10. На які групи поділяються видатки на фінансування міського транспорту?

- а) окреме фінансування метрополітену;
- б) фінансування нововведень у транспортній галузі;
- в) фінансування безоплатного перевезення пільгових категорій населення;
- г) дотації на утримання транспорту.

Тема 9. Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу

1. Джерела формування грошових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- а) страхові внески;
- б) кошти з бюджету;
- в) інші кошти.

2. Основними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування є:

- а) пенсійне страхування;
- б) медичне страхування;
- в) страхування на випадок безробіття;

- г) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- д) страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійного захворювання;

- е) недержавне соціальне страхування;
- є) інші види страхування, визначені законами України.

3. Кошти цільових страхових фондів:

- а) входять до складу Державного бюджету України;
- б) не входять до складу Державного бюджету України;
- в) використовуються тільки за цільовим призначенням.

4. Державні цільові фонди поділяють на:

- а) спеціальні;
- б) економічні;
- в) соціальні;
- г) політичні.

5. Урядові програми, які знаходяться на державному фінансуванні поряд із приватною системою медичного страхування в США:

- а) „Медікер” (для медичної допомоги літнім – після 65 років);
- б) „Медікейд” (для безробітних, незаможних, деяких груп інвалідів);
- в) „Синій Хрест”;
- г) „Синій Щит”.

6. Джерелами фінансування соціальної сфери є:

- а) державний бюджет;
- б) страхові фонди;
- в) місцеві бюджети;
- г) власні доходи організацій та установ соціальної сфери (самофінансування).

7. Відповідно до Закону України "Про соціальні послуги" контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг, здійснюється:

а) центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики і його територіальними органами, а також органами з питань фінансового контролю відповідно до їх повноважень;

б) центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також органами з питань фінансового контролю відповідно до їх повноважень;

в) центральним органом виконавчої влади у сфері фінансів і його територіальними органами.

8. Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням:

- а) входять до складу Державного бюджету України;
- б) не входять до складу Державного бюджету України;
- в) використовуються тільки за цільовим призначенням.

9. Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг:

- а) за місцем проживання особи (вдома);
- б) в організаціях, що займаються медичною допомогою;
- в) у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- г) у реабілітаційних установах та закладах;
- д) в установах та закладах денного перебування;
- е) в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- є) у територіальних центрах соціального обслуговування;
- ж) в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

10. Дія Закону „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” поширюється на:

- а) осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від їх форм власності та господарювання;
- б) осіб, які забезпечують себе роботою самостійно;
- в) осіб пенсійного віку;
- г) громадян – суб'єктів підприємницької діяльності.

11. Страхування від нещасного випадку на виробництві здійснюється в формі:

- а) особовій;
- б) безособовій.

12. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – це:

а) система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення

для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

б) система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з не залежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

в) державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку, фізичні особи.

13. Вказати правильне визначення терміна „прожитковий мінімум“:

а) соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, визначений за нормами соціальних або фізіологічних потреб;

б) норматив, що визначається на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення або окремих соціальних груп;

в) вартісна оцінка мінімуму життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності та відновлення робочої сили працівника.

14. Джерела фінансування соціальних гарантій:

а) Державний бюджет;

б) кошти місцевих бюджетів;

в) страхові фонди;

г) кошти підприємств, об'єднань й організації, що перебувають на господарському розрахунку;

д) кошти організацій та установ, що фінансуються за рахунок бюджетів різного рівня.

15. Забороняється використовувати кошти Пенсійного фонду:

а) не за цільовим призначенням;

б) на придбання державних цінних паперів у разі відсутності заборгованості з виплати пенсій;

в) на кредитні операції;

г) на надання позик.

16. Система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення,—це:

а) перший рівень системи пенсійного забезпечення в Україні;

б) другий рівень системи пенсійного забезпечення в Україні;

в) третій рівень системи пенсійного забезпечення в Україні.

17. Діяльність недержавних пенсійних фондів (Закон України „Про недержавне пенсійне забезпечення”) відповідно до своїх статутів не належить до:

а) банківської;

б) страхової;

в) діяльності на фондовому ринку;

г) усі відповіді правильні.

18. Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів:

а) виключним видом діяльності;

б) професійною діяльністю з надання соціальних послуг населенню;

в) вищим колегіальним органом управління системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

19. У разі виникнення дефіциту коштів Пенсійного фонду для фінансування виплати пенсій у солідарній системі (перевищення видатків над доходами, у тому числі з урахуванням резерву коштів Пенсійного фонду) у зв'язку із спрямуванням частини страхових внесків до Накопичувального фонду такий дефіцит покривається за рахунок коштів Державного бюджету України та має назву:

а) компанія з управління активами;

б) основні напрями інвестиційної політики;

в) тендер;

г) персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

д) чиста вартість одиниці пенсійних активів.

Тема 10. Видатки бюджету на оборону та управління

1. До видатків на управління відносяться такі напрямки фінансування:

- а) державне управління;
- б) міжнародна діяльність;
- в) правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави;
- г) усе вищеперераховане;
- д) немає правильної відповіді.

2. Державне управління включає:

- а) функціонування законодавчої влади;
- б) функціонування виконавчої влади;
- в) утримання Президента України та його апарату;
- г) утримання фінансових і фіскальних органів;
- д) загальне планування та статистичні служби;
- е) інші видатки на загальнодержавне управління;
- є) немає правильної відповіді;
- ж) усі перераховані варіанти правильні.

3. Фінансування органів влади і управління здійснюється з:

- а) державного бюджету;
- б) місцевих бюджетів;
- в) державного і місцевих бюджетів;

4. Фінансування органів управління здійснюється:

- а) за кошторисом на базі штатного розпису;
- б) за заявкою на фінансування;
- в) по балансу на основі доходів бюджету;
- г) немає правильної відповіді.

5. Основним принципом фінансування оборони є:

- а) норми грошових витрат;
- б) принцип залишковості;
- в) немає правильної відповіді.

6. Видатки на оборону затверджуються у державному бюджеті на:

- а) 1 рік;
- б) 1 місяць;
- в) півроку;
- г) 2 роки;
- д) 5 років.

7. Фінансування органів влади без затвердження вищестоящим органом кошторису і штатного розпису:

- а) дозволяється;
- б) забороняється.

8. Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави здійснюють:

- а) Верховна Рада України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) усі перераховані органи.

9. Видатки на пожежну охорону і видатки на утримання Головного управління урядового зв'язку входять до складу видатків на:

- а) державне управління;
- б) національну оборону;
- в) правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави.

10. Видатки на оборону поділяються на:

- а) прямі і побічні;
- б) прямі і приховані;
- в) побічні і приховані;
- г) прямі, побічні, приховані.

Тема 11. Видатки бюджету на обслуговування державного боргу

1. Держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих на себе фізичними чи юридичними особами, якщо вона виступає:

- а) гарантом;
- б) кредитором;
- в) позичальником.

2. Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх позик належить:

- а) державі в особі Міністра фінансів;
- б) державі в особі Президента;
- в) Верховній Раді;
- г) державі в особі Прем'єр-міністра.

3. Форма державного кредиту, яка надається для забезпечення іноземних кредитів:

- а) казначейські позики;
- б) державні позики;
- в) гарантовані позики.

4. Заборгованість держави по зобов'язаннях, за якими настав термін платежу— це:

- а) поточний державний борг;
- б) основний державний борг;
- в) капітальний державний борг.

5. Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати:

- а) 30 % фактичного річного обсягу ВВП;
- б) 60 % фактичного річного обсягу ВВП;
- в) 70 % фактичного місячного обсягу ВВП;
- г) 95 % фактичного місячного обсягу ВВП.

6. Кореляцію відсоткових ставок і валютних курсів можна віднести до таких напрямків процесу управління державним боргом:

- а) планування;
- б) відстеження кон'юнктури;
- в) управління ризиками;
- г) оцінка операцій.

7. Процес управління державним боргом включає:

- а) залучення коштів;
- б) розміщення запозичених коштів;
- в) повернення боргу і виплата відсотків;
- г) усі відповіді правильні.

8. Збільшення строків дії випущеної позики називають:

- а) консолідацією;
- б) конверсією;
- в) уніфікацією.

9. Який з видів державних позик купується зі складною, а погашається за номінальною вартістю?

- а) процентні;
- б) вирашні;

в) дисконтні.

10. До внутрішнього державного кредиту відносять:

- а) державні позики;
- б) ощадну справу;
- в) казначейські позики;
- г) усі відповіді правильні.

7. ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Спеціальність 8.050 104 4 курс
Навчальна дисципліна Бюджетна система

1. Визначити ознаки бюджету як економічної категорії та фінансового плану держави.

2. Охарактеризувати стадії бюджетного процесу згідно з Бюджетним кодексом України.

3. *Задача.* На основі даних таблиці визначити та проаналізувати в динаміці (зокрема графічно) обсяги доходів, видатків і дефіциту бюджету у відсотковому відношенні до величини ВВП. Зробити відповідні висновки.

Роки	Показники	Валовий внутрішній продукт (ВВП), млн грн		Дохідна частина бюджету		Видаткова частина бюджету		Дефіцит (профіцит) бюджету	
		млн грн	% до ВВП	млн грн	% до ВВП	млн грн	% до ВВП		
1998		102576,4		28915,0		31196,0		-2280,2	
1999		127010,0		32876,5		34820,9		-1944,5	
2000		170093,6		36229,9		35532,6		+697,3	
2001		204195,0		38906,7		39942,6		-1035,9	
2002		220556,0		45449,3		44336,5		+1112,8	

Затверджено на засіданні кафедри фінансів

Протокол № ___ від _____

Зав. кафедри

_____ підпис

Екзаменатор

_____ підпис

ВИСНОВКИ

Бюджет України є основним, законодавчо затвердженим фінансовим планом по створенню і використанню централізованого фонду коштів, який затверджується законом. Він надає органам влади, які його затверджують, можливість вищого постійного управління в галузі фінансової діяльності держави та місцевого самоврядування, контролю виконавчих та розпорядчих органів, які складають і виконують бюджет. Державний бюджет як економічна категорія відображає грошові відносини, що виникають між державою і підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності і фізичними особами з приводу утворення централізованого фонду коштів держави та його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя і задоволення інших потреб.

На сучасному етапі ринкових перетворень в Україні у сфері функціонування бюджетного процесу нагромадилася низка нерозв'язаних проблем як законодавчого, так і організаційного характеру.

Ключовим завданням у вдосконаленні системи міжбюджетних відносин повинно стати усунення всіх недоліків існуючої системи: забезпечення більшої стабільності та передбачуваності потоку коштів, які отримують місцеві бюджети, з метою поліпшення бюджетного планування та усунення загрози подальшого нагромадження бюджетної заборгованості, створення дійових стимулів для органів місцевого самоврядування з метою ефективного витрачання коштів.

Нормативні акти, що регулюють складні бюджетні відносини, повинні бути чіткими, стислими, зрозумілими, написаними стилістично і юридично грамотно, але вони не можуть бути спрощеними.

Основним способом формування доходів місцевих органів влади в більшості розвинутих країн є місцеві податки від комунального майна та землі, доходи від діяльності комунальних підприємств, залучення кредитних ресурсів і мобілізація коштів за рахунок комунальних позик. В Україні основним способом формування доходів місцевих органів влади нині є відрахування від регулюючих доходів. Місцеві податки і збори, кредити й інші способи

формування доходів місцевих органів влади, характерні для розвинутих індустріальних країн, в Україні відіграють незначну роль.

Проблеми ставлення інституту самостійних місцевих бюджетів в Україні не можна розв'язати без використання зарубіжного досвіду формування власних доходів місцевих бюджетів, які складають, наприклад, у Швеції та Швейцарії понад 70 %, в Іспанії – 50 %, у Норвегії – 56 % доходів місцевих бюджетів. Це також пов'язано з необхідністю запровадження в Україні поділу місцевих бюджетів на два самостійні розділи: поточний бюджет і бюджет інвестицій.

Бюджетна система України недостатньо відповідає потребам регіонального розвитку. Необхідно зміцнити ресурсну базу місцевих бюджетів, поглибити децентралізацію управління бюджетними ресурсами шляхом проведення адміністративної реформи з метою створення фінансово спроможних адміністративно-територіальних одиниць. Зміцнення власної доходної бази місцевих бюджетів можливе завдяки формуванню ресурсного мінімуму, що включає місцеві податки і збори та комунальну власність; наданню місцевим органам влади більших прав по регулюванню ставок, закріплених за місцевими бюджетами, вибору податків; введенню таких місцевих податків (зборів), як плата за використання природних ресурсів, тощо.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Термін	Сторінка
1	2
Безробіття	
— природний рівень	240
— структурне	240
— фрикційне	240
— циклічне	240
Бюджет	
— доходи	43,47,121,354,355
— витрати	354
— розвитку	12,15,27,28,128,129,375
Бюджетна система	8,68,72-74,83,87,88,355,356
Бюджетне	
— асигнування	354
— зобов'язання	354
— планування	29,34,48-50,97
— призначення	354,363
— фінансування	16,17,141,150,151,162,163,192,198
Бюджетний механізм	33-37
Видатки на	
— державне управління	274,275
— науково-дослідні роботи	191
— оборону	268
— правоохоронну діяльність	280
— розвиток економіки	156,161
— соціальний захист	17,28,36,203-205,258,259,381
Втрата працездатності	205,207,209,227,233,340
Державний	
— борг	18,293,296,304,306,354
— бюджет	22-26,40,44,45,52,77,88,95,98,365
Дефіцит бюджету	13,26,56,57,60,67,238,277,329,354

1	2
Джерела надходжень	
– неподаткові	15,27,121,122
– податкові	15,27,117,121,122
Допомога	
— матеріальна	208,422
— медична	142,144
— соціальна	144,384
Дотація	110,113,114,158,164
Запозичення	286,291,298,305,354,360
Заробітна плата	
— мінімальна	243
— номінальна	243
— реальна	243
— середня	217
Кошторис	9,25,31,92,99,152,163,172,194,199
Кредитування	82,143,146,164,169,188,198,238,301
Міжбюджетні відносини	7,14,35,102,103,109,116,331,379
Місцевий бюджет	128,144,148
Пенсія	210,211,216,223
Пільгове оподаткування	238
Професійне захворювання	233,234,235,237
Розпорядники бюджетних коштів	16,150,151,356,361
Соціальна політика	258
Соціальне забезпечення	259,260,319
Соціальний захист	11,17,28,36,44,174,203,204,258,383
Субвенція	110
Субсидія	158
Трансферт	15,45,59,82,111-114,123,149,158
Фінансове вирівнювання	110
Фінансовий план	40,48,315
Фонд державного бюджету	
— загальний	52,123,127,128,359
— спеціальний	52,123,127,128,359

ДОДАТКИ

Додаток А

БЮДЖЕТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (ВИТЯГ)

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 37–38, ст. 189)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами
 № 599-IV (599-15) від 06.03.2003 // ВВР. – 2003. – № 24. – Ст. 161;
 № 1086-IV (1086-15) від 10.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 5. – Ст. 34;
 № 1158-IV (1158-15) від 15.10.2003 // ВВР. – 2004. – № 8. – Ст. 67;
 № 1344-IV (1344-15) від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17–18. – Ст. 250;
 № 1349-IV (1349-15) від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 15. – Ст. 2184
 № 1577-IV (1577-15) від 04.03.2004 // ВВР. – 2004. – № 23. – Ст. 323).

Цим Кодексом визначаються засади бюджетної системи України, її структура, принципи, правові засади функціонування, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Відносини, що регулюються Бюджетним кодексом України

1. Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Стаття 2. Визначення основних термінів

1. У цьому Кодексі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

2) бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

3) бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів;

4) бюджетна програма – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій;

5) бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права;

6) бюджетна установа – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими;

7) бюджетне асигнування – повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету;

8) бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому;

9) бюджетне призначення – повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів цим Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування;

10) бюджетний запит – документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період;

11) бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України;

12) бюджетний розпис – документ, в якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів по певних періодах року відповідно до бюджетної класифікації;

13) видатки бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум;

14) витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу;

15) головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до статті 22 цього Кодексу отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень;

16) державний борг (борг Автономної Республіки Крим чи борг місцевого самоврядування) – загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору;

17) дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами;

18) дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує;

19) доходи бюджету – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти);

20) закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує повноваження органам державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду;

20-1) залишок бюджетних коштів – обсяг коштів на рахунках відповідного бюджету та розпорядників коштів цього бюджету на кінець дня; (Статтю 2 доповнено пунктом 20-1 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

21) запозичення – операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредиторами;

22) кредитування за вирахуванням погашення – операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету;

23) кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені цим Кодексом на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

24) коефіцієнт вирівнювання – коефіцієнт, що застосовується при розрахунку обсягу дотації вирівнювання та коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, з метою зміцнення доходної бази бюджетів місцевого самоврядування;

25) міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;

26) місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування;

27) місцевий фінансовий орган – установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції по складанню, виконанню місцевих бюджетів, контролю за витратами коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету. Для цілей цього Кодексу Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим віднесено до місцевих фінансових органів;

28) надходження до бюджету – доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування;

29) фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів;

30) органи стягнення – податкові, митні та інші державні органи, яким відповідно до закону надано право стягнення до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень;

31) платіж – погашення зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах;

32) повноваження на майбутні бюджетні зобов'язання – повноваження на взяття бюджетного зобов'язання здійснювати платежі в бюджетному періоді, що настає після закінчення поточного бюджетного періоду;

33) проект бюджету – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про державний бюджет або проекту рішення відповідної ради про місцевий бюджет;

34) профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками;

35) рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної ради, виданий в установленому законодавством України порядку, що містить затвержені повноваження відповідно Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевій державній адміністрації або виконавчому органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду;

36) розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету;

37) субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції;

38) фінансування бюджету – надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

Стаття 3. Бюджетний період

1. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

2. Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим, ніж передбачено частиною першою цієї статті.

3. Особливими обставинами, за яких Державний бюджет України може бути прийнято на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період, є:

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;
- 3) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф.

4. У разі прийняття Державного бюджету України на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період місцеві бюджети можуть бути прийняті на такий же період.

Стаття 4. Склад бюджетного законодавства

1. Нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- 1) Конституція України;
- 2) цей Кодекс;
- 3) закон про Державний бюджет України;
- 4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, передбачені статтею 1 цього Кодексу;

5) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання цього Кодексу та інших законів України, передбачених пунктами 3 та 4 частини першої цієї статті;

6) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання цього Кодексу, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, передбачених пунктами 3, 4 та 5 частини першої цієї статті;

7) рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до цього Кодексу, нормативно-правових актів, передбачених пунктами 3, 4, 5 і 6 частини першої цієї статті.

2. При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, в якій вони не суперечать положенням Конституції України, цього Кодексу та закону про Державний бюджет України.

3. Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються Верховною Радою України одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, яким такі положення передбачені.

4. Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається статтею 27 цього Кодексу.

Глава 2. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПРИНЦИПИ**Стаття 5. Структура бюджетної системи України**

1. Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

2. Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

3. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Стаття 6. Зведений бюджет

1. Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

2. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

3. Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

4. Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

5. Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

6. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місто або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Стаття 7. Принципи бюджетної системи України

1. Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на

максимально можливого наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Стаття 8. Бюджетна класифікація

1. Бюджетна класифікація України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

2. З метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету Міністр фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, а також зміни до неї та інформує про це в обов'язковому порядку Верховну Раду України.

3. Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення бюджету);
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Стаття 9. Класифікація доходів бюджету

1. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

2. Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

3. Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
- 3) надходження від штрафів та фінансових санкцій;
- 4) інші неподаткові надходження.

4. Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Стаття 10. Класифікація видатків бюджету

1. Видатки бюджету класифікуються за:

- 1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків);

2) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);

3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);

4) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

2. Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

3. За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України.

4. Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

5. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

Стаття 11. Класифікація фінансування бюджету

1. Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

2. Класифікація фінансування бюджету здійснюється за такими ознаками:

- 1) фінансування за типом кредитора – за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань;
- 2) фінансування за типом боргового зобов'язання – за засобами, що використовуються для фінансування дефіциту або профіциту.

Стаття 12. Класифікація боргу

1. Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування.

2. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Стаття 13. Складові частини бюджету

1. Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

2. Загальний фонд бюджету включає:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;

3) фінансування загального фонду бюджету.

3. Спеціальний фонд бюджету включає:

1) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;

2) гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;

3) різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

4. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України.

5. Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно закон про Державний бюджет України.

6. Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

7. Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

8. Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

Глава 3. ЗАПОЗИЧЕННЯ

Стаття 14. Дефіцит та профіцит бюджету

1. Прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету з урахуванням особливостей, визначених статтею 72 цього Кодексу. (Частина перша статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

2. Профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки. (Частина друга статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

Стаття 14-1. Залишок бюджетних коштів

1. Оборотно касова готівка – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка формується на початок планового бюджетного періоду з метою покриття тимчасових касових розривів.

2. Збереження розміру оборотної касової готівки на кінець бюджетного періоду має бути обов'язковим.

3. Оборотно касова готівка встановлюється у розмірі не більше 2 відсотків планових видатків загального фонду бюджету і затверджується відповідно у законі про Державний бюджет України та рішенні про місцевий бюджет.

4. Різниця між залишком коштів загального фонду бюджету та оборотною касовою готівкою на кінець бюджетного періоду складає вільний залишок бюджетних коштів, який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків згідно з рішенням відповідної ради.

(Закон доповнено статтею 14-1 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

Стаття 15. Джерела фінансування дефіциту бюджету

1. Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених цим Кодексом. (Частина перша статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

2. Кабінет Міністрів України може брати позики в межах, визначених законом про Державний бюджет України. Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків держави, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги.

3. Міністр фінансів України з урахуванням вимог частини другої цієї статті з метою економії коштів та ефективності їх використання має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення.

4. Витрати на погашення зобов'язань із боргу здійснюються відповідно до кредитних угод, а також нормативно-правових актів, за якими виникають державні боргові зобов'язання та боргові зобов'язання Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, незалежно від обсягу коштів, передбачених на цю мету в законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет.

5. Якщо витрати на обслуговування та погашення державного боргу перевищать обсяг коштів, передбачених в законі про Державний бюджет України на таку мету, Міністр фінансів України невідкладно інформує про це Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України невідкладно інформує про очікуване перевищення таких витрат Верховну Раду України та подає у двотижневий термін пропозиції про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

6. Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України.

Стаття 18. Граничний обсяг боргу

1. Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, граничний обсяг надання гарантій встановлюється на кожний бюджетний період відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

2. Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 відсотків фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України.

3. У разі перевищення граничної величини, визначеної частиною другою цієї статті, Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність з положеннями цього Кодексу.

Глава 4. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО УЧАСНИКИ

Стаття 19. Стадії бюджетного процесу

1. Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
  - 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
  - 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
  - 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.
2. На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Стаття 20. Учасники бюджетного процесу та їх повноваження

1. Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями.
2. Бюджетними повноваженнями визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

Стаття 21. Розпорядники бюджетних коштів

1. Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

2. Кошти бюджету, які отримують фізичні особи та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи (одержувачі бюджетних коштів), надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів.

3. Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

Стаття 22. Головні розпорядники бюджетних коштів та їх основні функції

1. Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

- 1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, – органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а

також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників; (Пункт 1 частини першої статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом N 599-IV від 06.03.2003)

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, – керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

2. Головні розпорядники коштів Державного бюджету України визначаються відповідно до пункту 1 частини першої цієї статті та затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

3. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет із дотриманням умов, визначених пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті.

4. Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити і подає їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу;

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачене законодавством;

5) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів;

6) одержує звіти про використання коштів від розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів і аналізує ефективність використання ними бюджетних коштів.

Стаття 23. Бюджетні призначення

1. Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету можна здійснювати лише за наявності відповідного бюджетного призначення.

2. Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет у порядку, визначеному цим Кодексом.

3. Якщо в процесі виконання бюджету зміна обставин вимагає менших асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів, Міністр фінансів України (керівник місцевого фінансового органу) приймає рішення про приведення у відповідність бюджетного призначення Державного бюджету України (місцевого бюджету). Кабінет Міністрів України (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної ради) у двотижневий термін подає до Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради) у встановленому порядку пропозиції

про приведення у відповідність бюджетних призначень Державного бюджету України (місцевого бюджету).

4. Витрати спеціального фонду бюджету мають постійне бюджетне призначення, яке дає право провадити їх виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно з законодавством, якщо законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) не встановлено інше.

5. Пропозиції про внесення змін до бюджетних призначень подаються та розглядаються у порядку, встановленому для подання пропозицій до проекту бюджету. Видатки відповідно до внесених у бюджетні призначення змін здійснюються лише після набрання чинності відповідним законом (рішенням відповідної ради), яким внесено такі зміни. Інші зміни розмірів і мети та обмеження в часі бюджетних призначень провадяться лише за наявності в законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет) відповідного положення.

6. Якщо після прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) відповідальність за виконання функцій або надання послуг, на які затверджено бюджетне призначення, передається відповідно до законодавства від одного головного розпорядника бюджетних коштів іншому головному розпоряднику бюджетних коштів, дія бюджетного призначення не припиняється і застосовується в порядку, встановленому законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), для виконання тих самих функцій чи послуг іншим головним розпорядником бюджетних коштів, якому це доручено. У цьому випадку Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган) повідомляє Кабінет Міністрів України (Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеву державну адміністрацію, виконавчий орган відповідної ради) та Верховну Раду України (Верховну Раду Автономної Республіки Крим, відповідну раду) про такі зміни в двотижневий термін.

7. Усі бюджетні призначення втрачають чинність після закінчення бюджетного періоду, за винятком тих випадків, коли окремим законом передбачені багаторічні бюджетні призначення.

Стаття 24. Резервний фонд бюджету

1. Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

2. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування.

3. Резервний фонд бюджету не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

4. Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування щомісячно звітують відповідно перед Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідною радою про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету.

5. У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

Стаття 26. Аудит та фінансовий контроль

1. Внутрішній фінансовий контроль, який здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу, повинен забезпечувати:

1) постійну оцінку достатності та відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю;

2) оцінку діяльності на відповідність результатів встановленим завданням та планам;

3) інформування безпосередньо керівника бюджетної установи про результати кожної перевірки (оцінки, розслідування, вивчення чи ревізії), проведеної підрозділом внутрішнього фінансового контролю.

2. Керівник бюджетної установи відповідає за організацію ефективної системи внутрішнього контролю за фінансовою та господарською діяльністю цієї установи з урахуванням:

- 1) положень цього Кодексу та інших нормативно-правових актів;
- 2) вимог цілеспрямованого, ефективного і економного управління функціями кожного структурного підрозділу, правильного розмежування функціональних обов'язків;
- 3) правил бухгалтерського обліку та контролю щодо активів, пасивів, доходів та видатків бюджетної установи;
- 4) забезпечення відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю.

3. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за організацію і стан внутрішнього фінансового контролю та аудиту як у своїх закладах, так і в підвідомчих бюджетних установах.

4. Зовнішній контроль та аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюються Рахунковою палатою – в частині контролю за використанням коштів Державного бюджету України, Головним контрольно-ревізійним управлінням України – відповідно до його повноважень, визначених законом.

Стаття 28. Доступність інформації про бюджет

1. Інформація про бюджет повинна бути оприлюднена.

Міністерство фінансів України забезпечує доступність для публікації:

- 1) проекту закону про державний бюджет;
- 2) закону про Державний бюджет України на відповідний період з додатками, що є його невід'ємною частиною;
- 3) інформації про виконання Державного бюджету України за підсумками кварталу та року;
- 4) інформації про показники виконання зведеного бюджету України;
- 5) іншої інформації про виконання Державного бюджету України.

2. Проект закону про державний бюджет підлягає обов'язковій публікації в газеті “Урядовий кур’єр” не пізніше ніж через сім днів після його подання Верховній Раді України.

3. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації про місцеві бюджети, в тому числі рішень про місцевий бюджет та періодичних звітів про їх виконання. Рішення про місцевий бюджет повинно бути оприлюднене не пізніше десяти днів з дня його прийняття.

4. Інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) підлягає обов'язковій публікації не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту: Державного бюджету України – в газетах “Голос України” та “Урядовий кур’єр”; місцевих бюджетів – у газетах, визначених відповідними радами.

Міністерство фінансів України до 20 березня за участю Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Рахункової палати здійснює публічне представлення звіту про виконання Державного бюджету України за попередній рік у розрізі економічної класифікації видатків. Інформація про час і місце публічного представлення публікується разом із звітом про виконання Державного бюджету України.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України здійснюють публічне представлення звітів про витрачання бюджетних коштів у розрізі економічної класифікації видатків до 15 квітня.

Рішення про час і місце представлення звітів визначається рішенням Кабінету Міністрів України, яке підлягає публікації в газеті “Урядовий кур’єр”. Головні розпорядники бюджетних коштів зобов'язані додавати до звітів розшифрування (деталізацію) витрат за

статтями, які перевищують 5 млн. гривень (крім заробітної плати з нарахуваннями на неї та комунальних платежів).

Публічне представлення звітів (в розрізі економічної класифікації видатків) про виконання місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) здійснюється до 20 березня. Інформація про час і місце публічного представлення звітів публікується разом із звітом про виконання відповідних бюджетів. До звітів додається розшифрування (деталізація) витрат за статтями, розмір яких перевищує (крім заробітної плати з нарахуваннями на неї та комунальних платежів): для бюджету міста Києва – 2 млн. гривень; для бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, бюджету міста Севастополя – 1 млн. гривень; для бюджетів міст, районів – 500 тис. гривень.

(Статтю 28 доповнено частиною четвертою згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ II. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ

Глава 5. ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 29. Склад доходів Державного бюджету України

1. Доходи Державного бюджету України включають:

- 1) доходи (за винятком тих, що згідно з статтями 64, 66 та 69 цього Кодексу закріплені за місцевими бюджетами), що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів”, а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;
- 2) гранти і дарунки у вартісному обрахунку;
- 3) міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів.

Стаття 30. Склад видатків Державного бюджету України

1. Видатки Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією державних програм, перелік яких визначено статтею 87 цього Кодексу.

Глава 6. СКЛАДАННЯ ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 32. Організаційні засади складання проекту Державного бюджету України

1. Кабінет Міністрів України розробляє проект закону про Державний бюджет України.
2. Міністр фінансів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення пропозицій проекту Державного бюджету України.
3. Міністр фінансів України на підставі основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період та аналізу виконання бюджету у поточному бюджетному періоді визначає загальний рівень доходів та видатків бюджету і дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України.

Стаття 33. Визначення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період

1. Не пізніше 1 червня або першого наступного за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України у Верховній Раді України відбуваються парламентські слухання з

питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України.

2. Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період не пізніше, ніж за чотири робочих дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період.

3. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо:

1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;

2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;

3) граничного обсягу державного боргу та його структури;

4) обґрунтувань і розрахунків питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів; (Пункт 4 частини третьої статті 33 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;

6) взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді;

7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;

8) переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;

9) захищених статей видатків бюджету;

10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди;

11) встановлення розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період. (Частину третьої статті 33 доповнено пунктом 11 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

4. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтується на прогнозних макропоказниках економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих та гуртових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, прогнозованого рівня безробіття.

5. Національний банк України до 1 квітня року, що передує плановому, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України:

1) проект основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період;

2) проект кошторису доходів та видатків Національного банку України на наступний бюджетний період.

6. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Зазначена постанова може містити пропозиції Верховної Ради України до проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період виключно з питань, визначених частиною третьою цієї статті, в тому числі відповідні доручення Кабінету Міністрів України.

Стаття 38. Проект закону про Державний бюджет України та матеріали, що до нього додаються

1. Разом з проектом закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України, подаються:

1) пояснювальна записка до проекту закону про Державний бюджет України, яка повинна містити:

а) інформацію про економічне становище держави та основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені в основу проекту Державного бюджету України;

б) оцінку надходжень доходів та інших коштів (позик), що пропонуються для забезпечення фінансовими ресурсами витрат бюджету;

в) пояснення до основних положень проекту Державного бюджету України та проекту закону про Державний бюджет України, включаючи аналіз пропонованих обсягів видатків на виконання функцій, програм у розрізі територій. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди в розрізі класифікації видатків бюджету; (Підпункт "в" пункту 1 частини першої статті 38 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

г) інформацію щодо врахування Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозицій Верховної Ради України до них, якщо вони були прийняті Верховною Радою України відповідно до частини шостої статті 33 цього Кодексу; (Підпункт "г" пункту 1 частини першої статті 38 в редакції Закону N 1086-IV від 10.07.2003)

г) аналітичні дані, розрахунки з обґрунтуваннями особливостей міжбюджетних взаємовідносин, а саме:

детальні розрахунки прогнозного загального обсягу доходів та видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами, за видами доходів та за функціями;

базові показники та результати обрахунку індексів відносної податкоспроможності в розрізі місцевих бюджетів;

детальний розрахунок розміру фінансового нормативу бюджетної забезпеченості по функціях та видах місцевих бюджетів;

детальний розрахунок коригуючих коефіцієнтів та коефіцієнта вирівнювання;

розрахунки обсягів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам за видами пільг і допомог та детальними фінансовими та кількісними показниками;

(Підпункт "г" пункту 1 частини першої статті 38 в редакції Закону N 1086-IV від 10.07.2003)

д) інформацію щодо обсягів державного боргу, в тому числі за типом боргового зобов'язання, графіка його погашення, обсягів та умов запозичень;

е) прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди;

2) прогнозні показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України;

3) перелік пільг по податках, зборах (інших обов'язкових платежах) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання;

4) показники видатків Державного бюджету України, необхідних на наступні бюджетні періоди для завершення програм, що враховані в проекті Державного бюджету України, за умови реалізації цих програм протягом більш як одного бюджетного періоду;

5) зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на обслуговування державного боргу;

6) перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України;

7) доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточному бюджетному періоді;

8) проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які створюються за рахунок податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до закону;

9) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України (подаються до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету);

10) інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Кабінет Міністрів України.

У разі зміни Кабінетом Міністрів України показників обсягів міжбюджетних трансфертів під час розгляду та доопрацювання ним проекту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає розрахунки відповідно до вимог підпункту "г" цієї частини статті. (Частина першу доповнено абзацом згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

2. Законом про Державний бюджет України визначаються:

1) загальна сума доходів і загальна сума видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні);

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді і державного боргу на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій, а також обсягу цих гарантій відповідно до статті 17 цього Кодексу;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

5-1) розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України; (Частина другу статті 38 доповнено пунктом 5-1 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

5-2) розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період; (Частина другу статті 38 доповнено пунктом 5-2 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

5-3) рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період; (Частина другу статті 38 доповнено пунктом 5-3 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

6) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

3. Видатки проекту закону про Державний бюджет України по головних розпорядниках бюджетних коштів повинні бути деталізовані за підрозділами функціональної класифікації (програмної класифікації у разі складання проекту бюджету за програмно-цільовим методом).

Глава 7. РОЗГЛЯД ТА ПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 39. Представлення проекту закону про Державний бюджет України Верховній Раді України

1. Не пізніше ніж через п'ять днів після подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради України Міністр фінансів України представляє його на пленарному засіданні Верховної Ради України. Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету доповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам цього Кодексу, Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, прийнятим згідно з частиною шостою статті 33 цього Кодексу.

2. За результатами обговорення проекту закону про Державний бюджет України Верховна Рада України може прийняти вмотивоване рішення про його відхилення у разі невідповідності цьому Кодексу та Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до них, прийнятим згідно з частиною шостою статті 33 цього Кодексу. (Частина друга статті 39 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

3. У разі відхилення проекту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України зобов'язаний у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект закону про Державний бюджет України на повторне представлення з обґрунтуванням внесених змін, пов'язаних з відповідним рішенням Верховної Ради України.

Міністр фінансів України повторно представляє проект закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України.

Стаття 40. Підготовка Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України до першого читання

1. Після прийняття до розгляду представленого проекту закону про Державний бюджет України не пізніше 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передусє плановому, проект закону про Державний бюджет України розглядається народними депутатами України, а також у комітетах, депутатських фракціях та групах Верховної Ради України. Комітети Верховної Ради України формують свої пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України і передають їх до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та призначають представників для участі у роботі Комітету Верховної Ради України з питань бюджету. Після 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передусє плановому, прийняття пропозицій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету припиняється.

2. Пропозиції стосовно збільшення видатків Державного бюджету України мають визначати джерела покриття таких видатків; пропозиції стосовно зменшення доходів Державного бюджету України мають визначати джерела компенсації втрат доходів Державного бюджету України або види та обсяги видатків, що підлягають відповідному скороченню. Жодна з таких пропозицій не повинна призводити до збільшення державного боргу і гарантій порівняно з їх обсягом, передбаченим у представленому проекті закону про Державний бюджет України. Якщо принаймні одна із вимог не виконується, відповідна пропозиція до розгляду Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету не приймається. Не допускається внесення пропозицій щодо змін до прогнозу податкових надходжень, крім випадку, коли за висновком Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Міністерства фінансів України та Рахункової палати виявлені неточності в їх розрахунку.

3. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передусє плановому, спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів України розглядає пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України і готує Висновки та пропозиції до нього, а також таблиці пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи, які пропонуються підтримати чи відхилити, і приймає з цього приводу відповідне рішення. Показники, що містяться у Висновках та пропозиціях до проекту закону про Державний бюджет України, мають бути збалансованими.

4. Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України, а також таблиці пропозицій Апаратом Верховної Ради України розповсюджуються серед народних депутатів України не пізніше ніж за два дні до розгляду проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Стаття 41. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні

1. Перше читання проекту закону про Державний бюджет України починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України. В обговоренні цього питання беруть участь представники комітетів Верховної Ради України, депутатських фракцій та груп, народні депутати України, представники Кабінету Міністрів України та Рахункової палати.

2. Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України голосуються в цілому. Якщо позитивне рішення не прийнято, відбувається постатейне голосування. Під час постатейного голосування розглядаються пропозиції, які Комітетом

Верховної Ради України з питань бюджету пропонується відхилити і на розгляді яких наполягають їх автори. Прийняття рішення щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України вважається прийняттям проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні. Показники бюджету, що містяться у Висновках та пропозиціях до проекту закону про Державний бюджет України, мають бути збалансованими. Схвалені Верховною Радою України Висновки та пропозиції Комітету Верховної Ради України з питань бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України.

3. Верховна Рада України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому.

Стаття 42. Підготовка проекту закону про Державний бюджет України на друге читання

1. Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні Кабінет Міністрів України у двотижневий термін готує і подає не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому, проект закону про Державний бюджет України, доопрацьований відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради України, і порівняльну таблицю щодо їх врахування з вмотивованими поясненнями щодо неврахованих пропозицій.

2. Доопрацьований до другого читання проект закону про Державний бюджет України має містити текстові статті та показники, які пропонувались Кабінетом Міністрів України в першому читанні, або схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради України. У разі, якщо Кабінет Міністрів України пропонує нові текстові статті, до них додається детальне обґрунтування їх необхідності. Ці вимоги щодо цифрових показників можуть бути змінені виключно у випадку, якщо основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені Кабінетом Міністрів України в основу проекту Державного бюджету України, поданого до Верховної Ради України 15 вересня року, що передує плановому, змінилися на час розгляду в другому читанні більше ніж на два відсотки.

3. Проект закону про Державний бюджет України, підготовлений Кабінетом Міністрів України з порушенням вимог частини другої цієї статті, повертається Кабінету Міністрів України на доопрацювання і подається ним на повторне друге читання у тижневий термін з дня прийняття Верховною Радою України відповідного рішення.

4. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету протягом трьох днів після внесення проекту закону про Державний бюджет України, підготовленого Кабінетом Міністрів України до другого читання, готує висновки щодо розгляду проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні.

Стаття 43. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні

1. При розгляді проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні пропозиції народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, депутатських груп та фракцій щодо змін до проекту закону про Державний бюджет України не розглядаються, крім висновків Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо розгляду проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні, в тому числі щодо врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради України при підготовці проекту закону про Державний бюджет України до другого читання.

2. Друге читання розпочинається з доповіді Міністра фінансів України щодо доопрацьованого з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України. Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету доповідає висновки Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо

врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради України при підготовці проекту закону про Державний бюджет України до другого читання.

Друге читання проекту закону про Державний бюджет України передбачає в першу чергу затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період з подальшим постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України, поданого Кабінетом Міністрів України на друге читання. (Абзац другий частини другої статті 43 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

3. Друге читання проекту закону про Державний бюджет України завершується не пізніше 20 листопада року, що передує плановому. При цьому загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розмір мінімальної заробітної плати та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на наступний бюджетний період, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду у третьому читанні. (Частина третя статті 43 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

4. Статті проекту закону про Державний бюджет України, не прийняті у другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні.

Стаття 44. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у третьому читанні

1. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету доопрацьовує проект закону про Державний бюджет України та вносить його на розгляд Верховної Ради України у третьому читанні не пізніше 25 листопада року, що передує плановому.

2. Третє читання проекту закону про Державний бюджет України починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та співповіді Міністра фінансів України.

3. Після доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та співповіді Міністра фінансів України Верховна Рада України проводить голосування по пропозиціях Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України, що не були прийняті у другому читанні, та по проекту закону в цілому.

4. У разі якщо рішення про схвалення закону про Державний бюджет України із запропонованими пропозиціями Комітету Верховної Ради України з питань бюджету в цілому не прийнято, проводиться голосування по кожній запропонованій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету пропозиції.

5. Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Глава 8. ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 47. Організація виконання державного бюджету

1. Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України. Міністерство фінансів України здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Стаття 48. Казначейське обслуговування Державного бюджету України

1. В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету України, яка передбачає здійснення Державним казначейством України:

- 1) операцій з коштами державного бюджету;
- 2) розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;

3) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;

4) бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного бюджету.

Стаття 49. Бюджетний розпис

1. Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний бюджет України. До затвердження розпису Міністром фінансів України затверджується тимчасовий розпис на відповідний період.

Примірник затвердженого бюджетного розпису передається до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету з подальшим інформуванням про внесені до нього зміни.

2. Міністр фінансів України протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису Державного бюджету України встановленим бюджетним призначенням.

Стаття 50. Виконання Державного бюджету України за доходами

1. Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету і має виключне право надання відстрочок по сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах податкового кредиту за поданнями органів стягнення на термін до трьох місяців в межах поточного бюджетного періоду.

2. Державне казначейство України веде бухгалтерський облік всіх надходжень, що належать Державному бюджету України, та за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету.

3. Органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до державного бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів відповідно до законодавства.

4. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету України і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення.

5. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету визнаються зарахованими в доход державного бюджету з моменту зарахування на єдиний казначейський рахунок державного бюджету.

Стаття 51. Виконання Державного бюджету України за видатками

1. Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються:

1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;

2) затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;

3) взяття бюджетних зобов'язань;

4) отримання товарів, робіт та послуг;

5) здійснення платежів;

6) використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

2. Відповідно до затвердженого бюджетного розпису розпорядники коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів. Кошторис є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень.

3. Державне казначейство України здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису Державного бюджету України.

4. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за управління бюджетними асигнуваннями і здійснення контролю за виконанням процедур та вимог, встановлених цим Кодексом.

5. Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та провадять видатки тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами.

6. Будь-які зобов'язання, взяті фізичними та юридичними особами за коштами Державного бюджету України без відповідних бюджетних асигнувань або ж з перевищенням повноважень, встановлених цим Кодексом та законом про Державний бюджет України, не вважаються бюджетними зобов'язаннями. Витрати державного бюджету на покриття таких зобов'язань не можуть здійснюватися.

7. Після отримання товарів, робіт та послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання розпорядник бюджетних коштів приймає рішення про їх оплату та подає доручення на здійснення платежу органу Державного казначейства України, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами.

8. Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України;

2) відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;

3) наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Глава 9. ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ

Стаття 55. Захищені статті видатків бюджету

1. Захищеними статтями видатків бюджету визнаються статті видатків Державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень.

2. Перелік захищених статей видатків Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України.

Глава 10. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА ЗВІТНІСТЬ ПРО ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 58. Звітність про виконання Державного бюджету України

1. Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України здійснюються Державним казначейством України.

2. Розпорядники бюджетних коштів відповідно до єдиної методики звітності складають та подають детальні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію за формами, встановленими законодавством України.

3. Єдині форми звітності про виконання Державного бюджету України встановлюються Державним казначейством України за погодженням з Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України.

4. Звітність про виконання Державного бюджету України є оперативною, місячною, квартальною та річною.

Розділ III. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ

Глава 11. НАДХОДЖЕННЯ ТА ВИТРАТИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Стаття 63. Структура місцевих бюджетів

1. Місцевий бюджет відповідно до цього Кодексу містить в собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати складають єдиний баланс відповідного бюджету.

Стаття 66. Склад доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних та районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів

1. Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад доходи бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, формуються за рахунок:

1) 25 відсотків податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” на відповідній території;

2) 25 відсотків плати за землю, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” на території Автономної Республіки Крим та відповідної області;

3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями.

2. Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад доходи районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, формуються за рахунок:

1) 50 відсотків податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об’єднань;

2) 15 відсотків плати за землю, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об’єднань;

3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

4) плати за державну реєстрацію суб’єктів підприємницької діяльності, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” районними державними адміністраціями;

5) надходження адміністративних штрафів, що накладаються районними державними адміністраціями або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.

(Стаття 66 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003 – набуває чинності з 01.01.2004)

Стаття 67. Особливості формування бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів міст Києва і Севастополя

1. Надходження та витрати бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів міст Києва і Севастополя формуються в порядку, встановленому цим Кодексом, із урахуванням Закону України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”, Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ” та закону, що визначає особливий статус міста Севастополя. При цьому:

1) склад видатків бюджетів міст Києва та Севастополя визначається відповідно до переліку видатків, передбачених статтями 88-91 цього Кодексу;

2) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, що застосовуються для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів для бюджетів міст Києва та Севастополя, визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості для обласних бюджетів та бюджетів міст республіканського (Автономної Республіки Крим) та міст обласного значення з урахуванням особливостей їх статусу.

Стаття 68. Склад доходів та видатків бюджетів районів у містах

1. Склад доходів та видатків бюджетів районів у містах (у разі їх створення) визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам.

Стаття 69. Доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

1. До доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;

2) 100 відсотків плати за землю – для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю – для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю – для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об’єднань;

3) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

4) надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;

5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

6) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

7) плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

8) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебуває у комунальній власності;

9) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

10) плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;

11) надходження від місцевих грошово-речових лотерей;

12) плата за гарантії, надані з дотриманням умов, визначених статтею 17 цього Кодексу;

13) гранти та дарунки у вартісному обрахунку;

14) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;

15) податок на прибуток підприємств комунальної власності;

16) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

17) інші надходження, передбачені законом.

Стаття 70. Видатки місцевих бюджетів

1. Видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов’язані з реалізацією програм, перелік яких визначено статтями 88-91 цього Кодексу.

Стаття 71. Бюджет розвитку місцевих бюджетів

1. Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

1) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;

2) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

3) кошти від повернення позик, які надавалися з відповідного бюджету до набрання чинності цим Кодексом, та відсотки, сплачені за користування ними;

4) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної ради;

5) запозичення, здійснені у порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законами України (крім випадку, передбаченого статтею 73 цього Кодексу);

6) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проєктів.

2. До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

1) погашення основної суми боргу відповідно Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування (крім боргу, що утворюється за умовами, визначеними статтею 73 цього Кодексу);

2) капітальні вкладення;

3) внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Стаття 72. Дефіцит місцевих бюджетів

1. По загальному фонду місцеві бюджети можуть прийматися з дефіцитом шляхом внесення змін до рішень про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання відповідного місцевого бюджету за попередній бюджетний період виключно на суму вільного залишку бюджетних коштів.

2. По спеціальному фонду можуть прийматися з дефіцитом виключно бюджет Автономної Республіки Крим та міські бюджети у частині дефіциту бюджету розвитку, який покривається за рахунок запозичень.

(Стаття 72 в редакції Закону N 1086-IV від 10.07.2003)

Глава 12. СКЛАДАННЯ, РОЗГЛЯД, ЗАТВЕРДЖЕННЯ, ВИКОНАННЯ ТА ЗВІТНІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Стаття 75. Порядок складання проектів місцевих бюджетів

1. Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний період.

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад зобов'язані надавати необхідну інформацію: Міністерству фінансів України – для проведення розрахунків обсягів міжбюджетних трансфертів та інших показників; Верховній Раді України – для перевірки достовірності цих розрахунків.

3. Згідно з типовою формою бюджетних запитів, визначеною Міністерством фінансів України, і відповідно до статті 34 цього Кодексу та з урахуванням особливостей складання проектів місцевих бюджетів місцеві фінансові органи розробляють і доводять до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів.

4. Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання місцевим фінансовим органам в терміни та порядку, встановлені цими органами. Головні розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за своєчасність, достовірність та зміст поданих місцевим фінансовим органам бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту місцевого бюджету, згідно з вимогами місцевих фінансових органів.

5. Місцеві фінансові органи на будь-якому етапі складання і розгляду проектів місцевих бюджетів проводять аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, з точки зору його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості та ефективності використання бюджетних коштів. На основі результатів аналізу керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд відповідно Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад.

6. Виконавчі органи сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад, районні державні адміністрації в містах Києві та Севастополі подають відповідно районним чи міським фінансовим органам пропозиції щодо показників проектів відповідних бюджетів, визначених з урахуванням вимог частин третьої – п'ятої цієї статті.

7. Після схвалення Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад розрахунки прогнозних обсягів міжбюджетних трансфертів, методику їх визначення та інші показники, необхідні для складання проектів місцевих бюджетів, а також пропозиції щодо форми проекту рішення про місцевий бюджет (типова форма рішення).

8. У тижневий термін після ухвалення закону про Державний бюджет України в другому читанні Кабінет Міністрів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад положення та показники міжбюджетних відносин (обсяги міжбюджетних трансфертів для відповідних бюджетів і текстові статті, що визначають особливості міжбюджетних відносин на наступний бюджетний період), які були проголосовані Верховною Радою України при прийнятті проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні.

9. На підставі інформації, отриманої відповідно до частин п'ятої – восьмої цієї статті, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад готують проекти рішень про відповідні місцеві бюджети.

Стаття 76. Проект рішення про місцевий бюджет та матеріали, що до нього додаються

1. Проект рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради схвалюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної ради. Разом з ним необхідно подавати:

1) пояснювальну записку до проекту рішення, яка повинна містити:

а) інформацію про соціально-економічний стан відповідної адміністративно-територіальної одиниці і прогноз її розвитку на наступний бюджетний період, які покладено в основу проекту місцевого бюджету;

б) оцінку надходжень доходів з урахуванням втрат доходів у результаті наданих відповідною радою податкових пільг;

в) пояснення до основних положень проекту рішення про місцевий бюджет, включаючи аналіз пропонуваного обсягу витратків щодо функцій та програм. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди в розрізі класифікації витратків бюджету;

г) обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин (для районних, міських з районним поділом, міських, що об'єднують бюджети села, селища, міста районного значення) та надання субвенцій на виконання інвестиційних проектів (для бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів міст Києва та Севастополя, обласних бюджетів);

г) інформацію щодо погашення боргу Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, обсягів та умов запозичень;

2) прогноз показників відповідного бюджету за основними видами доходів, витратків та фінансування на наступні три бюджетні періоди;

3) проект показників зведеного бюджету району, міста з районним поділом, міста, що об'єднує бюджети села, селища, міста районного значення;

4) показники витратків, необхідні на наступні бюджетні періоди для завершення проектів, що враховані в бюджеті, за умови, якщо реалізація проекту триває більше одного бюджетного періоду;

5) перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період та на наступні три бюджетні періоди;

6) інформацію про хід виконання відповідного бюджету у поточному бюджетному періоді;

7) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту відповідного бюджету (подаються до бюджетної комісії відповідної ради);

8) інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація чи виконавчий орган відповідної ради.

2. Рішенням про місцевий бюджет визначаються:

1) загальна сума доходів і видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди), а також з розподілом видатків на поточні і капітальні;

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) місцевого бюджету в наступному бюджетному періоді і боргу Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування на кінець наступного бюджетного періоду; повноваження щодо надання гарантій Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, а також розміри цих гарантій з урахуванням положень статті 17 цього Кодексу;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

5-1) розмір оборотної касової готівки місцевого бюджету;

(Частину другу статті 76 доповнено пунктом 5-1 згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

6) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

3. Перелік захищених статей місцевого бюджету визначається відповідно до статті 55 цього Кодексу.

Стаття 78. Виконання місцевих бюджетів

1. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені) забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів. Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

2. Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється територіальними органами Державного казначейства України за функціями, визначеними статтею 48 цього Кодексу.

Державне казначейство України веде облік всіх надходжень, що належать місцевим бюджетам, та за поданням органів стягнення, погодженим з відповідними фінансовими органами, здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету. (Частину другу статті 78 доповнено абзацом другим згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

3. Місцевий бюджет виконується за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. До затвердження розпису керівником місцевого фінансового органу затверджується тимчасовий розпис на відповідний період. Керівник місцевого фінансового органу протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису місцевого бюджету встановленим бюджетним призначенням.

4. Місцевий фінансовий орган у процесі виконання місцевого бюджету за доходами здійснює прогнозування та аналіз доходів відповідного бюджету.

5. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи місцевого бюджету зараховуються безпосередньо на рахунок відповідного бюджету, відкритий в територіальному органі Державного казначейства України, і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи визнаються зарахованими в доход місцевого бюджету з моменту зарахування на рахунок відповідного бюджету, відкритий в територіальному органі Державного казначейства України.

Органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до місцевих бюджетів податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів відповідно до законодавства. (Частину п'яту статті 78 доповнено абзацом другим згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

6. Виконання місцевих бюджетів за видатками здійснюється за процедурою, визначеною статтею 51 цього Кодексу.

7. Рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет ухвалюється відповідною радою за поданням офіційного висновку місцевого фінансового органу про обсяг вільного залишку бюджетних коштів, перевиконання чи недовиконання дохідної частини загального фонду відповідного бюджету. Факт перевиконання дохідної частини загального фонду місцевого бюджету визнається за підсумками першого півріччя та наступних звітних періодів поточного бюджетного періоду на підставі офіційних висновків місцевого фінансового органу за умови перевищення доходів загального фонду місцевого бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, не менше ніж на 5 відсотків. Факт недоотримання доходів загального фонду місцевого бюджету визнається на підставі офіційних висновків місцевого фінансового органу за підсумками квартального звіту при недоотриманні доходів загального фонду місцевого бюджету, врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, більше ніж на 15 відсотків. (Частина сьома статті 78 в редакції Закону N 1086-IV від 10.07.2003)

8. Рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет можуть бути також ухвалені відповідною радою з урахуванням положень статті 52 цього Кодексу та у разі настання інших випадків, передбачених цим Кодексом. (Частина восьма статті 78 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

9. Ведення бухгалтерського обліку виконання місцевих бюджетів та порядок закриття рахунків місцевих бюджетів після закінчення бюджетного періоду здійснюються з урахуванням положень статей 56 і 57 цього Кодексу.

10. Після введення в дію закону про Державний бюджет України органам державної влади та їх посадовим особам забороняється приймати рішення, що призводять до виникнення нових бюджетних зобов'язань місцевих бюджетів, які не забезпечені бюджетними асигнуваннями, без визначення джерел коштів, виділених державою для виконання цих зобов'язань.

Розділ IV. МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ

Глава 13. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 81. Поняття та мета регулювання міжбюджетних відносин

1. Міжбюджетні відносини – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

2. Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень.

Стаття 86. Критерії розмежування видів видатків між місцевими бюджетами

1. Розмежування видів видатків, визначених пунктами 2 і 3 статті 82 цього Кодексу, між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи:

1) перша група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів;

2) друга група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України;

3) третя група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

2. Видатки першої групи здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

3. Видатки другої групи здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів.

4. Видатки третьої групи здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів.

5. З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Глава 14. РОЗМЕЖУВАННЯ ВИДАТКІВ МІЖ БЮДЖЕТАМИ

Стаття 87. Видатки, що здійснюються з Державного бюджету України

1. До видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на:

1) державне управління:

а) законодавчу владу;

б) виконавчу владу;

в) Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;

7) освіту:

а) загальну середню освіту:

спеціалізовані школи (в тому числі школи-інтернати), засновані на державній формі власності;

загальноосвітні школи соціальної реабілітації;

б) професійно-технічну освіту (навчальні та інші заклади освіти, засновані на державній формі власності);

в) вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності;

г) післядипломну освіту (крім закладів і заходів, визначених підпунктом "г" пункту 2 статті 90 цього Кодексу);

г) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

8) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатофункціональні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

д) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні спеціальні пенсійні програми (пенсії військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, пенсії, призначені за іншими пенсійними програмами);

б) державні програми соціальної допомоги (грошової допомоги біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримсько-татарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; щорічна разова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до Фонду соціального страхування на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів);

в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

г) державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

д) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

10) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театральні-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;

г) державні програми розвитку кінематографії;

г) державну архівну справу;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавництва, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми підготовки резерву та складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення (утримання центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, формування національних команд, проведення навчально-тренувальних зборів і змагань державного значення з традиційних та нетрадиційних видів спорту; підготовка і участь національних збірних команд в олімпійських та параолімпійських іграх, у тому числі фінансова підтримка баз олімпійської підготовки);

б) державні програми з інвалідного спорту та реабілітації (центр "Інваспорт", участь у міжнародних змаганнях з інвалідного спорту, навчально-тренувальні збори до них);

в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

380

- 16) державні інвестиційні проекти;
  - 17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;
  - 18) створення та поповнення державних запасів і резервів;
  - 19) обслуговування державного боргу;
  - 20) проведення виборів та референдумів, державне фінансування політичних партій;
- (Пункт 20 статті 87 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1349-IV від 27.11.2003)
- 21) інші програми, які мають виключно державне значення.

Стаття 88. Видатки, що здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

1. До видатків, які здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

- 1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;
- 2) освіту:
  - дошкільну освіту;
  - загальну середню освіту (школи-дитячі садки);
- 3) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти);
- 4) сільські, селищні та міські палаци культури, клуби та бібліотеки;
- 5) місцеву міліцію. (Статтю 88 доповнено пунктом 5 згідно із Законом N 1577-IV від 04.03.2004)

Стаття 89. Видатки, що здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

1. До видатків, які здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

- 1) державне управління:
  - а) органи місцевого самоврядування міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення;
  - б) органи місцевого самоврядування районного значення;
- 2) освіту:
  - а) дошкільну освіту (у містах республіканського Автономної Республіки Крим та містах обласного значення);
  - б) загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, у тому числі: школи-дитячі садки (для міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні (змінні) школи;
  - в) заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків, дитячі будинки (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків, дитячих будинків формується на території відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, допомога на дітей, які перебувають під опікою і піклуванням;
  - г) інші державні освітні програми;
  - 3) охорону здоров'я:

- а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки);

- б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи по санітарній освіті);

- 4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

- а) державні програми соціального забезпечення: притулки для неповнолітніх (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають в цих закладах, формується на території відповідного міста чи району), територіальні центри і відділення соціальної допомоги на дому;

- б) державні програми соціального захисту: пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

- в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

- г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

- 5) державні культурно-освітні та театрално-видовищні програми (театри, бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей);

- б) державні програми розвитку фізичної культури і спорту:

- утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл всіх типів (крім шкіл республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організації фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення;

- 7) місцеву міліцію. (Статтю 89 доповнено пунктом 7 згідно із Законом N 1577-IV від 04.03.2004)

Стаття 90. Видатки, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів і враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

1. До видатків, які здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

- 1) державне управління:

- а) представницьку і виконавчу владу Автономної Республіки Крим;

- б) обласні ради;

- 2) освіту:

- а) загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування, дитячих будинків, визначених у підпункті "в" пункту 2 статті 89 цього Кодексу, та дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей);

- б) заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим і виконують державне замовлення;

- в) вищу освіту (вищі заклади освіти I, II, III та IV рівнів акредитації, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим та спільній власності територіальних громад);

- г) післядипломну освіту (інститути післядипломної освіти вчителів та центри і заходи з підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, постійно діючі курси (центри) підвищення кваліфікації праців-

ників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що знаходяться у комунальній власності);

г) інші державні освітні програми;

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпітали для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові);

в) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);

г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, інші програми і заходи);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для престарілих і інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри по нарахуванню пенсій; притулки для неповнолітніх (крім притулків, визначених у підпункті "а" пункту 4 статті 89 цього Кодексу);

б) республіканські Автономної Республіки Крим і обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

в) інші державні соціальні програми;

5) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (республіканські Автономної Республіки Крим та обласні бібліотеки, музеї та виставки);

б) державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, інші заклади та заходи у галузі мистецтва);

в) інші державні культурно-мистецькі програми;

б) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, заходи з фізичної культури і спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) державні програми з інвалідного спорту і реабілітації (республіканський Автономної Республіки Крим та обласні центри з інвалідного спорту і дитячо-юнацькі спортивні школи інвалідів та спеціалізовані спортивні школи параолімпійського резерву; проведення навчально-тренувальних зборів і змагань з інвалідного спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

7) місцеву міліцію. (Статтю 90 доповнено пунктом 7 згідно із Законом N 1577-IV від 04.03.2004)

Стаття 91. Видатки місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

1. До видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) місцеву пожежну охорону;

1-1) місцеву міліцію; (Статтю 91 доповнено пунктом 1-1 згідно із Законом N 1577-IV від 04.03.2004)

2) позашкільну освіту;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів;

4) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;

5) культурно-мистецькі програми місцевого значення;

6) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення;

7) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;

8) типове проектування, реставрація та охорону пам'яток архітектури місцевого значення;

9) транспорт, дорожнє господарство:

а) регулювання цін на послуги метрополітену за рішеннями органів місцевого самоврядування;

б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (в тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажні-експлуатаційними підрозділами);

в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення;

10) заходи з організації рятування на водах;

11) обслуговування боргу органів місцевого самоврядування;

12) програми природоохоронних заходів місцевого значення;

13) управління комунальним майном;

14) регулювання земельних відносин;

15) інші програми, затверджені відповідною радою згідно із законом.

(Стаття 91 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1158-IV від 15.10.2003 – набуває чинності з 01.01.2004 року)

Глава 15. РОЗРАХУНОК ВИДАТКІВ, ЩО ВРАХОВУЮТЬСЯ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОБСЯГУ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ

Стаття 94. Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості

1. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості використовується для визначення розподілу міжбюджетних трансфертів.

2. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг тощо.

3. Загальний обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами, розподіляється між видами видатків відповідно до пріоритетів бюджетної політики держави.

4. При розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості може передбачатися обсяг нерозподілених видатків, який об'єднує види видатків на ті повноваження, встановлення нормативів по яких є недоцільним.

Стаття 95. Корируючі коефіцієнти фінансових нормативів бюджетної забезпеченості

1. Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від:

1) кількості населення та споживачів соціальних послуг;

2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

2. Корируючі коефіцієнти затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Глава 16. МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ**Стаття 96. Види міжбюджетних трансфертів**

1. Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенцію;

3) кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;

- 4) інші дотації.

Стаття 97. Трансферти, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам

1. У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

2) субвенція на здійснення програм соціального захисту;

3) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;

4) субвенція на виконання інвестиційних проектів;

5) інші субвенції.

2. У Державному бюджеті України затверджується обсяг дотації вирівнювання та субвенції окремо для бюджету Автономної Республіки Крим, кожного з обласних бюджетів, бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного значення та районних бюджетів, а також коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Стаття 98. Дотація вирівнювання бюджетам міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного значення і районним бюджетам

1. Дотація вирівнювання бюджетам міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного значення і районним бюджетам визначається як перевищення обсягу видатків, перелік яких визначено статтею 89 цього Кодексу (для бюджетів міст Києва та Севастополя – статтями 88-90 цього Кодексу), і який обраховано із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів:

над коштом доходів бюджетів місцевого самоврядування – для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

над доходами, визначеними частиною другою статті 66 цього Кодексу, – для районних бюджетів.

2. Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів, визначених пунктами 1 та 3 частини першої статті 96 цього Кодексу, затвердженого законом про Державний бюджет України, між бюджетами міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного значення і районними бюджетами, визначається на основі формули.

3. Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів, визначених пунктами 1 та 3 частини першої статті 96 цього Кодексу, затверджується Кабінетом Міністрів України і повинна враховувати такі параметри:

- 1) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них;
- 2) кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг;
- 3) індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району;

4) прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення і прогноз доходів, визначених частиною другою статті 66 цього Кодексу, – для районних бюджетів;

5) коефіцієнт вирівнювання.

У разі внесення змін до Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів на плановий бюджетний період проект таких змін та аналітичні розрахунки і порівняльні таблиці щодо впливу запропонованих змін подаються разом з проектом закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України. (Частина третьою статті 98 доповнено абзацом згідно із Законом N 1086-IV від 10.07.2003)

4. Обсяг кошика доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди.

5. Індекс відносної податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці у порівнянні з аналогічним середнім показником по Україні у розрахунку на одного мешканця.

6. Для визначення індексу відносної податкоспроможності відповідних бюджетів використовується кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування, визначений відповідно до статті 64 цього Кодексу, а також доходи, передбачені пунктами 1, 3-5 частини другої статті 66 цього Кодексу.

7. При визначенні індексу відносної податкоспроможності кошик доходів місцевого самоврядування збільшується на суму втрат у доходах, що виникли внаслідок надання пільг платникам податків згідно з рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад.

8. Індеси відносної податкоспроможності відповідних бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж раз на три роки.

9. Коефіцієнт вирівнювання застосовується до обчисленого за формулою обсягу дотації вирівнювання і визначається в межах від 0,60 до одиниці. При цьому загальний обсяг коштів, на який зменшується сума дотацій вирівнювання, є тотожним загальному обсягу коштів, на який зменшується сума коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів у разі застосування коефіцієнта вирівнювання.

Стаття 99. Дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим та обласним бюджетам

1. Дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим та обласним бюджетам визначається як перевищення обсягу видатків цих бюджетів, перелік яких визначено статтею 90 цього Кодексу, і який обраховано із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над прогнозними показниками доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, що зараховуються до них відповідно до частини першої статті 66 цього Кодексу.

2. Обсяг доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів обчислюється на основі прогнозних показників доходів, що зараховуються до цих бюджетів відповідно до частини першої статті 66 цього Кодексу, із застосуванням індексу відносної податкоспроможності з дотриманням умов його обчислення, визначених частинами п'ятою, сьомою та восьмою статті 98 цього Кодексу.

Стаття 100. Кошти, що передаються до Державного бюджету України з бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, міських (міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) бюджетів

1. Якщо прогнозні показники доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, міських (міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної

Республіки Крим та міст обласного значення) бюджетів, визначених відповідно до статей 64 та 66 цього Кодексу, перевищують розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, обрахований із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, для такого бюджету встановлюється обсяг коштів, що підлягають передачі до Державного бюджету України.

2. Коефіцієнт вирівнювання застосовується до обчисленого за формулою обсягу коштів, що підлягають передачі до Державного бюджету України, і визначається в межах від 0,60 до одиниці.

Стаття 101. Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами

1. Міські (міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, а також кошти, що передаються з цих бюджетів.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

- 1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;
- 2) субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- 3) субвенції на виконання інвестиційних проектів;
- 4) інші субвенції.

Стаття 102. Субвенція з Державного бюджету України місцевим бюджетам на здійснення програм соціального захисту

1. Видатки місцевих бюджетів, передбачені у підпункті "б" пункту 4 частини першої статті 89 цього Кодексу, фінансуються за рахунок субвенцій з Державного бюджету України у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 105. Субвенції з Державного бюджету України на виконання інвестиційних проектів

1. Субвенції з Державного бюджету України на виконання інвестиційних проектів надаються з Державного бюджету України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя з їх подальшим перерозподілом для бюджетів місцевого самоврядування.

2. Субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються на засадах конкурентності між бюджетами місцевого самоврядування та передбачають фінансову участь бюджету отримувача субвенції у здійсненні програми чи проекту. Органи місцевого самоврядування, у яких середньорічний фактичний обсяг видатків на утримання бюджетних установ за три останні бюджетні періоди менший за обсяг, визначений згідно з фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, мають пріоритетне право на отримання субвенції на виконання інвестиційних проектів.

3. Основні засади надання субвенцій визначаються окремим законом, порядок та умови їх надання визначаються Кабінетом Міністрів України, а обсяг субвенцій на наступний бюджетний період визначається законом про Державний бюджет України.

Стаття 106. Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань

1. Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад можуть передбачатися в складі їх бюджетів у разі, якщо інший орган державної влади чи місцевого самоврядування може виконати цю функцію ефективніше.

2. Умови та порядок надання субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад визначаються відповідною угодою сторін.

Стаття 107. Субвенції на виконання інвестиційних проектів з місцевих бюджетів

1. Субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються з одного місцевого бюджету іншому на підставі договору між надавачем субвенції та її отримувачем.

Стаття 108. Порядок надання міжбюджетних трансфертів

1. Дотація вирівнювання та субвенції з Державного бюджету України місцевим бюджетам перераховуються з рахунків Державного бюджету України органами Державного казначейства України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення і районним бюджетам. Перерахування коштів, що передаються до Державного бюджету України з бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів міст Києва і Севастополя, бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, районних і обласних бюджетів, забезпечується відповідними органами Державного казначейства України.

2. Порядок перерахування дотації вирівнювання та субвенцій з Державного бюджету України місцевим бюджетам, коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються Кабінетом Міністрів України і повинні забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів.

Розділ V. КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БЮДЖЕТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Глава 17. КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття 109. Повноваження Верховної Ради України по контролю за дотриманням бюджетного законодавства

1. До повноважень Верховної Ради України належить контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу.

2. Комітети Верховної Ради України беруть участь у підготовці до розгляду Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України, готують і попередньо розглядають питання щодо контролю за виконанням та звіту про виконання Державного бюджету України в частині, що віднесена до компетенції комітетів.

3. До повноважень Верховної Ради України по контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить:

1) заслуховування звітів про стан виконання Державного бюджету України, в тому числі заслуховування звітів розпорядників бюджетних коштів про використання коштів Державного бюджету України;

2) контроль за використанням коштів резервного фонду державного бюджету;

4. До повноважень Комітету Верховної Ради України з питань бюджету по контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить:

1) контроль за відповідністю поданого Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та підготовка відповідного висновку;

2) контроль за відповідністю законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України, бюджетному законодавству.

Стаття 110. Повноваження Рахункової палати по контролю за дотриманням бюджетного законодавства

1. До повноважень Рахункової палати по контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

- 1) використанням коштів Державного бюджету України відповідно до закону про Державний бюджет України;
- 2) утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України;
- 3) ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України;
- 4) використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках.

Стаття 111. Повноваження Міністерства фінансів України по контролю за дотриманням бюджетного законодавства

1. Міністерство фінансів України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як стосовно державного бюджету, так і місцевих бюджетів, якщо інше не передбачено законодавством України.

Стаття 112. Повноваження Державного казначейства України по контролю за дотриманням бюджетного законодавства

1. Державне казначейство України:

- 1) здійснює бухгалтерський облік всіх надходжень та витрат Державного бюджету України;
- 2) встановлює єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів, видає інструкції з цих питань та здійснює контроль за їх дотриманням;
- 3) здійснює контроль за відповідністю платежів взятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням.

Стаття 113. Повноваження органів Державної контрольно-ревізійної служби України за дотриманням бюджетного законодавства

1. Органи Державної контрольно-ревізійної служби України здійснюють контроль за:

- 1) цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів;
- 2) цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів, одержаних під гарантію Кабінету Міністрів України;
- 3) порядком ведення бухгалтерського обліку та достовірністю звітності про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів, кошторисів.

2. Державна контрольно-ревізійна служба України щомісячно надає Верховній Раді України та Міністерству фінансів України узагальнені результати звітів про проведені перевірки.

Глава 18. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БЮДЖЕТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Стаття 116. Поняття бюджетного правопорушення

1. Бюджетним правопорушенням визнається недотримання учасником бюджетного процесу встановленого цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету.

Стаття 118. Заходи, що застосовуються до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів за вчинені ними бюджетні правопорушення

1. У разі виявлення бюджетного правопорушення Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів у межах своєї

компетенції можуть вчиняти такі дії щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування:

- 1) застосування адміністративних стягнень до осіб, винних у бюджетних правопорушеннях відповідно до закону;
  - 2) зупинення операцій з бюджетними коштами.
2. Накладення на особу заходу стягнення за бюджетне правопорушення не звільняє її від відшкодування заподіяної таким правопорушенням матеріальної шкоди в порядку, встановленому законом.

Стаття 119. Нецільове використання бюджетних коштів

1. Нецільове використання бюджетних коштів, тобто витрачання їх на цілі, що не відповідають бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет, виділеним бюджетним асигнуванням чи кошторису, має наслідком зменшення асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на суму коштів, що витрачені не за цільовим призначенням, і притягнення відповідних посадових осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності у порядку, визначеному законами України.

2. У разі нецільового використання бюджетних коштів, отриманих у вигляді субвенції, зазначені кошти підлягають обов'язковому поверненню до відповідного бюджету у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Відповідні посадові особи притягаються до відповідальності згідно з законом.

Стаття 121. Відповідальність за бюджетні правопорушення

1. Особи, винні у порушенні бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законами України.

2. Бюджетне правопорушення, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно з законом його керівника чи інших відповідальних посадових осіб залежно від характеру вчинених ними діянь.

3. Посадові особи органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій, які вчинили бюджетне правопорушення, несуть передбачену законом цивільно-правову відповідальність згідно з законом незалежно від накладення передбачених цим Кодексом заходів стягнення на розпорядника чи одержувача бюджетних коштів.

Стаття 122. Відповідальність органів місцевого самоврядування за порушення бюджетного планування

1. У разі порушення вимог цього Кодексу та закону про Державний бюджет України щодо формування відповідного бюджету в частині державних делегованих повноважень Кабінету Міністрів України надається право протягом місяця з дня прийняття рішення про обласний бюджет, бюджети міст Києва та Севастополя призупинити дію цього рішення з одночасним зверненням до суду. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації наступного дня після підписання Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної ради рішення про місцевий бюджет або внесення до нього змін надсилають його Міністерству фінансів України.

2. У разі порушення вимог щодо формування бюджету згідно з цим Кодексом та законом про Державний бюджет України в частині державних делегованих повноважень Голові Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голові обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій надається право протягом місяця з дня прийняття рішення про районний, міський (міст республіканського Автономної Республіки Крим чи міст обласного значення), районний у містах Києві та Севастополі бюджети призупинити дію рішення про відповідний бюджет з одночасним зверненням до суду. Районні державні адміністрації, виконавчі органи міських (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) та районних рад у містах

наступного дня після підписання керівником відповідної ради рішення про місцевий бюджет або внесення до нього змін надсилають його Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, виконавчим органам міських рад.

3. У разі порушення вимог щодо формування бюджету згідно з цим Кодексом, законом про Державний бюджет України чи рішенням районної чи міської (міста республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) ради про бюджет в частині державних делегованих повноважень голові районної державної адміністрації, голові виконавчого органу міської (міста республіканського Автономної Республіки Крим чи міста обласного значення) ради надається право протягом місяця з дня прийняття рішення про міський (міст районного значення), сільський, селищний та районний у місті бюджети призупинити дію рішення про відповідний бюджет з одночасним зверненням до суду. Виконавчі органи міських міст районного значення, сільської, селищної, районної у місті рад наступного дня після підписання керівником рішення про відповідний бюджет або внесення до нього змін надсилають його районній державній адміністрації чи виконавчому органу міської (міста республіканського Автономної Республіки Крим чи міста обласного значення) ради.

4. У разі призупинення рішення про місцевий бюджет видатки з нього здійснюються у порядку, визначеному статтею 79 цього Кодексу.

Стаття 124. Порядок накладення стягнення за бюджетні правопорушення

1. Передбачені цим Кодексом стягнення за бюджетні правопорушення накладаються за рішенням Міністра фінансів України, керівника органу Державного казначейства України, керівника органу Державної контрольно-ревізійної служби України, Міністра фінансів Автономної Республіки Крим, керівника місцевого фінансового органу, голови виконавчого органу міської міста районного значення, селищної та сільської ради.

2. Рішення про накладення стягнення за бюджетне правопорушення приймається особами, визначеними в частині першій цієї статті, на підставі протоколу про бюджетне правопорушення або акта ревізії та доданих до нього документів.

3. Рішення про накладення заходу стягнення за бюджетне правопорушення набирає чинності з дня його підписання і підлягає негайному виконанню.

4. Форма, порядок складання та передачі за належністю протоколу про бюджетне правопорушення встановлюється Міністерством фінансів України.

Президент України Л.

КУЧМА

м. Київ, 21 червня 2001 року

№ 2542-III

Склад основних доходів спеціального фонду Державного бюджету України на 2005 р.

Доходи:
70% акцизного збору з вироблених в Україні нафтопродуктів і транспортних засобів;
70% акцизного збору з ввезених на територію України нафтопродуктів і транспортних засобів;
70% ввізного мита з нафтопродуктів і транспортних засобів та шин до них;
надходження від збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію;
платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;
50% суми виконавчого збору, стягнутого державною виконавчою службою;
надходження коштів від реалізації матеріальної частини виробів військового призначення та/або їх складових, що належать Національному космічному агентству України;
надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна утворених відповідно до законів України військових формувань (крім Збройних Сил України) і правоохоронних органів;
збори на обов'язкове державне пенсійне страхування сплачуються при здійсненні безготівкових операцій з купівлі-продажу валют, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння та при відчуженні легкових автомобілів, з операцій купівлі-продажу нерухомого майна, з надання послуг стільникового рухомого зв'язку (додаткові збори на виплату пенсій) у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
80% надходжень до державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;
90% портового (адміністративного) збору;
надходження до страхового фонду безпеки авіації;
надходження від зборів за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, та коштів, одержаних від продажу контрольних марок;
надходження від видачі сертифікатів на експортно-імпортні операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами;
власні надходження бюджетів, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі плата за оренду військового майна, майна Національної академії наук України і галузевих академій наук та 50% плати за оренду іншого майна, що належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету;
надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву;
надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву понад обсяги, які зараховуються до спеціального фонду державного бюджету щомісячно за фактом перевиконання помісячних обсягів цих надходжень загального фонду, установлених помісячним розписом доходів загального фонду державного бюджету на 2005 рік;

Закінчення додатку Б1

надходження від секретаріату ООН за участь українського контингенту органів внутрішніх справ України в миротворчих операціях;
надходження до Фонду України соціального захисту інвалідів;
30% збору за забруднення навколишнього природного середовища;
70% надходжень від збору за проведення гастроляних заходів;
74,55% збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету України;
податкова заборгованість минулих років та нараховані суми податків, які виникли після проведення розрахунків житлово-комунальних підприємств, Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України" і підприємств паливно-енергетичного комплексу з податку на прибуток підприємств (крім підприємств комунальної власності), ПДВ, збору за спеціальне водокористування та з рентної плати за транзитне транспортування природного газу;
надходження від Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України" в рахунок погашення заборгованості за Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників ТУ-160 та ТУ-95 МС, крилатих ракет повітряного базування великої дальності та обладнання у сумі 50.000 тис. гривень;
надходження від плати за оформлення посвідчення закордонного українця;
податкова заборгованість минулих років з ПДВ підприємств, що постачають товари (роботи, послуги) закритому акціонерному товариству "ЗАЗ", яка задіяна у проведенні розрахунків по придбанню спецавтотранспорту, відповідно до статті 95 цього Закону;
надходження від державного підприємства "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом" від погашення заборгованості компанії перед цільовим галузевим фондом створення ядерно-паливного циклу в Україні за придбаний концентрат природного урану та поставлене йому на компенсаційній основі протягом 1994 – 1999 років ядерне паливо у сумі 120.000 тис. гривень;
частина виручки від реалізації природного газу у 2000 році, що отримувалась як плата за транзит природного газу через територію України;
платежі, пов'язані з виконанням Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про участь Російської Федерації в розвитку соціально-економічної сфери міста Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;
надходження коштів від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
надходження коштів від державного підприємства "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом" відповідно до статті 8 Закону України "Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки" (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., N 46, ст. 511);
надходження збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Додаток Б2

Розподіл коштів спеціального фонду

Напрямки:
розвиток мережі та утримання відповідно до закону автомобільних доріг загального користування; при цьому 40% - на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення; 60% - на дороги державного значення;
виплати, пов'язані з функціонуванням консульських відділів дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном, представництв та консульської служби на території України;
заходи з реалізації комплексної програми будівництва вітрових електростанцій;
будівництво енергоблоків атомних та гідроаккумуляуючих електростанцій України;
державна підтримка будівництва та технічного переоснащення підприємств з видобутку кам'яного вугілля, лігніту (бурого вугілля) і торфу (але не більш ніж 200 000 тис. грн);
надання кредитів на оплату екологічної броні електропостачання при несплаті або неповній оплаті за спожиту електроенергію споживачами, що мають таку броню;
створення і впровадження теплоенергетичних когенераційних модулів утилізації вугільного метану;
погашення кредиторської заборгованості Міноборони за отримані військове майно, товари, продукцію, виконані роботи, яка склалась станом на 01.01.2003 р., а також заборгованості з поточних платежів;
здійснення витрат, пов'язаних з організацією і проведенням виконавчих дій;
забезпечення міжнародних зобов'язань України у космічній галузі;
потреби Збройних Сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів відповідно до кошторисів, затверджених у встановленому порядку;
виплата пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;
забезпечення діяльності цивільної авіації в Україні та участь України у міжнародних організаціях, авіаційних організаціях і утримання державного департаменту авіаційного транспорту Міністерства транспорту;
морська і річкова транспортна діяльність та участь України у міжнародних організаціях, утримання держдепартаменту та Головної державної інспекції України з безпеки судноплавства Мінтранспорту України;
міжнародна діяльність у галузі рибного господарства;
заходи з підтримання належного рівня безпеки польотів, авіаційної безпеки;
здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;
заходи, пов'язані з організацією надання послуг, реалізацією продукції та виконанням робіт бюджетними установами й організаціями, та інші заходи з утримання цих установ і організацій;
накопичення (приріст) матеріальних цінностей державного матеріального резерву;
відшкодування підприємствам, установам та організаціям витрат, пов'язаних з обслуговуванням цінностей матеріального резерву;
участь у міжнародних миротворчих операціях та інші потреби Збройних Сил України та МВС;
програми і заходи щодо соціального захисту інвалідів, у тому числі реабілітації дітей-інвалідів; заходи, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища;
підтримка гастроляних заходів на загальнодержавному рівні;

рекредитування або надання трансфертів для впровадження проектів розвитку;
заходи, пов'язані з приватизацією державного майна відповідно до державної програми приватизації;
державні капітальні вкладення на пускових об'єктах Чорнобильської будівельної програми;
субвенція міському бюджету м.Харків на ліквідацію наслідків аварії на очисних спорудах міста;
надання державного пільгового кредиту індивідуальним сільським забудовникам;
надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям на придбання житла;
заходи, пов'язані з погашенням заборгованості по закупівлі сільгосппродукції за державним замовленням 1994 - 1997 рр. та формуванням державного насіннєвого страхового фонду;
придбання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу;
фінансова підтримка фермерських господарств через механізм мікрокредитування;
фінансування інтервенційних операцій із зерном;
заходи щодо формування державного замовлення на ринку продовольчих товарів;
створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи;
ремонт сільгосптехніки та обладнання для агропромислового комплексу, що вилучені з фінансового лізингу;
субвенція місцевим бюджетам на погашення заборгованості з пільг населенню за послуги зв'язку;
субвенція місцевим бюджетам на ліквідацію наслідків стихійного лиха минулих років

Класифікація доходів бюджету

Код	Назва
1	2
10000000	Податкові надходження
11000000	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості
11010000	Прибутковий податок з громадян
11020000	Податок на прибуток підприємств
12000000	Податки на власність
12010000	Періодичні податки на чисту вартість майна
12020000	Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів
13000000	Збори за спеціальне використання природних ресурсів
13010000	Збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду
13020000	Збір за спеціальне використання водних ресурсів та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту
13030000	Платежі за користування надрами
13040000	Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету
13050000	Плата за землю
13070000	Плата за використання інших природних ресурсів
14000000	Внутрішні податки на товари та послуги
14010000	Податок на додану вартість
14020000	Акцизний збір із вироблених в Україні товарів
14030000	Акцизний збір із ввезених на територію України товарів
14050000	Податки на окремі категорії послуг
14060000	Плата за ліцензії на певні види господарської діяльності
14070000	Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності
15000000	Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції
15010000	Ввізне мито
15020000	Вивізне мито
15030000	Кошти, отримані за вчинення консульських дій
15040000	Інші надходження від зовнішньоекономічної діяльності
16000000	Інші податки
16010000	Місцеві податки та збори
16020000	Надходження плати за надання послуг з оформлення документів на право виїзду за кордон
16030000	Податки, не віднесені до інших категорій
16040000	Фіксований сільськогосподарський податок
16050000	Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва

1	2
16060000	Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства
20000000	Неоподатковані надходження
21000000	Доходи від власності та підприємницької діяльності
21020000	Надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України
21030000	Надходження від грошово-речових лотерей
21040000	Надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів
21050000	Дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств
21060000	Рентна плата
21080000	Інші надходження
21090000	Надходження коштів, одержаних від продажу акцій відкритих акціонерних товариств, придбаних за компенсаційні сертифікати
21110000	Надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва
22000000	Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу
22020000	Плата за утримання дітей у школах-інтернатах
22040000	Плата за утримання вихованців шкіл та профтехучилищ соціальної реабілітації
22060000	Плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ
22080000	Плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого майна
22090000	Державне мито
22100000	Митні збори
23000000	Надходження від штрафів та фінансових санкцій
23010000	Суми, стягнені з винних осіб за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації
23020000	Перерахування підприємцями частки вартості виготовленої нестандартної продукції з дозволу на тимчасове відхилення від вимог відповідних стандартів щодо якості продукції, виданого Державним комітетом України по стандартизації, метрології і сертифікації
23030000	Адміністративні штрафи та інші санкції
23040000	Надходження штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки
24000000	Інші неподаткові надходження
24010000	Надходження коштів від реалізації конфіскованого майна за матеріалами митних органів

1	2
24020000	Надходження коштів від реалізації товарів та інших предметів, конфіскованих за матеріалами правоохоронних та інших уповноважених органів
24030000	Надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності
24050000	Надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України та інших утворень згідно з законодавством щодо військових формувань
24060000	Інші надходження
24070000	Надходження сум різниці в ціні на природний газ
24080000	Відрахування від сум перевищення розрахункової величини фонду
24100000	Пеня за порушення термінів розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності та за невиконання зобов'язань
24110000	Доходи від операцій з кредитування та надання послуг
24120000	Власні надходження бюджетних установ
24140000	Додаткові збори на виплату пенсій
30000000	Доходи від операцій з капіталом
31000000	Надходження від продажу основного капіталу
31010000	Надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави та скарбів
31020000	Надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння
31030000	Надходження коштів від відчуження майна, яке належить Автономній Республіці Крим, та майна, що знаходиться у комунальній власності
32000000	Надходження від реалізації державних запасів товарів
32010000	Надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву
32020000	Надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву
33000000	Надходження від продажу нематеріальних активів
33010000	Надходження від продажу землі і нематеріальних активів
33020000	Надходження від продажу землі
34000000	Податкові і фінансові операції та операції з капіталом
40000000	Офіційні трансферти
41000000	Від органів державного управління
41010000	Кошти, що надходять з інших бюджетів
41020000	Дотації
41030000	Субвенції

1	2
42000000	Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій
42010000	Надходження від секретаріату ООН за участь українського контингенту в миротворчих операціях
42020000	Гранти (дарунки), що надійшли з бюджетів усіх рівнів
43000000	З іншої частини бюджету
43010000	Кошти, одержані із загального фонду бюджету до бюджету розвитку (спеціального фонду)
50000000	Цільові фонди
50010000	Збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення
50020000	Пенсійний фонд України
50030000	Збір на обов'язкове соціальне страхування до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
50040000	Збір на обов'язкове державне соціальне страхування України на випадок безробіття до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття
50050000	Збір до державного інноваційного фонду України
50070000	Платежі до Фонду України соціального захисту інвалідів
50080000	Збір за забруднення навколишнього природного середовища
50090000	Відрахування та збір на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування
50100000	Інші фонди
50110000	Цільові фонди, утворені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади

Соціально-економічні та фінансово-бюджетні показники протягом 1994–2004 рр.

1. Доходи і видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 1995–2004 роки

(млн.грн, у методології відповідного року)

Найменування	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Валовий внутрішній продукт (у фактично діючих цінах)	54 516	81 519	93 365	102 593	130 442	170 070	204 190	225 810	267 344	344 822
у % до попереднього року	87,8	90,0	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1
у % до ВВП*	20 689,9	30 218,7	28 112,0	28 915,8	32 876,4	49 117,9	54 934,6	61 954,3	75 285,8	91 529,4
у % до ВВП*	38,0	37,1	30,1	28,2	25,2	28,9	26,9	27,4	28,2	26,5
Видатки	24 302,8	34 182,8	34 312,7	31 007,1	34 714,2	48 251,2	55 413,7	60 489,5	75 430,1	101 415,5
у % до ВВП*	44,6	41,9	36,8	30,2	26,6	28,4	27,1	26,8	28,2	29,4
Кредитування	-	-	-	188,5	106,7	-102,6	114,3	-170,6	362,4	1 122,9
у % до ВВП*	-	-	-	0,2	0,1	-0,1	0,1	-0,1	0,1	0,3
дефіцит "ч." / профіцит "-"	3 612,9	3 964,1	6 200,7	2 279,8	1 944,5	-969,3	593,4	-1 635,4	506,7	11 009,0
у % до ВВП*	6,6	4,9	6,6	2,2	1,5	-0,6	0,3	-0,7	0,2	3,2
Державний бюджет										
Доходи	12 243,5	19 632,5	16 796,4	16 266,1	19 982,2	36 229,9	39 726,5	45 467,6	55 076,9	70 337,8
в т.ч. трансферти з місцевих бюджетів	195,9	366,2	822,6	561,1	258,2	1 423,7	2 527,4	2 942,6	2 368,5	1 593,2
у % до ВВП*	22,5	24,1	18,0	15,9	15,3	21,3	19,5	20,1	20,6	20,4
Видатки	15 951,8	23 608,1	23 099,4	18 563,3	21 996,4	35 597,0	40 258,6	44 468,9	55 757,1	79 471,5
в т.ч. трансферти до місцевих бюджетів	1 195,6	1 186,2	2 476,8	2 202,8	2 942,4	4 378,0	7 237,1	8 818,1	11 729,1	16 819,4
у % до ВВП*	29,3	29,0	24,7	18,1	16,9	20,9	19,7	19,7	20,9	23,0
Кредитування	-	-	-	-183,5	-48,9	-64,4	148,5	-120,6	362,9	1 082,8
у % до ВВП*	-	-	-	-0,2	-0,04	-0,04	0,1	-0,1	0,1	0,3
дефіцит "ч." / профіцит "-"	3 708,3	3 975,6	6 303,0	2 113,7	1 965,3	-697,3	680,7	-1 119,4	1 043,1	10 216,5
у % до ВВП*	6,8	4,9	6,7	2,1	1,5	-0,4	0,3	-0,5	0,4	3,0

Найменування	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	Місяцевий бюджет									
Доходи	9 837,9	12 138,6	14 615,0	15 413,6	16 094,8	18 689,8	24 972,7	28 247,4	34 306,5	39 604,2
в т.ч. трансферти з державного бюджету	1 195,6	1 186,2	2 476,8	2 202,8	2 942,4	4 378,0	7 237,1	8 818,1	11 729,1	16 819,4
у % до ВВП*	18,0	14,9	15,7	15,0	12,3	11,0	12,2	12,5	12,8	11,5
Видатки	9 742,4	12 127,1	14 512,6	15 207,7	15 918,4	18 455,9	24 919,6	27 781,4	33 770,6	40 356,6
в т.ч. трансферти до державного бюджету	195,9	366,2	822,6	561,1	258,2	1 423,7	2 527,4	2 942,6	2 368,5	1 593,2
у % до ВВП*	17,9	14,9	15,5	14,8	12,2	10,8	12,2	12,3	12,6	11,7
Кредитування	-	-	-	372,0	155,6	-38,2	-34,2	-50,0	-0,5	40,1
у % до ВВП*	-	-	-	0,4	0,1	-0,02	-0,02	-0,02	0,00	0,01
дефіцит "ч" / профіцит "л"	-95,4	-11,5	-102,3	166,1	-20,8	-272,0	-87,2	-516,0	-536,4	792,5
у % до ВВП*	-0,2	-0,01	-0,1	0,2	-0,02	-0,2	-0,04	-0,2	-0,2	0,2
*За 2004 рік - попередні дані										

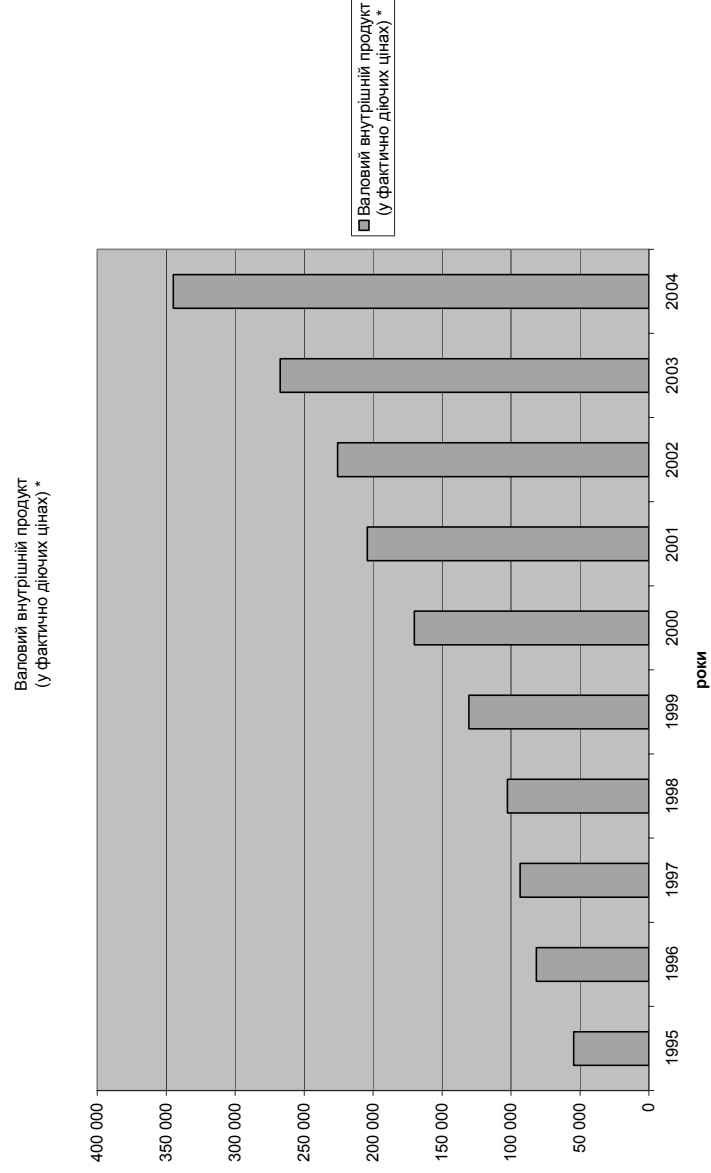

Рис. 1. Валовий внутрішній продукт України за 1995-2004 роки (млн. грн, у методології відповідного року)

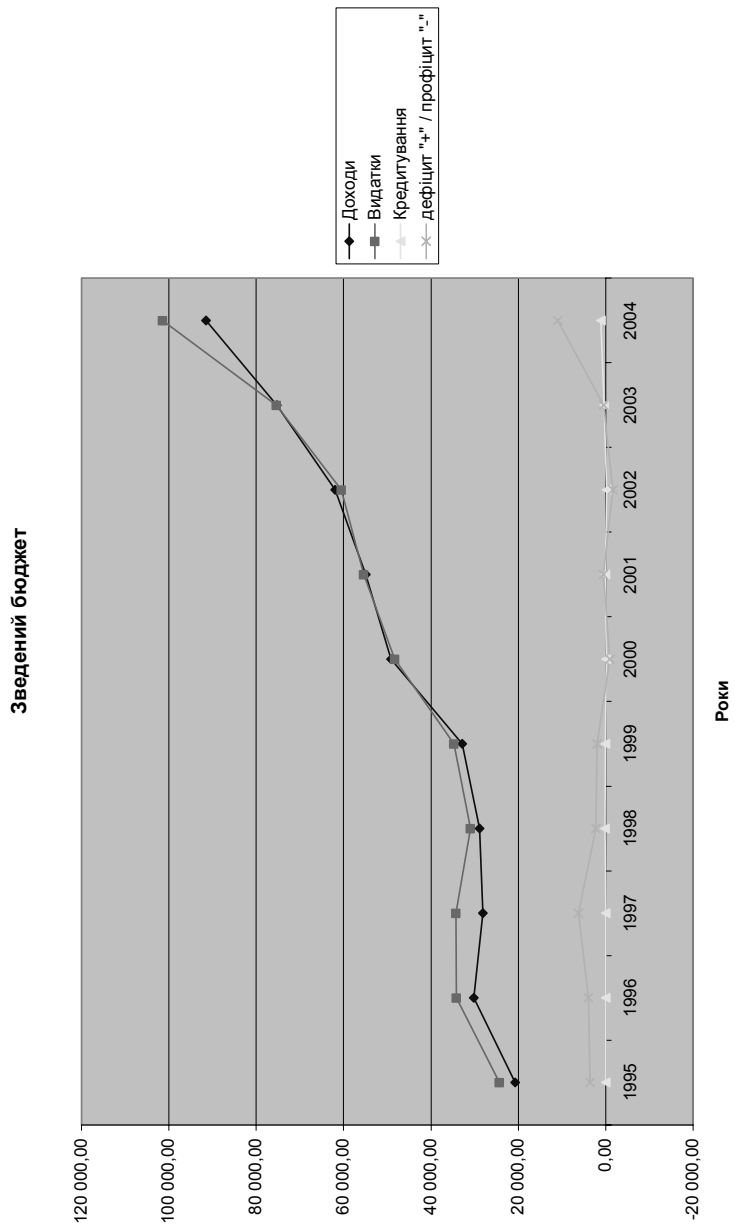

Рис. 2. Зведений бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології відповідного року)

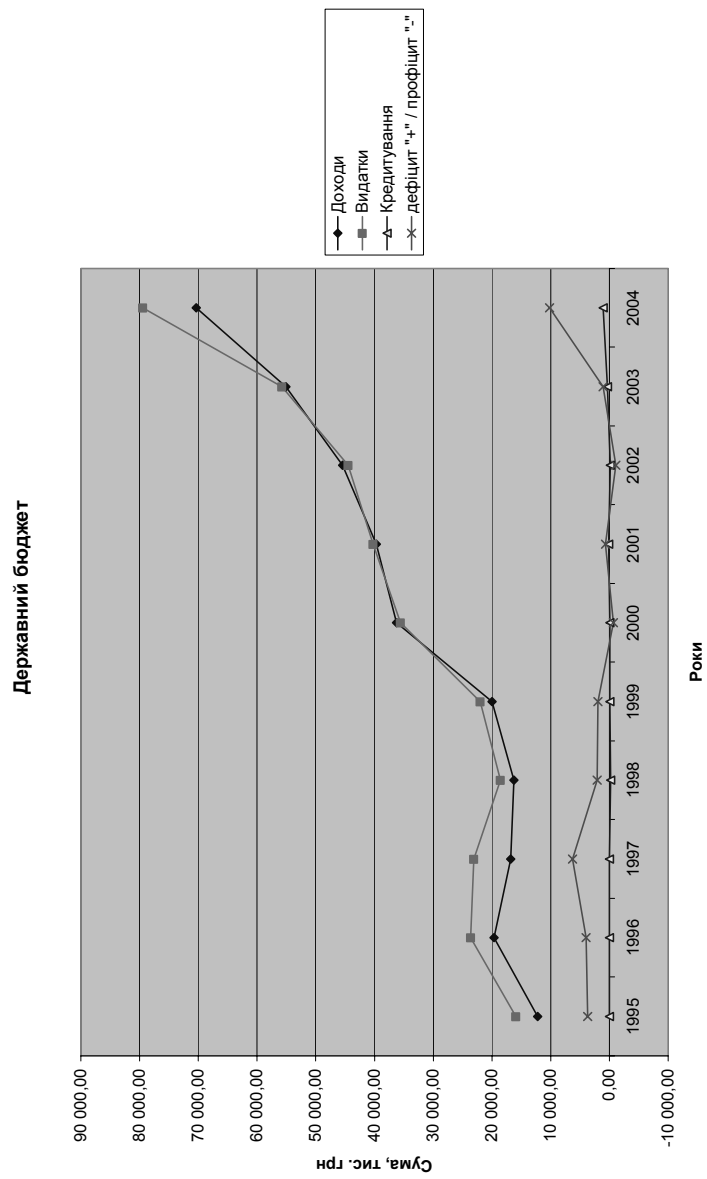

Рис. 3. Державний бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології відповідного року)

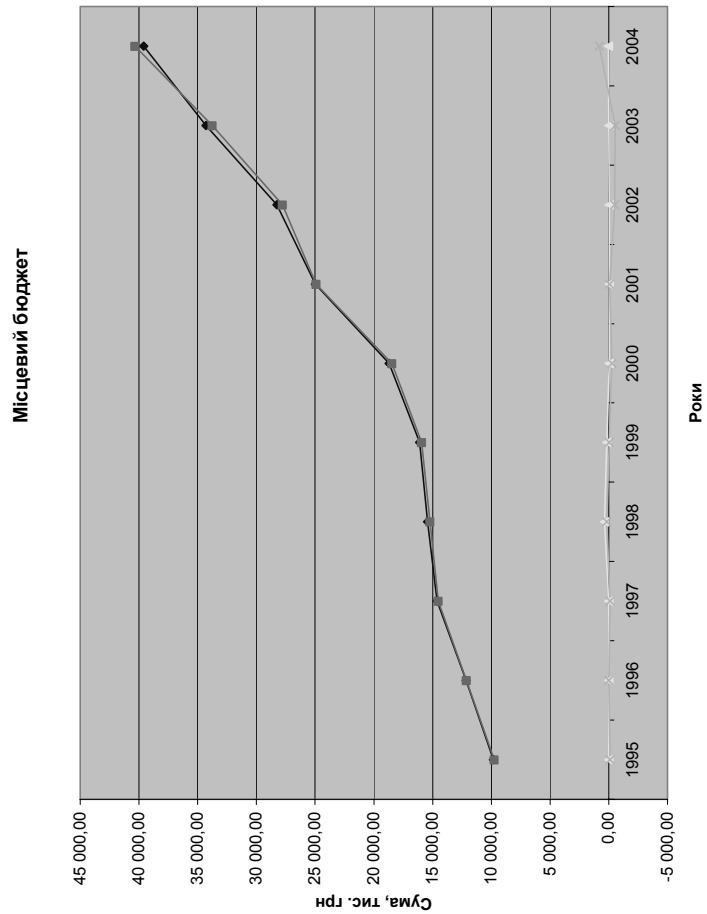

Рис. 4. Державний бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології відповідного року)

Продовження додатку Г

2. Доходи і видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів України

(млн .грн, у методології 2004 року)

Найменування	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Валовий внутрішній продукт										
(у фактично діючих цінах) *	54 516	81 519	93 365	102 593	130 442	170 070	204 190	225 810	267 344	344 822
у % до попереднього року										
(у порівнянних цінах)	87,8	90,0	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1
	Зведений бюджет									
Доходи	16 388,5	22 475,3	27 667,1	27 988,2	31 503,8	44 629,5	52 726,6	61 954,3	75 285,8	91 529,4
у % до ВВП*	30,1	27,6	29,6	27,3	24,2	26,2	25,8	27,4	28,2	26,5
Видатки	20 183,6	26 870,1	34 120,9	30 675,4	34 193,1	46 158,2	55 413,7	60 489,5	75 430,1	101 415,5
у % до ВВП*	37,0	33,0	36,5	29,9	26,2	27,1	27,1	26,8	28,2	29,4
Кредитування	-	-	-	188,5	106,7	-102,6	114,3	-170,6	362,4	1 122,9
у % до ВВП*	-	-	-	0,2	0,1	-0,1	0,1	-0,1	0,1	0,3
дефіцит "+"/ профіцит "-"	3 795,1	4 394,8	6 453,8	2 875,7	2 796,0	1 426,0	2 801,4	-1 635,4	506,7	11 009,0
у % до ВВП*	7,0	5,4	6,9	2,8	2,1	0,8	1,4	-0,7	0,2	3,2
	Державний бюджет									
Доходи	8 050,8	12 167,5	16 581,4	15 450,1	18 737,4	31 957,3	37 518,5	45 467,6	55 076,9	70 337,8
в т.ч. трансферти з місцевих бюджетів	195,9	366,2	822,6	561,1	258,2	1 423,7	2 527,4	2 942,6	2 368,5	1 593,2
у % до ВВП*	14,8	14,9	17,8	15,1	14,4	18,8	18,4	20,1	20,6	20,4
Видатки	11 832,6	16 295,5	22 907,7	18 231,6	21 475,3	33 504,0	40 258,6	44 468,9	55 757,1	79 471,5
в т.ч. трансферти до місцевих бюджетів	1 195,6	1 186,2	2 476,8	2 202,8	2 942,4	4 378,0	7 237,1	8 818,1	11 729,1	16 819,4
у % до ВВП*	21,7	20,0	24,5	17,8	16,5	19,7	19,7	19,7	20,9	23,0
Кредитування	-	-	-	-183,5	-48,9	-64,4	148,5	-120,6	362,9	1 082,8
у % до ВВП*	-	-	-	-0,2	-0,04	-0,04	0,1	-0,1	0,1	0,3
дефіцит "+"/ профіцит "-"	3 781,8	4 127,9	6 326,3	2 598,0	2 689,0	1 482,3	2 888,6	-1 119,4	1 043,1	10 216,5
у % до ВВП*	6,9	5,1	6,8	2,5	2,1	0,9	1,4	-0,5	0,4	3,0

Найменування	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	Місцевий бюджет									
Доходи	9 729,2	11 860,2	14 385,1	15 302,0	15 967,0	18 474,1	24 972,7	28 247,4	34 306,5	39 604,2
в т.ч. трансферти з державного бюджету	1 195,6	1 186,2	2 476,8	2 202,8	2 942,4	4 378,0	7 237,1	8 818,1	11 729,1	16 819,4
у % до ВВП*	17,9	14,6	15,4	14,9	12,2	10,9	12,2	12,5	12,8	11,5
Видатки	9 742,4	12 127,1	14 512,6	15 207,7	15 918,4	18 455,9	24 919,6	27 781,4	33 770,6	40 356,6
в т.ч. трансферти до державного бюджету	195,9	366,2	822,6	561,1	258,2	1 423,7	2 527,4	2 942,6	2 368,5	1 593,2
у % до ВВП*	17,9	14,9	15,5	14,8	12,2	10,8	12,2	12,3	12,6	11,7
Кредитування	-	-	-	372,0	155,6	-38,2	-34,2	-50,0	-0,5	40,1
у % до ВВП*	-	-	-	0,4	0,1	-0,02	-0,02	-0,02	0,00	0,01
дефіцит "+"/профіцит "-"	13,2	266,9	127,5	277,7	107,0	-56,3	-87,2	-516,0	-536,4	792,5
у % до ВВП*	0,02	0,3	0,1	0,3	0,1	-0,03	-0,04	-0,2	-0,2	0,2
*За 2004 рік - попередні дані.										

Валовий внутрішній продукт
(у фактично діючих цінах)

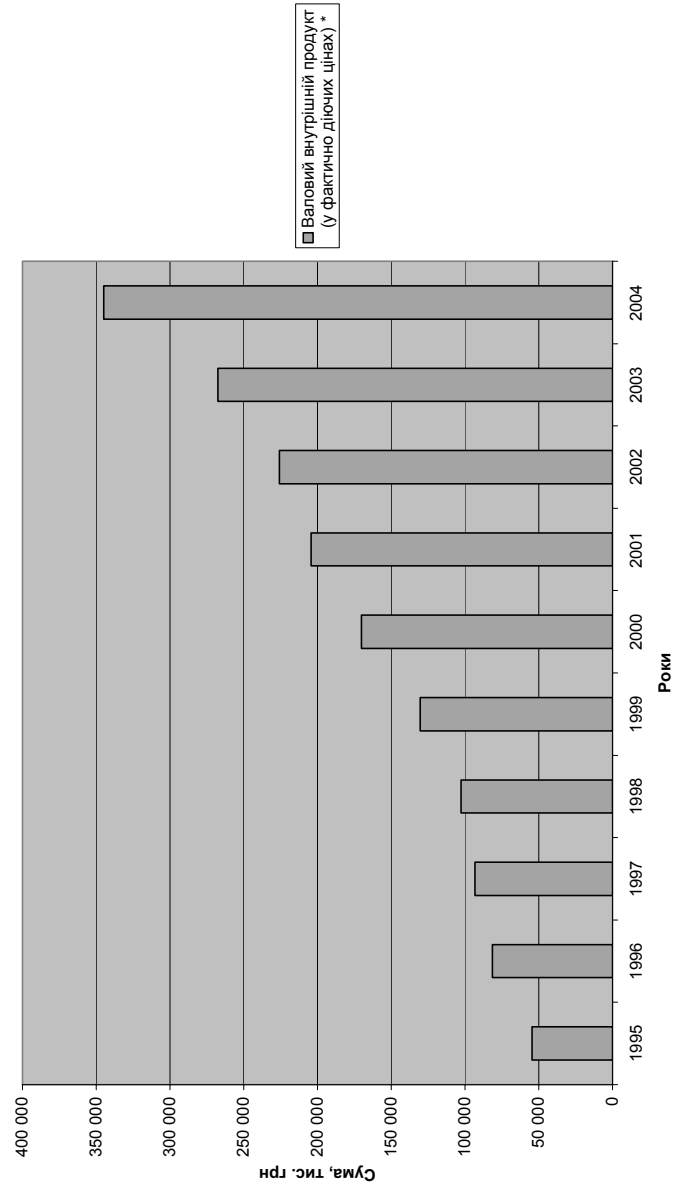

Рис. 5. Валовий внутрішній продукт України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології 2004 року)

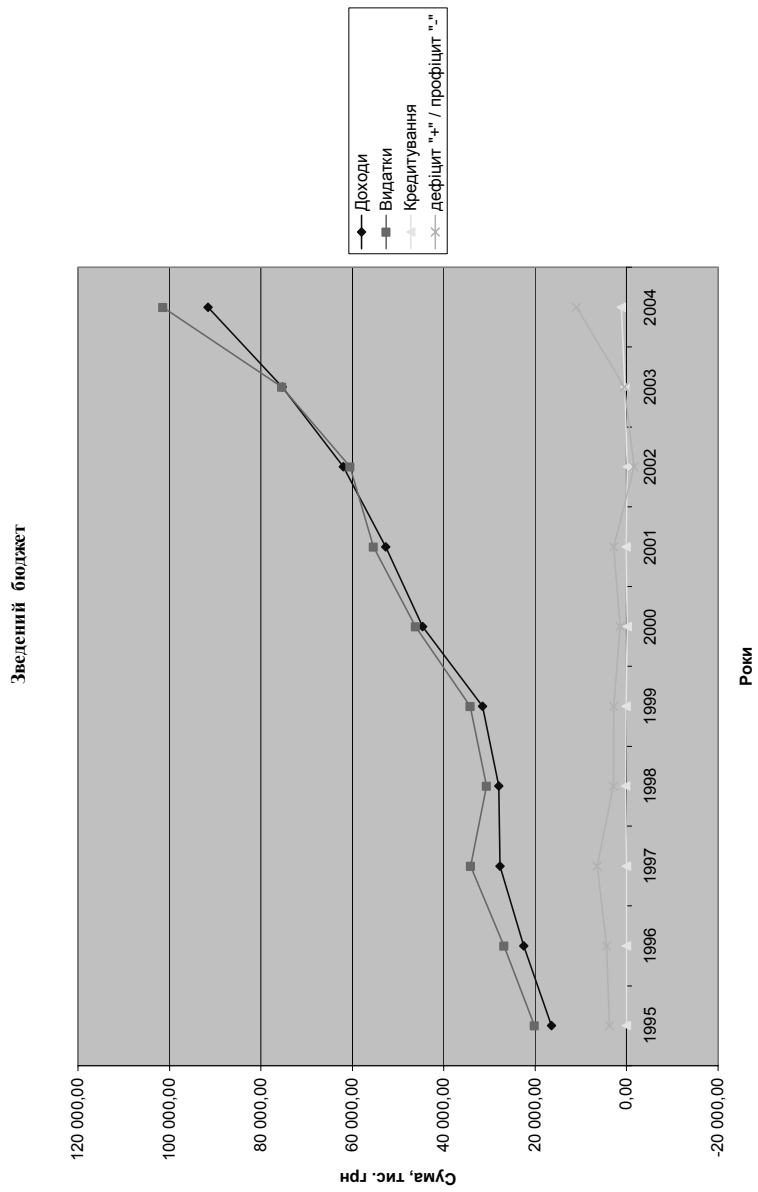

Рис. 6. Зведений бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології 2004 року)

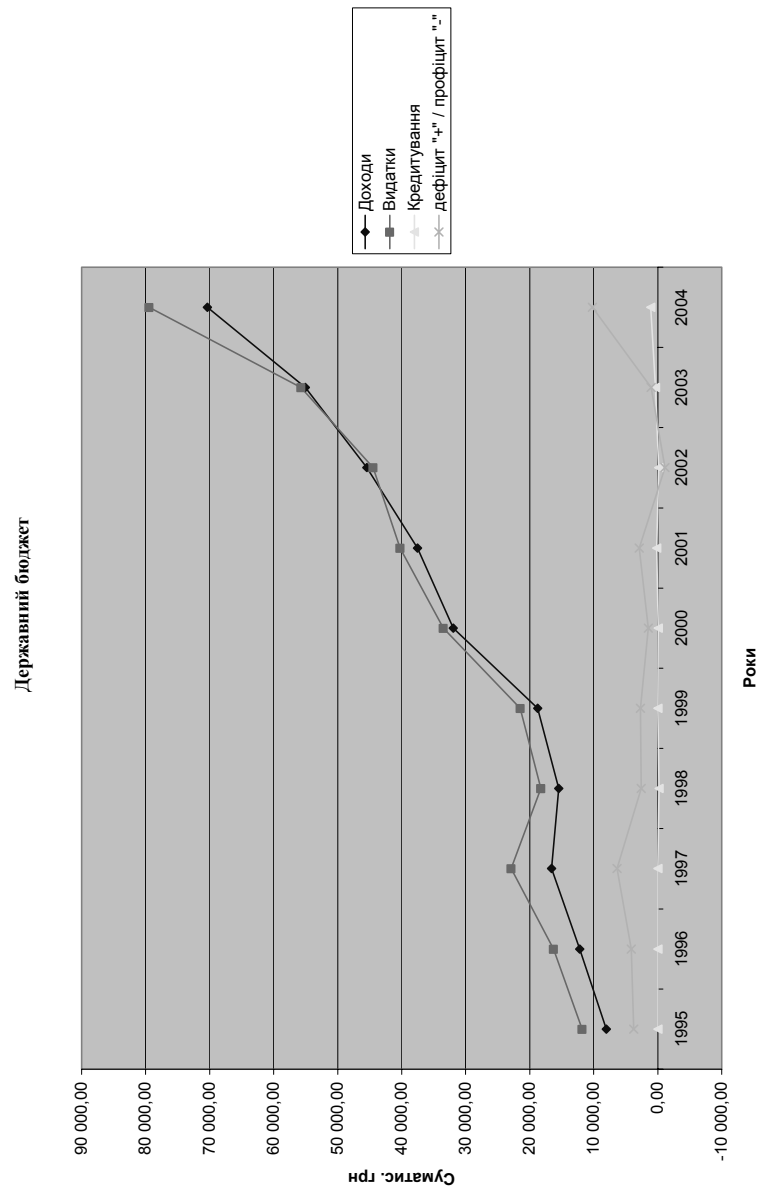

Рис. 7. Державний бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології 2004 року)

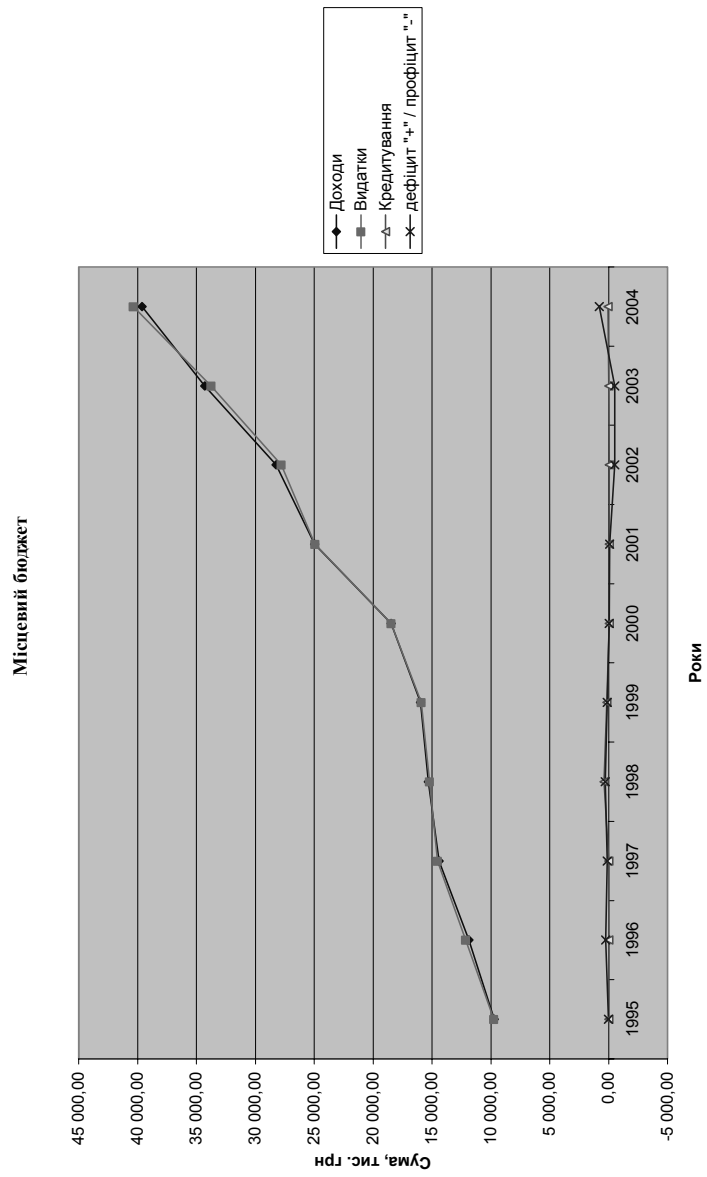

Рис. 8. Місяцевий бюджет України за 1995–2004 роки (млн грн, у методології 2004 року)

Продовження додатку Г

3. Структура доходів і видатків зведеного бюджету України у 1995–2004 роках

Найменування	(відсотків, у методології відповідних років)									
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Доходи зведеного бюджету України	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у тому числі:										
державний бюджет	58,2	63,8	56,8	54,3	60,0	70,9	67,7	68,6	70,0	75,1
місцеві бюджети	41,8	36,2	43,2	45,7	40,0	29,1	32,3	31,4	30,0	24,9
Видатки зведеного бюджету України з кредитуванням	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у тому числі:										
державний бюджет	60,7	65,6	60,1	51,9	54,6	64,7	59,7	58,9	58,6	62,2
місцеві бюджети	39,3	34,4	39,9	48,1	45,4	35,3	40,3	41,1	41,4	37,8

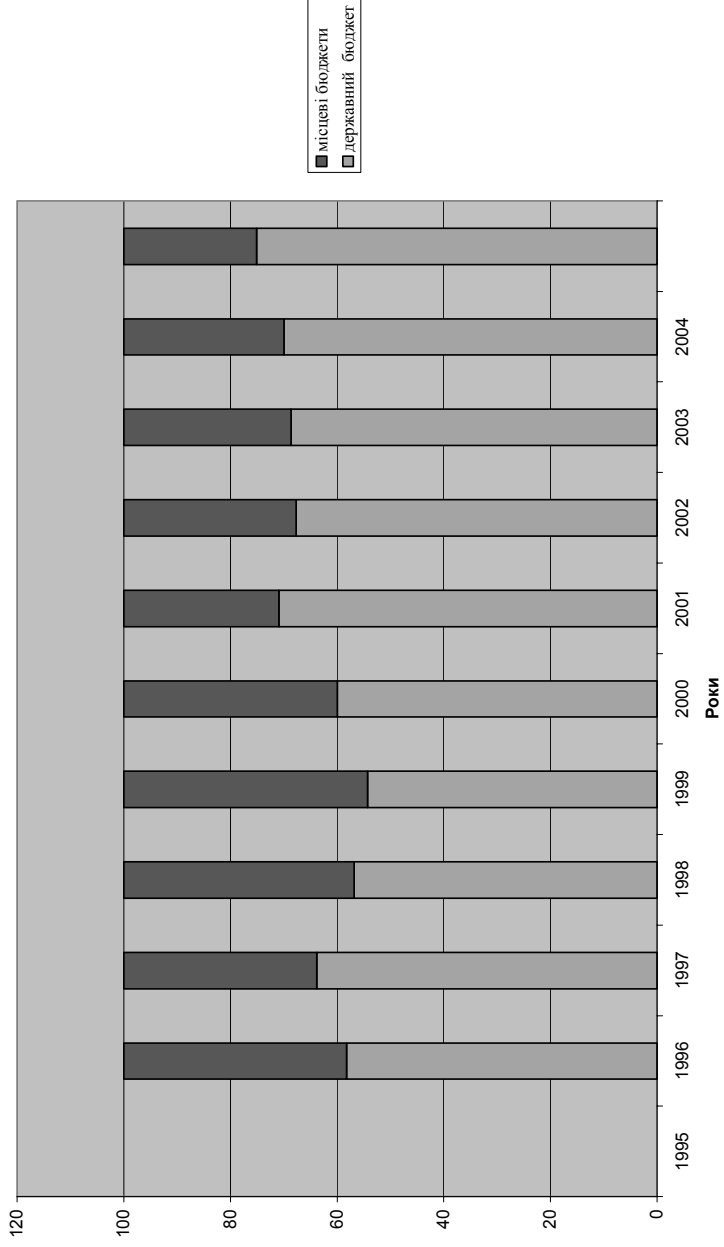

Рис. 9. Структура доходів зведеного бюджету України у 1995–2004 роках

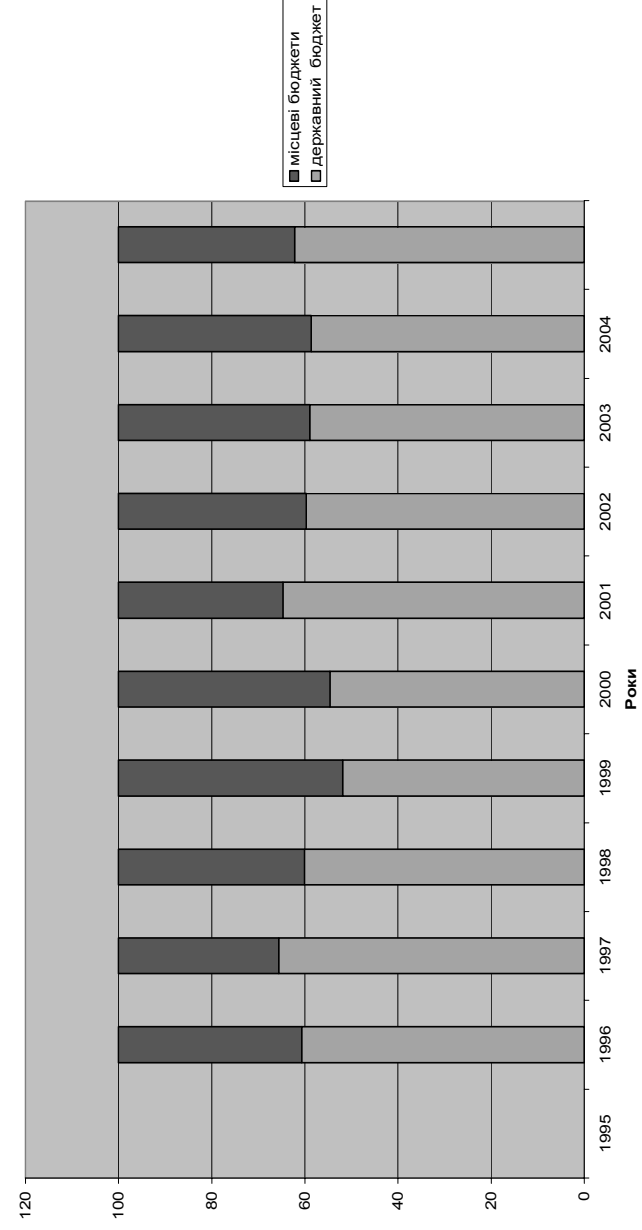

Рис. 10. Структура видатків зведеного бюджету України у 1995–2004 роках

4. Стан прямого державного та гарантованого боргу* у 1995–2004 роках

Роки	Загальна сума прямого державного та гарантованого боргу		Прямий борг		Гарантований борг		Разом
	Внутрішній	Зовнішній	Внутрішній	Зовнішній	Внутрішній	Зовнішній	
1995	22 116 204,5	7 952 247,4	10 969 222,7	18 921 470,1	11,6	3 194 722,8	3 194 734,4
1996	20 581 502,6	3 643 423,8	12 284 909,4	15 928 333,2	966,3	4 652 203,1	4 653 169,4
1997	28 501 959,8	10 190 837,9	13 003 401,5	23 194 239,4	966,3	5 306 754,1	5 307 720,4
1998	49 370 866,1	11 360 065,9	26 992 595,0	38 352 660,9	966,3	11 017 239,0	205,2
1999	79 538 915,7	14 428 105,7	48 449 143,1	62 877 248,7	966,3	16 660 700,7	16 661 666,9
2000	77 020 449,4	20 780 632,4	43 435 074,9	64 215 707,3	966,3	12 803 775,8	12 804 742,1
2001	74 629 740,5	21 018 433,6	42 273 968,1	63 292 401,7	966,3	11 336 372,6	11 337 338,9
2002	75 729 102,9	21 386 067,1	43 082 722,1	64 468 789,1	966,3	11 259 347,6	11 260 313,8
2003	77 533 476,7	20 523 782,1	45 609 538,5	66 133 320,6	966,3	11 399 189,8	11 400 156,1
2004	85 401 136,2	20 953 307,1	46 729 017,8	67 682 324,9	966,3	17 717 845,0	17 718 811,3

* на 31 грудня відповідного року

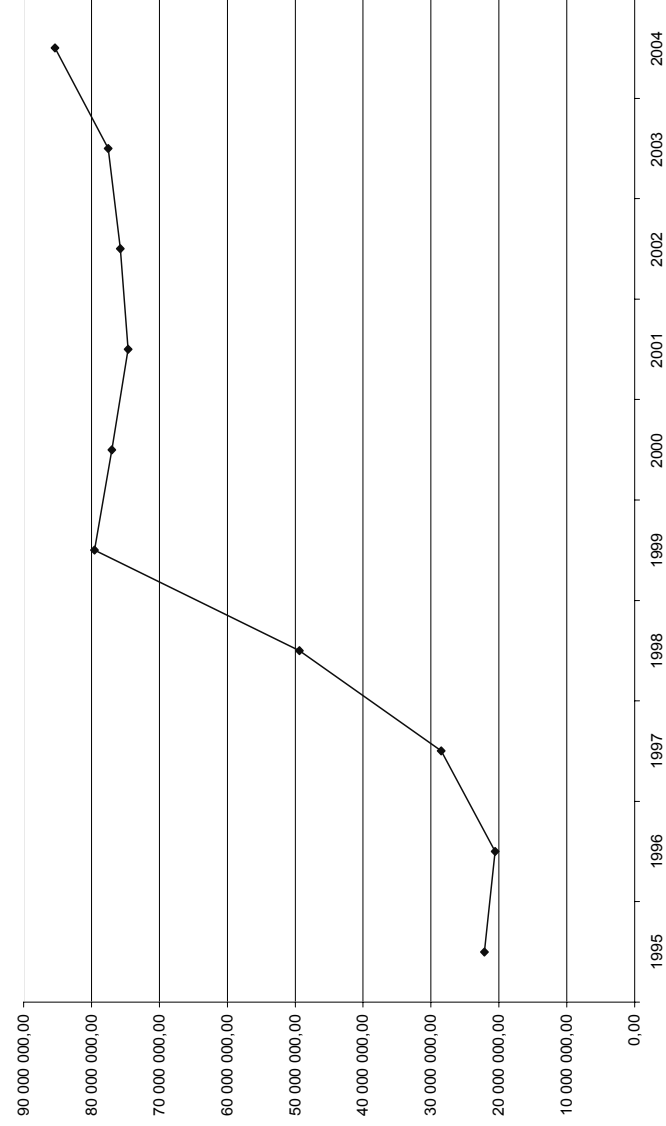
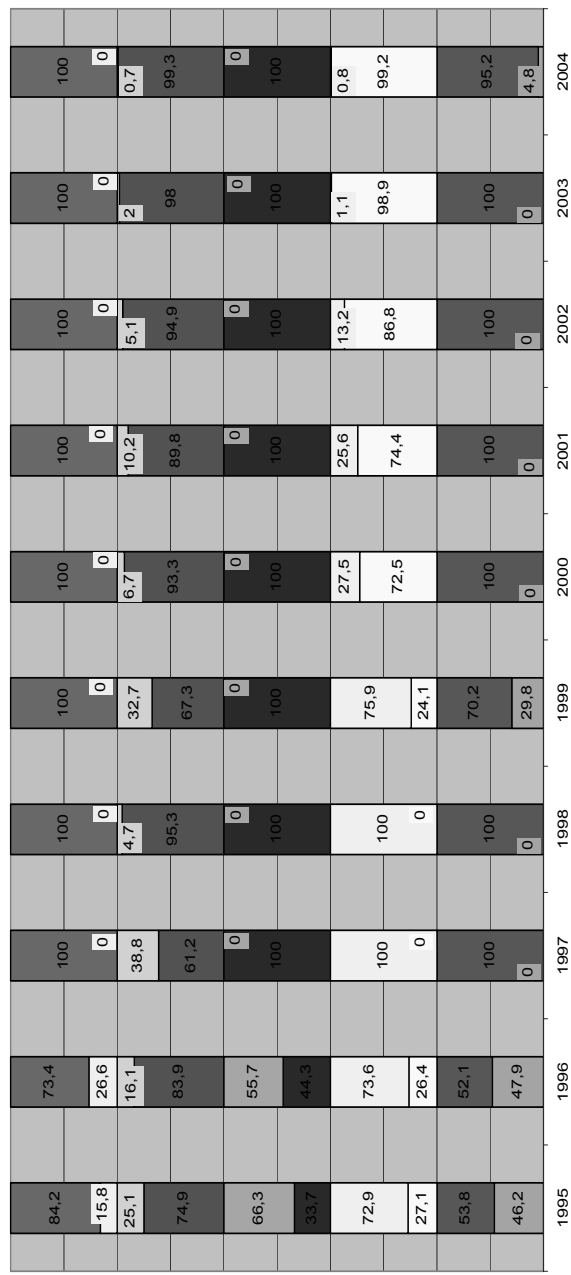

Рис. 11. Загальна сума державного гарантованого боргу України

□ до державного бюджету ■ до місцевих бюджетів □ до державного бюджету □ до місцевих бюджетів ■ до державного бюджету ■ до державного бюджету
 □ до державного бюджету □ до місцевих бюджетів ■ до державного бюджету □ до місцевих бюджетів ■ до державного бюджету ■ до державного бюджету

Рис. 12. Структура надходжень окремих податків та платежів до державного та місцевих бюджетів

Закінчення додатку Г

5. Структура надходжень окремих податків та платежів до державного та місцевих бюджетів

(відсотків, у методології відповідних років)

Найменування	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Прибутковий податок з громадян / податок з доходів фізичних осіб	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т.ч.										
до державного бюджету	46,2	47,9	-	-	29,8	-	-	-	-	4,8
до місцевих бюджетів	53,8	52,1	100,0	100,0	70,2	100,0	100,0	100,0	100,0	95,2
Податок на прибуток підприємств	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т.ч.										
до державного бюджету	27,1	26,4	-	-	24,1	72,5	74,4	86,8	98,9	99,2
до місцевих бюджетів	72,9	73,6	100,0	100,0	75,9	27,5	25,6	13,2	1,1	0,8
Податок на додану вартість	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т.ч.										
до державного бюджету	33,7	44,3	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
до місцевих бюджетів	66,3	55,7	-	-	-	-	-	-	-	-
Акцизний збір	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т.ч.										
до державного бюджету	74,9	83,9	61,2	95,3	67,3	93,3	89,8	94,9	98,0	99,3
до місцевих бюджетів	25,1	16,1	38,8	4,7	32,7	6,7	10,2	5,1	2,0	0,7
Плата за землю	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т.ч.										
до державного бюджету	15,8	26,6	-	-	-	-	-	-	-	-
до місцевих бюджетів	84,2	73,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про соціальні послуги

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 45, ст. 358)

Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі – особи, що потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя; складні життєві обставини – обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо);

соціальний працівник – професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги;

соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

соціальні служби – підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги;

волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер;

тимчасовий притулок для дорослих – організація нічного або тимчасового проживання громадян без визначеного місця проживання, осіб, що постраждали від фізичного або психічного насильства, стихійного лиха, катастрофи тощо, з наданням їм

правової, психологічної, соціальної, медичної та побутової допомоги в подоланні тимчасових труднощів, сприянні у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні;

тимчасовий притулок для неповнолітніх – організація тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства або з інших причин потребують соціального захисту;

реабілітація – система медичних, професійних, соціальних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство;

суб'єкти, що надають соціальні послуги – державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (далі – державні та комунальні суб'єкти), юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (далі – недержавні суб'єкти), фізичні особи.

Стаття 2. Основні засади надання соціальних послуг

Основними засадами надання соціальних послуг є:

сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;

попередження виникнення складних життєвих обставин;

створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

Стаття 3. Основні принципи надання соціальних послуг

Надання соціальних послуг ґрунтується на принципах:

адресності та індивідуального підходу;

доступності та відкритості;

добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг;

гуманності;

комплексності;

максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги;

законності;

соціальної справедливості;

забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають послуги, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Стаття 4. Законодавство про соціальні послуги

Законодавство України про соціальні послуги ґрунтується на Конституції України (254к/96-ВР) і складається з цього Закону, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України.

У разі якщо міжнародними договорами України встановлено більш високі вимоги до надання соціальних послуг, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ II. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ТА ПОТРЕБУЮТЬ СТОРОННЬОЇ ДОПОМОГИ, НА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

Стаття 5. Види соціальних послуг та форми їх надання

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи (вдома);

у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

у реабілітаційних установах та закладах;

в установах та закладах денного перебування;

в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

у територіальних центрах соціального обслуговування;

в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до цього Закону можуть надаватися такі види соціальних послуг:

соціально-побутові послуги - забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;

психологічні послуги - надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги - виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-

оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

соціально-медичні послуги - консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапії;

соціально-економічні послуги - задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

юридичні послуги - надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

послуги з працевлаштування - пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями - комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

інформаційні послуги - надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

інші соціальні послуги.

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, можуть їх надавати в інших формах, не передбачених цією статтею, але визначених Кабінетом Міністрів України в переліку платних соціальних послуг.

Перелік соціальних послуг, опис їх змісту та якості зазначаються в Державному класифікаторі соціальних стандартів та нормативів, що затверджується Кабінетом Міністрів України і публікується в засобах масової інформації відповідними центральними органами виконавчої влади.

Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Стаття 6. Право на отримання соціальних послуг

Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, у тому числі біженці, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах.

Розділ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ**Стаття 7. Порядок надання соціальних послуг**

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, здійснюють свою діяльність на професійній основі відповідно до положення про них або їх статуту, де обов'язково зазначаються перелік соціальних послуг, категорій осіб, яким вони надаються, умови та порядок їх надання.

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, на договірних засадах можуть залучати для виконання цієї роботи інші підприємства, установи, організації, фізичних осіб, зокрема волонтерів.

Соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно.

Безоплатні соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування, надаються:

громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

громадянам, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійними лихами, катастрофами, які є біженцями внаслідок збройних та міжетнічних конфліктів, якщо середньомісячний сукупний дохід цих осіб нижче встановленого прожиткового мінімуму;

дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Вичерпний перелік соціальних послуг, умови їх надання та порядок регулювання тарифів їх оплати встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Фізичним особам, які надають соціальні послуги, призначаються і виплачуються компенсаційні виплати в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Стаття 8. Порядок надання соціальних послуг недержавними суб'єктами

Недержавні суб'єкти, що бажають надавати соціальні послуги на професійній основі за рахунок власних коштів, залучених коштів або коштів державного чи місцевого бюджетів, надають їх на підставі ліцензії в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 9. Порядок і умови отримання соціальних послуг

Для отримання соціальних послуг, що надаються державними та комунальними суб'єктами, особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Для отримання соціальних послуг, що надаються недержавними суб'єктами, особа, яка їх потребує, звертається до відповідного суб'єкта, що їх надає.

У разі якщо особа, яка потребує соціальних послуг, за віком або станом здоров'я неспроможна самостійно прийняти рішення про необхідність їх надання, таке рішення може прийняти опікун чи піклувальник, органи опіки та піклування відповідно до законодавства.

Стаття 10. Основні права отримувачів соціальних послуг

При одержанні соціальних послуг громадяни мають право на:

поважливе і гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги; вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання соціальних послуг; згоду на соціальні послуги;

відмову від соціальних послуг;

конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги;

захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

Стаття 11. Основні права та обов'язки осіб, що надають соціальні послуги

Особи, що надають соціальні послуги, мають право на:

профілактичний огляд і обстеження при прийнятті на роботу та диспансерний нагляд за рахунок роботодавця;

захист професійної честі, гідності та ділової репутації, у тому числі в судовому порядку;

підвищення кваліфікації у встановленому порядку за рахунок роботодавця;

забезпечення спеціальним одягом, взуттям та інвентарем, велосипедами і проїзними квитками або виплату грошової компенсації за їх придбання;

при виконанні службових обов'язків першочергове обслуговування на підприємствах, в установах, організаціях, зокрема підприємствах зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту.

Особи, що надають соціальні послуги, зобов'язані:

сумлінно надавати соціальні послуги особам, які перебувають у складній життєвій ситуації;

керуватися у своїй діяльності основними принципами надання соціальних послуг;

поважати гідність громадян;

не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо громадян, які одержують соціальні послуги;

надавати особам, які обслуговуються, повну інформацію про зміст і види соціальних послуг;

зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків, а також ту інформацію, яка може бути використана проти особи, що обслуговується.

Стаття 12. Структура сфери надання соціальних послуг та управління нею

Сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів.

До державного сектору входять суб'єкти, що надають соціальні послуги і знаходяться в державній власності, управління якими здійснюється центральними органами виконавчої влади.

Комунальний сектор включає установи та заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги і знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.

Управління державним та комунальним секторами здійснюється відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

До недержавного сектору також відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг. Управління сектором здійснюється в порядку, визначеному законодавством та відповідними статутами.

Державні та комунальні заклади і установи, що надають соціальні послуги, не підлягають приватизації і не можуть бути перепрофільовані на інші види діяльності.

Порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації установ і закладів, що надають соціальні послуги незалежно від форм власності, визначається законодавством України.

Науково-методичне забезпечення сфери надання соціальних послуг здійснюється органами державного управління.

Стаття 13. Співробітництво під час організації надання соціальних послуг

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування під час організації надання соціальних послуг співробітничать між собою, а також із суб'єктами, які надають соціальні послуги, іншими юридичними та фізичними особами.

У разі залучення бюджетних коштів до фінансування соціальних послуг, які надаються в установленому порядку недержавними суб'єктами чи фізичними особами, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування на конкурсній основі укладають із суб'єктами, що надають соціальні послуги, договір щодо умов фінансування та вимог до обсягу, порядку і якості надання соціальних послуг.

Правила організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, що уклали договір щодо залучення бюджетних коштів до фінансування соціальних послуг з недержавними суб'єктами, які перемогли у конкурсі, здійснюють контроль за цільовим використанням бюджетних коштів та якістю надання послуг.

Стаття 14. Фінансування соціальних послуг

Фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством.

У місцевих бюджетах повинні плануватися кошти, необхідні для фінансування соціальних послуг.

У державному та місцевих бюджетах повинні передбачатися кошти для фінансування цільових програм надання соціальних послуг.

Фінансування територіальних програм розвитку соціальних послуг здійснюється за рахунок виділених місцевому бюджету цільових субвенцій чи шляхом кооперування коштів місцевих бюджетів на реалізацію спільних проектів.

Стаття 15. Обмеження права на соціальні послуги

У разі якщо особа, що отримує соціальні послуги, без поважних причин не виконує вимоги їх одержання, суб'єкт, що надає соціальні послуги, вносить такій особі письмове попередження про можливість відмови від надання соціальних послуг або обмеження у їх наданні.

У разі якщо особа отримує соціальні послуги та письмово попереджена про можливість відмови від надання соціальних послуг або обмеження у їх наданні, але продовжує не виконувати вимоги їх одержання, відповідний суб'єкт, що надає соціальні послуги, може в односторонньому порядку обмежити або припинити надання соціальних послуг такій особі, про що письмово інформується зазначена особа та місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування.

Обмеження в отриманні одного виду соціальних послуг не може бути підставою для обмеження в наданні іншого виду соціальних послуг.

Розділ IV. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Стаття 16. Право на професійну діяльність у сфері надання соціальних послуг

Професійна діяльність у сфері надання соціальних послуг підлягає ліцензуванню, умови і порядок якого визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 17. Кадрове забезпечення надання соціальних послуг

Надання соціальних послуг здійснюють соціальні працівники та інші фізичні особи, які мають відповідну освіту і схильні за особистими якостями до надання соціальних послуг.

До надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери, діяльність яких регулюється відповідним положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Кваліфікаційні вимоги до соціальних працівників та інших фахівців, які надають соціальні послуги, порядок їх атестації визначаються відповідними центральними органами виконавчої влади.

Стаття 18. Організація, координація роботи та контроль за наданням соціальних послуг

Центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень організують роботу з надання відповідних соціальних послуг та здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів, що надають соціальні послуги.

Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг, здійснюється відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також органами з питань фінансового контролю відповідно до їх повноважень.

**Розділ V. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ**

Стаття 19. Оскарження рішення про відмову в наданні, зменшення обсягу або припинення надання соціальних послуг

Рішення про відмову в наданні, обмеження обсягу або припинення надання соціальних послуг державними і комунальними суб'єктами може бути оскаржено до центрального чи місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який видав дозвіл на надання соціальних послуг (для недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги, - до органу, який видав дозвіл на надання соціальних послуг), або суду.

Стаття 20. Відповідальність за порушення законодавства про соціальні послуги

Особи, винні у порушенні законодавства про соціальні послуги, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законами України.

Розділ VI. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 21. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері надання соціальних послуг

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері надання соціальних послуг.

Розділ VII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2004 року.
2. Кабінету Міністрів України:
у тримісячний термін з дня опублікування цього Закону прийняти нормативно-правові акти, які регулюють виконання норм цього Закону;

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України, що впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
забезпечити перегляд та скасування міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

3. До приведення у відповідність із цим Законом закони, інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 19 червня 2003 року
№ 966-IV

Додаток Ж

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету

Код	Найменування
1	2
0100	Загальнодержавні функції
0110	Вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування, фінансова та зовнішньополітична діяльність
0111	Вищі органи державного управління, органи місцевої влади та місцевого самоврядування
0112	Фінансова та фіскальна діяльність
0113	Зовнішньополітична діяльність
0120	Економічна допомога зарубіжним країнам
0130	Інші загальні функції державного управління
0131	Управління системою державної служби
0132	Загальнодержавне планування та статистика
0133	Інша діяльність у сфері державного управління
0140	Фундаментальні дослідження
0150	Дослідження і розробки у сфері державного управління
0160	Проведення виборів та референдумів
0170	Обслуговування боргу
0171	Обслуговування внутрішнього боргу
0172	Обслуговування зовнішнього боргу
0180	Міжбюджетні трансферти
0200	Оборона
0210	Військова оборона
0220	Цивільна оборона
0230	Військова допомога зарубіжним країнам
0240	Військова освіта
0250	Дослідження і розробки у сфері оборони
0260	Інша діяльність у сфері оборони
0300	Громадський порядок, безпека та судова влада
0310	Діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьба із злочинністю та охорона державного кордону
0320	Протипожежний захист та рятування
0330	Судова влада
0340	Кримінально-виконавча система та виправні заходи
0350	Діяльність у сфері безпеки держави
0360	Нагляд за додержанням законів та представницькі функції в суді
0370	Дослідження і розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади
0380	Інша діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади
0400	Економічна діяльність
0410	Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність
0411	Загальна економічна та торговельна діяльність
0412	Регулювання трудових відносин
0420	Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство
0421	Сільське господарство
0422	Лісове господарство та мисливство
0423	Рибне господарство
0430	Паливно-енергетичний комплекс
0431	Вугільна галузь та інші галузі з видобутку твердого палива

Продовження додатку Ж

1	2
0432	Нафтогазова галузь
0433	Електроенергетична галузь
0434	Інші галузі паливно-енергетичного комплексу
0440	Інша промисловість та будівництво
0441	Промисловість з видобутку рудних та нерудних корисних копалин
0442	Обробна промисловість
0443	Будівництво
0444	Відтворення мінерально-сировинної бази
0451	Автомобільний транспорт
0452	Водний транспорт
0453	Залізничний транспорт
0454	Повітряний транспорт
0455	Трубопровідний та інший транспорт
0456	Дорожнє господарство
0460	Зв'язок, телекомунікації та інформатика
0470	Інші галузі економіки
0471	Торговельне господарство та заклади громадського харчування
0472	Туризм та готельне господарство
0473	Багатоцільові проекти розвитку
0480	Дослідження і розробки в галузях економіки
0481	Дослідження і розробки у сфері економічної, торговельної та трудової діяльності
0482	Дослідження і розробки у сфері сільського господарства, лісового господарства та мисливства, рибного господарства
0483	Дослідження і розробки у сфері паливно-енергетичного комплексу
0484	Дослідження і розробки в інших галузях промисловості та будівництва
0485	Дослідження і розробки у сфері транспорту
0486	Дослідження і розробки у сфері зв'язку, телекомунікації та інформатики
0487	Дослідження і розробки в інших галузях економіки
0490	Інша економічна діяльність
0500	Охорона навколишнього природного середовища
0510	Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища
0511	Охорона та раціональне використання природних ресурсів
0512	Утилізація відходів
0513	Ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища
0520	Збереження природно-заповідного фонду
0530	Дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища
0540	Інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища
0600	Житлово-комунальне господарство
0610	Житлове господарство
0620	Комунальне господарство
0630	Дослідження і розробки у сфері житлово-комунального господарства
0640	Інша діяльність у сфері житлово-комунального господарства
0700	Охорона здоров'я
0710	Медична продукція та обладнання
0720	Поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога
0721	Поліклініки загального профілю та амбулаторії
0722	Спеціалізовані поліклініки
0723	Стоматологічні поліклініки

Продовження додатку Ж

1	2
0724	Станції швидкої та невідкладної допомоги
0725	Фельдшерсько-акушерські пункти
0730	Лікарні та санаторно-курортні заклади
0731	Лікарні загального профілю
0732	Спеціалізовані лікарні та інші спеціалізовані заклади
0733	Пологові будинки
0734	Санаторно-курортні заклади
0740	Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади
0750	Дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я
0760	Інша діяльність у сфері охорони здоров'я
0761	Будинки дитини
0762	Станції переливання крові
0763	Інші заклади та заходи у сфері охорони здоров'я
0800	Духовний та фізичний розвиток
0810	Фізична культура і спорт
0820	Культура та мистецтво
0821	Театри
0822	Художні колективи, концертні і циркові організації
0823	Кінематографія
0824	Творчі спілки
0825	Бібліотеки
0826	Музеї і виставки
0827	Заповідники
0828	Клубні заклади
0829	Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва
0830	Засоби масової інформації
0831	Телебачення і радіомовлення
0832	Преса
0833	Книговидання
0834	Інші засоби масової інформації
0840	Дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку
0850	Інша діяльність у сфері духовного та фізичного розвитку
0900	Освіта
0910	Дошкільна освіта
0920	Загальна середня освіта
0921	Загальноосвітні навчальні заклади
0922	Загальноосвітні спеціалізовані школи-інтернати
0923	Загальноосвітні спеціальні навчальні заклади
0930	Професійно-технічна освіта
0940	Вища освіта
0941	Вищі навчальні заклади I і II рівнів акредитації
0942	Вищі навчальні заклади III і IV рівнів акредитації
0950	Післядипломна освіта
0960	Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми
0970	Програми матеріального забезпечення навчальних закладів
0980	Дослідження і розробки у сфері освіти
0990	Інші заклади та заходи у сфері освіти
1000	Соціальний захист та соціальне забезпечення

Закінчення додатку Ж

1	2
1010	Соціальний захист на випадок непрацездатності
1020	Соціальний захист пенсіонерів
1030	Соціальний захист ветеранів війни та праці
1040	Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді
1050	Соціальний захист безробітних
1060	Допомога у вирішенні житлового питання
1061	Допомога на утримання житла
1062	Допомога на забезпечення житлом
1070	Соціальний захист інших категорій населення
1080	Дослідження і розробки у сфері соціального захисту
1090	Інша діяльність у сфері соціального захисту

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України „Про страхові тарифи на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”

Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)	Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)
1	2	1	2
1	0,86	25	1,43
2	0,87	26	1,49
3	0,88	27	1,55
4	0,89	28	1,61
5	0,90	29	1,68
6	0,92	30	1,70
7	0,93	31	–
8	0,95	32	1,75
9	0,96	33	1,76
10	0,98	34	1,87
11	1,00	35	1,88
12	1,02	36	1,96
13	1,03	37	1,97
14	1,05	38	2,06
15	1,10	39	2,07
16	1,14	40	2,09
17	1,16	41	2,10
18	1,23	42	2,13
19	1,26	43	2,15
20	1,27	44	2,20
21	1,28	45	2,21
22	1,29	46	2,29
23	1,36	47	2,34
24	1,40	48	2,36

Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)	Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)
1	2	1	2
49	2,38	59	3,20
50	2,55	60	3,58
51	2,57	61	3,86
52	2,62	62	4,00
53	2,64	63	4,29
54	2,67	64	4,50
55	2,76	65	6,71
56	2,84	66	6,82
57	3,11	67	13,80
58	3,12		

Для окремих галузей економіки встановлено страхові тарифи:

Клас професійного ризику виробництва	Галузь економіки	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)
24	Обслуговування сільського господарства, господарське управління сільським господарством	0,5
22	Сільське господарство	0,2
59	Відкрите видобування руд чорних металів, видобування та збагачення нерудної сировини для чорної металургії	2,1

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 03.04.2003 року

№ 660-IV

Додаток К

Відомча класифікація видатків

КВКВ	Назва
1	2
11	Апарат Верховної Ради України
30	Державне управління справами
41	Господарсько-фінансовий департамент Секретаріату Кабінету Міністрів України
50	Державна судова адміністрація України
60	Верховний Суд України
70	Вищий господарський суд України
75	Вищий адміністративний суд України
80	Конституційний Суд України
90	Генеральна прокуратура України
100	Міністерство внутрішніх справ України
101	Міністерство внутрішніх справ України (загальнодержавні видатки)
110	Міністерство палива та енергетики України
120	Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України
140	Міністерство закордонних справ України
170	Державний комітет телебачення і радіомовлення України
180	Міністерство культури і туризму України
190	Державний комітет лісового господарства України
210	Міністерство оборони України
211	Міністерство оборони України (загальнодержавні видатки)
220	Міністерство освіти і науки України
230	Міністерство охорони здоров'я України
240	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
250	Міністерство праці та соціальної політики України
260	Міністерство промислової політики України
280	Міністерство аграрної політики України
300	Державний комітет статистики України
310	Міністерство транспорту та зв'язку України
311	Державна служба автомобільних доріг України
320	Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій
321	Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій (загальнодержавні видатки)
340	Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді
350	Міністерство фінансів України
351	Міністерство фінансів України (загальнодержавні видатки)
360	Міністерство юстиції України
500	Державний комітет України з водного господарства
502	Державний комітет природних ресурсів України
510	Державний комітет України по земельним ресурсам
512	Державний комітет України з державного матеріального резерву
516	Державна митна служба України
527	Державний комітет ядерного регулювання України
530	Державний комітет України з будівництва та архітектури
531	Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства
532	Державний комітет України у справах національностей та міграції
534	Адміністрація Державної прикордонної служби України
536	Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики

Продовження додатку К

1	2
538	Державна туристична адміністрація України
542	Державний комітет України з питань фізичної культури і спорту
548	Державний комітет України з нагляду за охороною праці
550	Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг
553	Державний комітет фінансового моніторингу
556	Національна комісія з питань регулювання зв'язку
596	Головне управління розвідки Міністерства оборони України
598	Вища рада юстиції
599	Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
601	Антимонопольний комітет України
602	Вища атестаційна комісія України
607	Державний департамент України з питань виконання покарань
608	Державний департамент України з питань виконання покарань (загальнодержавні видатки)
610	Державна служба України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації
611	Державний комітет архівів України
612	Головне управління державної служби України
614	Державна податкова адміністрація України
615	Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України
616	Державна податкова адміністрація України (загальнодержавні видатки)
617	Державна служба експортного контролю
637	Національна комісія регулювання електроенергетики України
638	Національне космічне агентство України
640	Національний координаційний центр адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та конверсії колишніх військових об'єктів
644	Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення
648	Пенсійний фонд України
650	Рада національної безпеки і оборони України
651	Рахункова палата
652	Служба безпеки України
653	Служба безпеки України (загальнодержавні видатки)
654	Національна академія наук України
655	Академія педагогічних наук України
656	Академія медичних наук України
657	Академія мистецтв України
658	Академія правових наук
659	Українська академія аграрних наук
660	Управління державної охорони України
661	Фонд державного майна України
662	Служба зовнішньої розвідки України
673	Центральна виборча комісія
680	Національна акціонерна компанія "Укргролізинг"
771	Рада міністрів Автономної Республіки Крим
772	Вінницька обласна державна адміністрація
773	Волинська обласна державна адміністрація
774	Дніпропетровська обласна державна адміністрація
775	Донецька обласна державна адміністрація
776	Житомирська обласна державна адміністрація

1	2
777	Закарпатська обласна державна адміністрація
778	Запорізька обласна державна адміністрація
779	Івано-Франківська обласна державна адміністрація
780	Київська обласна державна адміністрація
781	Кіровоградська обласна державна адміністрація
782	Луганська обласна державна адміністрація
783	Львівська обласна державна адміністрація
784	Миколаївська обласна державна адміністрація
785	Одеська обласна державна адміністрація
786	Полтавська обласна державна адміністрація
787	Рівненська обласна державна адміністрація
788	Сумська обласна державна адміністрація
789	Тернопільська обласна державна адміністрація
790	Харківська обласна державна адміністрація
791	Херсонська обласна державна адміністрація
792	Хмельницька обласна державна адміністрація
793	Черкаська обласна державна адміністрація
794	Чернівецька обласна державна адміністрація
795	Чернігівська обласна державна адміністрація
796	Київська міська державна адміністрація
797	Севастопольська міська державна адміністрація
868	Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва

**Структура кодування програмної класифікації видатків
та кредитування державного бюджету**

1	2	3	4	Пояснення
XXX	X	XX	X	Головний розпорядник
XXX	0	00	0	(код відомчої класифікації видатків державного бюджету)
XXX	X	00	0	Відповідальний виконавець у системі головного розпорядника
	1	00	0	(якщо відповідальним виконавцем є безпосередньо структурний підрозділ центрального апарату головного розпорядника - такою частиною коду є цифра "1", щодо всіх інших відповідальних виконавців використовуються цифри від "2" до "9")
XXX	X	XX	0	бюджетна програма в межах одного відповідального виконавця
XXX	X	01	0	(якщо бюджетна програма пов'язана з функціонуванням апаратів органів державної влади (в основному це коди діючої функціональної класифікації розділу "Державне управління", ця частина коду визначається цифрами "01", всі інші - "02", "03", "04" і далі в межах одного відповідального виконавця)
XXX	X	6X	0	для відстеження усіх бюджетних програм на реалізацію діючих інституційних та інвестиційних проектів п'ятій цифрі коду таких програм присвоюється номер "6"
XXX	X	7X	0	для відстеження усіх бюджетних програм із резервного фонду п'ятій цифрі коду таких програм присвоюється номер "7"
XXX	X	8X	0	для відстеження усіх бюджетних програм, що складають капітальні вкладення, п'ятій цифрі коду таких програм присвоюється номер "8"
XXX	X	9X	0	для відстеження усіх бюджетних програм, що складають виконання Національної програми інформатизації, п'ятій цифрі коду таких програм присвоюється номер "9"
				напряму діяльності в одній бюджетній програмі
XXX	X	XX	X	(код визначається цифрами від "1" до "9"): на 2002 рік цю частину передбачається не застосовувати з метою спрощення системи і апробування її на практиці (тому в даний час на цьому місці буде цифра "0")

Навчально-методичне видання

Лариса Віталіївна ФЕЩЕНКО
Павло Володимирович ПРОНОЗА
Наталія Валеріївна КУЗЬМИНЧУК

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Редактор *Білокурський Сергій Петрович*
Коректор *Хмельовська Ірина Петрівна*
Комп'ютерна верстка *Полончук Микола Андрійович*
Дизайн обкладинки *Сидоренко Марія Олексіївна*

Підписано до друку 10.06.2008.
Формат 68×84 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. аркушів – 25,57. Обл.–вид. аркушів – 30,03
Наклад 1000 пр.

Замовлення № _____

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 ВІД 17.12.2002 р.
03057, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31,
Тел./факс (044) 408-76-32, 408-76-25